

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

**KRİZ, SINIF MÜCADELESİ VE DEVLET:
TÜRKİYE'DE SERMAYE SINIFI, 1977-1980**

Doktora Tezi

Ebru Deniz OZAN AYTEKİN

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

**KRİZ, SINIF MÜCADELESİ VE DEVLET:
TÜRKİYE'DE SERMAYE SINIFI, 1977-1980**

Doktora Tezi

Ebru Deniz OZAN AYTEKİN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Tülin ÖNGEN

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ (SİYASET BİLİMİ)
ANABİLİM DALI

**KRİZ, SINIF MÜCADELESİ VE DEVLET:
TÜRKİYE’DE SERMAYE SINIFI, 1977-1980**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tülin Öngen

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Tülin Öngen.....

.....

Prof. Dr. Raşit Kaya.....

.....

Prof. Dr. Yüksel Akkaya.....

.....

Doç. Dr. Mehmet Yetiş.....

.....

Yrd. Doç. Dr. Serdal Bahçe.....

.....

Tez Sınavı Tarihi: 26 Nisan 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

(...../...../2010)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Ebru Deniz OZAN AYTEKİN

İmzası

.....

TEŞEKKÜR

Öncelikle, doktora sürecinin en başından bu yana akademik anlamdaki katkıları ve yol göstericiliği yanında, manevi anlamda da desteğini benden esirgemeyen Tülin Öngen'e çok teşekkür ediyorum. Bu süreçte sayesinde edindiğim akademik disiplinin, bundan sonraki akademik yaşantımın ayrılmaz bir parçası olacağına, akademik hayat içindeki duruşunun da benim için her zaman yol gösterici olacağına inanıyorum. Raşit Kaya ve Mehmet Yetiş, tez yazma sürecinin başından beri bana yol gösterdiler ve çeşitli katkılar sundular; kendilerine çok teşekkür ediyorum. Yüksel Akkaya ve Serdal Bahçe de çok değerli eleştirilerde, katkılarda bulundu ve bana çok yardımcı oldular. Kendilerine de teşekkür etmek istiyorum.

Akademik heyecanımı canlı tutan, akademik paylaşımın zevkini yaşatan ve sayesinde bir çok değerli insan tanıdığım Ekonomi Politik Tartışmaları Kolektifi'ne de teşekkürü bir borç biliyorum.

Bu uzun ve zahmetli süreçte hep varlığını hissettirmiş ve yanımda olmuş dostlarıma, Asuman Göksel'e, Aylin Topal'a, Demet Dinler'e, Elifhan Köse'ye, Zeynep Nazikioğlu'na, Beycan Mura'ya ve sevgili aileme çok teşekkür ediyorum. Tez yazma sürecinin sıkıntılarını benimle birlikte yaşayan Erden Attila Aytekin'e gösterdiği sabır, verdiği destek ve tezle ilgili yaptığımız sohbetler için ayrıca teşekkür ediyorum.

Tez sürecini noktalamanın sevincini birlikte yaşamayı hayal ettiğim, en sıkıntılı zamanımda bana verdiği desteği hep minnetle andığım canım arkadaşım Sevilay Kaygalak'a da teşekkürlerimi sunuyorum. Doktora sürecinde daha yakından tanıma fırsatı bulduğum o güzel insan olmadan, bu süreci tamamlama sevincim hep yarım kalacak.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE VE KAVRAMLAR	
1.1 Kriz, Sınıf Mücadelesi ve Devlet: Sermaye İlişkisinin Bir Biçimi Olarak	
Devlet Kuramı	8
1.1.1 Kriz ve Sermaye: Sermayenin Kriz Dönemlerinde İzlediği Stratejiler.....	17
1.1.2 Sermaye Sınıfı Fraksiyonları, İktidar Bloku ve Hegemonya Krizi.....	21
1.2 Türkiye’de Devlet-Toplum / Sınıflar İlişkisine Farklı	
Yaklaşımlar/Eleştiriler	40
1.2.1 Devletçi Kurumsalcı ya da Baskı Grubu Perspektifini Benimseyen	
Çözümlemeler.....	40
1.2.2 Toplumsal Sınıflar Perspektifini Benimseyen, Devlet-Toplum Ayrımını	
Reddeden Yaklaşımlar.....	47
2. BÖLÜM: DÜNYA’DA VE TÜRKİYE’DE KRİZ VE SERMAYE SINIFI	
(1977-1980)	
2.1 Dünya’da ve Türkiye’de 1970’lerin Krizi	54
2.1.1 Krizi Tanımlamak.....	54
2.1.2 1977 Krizi: Dünya, Türkiye ve İthal İkameci Birikim Stratejisi.....	57
2.1.3 Dönemin Yapısal-Sınıfsal Özellikleri: Sermaye-Emek ve Sınıf İttifakları.....	60
2. 2 Türkiye’de Sermaye Kesimlerinin Kriz Algısı ve Krize Karşı Ortak Sınıf	
Tavrının Ana hatları (1977-1980)	69
2.2.1 Nasıl bir Kriz: İktisadi, Toplumsal, Siyasal?	80

2.2.2 Krize Çözüm: İktisadi, Toplumsal, Siyasal Talepler.....95

3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SERMAYE SINIFININ KRİZİ AŞMA

MÜCADELESİ VE STRATEJİLERİ (1977-1980)

3.1 Sermaye Sınıfının Krizi Aşmada Kendi Sınıfına Yönelik Stratejileri (Sınıf-İçi Çelişkiler ve Uzlaşma Noktaları).....118

3.1.1 Sınıf-İçi Stratejiler, Çatışma ve Gerilim Noktaları.....119

3.1.1.1 Tekelci/Büyük Sanayi Sermayesi ve Büyük Toprak Sahipliği.....119

3.1.1.2 Tekelci Sermaye ve Tekelci Olmayan Sermaye Arasındaki Çatışmalar129

3.1.1.3 Sanayi Sermayesi ve Ticaret Sermayesi Arasındaki Gerilimler.....135

3.1.2 Sermayenin Sınıf-İçi Uzlaşma Stratejisi: Dayanışma/İşbirliği (Hür Teşebbüs Konseyi ve Uzlaşmada Eriyen Çelişkiler).....141

3.1.2.1 HTK ve diğer örnekler.....147

3.1.2.2 HTK’da Görüş Ayrılıkları – Çatışma Noktaları.....165

3.1.2.3 Talepler Çerçevesinde bir Karşılaştırma / Uzlaşmada Eriyen Çelişkiler.....170

3.2 Sermaye Sınıfının Krizi Aşmada İşçi Sınıfına Yönelik Stratejileri.....179

3.2.1 Dönemin İşçi Sınıfı Mücadelesine Kısa Bir Bakış.....180

3.2.2 Sermaye Sınıfının İşçi Sınıfına Karşı Tutumu (İşçi-İşveren İlişkileri) ve İşçi Sınıfına Yönelik Saldırı Stratejileri.....184

3.2.2.1 Ücretlerin Baskılanması.....190

3.2.2.2 Sınıf Temelli Politikaya Son Verme/Sınıfsızlaştırma Stratejisi (Sendikalara Karşı Tutum, İşçi-memur Ayırımı ve Orta Sınıf ve Tüketici Vurgusu).....195

SONUÇ.....205

EK: Sermayenin Gündeminde Öne Çıkan Başlıklara Dair Tablo.....231

KAYNAKÇA.....243

ÖZET	253
ABSTRACT	254

KISALTMALAR

ASO: Ankara Sanayi Odası

ESO: Eskişehir Sanayi Odası

HTK: Türk Hür Teşebbüs Konseyi

MESS: Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası

MWT: Central European Economic Trust - Orta Avrupa Ekonomik Tröstü

OSD: Otomotiv Sanayi Derneği

TESK: Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu

TİSK: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu

TOBB: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği

TÜSİAD: Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği

TZOB: Türkiye Ziraat Odaları Birliği

GİRİŞ

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye’de hem devlet formundaki, hem de siyasi rejimdeki bir değişimi ifade etmektedir. Devlet biçimindeki değişimle kastedilen, devletin sınıfsal rolünde ve içeriğinde meydana gelen değişimdir.¹ Kapitalist devlete özgü biçimler olarak parlamenter-demokratik devlet biçiminin yanı sıra, faşizm, askeri diktatörlükler, Bonapartizm gibi ‘kuraldışı’ devlet biçimleri tanımlanabilir. Bu biçimler, bağımlı sınıflarla, iktidar bloku arasındaki güçler dengesine ve iktidar blokunun kendi içindeki sınıf fraksiyonları arasında derinden değişime uğramış güç dengelerine dayanmaktadır. Bu yüzden, bu biçimlerden birinden diğerine geçiş (parlamenter demokrasiden askeri diktatörlüğe ya da tersine) siyasi krizlere denk düşmektedir (Poulantzas, 1981: 71). 1980 darbesi de, askeri yönetimi getirerek siyasal rejimde bir değişiklik yaratmış, aynı zamanda varolan sınıf ilişkilerinin ve güç dengelerinin yeniden yapılanması sürecinde kilit bir rol oynamıştır.

Darbe sonrası Türkiye, dünyadaki gelişmelere paralel biçimde ihracat yönelimli birikim rejiminin ve neo-liberal politikaların benimsendiği bir ülke konumuna gelmiştir. Aslında 1980 sonrası dönem, Türkiye’nin yakın siyasi tarihi ile ilgili çalışmaların ana konularından birini oluşturmuştur. Ancak, içinde bulunduğumuz süreçleri açıklamak için, en az bunun kadar önemli bir diğer nokta, bu dönüşümü zorunlu kılan sürecin açıklanmasıdır. Çünkü 1980 sonrası yaşanan

¹ Devlet biçimindeki değişim, devletin kapitalist niteliğinin tartışma konusu olmadığı koşullarda kapitalizmin gelişme aşamalarına ve sınıf mücadelelerine bağlı olarak devletin niteliğinde meydana gelen değişimdir; toplumda yani devlette cisimleşmiş olan sınıf güçleri dengesindeki ciddi bir değişim olarak tanımlanabilir (Yalman, 1985: 29; 1997: 217). Devlet biçimi ve siyasal rejim doğrudan birebir örtüşmese ve her rejim değişikliği devlet biçiminde bir değişime yol açmıyor olsa da bu iki kavramı somutu incelerken birlikte ele almak zorunludur; bu, devlet ve egemen sınıfların ilişkilerinin nasıl bir bütün oluşturduğunu kavramayı olanaklı kılmaktadır (Yalman, 1985: 30).

dönüşüm, farklı biçimler alarak ama ana hatları ile bugüne dek sürebilmiştir. 1977 krizi ile başlayan bu süreci, ihracat yönelimli birikim stratejisine dayanan ve hayatın her alanına yönelik neo-liberal politikaların hakim kılındığı, bugün de içinde bulunduğumuz yeni bir dönemin başlangıcı olarak görmek mümkündür. Bu yüzden, bu dönüşümün ardındaki dinamikler, bugünün nasıl kurulduğu hakkında bilgi vermekle kalmayacak, bugünün değerlendirilmesi için hangi toplumsal görüngülere ve kategorilere bakmak gerektiğini, hangi kavramlara ihtiyaç duyulacağını da ortaya koyacaktır.

Türkiye tarihi analizlerinde devlet merkezli yaklaşımın, özellikle ‘güçlü devlet geleneği’ kavramıyla yapılan analizlerin egemen olduğu ileri sürülebilir. Bunun ardında, devleti toplumdaki ya da toplumsal sınıflardan ayrı gören, sınıf mücadelesini ve birikim stratejisinin yapısal zorunluluklarını çözümlenmeye katmayan bir bakış açısı vardır. İleride daha ayrıntılı ele alınacağı gibi bu yaklaşım, siyasal ve toplumsal dönüşümlerin ardındaki toplumsal-yapısal dinamikleri açıklamada yetersiz kalmakta, kullandığı ‘güçlü devlet geleneği’ gibi tarih dışı kategorilerle, tarihsel dinamikleri açığa çıkaracak soruların sorulmasına izin vermemektedir. Oysa devletin dönüşümünün, sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadelesinden bağımsız anlaşılamayacağını kabul eden bakış açısı alternatif çözümler sağlayabilecektir. Devleti sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak gören yaklaşıma göre, devlet biçimindeki değişimin ardındaki dinamik, sermaye ve emek arasındaki ilişki, yani sınıf mücadelesidir. Bu anlamda sermaye birikim süreçleri, sermaye sınıfı içi ilişkiler ve sınıflar mücadelesi, devlet biçimindeki değişimi anlamının vazgeçilmez unsurları olarak görülmelidir.

Bu nedenle, bu çalışma söz konusu tarihsel dönemde siyasal rejimde meydana gelen değişikliği; yapısal kriz, sınıflar mücadelesi ve devlet formu arasındaki tarihsel-yapısal ilişki bağlamında çözümlenmeye ve açıklamaya çalışmaktadır. Bir başka ifadeyle, Türkiye’de 12 Eylül 1980 darbesi ile cisimleşen devlet biçimindeki değişim, bu tezde kriz ve sınıflar mücadelesi bağlamında değerlendirilmiştir.

Bunu yaparken sermaye sınıfının bu süreçteki rolüne odaklanılmıştır. 1970’li yılların sonlarından darbeye uzanan süreçte, sermaye sınıfı içi çatışma ve uzlaşma noktaları ortaya konularak devlet biçiminde ve siyasal rejimde meydana gelen değişimde sermaye sınıfının rolü ampirik olarak ortaya konmuştur. Bir başka ifade ile, 1980 öncesi toplumsal ilişkilerin, gerek sermaye sınıfının yapısında, gerekse sınıfsal yönelimlerinde nasıl cisimleştiği gösterilmeye çalışılmıştır. Sermaye sınıfının taleplerinde ya da stratejik tercihlerinde neyin rol oynadığı, neden belirli bir biçimde davrandıkları, örneğin neden bir araya geldikleri; kriz koşulları ve sınıf mücadelesi gibi unsurlarla açıklanmıştır.

Böyle bir çözümlenme, sermaye sınıfının bugünkü toplumsal konumunu netleştirmek ve toplumsal ilişkiler üzerindeki rolünü belirginleştirmek açısından önem taşımaktadır. Özellikle işveren örgütleri bağlamında bakıldığında, günümüzde bu örgütlerin ‘sivil toplum örgütleri’ olarak ekonomiden eğitime ve dış dünya ile ilişkilere kadar uzanan geniş bir yelpazede raporlar hazırladıkları, hükümetin uyguladığı politikalara müdahalelerde buldukları gözlenmektedir. Bu sürecin başlangıcını 1970’lerin sonlarına götürmek mümkündür. Bu çalışmada, o dönemde Hür Teşebbüs Konseyi’ni kuran, gazete ilanları veren işveren örgütlerinin, bugünkü sürecin oluşumunda oynadıkları rol ortaya konacaktır. Böylece, işveren örgütleri aracılığıyla sermaye sınıfının hangi koşullarda gücünü kullandığını ve hangi yollarla

etkide bulunmaya çalıştığını anlamak olanaklı olacaktır. Özellikle yapısal kriz ya da hegemonik kriz koşullarında sermaye sınıfının nasıl çözümler üretebileceği ortaya konabilecektir. Ayrıca sermaye sınıfının talepleri, tercihleri ya da stratejilerinin ardında yapısal kriz koşullarının ve sınıf mücadelesinin varolduğunun gösterilmesi, sermaye sınıfına aşırı bir bilinç ya da belirleyici bir özne konumu atfetmenin önünde de bir engel oluşturmaktadır.

Tezin temel sorunsallarından biri, 1980 darbesine giden süreçteki sınıfsal dinamiklerin, sınıf içi mücadeleyle mi, yoksa sınıflar arası mücadeleyle mi ilişkili olduğudur. Daha farklı bir ifadeyle, devlet biçimi ve siyasal rejim değişikliğiyle sonuçlanan süreçte, sermaye sınıfının iç çelişkilerinin ne ölçüde etkili olduğudur. Sermaye sınıfı içinde, fraksiyonlar arasında bir uzlaşma olup olmadığı, varsa bu uzlaşmanın nedenlerinin ne olduğu ve bu uzlaşmada sermaye-emek arasındaki sınıf mücadelesinin rolünün ne olduğu gibi sorulara yanıt aranmıştır. Bu çalışmada en genel anlamda gösterilmek istenen, 1970'lerin sonundaki yapısal krizin aşılması için sermaye sınıfının geliştirdiği stratejilerde ve sermaye sınıfı içindeki ilişkilerin biçimlenmesinde, sınıflar arasındaki mücadelenin yani sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki mücadelenin belirleyici bir rol oynadığıdır.

Tezde sermaye sınıfı, somut düzlemde, sermaye sınıfı fraksiyonlarını ekonomik-siyasal düzeyde temsil eden ve sermayenin aldığı kurumsal biçimler olarak tanımlanabilecek işveren örgütlerinin faaliyetleri çerçevesinde ele alınmıştır. TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği), TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu), TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), TESK (Türkiye Esnaf ve Snatkarları Konfederasyonu), TZOB (Türkiye Ziraat Odaları Birliği) gibi işveren örgütleri; sanayi, ticaret, tarım gibi sermaye kesimlerinin

ekonomik sınıf örgütleri olarak değerlendirilmiştir. İşveren örgütlerinin 1977 krizine ne tür tepkiler gösterdikleri, örneğin alternatif ekonomik program ve politikalar önerip önermedikleri, hükümetten talepleri, aralarında uzlaştıkları ve ayrıldıkları noktaların neler olduğu ele alınıp, incelenmektedir. Bu örgütlerin taleplerine bakarak, burjuva içi çelişkileri, çatışma ve uzlaşma noktalarını ortaya çıkarmak hedeflenmektedir. Bu talepler 1977-1980 yılları arasında, işveren örgütlerinin kendi yayınları, gazete haberleri, *Yankı* gibi haftalık dergiler incelenerek tespit edilmiştir. Bu talepler, sermaye sınıfının bu yapısal krizi aşmak için hem kendi içerisinde hem de işçi sınıfına karşı geliştirdiği stratejiler bağlamında değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Emek örgütlerinin tutumları doğrudan, ayrıca incelenmemişse de, sermaye sınıfının, emek örgütlerinin taleplerine ve hükümetin emek lehine politikalarına karşı tutumları (iş yasaları, grevler, ücretler) üzerinde durulmuştur.² Tezde sermaye bir ilişki olarak çözümlendiğinden, sermaye içi ilişkiler yanında, sermaye-emek ilişkisinde yani sınıf mücadelesi pratiklerinde meydana gelen değişiklikler de göz önünde bulundurulmuştur.

Tezin ilk bölümünde kriz, sınıf mücadelesi ve devlet biçimindeki değişim arasındaki ilişkinin kapsamlı biçimde incelenmesini sağlayacak kuramsal çerçeve oluşturulmuş ve kavramsal araçlar tanımlanmıştır. *Sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı* ile Nicos Poulantzas, Antonio Gramsci ve Bob Jessop'un kuramlarının sağladığı, *sınıf fraksiyonları*, *iktidar bloku*, *hegemonya krizi* gibi kavramsal araçlar burada yol gösterici olmuştur. Ayrıca sermaye sınıfının kriz dönemlerinde izlediği iktisadi görünümlü bir dizi strateji de kuramsal düzeyde ele alınmıştır. Burada varılan sonuçlar, ampirik olarak sermaye sınıfını çözümlerken,

² Emek örgütleri tezde, sermaye örgütlerinin incelendiği biçimde incelenmemiştir. Tez, sözkonusu dönemdeki işçi sınıfı hareketine doğrudan odaklanmamakta; işçi sınıfı hareketi üzerine ikincil kaynaklarla sınırlı tutulmaktadır.

taleplerini değerlendirirken tez boyunca göz önünde bulundurulmuş, bu çerçeve gerekli anımsatmalar yapılarak kullanılmıştır. Özellikle sonuç bölümde bu kavramsal araçlar daha işlevsel kılınmış, böylece burada daha genel çıkarımların yapılması olanaklı hale gelmiştir.

İkinci bölümdeyse 1970’li yılların krizinin Dünya’da ve Türkiye’deki yankıları ve boyutları ele alınmıştır. 1970’li yılların sonlarında Türkiye’de nasıl bir sınıfsal yapının varolduğu ortaya konmuştur. Birikim stratejisi ve sınıf ilişkileri genel olarak ortaya konduktan sonra, bu dönemde sermaye sınıfının kriz algısı, dile getirdikleri talepler bağlamında incelenmiştir.

Sermaye sınıfının krizden çıkış için sınıf-içinde verdiği mücadele ve geliştirdiği stratejiler üçüncü bölümün ilk kısmının konusunu oluşturmaktadır. Burada sermaye sınıfının fraksiyonları arasındaki genel mücadele eksenleri izlenerek, 1970’li yılların sonlarında Türkiye’de, sermaye kesimleri arasındaki çatışma noktalarının, gerilimlerin altı çizilmiştir. Böylece, atışma noktalarını ortaya koyarak bunların uzlaşıya dönüşüp dönüşmediğini anlamak, dnştyse bu uzlaşının sınırlarını, nedenlerini ve sonuçlarını çözümlemek amaçlanmıştır.

nc bölümde ayrıca, sermaye fraksiyonlarının krizi aşmak için geliştirdiği bir başka stratejinin, kendi içinde dayanışma ve işbirliği çağrılarının en somut rneği olan Hr Teşebbüs Konseyi (HTK) ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Sermayenin farklı kesimlerini bir araya getiren bu oluşum ve bu oluşumda sermayenin bir bütün olarak dile getirdiği talepler incelenmiş; bölüm sonunda, sermaye kesimlerinin gündeminde ayrı ayrı yer alan taleplerle, HTK bünyesinde dile getirilen talepler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın amacı, sermaye kesimleri arasındaki gerilimlerin, çatışma ve

uzlaşma noktalarının belirlenmesi ve neden böyle bir işbirliğine gidildiği sorusunun yanıtlanmasıdır.

Bu sorunun tam olarak yanıtlanabilmesi, bu işbirliğinin ya da dayanışmanın tam olarak yorumlanması için sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi çözümlenmek gerekmektedir. Sermaye sınıfının krizden çıkmak için işçi sınıfına karşı geliştirdiği stratejiler, üçüncü bölümün ikinci kısmında ortaya konmuştur. Öncelikle sermaye sınıfının, işçi sınıfına karşı hangi alanlarda mücadele verdiği, ortak tavırlarının neler olduğu anlatılmış; ücretlerin baskılanması, sınıf temelli politikaya son verme, sınıfsızlaştırma gibi stratejileri incelenmiştir. Amaç, sermaye sınıfının işçi-işveren ilişkilerine ilişkin konularda ortak bir tavır geliştirebildiğini vurgulanmak ve işçi sınıfı mücadelesinin boyutlarını ortaya koymaktır.

Sonuç bölümünde ise, sermaye sınıfının kendi içinde ekonomik hegemonyasını tesis etmede başarılı olduğu ancak işçi sınıfıyla ilişkileri bağlamında 'hegemonik' olamadığı vurgulanmıştır. Sermaye sınıfının hem kendi içinde hem de işçi sınıfına karşı giriştiği bu hegemonya mücadelesinde, bir başka ifade ile 1970'li yılların sonundaki yapısal krizden çıkmak için izlediği stratejilerde ne ölçüde başarıya ulaştığı ve bu süreçte darbenin rolünün ne olduğu üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Sermaye sınıfı fraksiyonları arasındaki ilişkilerin biçimlenmesindeyse, o dönemde sınıf mücadelesinin geldiği noktanın belirleyici olduğunun altı çizilmiştir.

1. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE VE KAVRAMLAR

1.1. Kriz, Sınıf Mücadelesi ve Devlet: ‘Sermaye İlişkisinin Bir Biçimi Olarak Devlet Yaklaşımı’

Bu bölümde ilk olarak, tezin kuramsal çerçevesinin temelini oluşturan; kriz, sermaye sınıfı içindeki ve sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesi ve devlet biçimindeki değişim arasındaki ilişki ortaya konacaktır. ‘*Sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı*’; krizi, sınıf mücadelesi bağlamında ele aldığı ve devlet biçiminin bu ilişkiyle bağlantısını ortaya koyduğu için bu çalışma açısından değer taşımakta ve tezin ana kuramsal çatısını oluşturmaktadır. Öncelikle John Holloway, Werner Bonefeld, Sol Picciotto ve Simon Clarke gibi temsilcileri olan bu yaklaşım hakkında genel bilgi verilecek; kriz, sınıf mücadelesi ve devlet arasında kurulan ilişki ortaya konacaktır. Bu yaklaşım yanında Jessop’un, zaman zaman da Gramsci’nin bu kavramlar arasındaki ilişkiye, daha genel anlamda ekonomi-siyaset birlikteliğine dair çözümlenmeleriyle birikim stratejisi, hegemonya krizi ve hegemonya projesi gibi kavramları da tezin kuramsal çerçevesine dahil edilecektir. Poulantzas’ın devlet, iktidar bloku, sınıf fraksiyonları gibi kavramları, özellikle de somut analizlerinde sermaye fraksiyonları arasındaki ilişkilere ve bunların devletle olan ilişkisine dair yaptığı tespitler, kuramsal çerçevenin somuta uygulanmasında yol gösterici olacaktır.

Kapitalist devlete ilişkin bir kuram geliştirme çabasındaki yaklaşımlar içinde, devleti toplumdaki sınıf mücadelelerinden ayırarak çözümlenme eğiliminde olmayan yaklaşımlar için devletin biçimindeki değişimi ya da devletin kendisini kuramsallaştırmak, birikim stratejileri, kriz, sınıf mücadeleleri gibi başka toplumsal kategorileri de çözümlenmeye dahil etmek anlamına gelmektedir.

Devleti ya da devlet-toplum arasındaki ilişkiyi açıklama çabasındaki yaklaşımlar en genel biçimde üç alt başlık altında toplanabilir: çoğulcu yaklaşımlar, seçkin bürokratik ya da devlet-merkezci yaklaşımlar ve sınıf temelli yaklaşımlar. Çoğulcu yaklaşım, çözümlemesinin merkezine birey ya da grupların siyasi davranışlarını, değer, tercih ve katılımlarını koyar; bu bağlamda çözümlemesinin nesnesi tekil bireydir. İşlevselci çoğulcu/yapısalcı Talcott Parsons ile Neil Smelser, Almond and Verba bu çoğulcu yaklaşımın temsilcileri arasında yer alır (Friedland ve Alford, 1985: 4, 35, 37). Devlet merkezli yaklaşımdaysa çözümlemenin nesnesi, tek bir devletin örgütleriyle, bu örgütler arasındaki ağ tipi ilişkiler ve kurumlardır. Burada devlet, toplumdaki birincil ve egemen örgüt olarak tanımlanır ve devletin toplumdaki bireylerden ayrı bir özerkliğe sahip olduğu varsayılır (1985: 5, 161). Bu yaklaşımın temsilcileri arasında Theda Skocpol, Peter Evans, Michael Mann sayılabilir. Sınıf temelli yaklaşımlar ise sınıfları ve sınıf ilişkilerinden oluşan toplumu çözümleme nesnesi olarak alır; bu bağlamda devlet siyasasını biçimlendiren sermaye birikimi ve sınıf mücadelesi çözümlemenin merkezindedir. Poulantzas, Ralph Miliband, Erik. O. Wright, James O'Connor, E. P. Thompson bu yaklaşımın temsilcileri arasındadır (1985: 6, 271).

Bu tez, devlet biçimindeki değişimle birlikte, siyasal rejim değişikliğini açıklamaya çalışırken özellikle somut analizlere dönük literatürde egemen olan devlet-merkezli yaklaşımları dışarıda bırakmakta; buna karşılık toplumsal sınıflar yaklaşımı içinden kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Devlet ve toplumu birbirinden ayrı görmeyen, bu ikisi arasındaki ilişkiyi, kriz ve sınıf mücadelesi gibi kavramlarla kapsamlı ve bütünlüklü bir şekilde kuramlaştıran yaklaşım olarak da *'sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı'*ni benimsemektedir.

Bu yaklaşım, Marksist devlet tartışmalarındaki yapısalcı-araçsalçı polemikçi aşmaya çalışan *devlet üretmeci yaklaşım* içinde yer almaktadır. Devlet üretmeci yaklaşım, genel olarak siyaset ve ekonomi ayırımının tarihselliğini vurgulamış ve toplumsal ilişkilerin neden birbirinden farklı iktisadi ve siyasal biçimler aldığı, bu çerçevede devletin nasıl ortaya çıktığı, devlet aygıtına neden gereksinim duyulduğu ve sınıf egemenliğinin neden devlet egemenliği biçimine büründüğü gibi sorulardan hareket etmiştir (Yılmaz, 2002: 72-74).

Devlet üretmeci okul, 1970'lerden bu yana çeşitli versiyonlar üreterek gelişmesini sürdürmektedir. Bu versiyonların sınıflandırılmasına ilişkin literatürde bir uzlaşma olmamasına rağmen (Yılmaz, 2002: dn 82, 166), temelde şu alt-yaklaşımların/ekollerin bulunduğu söylenebilir: Elmar Altvater'in temsil ettiği *Sermaye Mantığı Yaklaşımı*; Bernhard Blanke, Ulrich Jurgens, Hans Kastendiek tarafından geliştirilen *Devletin Meta Değişiminin Gereklerinden Türetilmesi Okulu* ve Joachim Hirsch'in temsil ettiği *Fordist Güvenlik Devleti Analizi Yaklaşımı*. Aslında kendi içindeki çeşitliliğe rağmen, devlet üretmeci yaklaşım içinde iki ana eğilim belirlemek mümkündür: 1. Marksist devlet kuramının genel kavramlarını rafine ederek ya da ara kavramlar geliştirerek genel kuramsal modeli işler hale getirme çabasında olan çizgi; 2. Marksist devlet kuramının merkezine sınıf mücadelesini koyarak, sermayeyi bir sınıf mücadelesi olarak görme gerekliliğini vurgulayan, devleti özgül bir egemenlik tarzının uğrağı olarak gören çizgi (Bonfeld ve Holloway, 1991: 4). İlkinde *Düzenleme Okulu*'nun Jessop ve Hirsch gibi temsilcilerinin, ikincisinde *sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımının* Holloway, Bonfeld, Picciotto ve Clarke gibi temsilcilerinin yer aldığı görülebilir.

Sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı, doğrudan ‘sermaye mantığının gerekliliklerince belirlenen devlet’ kavramlaştırmasına karşı olduğu kadar, devleti kendinden menkul bir şey gibi gören devlet merkezli yaklaşımlar için de ciddi bir eleştiri zemini oluşturur. Bu iki yaklaşıma mesafeli konumlanışında, devlet-toplum ya da siyaset-ekonomi alanlarının verili kabul edilen ayrılığını reddedişi yatar³.

Sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı’na göre, ekonomi ve siyaset ilişkisini analiz ederken başlangıç sorusu, burjuva toplumunun toplumsal ilişkilerinin, iktisadi ve siyasal olarak ayrı formlar şeklinde görünmesinin sebebinin ne olduğu, burjuva toplumsal ilişkilerinin böyle görünmesine yol açanın ne olduğudur (Holloway ve Picciotto, 1978: 18). Sermaye ilişkisinin eşitsizliği, devletin katında yani siyasal alanda ‘fantastik’ bir eşitlik biçimine dönüşür; bu da temelde yatan eşitsizliği gizler. Başka bir deyişle, iktisadi ve siyasal alanların birbirinden ayrılması ve devletin özerkleşmesi, yöneten sınıfın kendi egemenliğini devam ettirmek için verdiği mücadelenin bir parçasıdır. Dolayısıyla devletin özerk görüntüsü, kapitalist toplumda -çelişkisini sınıf mücadelesi dolayısıyla açığa çıkaran- sermaye ilişkisinin tarihsel olarak aldığı fetişleşmiş bir biçimdir. Bu bağlamda, iktisadi altyapı ve siyasal üstyapı ikiliğini reddedilir; siyasal ve iktisadi olguların, kapitalist toplumdaki sınıf mücadelesinin temelindeki sermaye ilişkisi tarafından belirlenen toplumsal ilişki biçimleri olduğu ileri sürülür (Holloway ve Picciotto, 2004: 150). Onlara göre materyalist devlet kuramı, ekonomi ve siyaset arasındaki ayrımın ve devletin özerk görüntüsünün ardındaki bu tarihselliği ele alarak devlet analizi yapmalıdır.

³ Bu yaklaşıma göre materyalist bir devlet kuramı, işe ekonomik altyapının, siyasal üstyapıyı nasıl belirlediği sorusuyla değil; kapitalist üretim ilişkilerinde, ekonomik ve siyasal biçimleri neyin ayırdığını sorarak başlar (Holloway ve Picciotto, 2004: 138).

Sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımına göre devlet kuramının başlangıcı, ne politikanın özgüllüğü ne de iktisadi olanın egemenliği olmalıdır. Devlet, bir sınıf egemenliği ilişkisi olarak tanımlanan sermaye ilişkisinin bir biçimidir. Ekonomi ve siyaset, sınıf egemenliğinin tarihsel biçimleri olduğundan, sermaye de devleti ya da siyaseti basitçe belirleyen ekonomik bir biçim değildir (Holloway, 1991: 96). Bu yaklaşım devletin biçimini, sermayenin çelişkilerinin ifade bulduğu sınıf mücadelesinden; bu mücadelenin çözümlenmesinden türetir. Bu anlamda sınıf mücadelesi, bu yaklaşımın merkezi bir ögesidir. Örneğin, Clarke'a göre devleti kavramlaştırma meselesi, sınıf mücadelesini kavramlaştırma meselesidir; özellikle de sınıf mücadelesinin çeşitli biçimlerini ve bu biçimler arasındaki ilişkiyi kavramlaştırma meselesidir. Bunun için de, sınıf mücadelesinin temelindeki kapitalist yeniden üretim tarzına içkin çelişkilerin çözümlenmesi gereklidir (2004a: 233).⁴

Sermayeyi bir sınıf mücadelesi olarak tanımlayan⁵ bu yaklaşımın devletin biçimindeki değişime ve devletin dönüşümünün nedenlerine ilişkin değerlendirmeleri ise 'kriz' kavramlaştırmalarında ve birikim krizine bakışlarında cisimleşmektedir. Bu yaklaşıma göre birikimin çelişkileri, temelde canlı emekten artı-değer çıkarma gereksiniminden türemektedir; bu sürecin çelişkileri, dolaşım alanındaki görünür eşitliğin, üretim alanındaki eşitsizlik tarafından sürekli aşındırılmasından oluşur.

⁴ Clarke'a göre devletin tüm kurumları sermayenin çelişkilerince damgalanmıştır; sermayenin gereksinimleri her noktada işçi sınıfının özlemleriyle çatışma içine girer; yani devlet basitçe sermayenin bir biçimi değil, sınıf mücadelesinin bir biçimidir (2004a: 242). Bu çerçevede, sermayenin bir sınıf mücadelesi olduğunu vurgularlar ve sermayenin analizi sınıf mücadelesi analizinden ayrılmamalıdır (Holloway, 1991: 100).

⁵ Sermayeyi toplumsal bir sömürü ilişkisi olarak tanımlarlar; sermaye birikimine ise bu ilişkiyi canlandıran geliştiren ya da yok eden sınıf mücadelesi tarafından biçim kazandırıldığını ileri sürerler. Dolayısıyla sermaye birikimini bir sınıf mücadelesi süreci olarak tanımlarlar (Holloway ve Picciotto, 2004: 152; 1978: 22). Bu çerçevede 'sermaye mantığı yaklaşımı'nı kapitalizmin içsel mantığına aşırı vurgu yaparak, sınıf mücadelesinin rolünü ihmal etmekle eleştirmektedirler. Sınıf mücadelesi vurgusu, sermaye ilişkisinin biçimi olarak devlet yaklaşımını, sermaye mantığı merkezli yaklaşımlardan ayıran en önemli özelliktir.

Yani, devletin dolaşım alanındaki eşit değişime dayalı ideolojisi ve bunun kurumları, üretim alanında böyle bir eşitlik olmamasından ötürü ortaya çıkan çelişkiler tarafından sürekli olarak tahrip edilir (Holloway ve Picciotto, 2004: 157-158). Bu, devletin, sermaye birikimi açısından fonksiyonunun ne olduğuna yönelik de bir açıklamadır.

Birikim krizi; artı-değer oranının, sermayenin organik bileşimindeki (SOB) artışın etkisini karşılamak üzere yeterince hızlı artmamasından kaynaklanmaktadır (Holloway ve Picciotto, 2004: 164). Buna göre, krizin temelinde kâr oranlarının düşme eğilimi olsa da, bu yasa yalnızca ekonomi yasası değil, sınıf sömürsünün aldığı biçime içkin çelişkilerin kuramsal bir ifadesidir.⁶ Bu yasa, sabit sermaye, canlı emek ve kâr arasında matematiksel ilişkilere değil; toplumsal ilişkilere ve bu oranın düşmesine yönelik karşıt eğilimlerin harekete geçirilmesine odaklanan sınıf mücadelesine işaret eder (Holloway ve Picciotto, 2004: 161).

Clarke'a göre, *Kapital*'in ilk cildinde Marx için kriz, kapitalist birikimin normal gidişatının parçasıdır; kapitalistler birikimin kriz eğilimlerini her zaman işçi sınıfı aleyhine çözmeye çalışırlar. Yani kriz, sınıf mücadelesinin sürekliliğinin altında yatan aşırı birikim ve kriz örüntüsünün bir parçasıdır (Clarke, 2007: 316). Bu da Marx'ta krizin sınıf mücadelesinden bağımsız düşünülmediğini göstermektedir. Yine Clarke'a göre orantısızlık (üretimde var olması gereken orantısal ilişkilerin aksaması, örneğin arz talep orantısızlığı), eksik tüketim ya da kâr oranlarının düşme eğilimi⁷, kapitalizmin krize maruz kalmasında belirleyici rol oynasa da, tüm krizlerin

⁶ Clarke, Marx'ın hiçbir yerde basit olarak sermayenin organik bileşimindeki artışın kâr oranlarının düşüşüne ve böylece krize yol açtığını iddia etmediğini, yasanın ancak bir eğilim olarak işlediğini, Marx'ın mekanik bir yasa oluşturma çabasında olmadığını, bu eğilimi kapitalist gelişmenin daha geniş bir bağlamı içerisine yerleştirme çabasında olduğunu ileri sürer (Clarke, 2007: 270, 241, 269).

⁷ Clarke daha genel bir çerçevede Marksist gelenek içinde üç kriz kuramından söz edilebileceğini ileri sürer: Eksik tüketim teorisi, orantısızlık teorileri ve çağdaş Marksizm'e hakim olan kâr oranlarının

altında yatan ana neden, kapitalist üretim tarzının dayandığı temel çelişki, yani meta üretimiyle değer üretimi arasındaki çelişki ve meta üretiminin değer üretimine tabi olmasıdır (Clarke, 2007: 316). Daha genel bir ifadeyle krizler, sermaye-emek arasındaki çelişkili ilişkiden ve sınıf mücadelelerinden bağımsız değildir.

Krizden Çıkış

Krizden çıkış için, sermaye ilişkilerinin yeniden yapılanması gerekir. Bu süreç yalnızca iktisadi bir mücadeleyi içermez. Holloway ve Picciotto'nun belirttiği gibi yeniden yapılanmanın anlaşılması için yapılması gereken, hem sermayenin biçimsel çözümlemesi hem de sınıf mücadelelerinin ampirik çözümlemesidir (2004: 166). Sermayenin biçimsel çözümlemesi bu yeniden yapılanmanın, sermayenin organik bileşimini azaltmak ve artı-değer oranını arttırmak gibi biçimsel gereklilikleriyle ilgilidir. Gerçekte, krizin nasıl sonlanacağı ya da restorasyonunun nasıl gerçekleşeceği, yani kriz süresince nelerin olacağı ve krizden nasıl çıkılacağı, esas olarak sermaye ve emek arasındaki, aynı zamanda da sermaye sınıfının fraksiyonları arasındaki mücadeleye bağlıdır (Holloway ve Picciotto, 2004: 165). Clarke'a göre de yeniden yapılanma başlı başına bir mücadele sürecidir ve sermayenin iktisadi gerekliliklerinden doğrudan türetilemez. Sermaye, krizden çıkabilmek için tüm düzeylerde uzun ve karmaşık bir mücadele yürütür.⁸

Kapitalistler sermayenin yeniden üretiminin önündeki engelleri aşmak için

düşme eğilimi (2007: 160). Marx'ın, kâr oranlarının düşme eğilimi, aşırı üretim eksik tüketim, sermayenin emeğe göreli olarak orantısızlığı ve aşırı birikim eğilimleri arasında bir kuramı açıkça diğerine tercih etmeden krizleri ele aldığı ileri sürer (Clarke, 2007: 16). Grundrisse'de ve daha sonraki çalışmalarında bu üç teorinin hepsinin açıkça bir arada bulunabileceğini ve Marx'ın bu üç teorinin birbirleriyle tutarsız olduğunu ileri sürmediğini belirtir. Marx'ın kriz teorisi bunların bir karışımı ya da eklettik bir bileşimi değildir; bunlar tutarlı bir şemanın parçalarıdır (Clarke, 2007: 160-161; 192).

⁸ Hegemonik krizden çıkış programının yalnızca ekonomi alanındaki önlemlerle sınırlı kalması beklenemez. Gramsci, mevcut toplumsal formasyonun restorasyonunda siyasal ve siyasal-askeri uğraklardaki yeniden yapılanma girişimlerinin muazzam önem kazandığını ileri sürer (Yetiş, 2007: 244).

ellerindeki her silahı kullanırlar; bunlardan biri de devletin gücüdür. Ancak sermayenin çelişkili doğasından ötürü, bu sorun hiçbir zaman tam olarak aşılamaz, sadece bir süre askıya alınabilir. Yani devlet tek başına bu çelişkileri çözebilecek işlevsel bir kurum değildir, sadece tümleyici-tamamlayıcı bir biçimdir; sermaye bu biçim aracılığıyla sınıf mücadelesini sürdürme eğilimindedir (Clarke, 2004a: 236).

Dolayısıyla, krizden çıkışa yönelik bu teorik değerlendirmeler ışığında, Türkiye’de 1977-1980 dönemi ele alınırken, sermaye sınıfı açısından krizden çıkmak için neden özellikle belirli bir devlet biçiminin ya da siyasal rejimin gerekli olduğu sorusunu sormak anlamlıdır. Bu çerçevede bu tezde, Türkiye’de 1980 öncesi sermaye sınıfının krizden çıkmak için ne tür stratejiler izlediğini ve ne tür mücadele araçları kullandığını ortaya koymak önem kazanmaktadır. Aşağıda sermaye sınıfının yapısal krizi aşmak için başvurduğu stratejiler, sermaye sınıfının tanımladığı ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlar ve bu sorunların aşılması için ileri sürdükleri talepler ortaya konacak ve analiz edilecektir.

Sonuç olarak *sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı*, devletin basitçe sermayenin gereklerinden türetilmesine karşı çıkarak, sınıf mücadelelerine ve bu mücadelelerin devlet biçiminin oluşmasındaki önemine vurgu yaptığı için değerlidir. Ayrıca bu yaklaşımın birikim krizi ile sınıf mücadelesi arasında kurduğu ilişki, kriz ve yeniden yapılanma sürecini çözümlerken, sınıf mücadelelerini göz önünde bulundurmayı zorunlu kılan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır.

Öte yandan; kriz, sınıf mücadelesi ve devlet biçimi arasındaki ilişkiyi daha somut düzeyde incelemeyi sağlayacak bir dizi kavram, Jessop tarafından dile getirilmiştir. Jessop, Marksizm içinde genel olarak birikim kalıplarının, sermaye mantığı yaklaşımı içinden (sermaye-kuramsal) ya da bu kalıpları çeşitli sınıf ve

fraksiyonların özgül ekonomik-korporatif çıkarlarına indirgeyen bir biçimde (sınıf-kuramsal) ele alındığını ileri sürer ve kendisi bu ikisi arasında anlamlı ilişkiler kurabilecek ‘stratejik-kuramsal yaklaşımı’ önerir (2005: 156-157). Stratejik-kuramsal yaklaşım içinde birikim yasaları ile toplumsal-ekonomik mücadelelerin ilişkisini, birikim stratejisi, taktikler ve hegemonya projeleri gibi kavramlar ortaya koymaktadır.

Vurgu, ister geçişlerin zamanlaması ve başarısı gibi genel sorunlara, ister sermaye çevrimlerinin, isterse devlet aygıtının yeniden yapılanmasına yapılsın, Jessop birikim stratejilerindeki kaymalara işaret edilmeksizin yeterli bir açıklama geliştirilemeyeceğini ileri sürer (Jessop, 2005: 165-166).

Jessop’un, ‘ekonomi-dışı’ önkoşulları ile birlikte bir bütün olan belirli bir ekonomik büyüme modeli ve bu modelin gerçekleştirilmesi için gerekli olan genel yolların sınırlarını çizen strateji olarak tanımladığı ‘birikim stratejisi’ (Jessop, 2005: 157) kavramına, Türkiye üzerine yapılan analizde ithal ikameci ya da ihracata dayalı büyüme modelleri çerçevesinde yer verilmiştir. Şöyle ki 1977 krizi, ithal ikameci birikim stratejisinin krizi olarak ele alınmış; ithal ikameci büyüme stratejisinin gereklilikleri, sınırlılıkları, dönemin sınıf mücadelesinin konumu ve yeni birikim stratejisine yönelme bu çerçevede değerlendirilmiştir.

Bu anlamda, dönemin genel özelliklerini ortaya koyarken ve sermaye sınıfına ilişkin değerlendirmeler yaparken, Jessop’un birikim stratejisinin ele alınmasına yönelik hatırlatmaları da yol gösterici olmuştur. Jessop, birikim stratejisini ele alırken, verili bir birikim stratejisi içindeki taktiklerin çeşitliliği ile olası stratejilerin çoğulluğunun (sermaye fraksiyonları içinde ve arasında farklı derecelerde destek gören çeşitli stratejilerin) varlığının dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir.

Hakim bir birikim stratejisi mevcut olsa bile, tamamlayıcı ya da rakip stratejilerin de varılması beklenebilir. Böyle bir durumda ekonomik hegemonyayı güçlendirme kapasitesi önem kazanacaktır (Jessop, 2005: 167). Jessop'un yaptığı bu hatırlatma, sermaye grupları arasında ihracat yönelimli birikim stratejisi üzerinde bir uzlaşmaya varılıp varılmadığını tartışırken ve özellikle de Eskişehir Sanayi Odası gibi kısmen farklı tutum sergileyen sermaye kesimlerinin tavrını çözümlerken yol gösterici olmuştur.

1.1.1 Kriz ve Sermaye: Sermayenin Kriz Dönemlerinde İzlediği Stratejiler

Kriz karşısında sermayenin krizden çıkış için sadece iktisadi değil, tüm alanlarda bir mücadele verdiği vurgulanmıştı. Wright'e göre birikim krizi sürecinde, kapitalist birikime engel oluşturan ve aşılması gereken öğeler karşısında kapitalistler, rekabet dünyasında varolabilmek için bir yandan tekil olarak, öte yandan bir sınıf olarak sınıf mücadelesini kontrol altında tutmak amacıyla bu engelleri aşma ve ortadan kaldırma çabasında olurlar (1978: 112).

Bu anlamda sermaye, kriz dönemlerini aşmak için görünürde iktisadi olarak nitelendirilebilecek bir dizi stratejiye başvurur. Sermayenin kâr oranlarının düşme eğilimine karşı başvuracağı dengeleyici yollardan biri, üretkenliği arttırarak ya da yeni teknolojiler geliştirerek üretim araçlarının değerini düşürmektir (Bell ve Cleaver, 2002: 51). Bunların dışında, Marx'ın *Kapital*'in üçüncü cildinde tartıştığı diğer yollar, yani ölçek ekonomileri, üretim araçlarını ucuzlatmak amacıyla bunların niteliklerini değiştirme ve iş güvenliği önlemleri gibi emek gücüyle ilgili harcamalarda kısıntıya gitme sıralanabilir (Bell ve Cleaver, 2002: 51). Yine sabit sermayeyi daha ucuza elde etmek amacıyla başvurulan uluslararası ticaret stratejisi,

bunun yanı sıra emek gücü göçünden yararlanma, yedek emek ordusu stratejisi ve bunların sonucu işçi sınıfı hareketi ve mücadelesini ırk, cinsiyet, ücret hiyerarşisi gibi unsurlar temelinde bölme ve zayıflatma, sermayenin bu karşı-stratejileri içinde yer alır (Bell ve Cleaver, 2002: 51-52; Sönmez, 1985: 31, 32). Kredi sistemi, sermayenin kapitalist sistemin kriz eğilimlerine karşı geliştirdiği başka bir mekanizmadır (Bell ve Cleaver, 2002: 53).

Sermaye sınıfı için krizle başa çıkma yollarından bir başkası da krizin bir 'fırsat' olarak değerlendirilmesi ve ortalama kâr oranlarını arttıracak biçimde sermaye sınıfının kendisinin yeniden örgütlenmesini sağlayan bir süreç olarak görülmesidir (Bell ve Cleaver, 2002: 58). Bu, sermayenin merkezileşmesi yani sermayenin sermaye tarafından çekilmesi sürecidir; bir başka ifadeyle birçok küçük sermayenin birkaç büyük sermayeye dönüştürülmesi sürecidir (Marx, 1986: 642). Sermayenin değersizleştirilmesi olarak daha geniş biçimde tanımlanabilecek bu dengeleyici unsur, sermayenin bir bölümünün âtıl kapasite ya da iflas biçiminde tasfiyesi ile kâr oranlarının oluşmasına katılmasını önler. Bunun getirdiği artı-değer oranındaki artış, kâr oranlarının düşüşünü frenler ve bu artı-değer, diğer sermaye kesimleri yani tekeller arasında bölüştürülür (Sönmez, 1985: 30, 43).

Yine kâr oranlarının düşmesini önleyen bir başka yol, artık değer üreticisi anlamında üretken olmayan sermaye kesimlerinin artı-değerden pay almalarını önlemektir. Özellikle vergi indirimi, toprak rantının azaltılması, tarımın vergilendirilmesi, maden, göl, orman gibi rant sağlayacak doğal zenginliklerin devlet mülkiyeti altına alınması, karaborsayı önleyerek ticari rantları önleme, sanayicilerden daha az vergi alma gibi yollarla, toplam kârdan üretken sermaye aleyhine yapılan kesintiler azaltılır (Sönmez, 1985: 32).

Büyük sermaye kâr oranlarının düşüşüne, ölçek ekonomisinin avantajından yararlandığı, tasarruflarında daha fazla kaynak bulunduğu, krediye daha kolay ulaştığı ve tekelci konumlar oluşturduğu için daha rahat yanıt verebilir. Daha küçük kapitalistler, yoğunlaşmış baskı şeklindeki kâr oranlarının düşüşü ile yüzleşenlerdir. Bu baskıya, yeni üretim yöntemleri geliştirerek, işçi çıkartarak, dolandırıcılık ve spekülâtif girişimlere eklenerek cevap verirler. Kâr oranlarını sürdürme çabası, sermayenin daha da yoğunlaşmasına, merkezileşmesine yol açan rekabetçi mücadelenin artmasına neden olur; rekabet etmekten aciz kapitalistlerden bazıları sermayelerini spekülâtif alanlara çevirir, diğerleri iflasla yüzleşir (Clarke, 2007: 270-271).

Bu karşı-etkilerin ya da karşı-eğilimlerin bir anti-kriz programına dönüşmesi, bu şekilde gündeme taşınması ve başarısı, egemen sınıflar ile emekçi sınıflar arasında mücadele tarafından olduğu kadar, egemen sınıfların kendi içindeki sınıf mücadelesi tarafından da belirlenmektedir (Sönmez, 1985: 33; Holloway ve Picciotto, 2004: 165). Ancak yine de, bu karşı-stratejilerin temelinde (yukarıda da vurgulandığı gibi), sermaye-emek çelişmesini dengelemeye yönelik bir çaba yer almaktadır. Örneğin kredi sistemi ve kredi dağıtımı, daha çok sınıf-içi bir olgu gibi görünse de aslında buradaki 'kredi verilebilirlik' ölçütü, işçi sınıfını daha çok kontrol edebilme becerisine sahip olup olmamakla belirlenebilmektedir (Bell ve Cleaver, 2002: 28, 29). Sonuçta, krizden çıkış süreçleri ve sermayenin yeniden yapılanması, sermayenin hem kendi içindeki hem de emekle olan ilişkilerini değiştiren iktisadi, politik, kuramsal düzenlemelerle gerçekleşir; bu düzenlemeler, artı-değer arttırmak üzere, artı-değer üretme ve artık değere el koyma süreçlerinin, yani sermaye-emek ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasını ya da sermayenin kendi içinde artı-değer

paylaşım savaşını, örneğin sermayenin değersizleşmesi, bazı sermayelerin tasfiyesi gibi süreçleri içerir (Yaman-Öztürk, 2008: 81).

Bu çerçevede sermaye sınıfının krize karşı geliştirdiği stratejilerde ve bunların başarıya ulaşmasında sınıf-içi mücadelenin mi yoksa sermaye-emek arasındaki çelişkinin mi belirleyici olduğu sorusu aslında anlamını yitirmektedir. Burada sınıf-içi mücadelenin belirleyiciliğini vurgulamak yerine sınıflar arasındaki mücadelenin dinamiklerinin, sermaye sınıfı için yarattığı sınırlılıkları ortaya koymak daha anlamlı gözükmektedir. Sermayenin sınıf içi mücadelesinin, sermaye-emek çelişkisini dengelemek açısından ne anlama geldiğini çözümlmek, sınıf-içi ve sınıflarası ilişkilerin karşılıklı etkileşimini ortaya koymak daha doğru bir çıkış noktası olacaktır. Vurgulanması gereken bir diğer nokta, sermayenin yeniden yapılanması sürecinde, toplam artık-değeri artırma çabasındaki sermaye sınıfı içinde, sermaye grupları arasındaki çelişkilerin keskinleşebileceği, görünür hale gelebileceğidir. Örneğin Poulantzas, sermayenin birleşmesi (*merger*) durumunda, fraksiyon çelişkilerinin ortaya çıkacağını, bu sürecin varolan çelişkileri daha da arttırdığını ileri sürmektedir (1978: 127). Ancak, keskinleşmesi muhtemel çelişkilerin, dönemin sınıf mücadelesi yani sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki mücadele nedeniyle nasıl biçimler alabileceği, uzlaşılara evrilip evirilmeyeceği ya da bir süre için ertelenip ertelenemeyeceği araştırılmalıdır; bu sorular tezin üçüncü bölümünde ele alınmıştır.

Tüm bu noktalar göz önünde bulundurularak, tezde öncelikle sermaye sınıfının krizi aşmak için geliştirdiği sınıf-içi stratejilerin, Türkiye’de kriz sürecinde ne ölçüde sermayenin gündemine oturduğu gösterilmiştir. Sermaye sınıfı içindeki genel çelişki/mücadele eksenleri (büyük sanayi sermayesi-büyük toprak sahipleri,

tekelci sermaye-tekelci olmayan sermaye, sanayi sermayesi-ticaret sermayesi vb.) izlenerek, sermaye kesimleri arasındaki bazı çatışma noktalarının ya da çelişkilerin kriz sürecinde sermaye kesimlerinin tavırlarında, konumlarında ne ölçüde yer aldığı, bunların süreklilikleri ve uzlaşıyla sonlanıp sonlanmadığı tartışılmıştır. Bunu yaparken, 1980 sonrası Türkiye’de daha da görünür hale gelen kimi çelişkilerin, kısmen 1980 öncesi izleri sürülerek bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

Poulantzas sermayenin tekelci, tekelci olmayan, sanayi, banka ya da ticari sermaye gibi çeşitli fraksiyonlarının bağımlı sınıflara karşı daima bir birlik içinde olmadıklarını, bu sınıflara karşı siyasi tavırlarının da özdeş olmadığını belirtir. Taktiğe ya da siyasi stratejiye ilişkin farklılıklar, iktidar blokunun içindeki ayrılıkların ve bölünmelerin başlıca nedenleridir (Poulantzas, 1980: 143). Bu tez, sermaye sınıfının stratejilerinde böyle bir farklılaşma olup olmadığını tespit etmeye çalışırken (örneğin tekelci sermayenin -TÜSİAD’ın- ve diğerlerinin ücretler konusundaki tutumu), bu farklılıkların iktidar bloku içinde bölünmelere yol açıp açmadığını da tartışmaktadır.

1.1.2. Sermaye Sınıfı Fraksiyonları, İktidar Bloku ve Hegemonya Krizi

Daha önce vurgulandığı gibi *sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımının* kriz, sermaye, sınıf mücadelesi ve devlet biçimi arasındaki ilişkiye dair kuramsal çıkarımları, Türkiye’de sınıf mücadelesi ve devlet biçimindeki ya da siyasi rejimdeki değişim arasındaki ilişkiyi anlamak ve yorumlamak için bir zemin sunmaktadır. 1977 krizi, sermayenin bu krize karşı ne tür stratejiler geliştirdiği ve sermaye fraksiyonlarının aralarındaki ilişkiler, sermayenin ayrıca emeğe karşı ne tür stratejiler geliştirdiği, tezde bu çerçevede ele alınmıştır. Ancak *sermaye ilişkisinin bir*

biçimi olarak devlet yaklaşımı daha yüksek bir soyutlama düzeyinde kavramsal araçlar sağlamaktadır: daha somut bir ifadeyle, bu yaklaşım devletin biçimindeki değişim ile sınıflar mücadelesi arasındaki ilişkiyi anlamak için nereye bakmak gerektiğine ilişkin; birikim krizi, sermaye-emek ilişkisi, sınıf mücadelesi gibi kuramsal araçlar sunmaktadır.

Kuşkusuz, bu yaklaşımın somut düzlemde nasıl uygulanacağı sorusu daha somut kavramsal araçları analize katmayı gerektirmektedir. Örneğin, sermaye toplumsal formasyon düzeyinde nasıl çözümlenecektir? Veya sermaye içi çelişkiler ve tekil sermaye gruplarının aralarındaki ilişkiler nasıl kavramlaştırılacaktır?

Bu noktada Poulantzas'ın kavramsal araçlarının işlevsel olacağı düşünülmektedir. Sermaye fraksiyonları, iktidar bloku ve hegemonya (krizi) gibi kavramlar, sermaye sınıfının kendi içindeki ilişkileri ve bunların devlet biçimi ile ilişkisini çözümleyecek somut araştırmalar için gerekli kategorilerdir. Bu kategorileri ayrıca ele almadan önce, Poulantzas'ın devlet kavramlaştırmasına ve sınıf mücadelesi vurgusuna ilişkin birkaç noktanın altını çizmek gerekmektedir. Böylece Poulantzas'ın kavramlarının yukarıda çerçevesi çizilen genel kuramsal yaklaşım ile ilişkisi, bu yaklaşım ile ne tür ortaklıklar taşıdığı da bir ölçüde netleşebilir.⁹

⁹ Sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımının temsilcileri, Poulantzas'ın kuramına ciddi eleştiriler getirmişlerdir. Poulantzas'ın ekonomi ve siyaset arasındaki ilişkiyi tam kuramadığını, bu iki alanı ayrı, özel çalışma nesneleri olarak gördüğünü, siyasi biçimlerin nasıl gelişmiş olduklarını çözümlemeye yetersiz kaldığını, sermaye birikim süreci ile bunun devlet üzerindeki sınırlamalarını sistematik biçimde analiz edemediğini ileri sürmüşlerdir (Holloway ve Picciotto, 1978: 6, 10). Poulantzas'ın kavramlarının, birikim ve sınıf mücadelesi çözümlemeleri yerine, soyut olanı somutlaştırmak amacıyla kullanıldığını (Holloway ve Picciotto, 1978: 9, 30), Hirsch, Jessop gibi devlet üretmecisi yaklaşım içine dahil olanların bir noktada Poulantzas'a döndüklerini, onun kuramından yararlandıklarını ancak bunun işlevselcilik gibi sorunlu noktaları aşmada işe yaramadığını da ileri sürmektedirler (Bonefeld ve Holloway, 1991: 3).

Yine Clarke, Poulantzas'ın devleti, yapı içindeki yeri/işlevi açısından tanımladığını, bu nedenle yapısal işlevselciliğe kurtulamadığını, dolayısıyla yapının tahakküm ve sömür ilişkileri tarafından karakterize edildiğini göz ardı ettiğini ileri sürer (2004b: 112-113). Bu çerçevede Poulantzas'ta yapı ve üretim tanımlarının sorunlu olduğunu, üretimi salt maddi üretim açısından tanımladığı için Poulantzas'ın ekonomik alanı üretimin teknik yapısına indirgediğini söyler. Dahası, Poulantzas'ın sonraki revizyonlarının da esasa ilişkin olmadığını, üretim kavramında bir değişiklik yapmadığını,

Poulantzas temelde kurumsalcı-işlevselci/Weberci yaklaşımın eleştirisini yapmaktadır. Burjuva ideolojisi olarak tanımladığı bu yaklaşıma göre sınıfları ve toplumsal grupları, kurumlar ya da aygıtlar belirlemektedir. Kendisiyse devlet iktidarı ile devlet aygıtları ayırımının gerekliliğini vurgulayarak, devlet aygıtlarının kendilerine ait bir iktidara/güce sahip olmadığını, bunun yerine sınıf ilişkilerini maddileştirdiği ve somutladıklarını ileri sürer (Poulantzas, 1978: 25). Devlet araçsal özü olan bir 'kendilik' değildir; ne bir özne ne de bir 'şey'dir; tıpkı sermaye gibi doğası gereği daima bir ilişkidir; devlet sınıflar arasındaki güç dengesinin yoğunlaştığı bir alandır ve bu nedenle sınıfsal çelişkileri yine kendi içerisinde yeniden üretir (1978: 26, 98, dn.161; 1981: 64, 73). Poulantzas, herhangi bir toplumsal formasyon çözümlemesinin hem sınıf mücadelesi ilişkilerini hem de bu ilişkileri yansıtan, somutlaştıran ve maddileştiren devlet aygıtlarını dikkate alması gerektiğini ileri sürmektedir (1978 : 27).

Egemen ve egemen olmayan sınıflar arasındaki mücadele, bu anlamda devlet aygıtlarının tümünü kateder. Öyle ki devletin, siyasi parti, yönetim, ordu gibi belirli bir aygıtının devlet içinde egemen-baskın bir role sahip olması, genellikle o aygıtın, yalnızca iktidar bloku içindeki hegemonik fraksiyonun iktidarını yoğunlaştırdığı değil, aynı zamanda egemen olmayan sınıflara karşı, devletin ideolojik-siyasal rolünü

dolayısıyla da yapı ile pratik arasındaki ayrımı, sınıf mücadelesi vurgusu ile aşma çabasında başarılı olmadığını belirtir (2004b:129).

Öte yandan, Poulantzas'ın devlet kavramlaştırmasının ardında aslında Clarke'ların yaklaşımına benzer bir yaklaşımın izlerini görmek mümkündür. Jessop'un ifade ettiği gibi, Poulantzas devletin ne bir özne ne de bir araç olarak kavramlaştırılabileceğini, tersine devletin de sermaye gibi bir toplumsal ilişki olarak görülmesi gerektiğini söylemiştir; ancak bu noktayı açıklığa kavuşturmamıştır (Jessop, 1985: 336-7). Jessop, yine de Poulantzas'ın bu yaklaşımını izleyip, bu kuramsal çerçeveyi somut analizlerle ve pratik sorunlarla ilişkilendirme çağrısında bulunur (1985: 363). Aslında Jessop'inkine benzer bir çağrını Holloway ve Picciotto da yapmaktadır: Gramsci ya da Poulantzas'ın çözümlemelerinin devlet türetmeci yaklaşıma eklenemeyeceğini ancak bu kuramsal gelişmeler ışığında onların çözümlemelerinin yeniden dikkatli bir biçimde çalışılması gerektiğini ileri sürmektedirler (1978: 30). Bu çalışmanın doğrudan böyle bir hedefi olmasa da, Poulantzas'ın yaklaşımının sağladığı kuramsal araçlarla, Clarke'ın uyarılarını bir arada dikkate alarak, somut analizler için geçerli, kapsamlı ve açıklama gücü olan bir kuramsal çerçeve elde etme çabasıdır.

de kendi bünyesinde barındırdığı anlamına gelir (Poulantzas, 2008d: 311). Türkiye’de devlet aygıtları içinde ordunun, askeri darbeye artan rolü bu açıklama çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Bu anlamda, Poulantzas’ın devlet kavramlaştırmasının, sınıf mücadelelerinden bağımsız olmadığı ileri sürülebilir; özellikle son çalışmalarında sınıf mücadelesine yaptığı vurgu bu çerçevede önem taşımaktadır. Bu revizyonun işlevsel olup olmadığı bir yana, Poulantzas’ın, devleti toplumsal sınıflardan bağımsız kavramlaştırmadığı açıktır.

Poulantzas’ın normal ve olağanüstü devlet kavramlaştırmaları da özellikle askeri darbeye sonuçlanan bu süreci anlamada ve neden bu biçimin ‘gerekli’ olduğunu ortaya koymada ve yorumlamada yardımcı olmuştur. Poulantzas, olağanüstü devlet biçimlerinin hegemonya krizine, artan fiziksel baskı ile bağımlı sınıflara karşı ‘açık bir savaş’ konjonktürüne denk düştüğünü ileri sürer (Jessop, 1982: 167-168). Temsili demokrasi kurumları, iktidar bloku içinde ve iktidar bloku ile bağımlı sınıflar arasında hegemonyanın örgütlenmesini ve organik çevrimini kolaylaştırırsa da, olağanüstü devlet biçimi normal demokratik araçlarla çözümlenemeyecek siyasi ve ideolojik krize karşı, iktidar blokunu ve blokun bağımlı sınıflarla ilişkisini yeniden örgütlemek amacıyla ortaya çıkmaktadır (Jessop, 1982: 168). Normal devlet biçiminden olağanüstü devlet biçimine geçiş süreci, sürekli, çizgisel bir yoldan ziyade, siyasi krizlerle örtüşür. Olağanüstü devlet biçiminden normal biçime geçiş de basit bir kendiliğinden dönüşüm değildir; bir dizi kırılma ve krizle ilişkilidir. Örneğin Bonapartizm, bir hegemonya ve temsil krizine denk düşer (Jessop, 1982: 169).

Poulantzas'ın iktisadi krizler ve siyasal krizler arasında kurduğu ilişki üzerinde durulması gereken bir başka konudur: Poulantzas iktisadi ve siyasal krizleri ayırır. Bunun gerisinde iktisat ve siyasal arasındaki kurumsal ayırım vardır; bu ayırım farklı kriz formlarının görece özerkliğini doğurur (Jessop, 1985: 90). Özerklik tartışması ve bunun ardındaki iktisadi ve siyasal ayırım bir yana, Poulantzas'ın iktisadi krizlerin otomatik olarak siyasal ya da devlet krizlerinde ifadesini bulmayacağı tespiti (Jessop, 1985: 93; Poulantzas, 2008d: 298) değerlidir. Ancak, tekeli kapitalizmde -özellikle kendisinin içinde bulunduğu, yaşadığı dönemde bazı kapitalist ülkelerde-, ekonomik krizin kendini doğrudan ve organik biçimde siyasal krize yansıttığını ve siyasal müdahalelerin ekonomik krizlerin faktörleri olabileceğini ileri sürer; ancak ekonomik ve siyasal krizler arasında her zaman zorunlu bir korelasyon kurulamayacağını da belirtir (Jessop, 1985: 93).

Poulantzas, iktisadi krizlerin kendini siyasal krizlere dönüştürdüğü durumlar için, Gramsci'nin hegemonya krizi ya da yapısal kriz kavramını kullanmayı önerir. 1976'da yazdığı bir makalede, içinde bulunulan krizin yalnızca iktisadi kriz özellikleri barındırmadığını, devlet krizi ya da siyasal kriz biçiminde de yankıları olduğunu belirtir. Yani, hegemonya krizi ya da yapısal kriz, iktisadi krizin kendini devletin krizi ya da siyasi krize dönüştürdüğü durumlara denk düşer (Poulantzas, 2008d: 299).

Poulantzas, krizin kendisinin çok az şey açıkladığını, siyasal bir krizin ne tip bir devlet ya da rejim üreteceğinin sınıf stratejilerine bağlı olduğunu da ileri sürer. Bu noktada sermaye ilişkisinin biçimi olarak devlet yaklaşımı ile yakın durmaktadır. Bu anlamda krizleri, sınıf mücadelesinin tarzları ve biçimleriyle ilişkilendirmek önemlidir. Örneğin faşizm; siyasi kriz, burjuvazinin saldırgan, işçi sınıfının da

savunmacı tavrı ile birleştğinde ortaya çıkmıştır (Jessop, 1985: 93). Bu anlamda sınıf mücadelesi, yalnızca siyasi krizin kökenlerini açıklamaz; aynı zamanda bu krizlerin demokrasinin restorasyonu yoluyla mı yoksa olağanüstü devlet biçimi kurularak mı çözüleceğini belirleyen etken durumundadır (Jessop,1985: 93).

Sermaye Sınıfı ve Fraksiyonları

Poulantzas'ın önemli katkılarından birinin, toplumsal sınıfları fraksiyonlara, diğer toplumsal gruplara (toplumsal kategoriler-bürokrasi gibi; tabakalar-işçi aristokrasisi gibi) bölmesi olduğu ileri sürülebilir. Bu kategoriler ya da ayrımlar, siyasi ve ideolojik ayrımlar üzerinde aşırı vurgu yapma ya da vurgunun daha çok iktisadi süreçlerden siyasi süreçlere kaymasına neden olma gibi tehlikeler taşımalarına rağmen, siyasi ittifakların doğasını, siyasi stratejileri ve blokları açıklamada yardımcı olabilmektedir (Joseph, 2002: 92-93).

Poulantzas sermaye sınıfını, kendi içinde çatışan ve sınıf-içi çıkarları ile rekabet halindeki *fraksiyonlara* bölünmüş bir sınıf olarak tanımlar: Kapitalizmin rekabetçi aşamasında sermayenin farklı fraksiyonları ortaya çıkmıştır; sanayi, banka, ticari sermaye gibi. Bu bağlamda sermaye sınıfı da farklı fraksiyonlara bölünmüştür; sanayi, banka, ticaret burjuvazisi gibi. Poulantzas bu fraksiyonlar arasında çelişki ve mücadele olduğunu vurgulasa da, bir noktanın altını çizer: egemen sınıflar ve fraksiyonlar arasındaki çelişkilerin biçimleri, bütün olarak burjuvazi ve işçi sınıfı arasındaki temel çelişkinin biçimlerine bağlıdır. Burjuvazinin kendi içindeki farklılıklar bu temel çelişkiye verdikleri tepkilerdir bir başka ifadeyle (Poulantzas, 1978: 107; ayrıca 148, 149, 150). Bu çerçevede Poulantzas sermaye sınıfı içi çelişkilerin temelinde sermaye-emek çelişkisini görür. Bu da sermaye fraksiyonlarına bakarken, aralarındaki ilişkiyi ya da ittifakları analiz ederken sınıf mücadelesinin,

yani sermaye sınıfının emeğe karşı tavrının çözümlenmeye katılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Clarke, Poulantzasçı bir çerçeveden yola çıkıp iktidar bloku ve sermaye fraksiyonları kavramlarını kullanarak çözümlenme yapan yaklaşımları eleştirir ve sınıf fraksiyonları kavramının kullanımına dair uyarılarda bulunur. Örneğin 'Vulgar Poulantzasçı' olarak tanımladığı yaklaşımla yapılmış bazı çalışmalarda, devlet-sermaye arasındaki ilişkinin, sermaye fraksiyonlarının iktidar bloku içinde 'hegemonik pozisyon' kurmak için verdikleri mücadele temelinde formüle edilmesini yanlış bulur. Bunların çıkış noktası, sermaye çıkarlarının farklılığını göz önüne alma çabasıysa da, bu tür bir yaklaşımın sorunu, sermaye-emek mücadelesini yok saymasıdır (Clarke, 1978: 33). Asıl sorun, ekonomi-siyaset ayrımını verili kabul edip, fraksiyonların, ekonomik çıkarın siyasal düzeydeki görünümü açısından ele alınıp tanımlanmasıdır. Oysa Clarke'a göre, fraksiyonlar (tekil sermayeler) 'genel sermayeden' ya da sermaye-emek ilişkisinden ayrı tanımlanamaz. Bu anlamda devletin de birbirinden bağımsız tekil çıkarların temsil edildiği bir arena olarak tanımlanmaması gerekir. Clarke, devletin tekil sermaye yararına müdahalesini kuramlaştırmak için 'görünümler' düzeyinin ötesine geçerek, genel olarak sermaye ile tekil olarak sermaye arasındaki ilişkiyi ve genel olarak sermaye ile devlet arasındaki ilişkiyi ele almak gerektiğini söyler; ayrıca bu ilişkileri de sermaye-emek ilişkisi bağlamında değerlendirmek gerektiğine dikkat çeker (1978: 56). Bunun anlamı şudur: devlet-sermaye ilişkisine fraksiyonlar bazında bakıp, aralarında belirlenim ilişkisi kurmak doğru değildir. Böyle bir çözümlenme, hem sermaye-emek mücadelesini yok saymak, hem de tekil sermaye ve genel sermaye ayrımını ve bunlar arasındaki ilişkiyi göz ardı etmek, ayrıca devleti yalnızca tekil sermaye ile ilişkisi

içinde tanımlamak anlamına geleceğinden, sorunludur. Alternatif bir çözümlenme, belli bir dönemde sermaye-emek arasındaki sınıf mücadelesinin konumunu ve genel olarak sermayenin krizini, bu krizin neleri dayattığını da kapsamak zorundadır (Ozan, 2006: 229-230).

Bu tez, daha çok sermaye sınıfı içi çatışma, uzlaşma ve stratejilere yoğunlaşmış gözükse de, sermaye sınıfının krizi aşma stratejilerinde (rejim değişikliği de buna dahil) ve çatışmaların uzlaşmaya dönüşmesinde ya da ertelenmesinde, sınıflar arasındaki mücadelenin rolünü tartışmayı ve ortaya koymayı hedeflemektedir. Daha önce de vurgulandığı gibi, sınıflar arası mücadelenin sermaye sınıfı içi ilişkiler için çizdiği sınırları, sınıf mücadelesinin sermaye sınıfının stratejilerini nasıl yönlendirdiğini ortaya koyacaktır.

Poulantzas'ın fraksiyonlar kavramlaştırmasının bu çalışmaya somut düzeydeki katkısını netleştirmek için onun tekeli sermaye ile tekeli olmayan sermaye arasındaki ilişkiyi nasıl ele aldığına bakmak gerekmektedir. Kendisi, önce tekeli sermayenin kendi içinde sanayi sermayesine karşı banka sermayesi gibi çatışmalardan söz eder; bu çatışmalar pazarın kontrolü, devlet desteğini alma, orta-ölçekli sermayeyi ele geçirme gibi konular üzerindeki rekabetle ilişkilidir (Poulantzas, 1978: 137). Tekeli sermaye ve tekeli olmayan sermaye arasındaki ilişkiye yönelik de şu tespiti yapar: Tekeli sermayeye geçiş aşamasında ya da tekeli sermayenin konsolidasyon sürecinde bu sermayeler arasındaki çelişkiler keskin bir biçim alır; siyasi krizler ve iktidar blokundaki derin çatlaklar olarak kendini siyasi alanda gösterir (1978: 148). Bu iki sermaye kesimi arasındaki çatışmalı ilişkinin öğeleri şöyle özetlenebilir: 1. tekeli sermaye, tekeli olmayan sermayeyi işçi sınıfı ile mücadelesinde bir rampa, koruyucu kabuk olarak kullanmaktadır. İşçi sınıfının

mücadelesinin sonuçlarını tekelci olmayan sermayeye yükleme çabasıdır (1978: 150). 2. Tekelci olmayan sermaye işçi sınıfı mücadelesinden daha ciddi etkilenmektedir; tekelci sermayeye bağımlılığı bu kırılmalıyı yaratmaktadır. Bu nedenle işçi sınıfına karşı verilecek tavizlerde tekelci olmayan sermayenin direniş/tepkisi daha katıdır. Örneğin Fransa'da asgari ücret tartışmalarında bu gözlenmiştir (1978: 149). Burada Poulantzas tekelci sermayenin ve tekelci olmayan sermaye arasındaki ilişkiyi, özellikle uzlaşmayı belirleyen işçi sınıfı ile olan ilişkileri olduğunu vurgulamaktadır (1978: 146).

Poulantzas'ın tekelci ve tekelci olmayan sermayeye yönelik bu iki tespiti çerçevesinde, 1977 krizi sonrası Türkiye'de sermaye sınıfına bakılacaktır. Örneğin, tekelci olmayan sermaye ile tekelci sermaye arasında işçi sınıfı mücadelesine karşı gösterdikleri tepkide bir farklılık varolmuş mudur? Daha önce bu iki kesim arasında var olan çelişki ya da zıtlıklar, bir uzlaşmaya dönüşmüş müdür? Eğer bir uzlaşma söz konusuysa bu, işçi sınıfı mücadelesinin o gün geldiği konum ile açıklanabilecek midir? Poulantzas'ın sağladığı çerçeveye ortaya konan bu sorulara ampirik yanıtlar Türkiye'de sermaye örgütleri incelenerek elde edilmiştir.

Sermayeye fraksiyonlar temelinde yaklaşmak, sermaye sınıfının homojen bir bütün olarak kavramlaştırılmayacağını göstermektedir. Böylece sermaye ile devlet biçimindeki değişim arasında çelişkisiz, doğrudan bir belirlenim ilişkisi kurulmamış olur. Öte yandan çeşitli fraksiyonların, krizdeki sermaye birikim sürecine yönelik geliştirdiği farklı/alternatif stratejiler olup olmadığına da bakılmalıdır. Bu nokta, kendi aralarında krizden çıkış ya da yeniden yapılanma üzerinde bir ittifak olup olmadığını, varsa bunun ne tür bir ittifak olduğunu gösterebilir. Yukarıda Jessop'un farklı birikim stratejileri üzerine değerlendirmeleri de burada göz önüne alınmalıdır.

Tezde, sermayenin değişik kesimlerinin uzlaşı sağlayıp sağlamadıkları, sağladılarsa uzlaşı noktalarının neler olduğu, hangi konularda talepte buldukları ayrıntılı olarak araştırılmıştır. Ancak bu yolla, devletin formundaki değişimin ardındaki sınıfsal dinamikler, bu değişimde sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki çelişkinin rolü anlaşılabilir. Uzlaşmaz, tekil gibi görünen çıkarlarına rağmen, sermaye sınıfı mensuplarının nasıl ve niçin ortak hareket etme kararı aldıkları sorusunun yanıtlanması, özel bir önem taşımaktadır. Bu noktada Poulantzas'ın sermaye gruplarının eğilimlerini ortaya koyan somut analize dayalı çözümlenmeleri yol göstericidir.

Ayrıca Gramsci'nin *ekonomik-korporatif* (kısa erimli ekonomik çıkar), *ekonomik-yasal* ve *hegemonik* olarak tanımladığı üç uğrak ya da üç düzey, hegemonik olan sınıfın ya da fraksiyonun belirlenmesinde de yol gösterici olmuş ve özellikle 1970'ler sonunda büyük sanayi sermayesinin ya da tekelci sermayenin kolektif sınıf bilincinin değerlendirilmesinde temel bir harita sunmuştur. Gramsci, hegemonik uğrağı; belirli bir grubun ekonomik konumundan, yani kısa vadeli çıkarlarına bağlı varlığını savunma konumundan ileriye giderek, siyasal ve toplumsal arenada liderlik konumuna talip olduğu tarihsel bir aşama olarak tanımlamaktadır (Gramsci, 1971: xiv). Bunun yanında, bu üç uğrak hegemonik olmanın genel aşamaları olarak görülebileceği için daha geniş anlamda da hegemonya krizinin varlığı, nasıl aşıldığı ya da niye aşılamadığı gibi sorulara yanıt ararken de yararlı olacaktır.

Bu üç uğraktan ilki, yani *ekonomik-korporatif* uğrak, kısa dönemli ekonomik çıkarların farkında olunan, belli bir mesleki grubun kendi birliğinin, özdeşliğinin ve örgütlenme gereksiniminin bilincinde olduğu bir uğraktır. Ancak bu bilinç daha geniş

toplumsal grupları kapsamaz; esnaf esnafın yanındadır ancak imalatçı ile dayanışma zorunluluğunu hissetmez. İkinci aşama olan *ekonomik-yasal* uğraktaysa, tek bir toplumsal sınıfın tüm üyeleri arasında bir dayanışma bilincine ulaşılmıştır ancak bu yine tümüyle ortak iktisadi çıkarlarla sınırlıdır. Ancak burada yöneten gruplarla siyasi-hukuksal bir eşitlik kazanma çabası da söz konusudur. Üçüncü uğrak ise bir toplumsal sınıfın, kendi çıkarlarının tümüyle ekonomik bir sınıfın kısa dönemli çıkarları olma durumunu aşarak, diğer bağımlı sınıfların da çıkarları haline gelebileceğini ya da gelmesi gerektiğini fark ettiği uğraktır. Önceden filizlenmeye başlamış ideolojilerin, birinin ya da aralarından bir kombinasyonun, hâkim olmak, kendini topluma yaymak üzere birbiriyle yüzleştiği, çatıştığı siyasi bir aşamaya denk düşer. İktisadi ve siyasi amaçların uyumunun, entelektüel ve etik bir birliğin sağlandığı ve mücadelenin şiddetlendiği sorun alanlarının tekil çıkarlar alanından (*corporate*) ziyade ‘evrensel’ bir düzlemde ele alındığı, sonuçta temel bir toplumsal grubun bağımlı gruplar üzerinde hegemonyasının kurulduğu uğraktır (Gramsci, 1971: 181, 182).

Poulantzas da kısa vadeli ekonomik çıkar (*ekonomik-korporatif*) ile siyasal çıkar arasında yaptığı ayrım, devletin işlevini şöyle ortaya koyar: ona göre modern devlet, genel olarak hegemonik sınıfların kısa vadeli ekonomik çıkarları karşısındaki siyasal çıkarlarının hizmetindedir. Yani, devlet egemen sınıfların ve ya fraksiyonların, siyasal olarak toplumun genel çıkarı biçiminde kurulan genel çıkarlarının hizmetindedir (Poulantzas, 2008a: 92). Gramsci de benzer bir açıklama getirir: hegemonik olmaya çalışan grup, kısa vadeli ekonomik çıkarlarına ilişkin fedakarlıkta bulunmak zorundadır. Ancak bu fedakarlık yine de öze dokunamaz; çünkü hegemonya, etik-siyasal bir olgu olduğu kadar ekonomik temelli de olmak

zorundadır (1971: 161). Bu nokta, 1980 öncesi sermaye sınıfının hegemonyasını tesis etme çabası ve bunda başarılı olup olmadığı değerlendirilirken, özellikle Ecevit Hükümeti bağlamında, aydınlatıcı olmuştur.

İktidar Bloku

Poulantzas'ın iktidar bloku kavramı, somut düzlemde egemen sınıfların aralarındaki ilişkilerin yorumlanmasına zemin sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır. Aslında Jessop, Poulantzas'ın ampirik olarak iktidar blokunun nasıl belirleneceği ve somut olgularla nasıl ilişkilendirileceği sorularını yanıtsız bıraktığını ileri sürer (1985: 186). Yine de aşağıda çizilen çerçeve içinde iktidar bloku kavramının işlevsel olabileceği düşünülebilir.

İktidar bloku, Poulantzas'ın fraksiyonlar kavramı ile birlikte düşünülmesi gereken bir kavramdır. Poulantzas'ın, kapitalist toplumlarda özgül bir ittifak olarak tanımladığı iktidar bloku kavramı (2004: 87) egemen sınıflara ilişkindir ve egemen sınıf fraksiyonlarının ittifaklarına işaret eder. Kapitalist bir toplumsal formasyonda siyasal egemenlik tek bir sınıf ya da fraksiyon elinde olmadığından, egemen sınıf fraksiyonları arasındaki çelişkiler devletin ve rejimin biçimi konusunda çoğu kez belirleyici önem kazanır (Poulantzas, 2004: 87). Poulantzas, daha önce de değinildiği gibi, iktidar bloku içindeki egemen sınıflar ve fraksiyonlar içerisindeki çatışmaların, temel çelişkinin (burjuvazi-işçi sınıfı) etkileri olarak görülmesi gerektiğini belirtir (1978: 107). Egemen sınıfların ya da fraksiyonların hegemonik olma yolundaki mücadeleleri ve iç çelişkileri, burjuvazi ve proletarya arasındaki temel çelişkiye göre ikincildir ancak yine de bu çelişkiler önemlidir (Poulantzas, 2008c: 206).

Egemen sınıflar ve fraksiyonlar, siyasal alanda özel bir ittifak/birlik kurarlar ve genellikle içlerinden birinin liderliğinde işlevlerini sürdürürler (Poulantzas, 1978:

93; Jessop, 1985: 56). Bu hegemonik fraksiyon ya da sınıf, kendi kısa dönemli anlık ekonomik çıkarlarının ötesinde, iktidar blokunu oluşturan öteki sınıf ya da fraksiyonların genel siyasi çıkarlarını savunmak zorundadır; böylelikle kendi uzun dönemli çıkarlarını da savunmuş olur (Poulantzas, 1978: 107).

Öte yandan iktidar bloku kavramı, devletin egemen sınıfları örgütleme rolünden bağımsız ele alınamaz. Şöyle ki, Poulantzas'a göre devletin, kendisine ait tüm aygıtlarını ilgilendiren temel rolü, iktidar blokunun uzun dönemli siyasal çıkarlarını temsil etmek ve bunları örgütlemektir (1980: 127). Hegemonik sınıf ya da fraksiyonun önderliğinde, devlet aracılığıyla iktidarda 'çelişkili bir ittifak'/'istikrarsız bir denge' örgütlenebilir. Devlet burjuvaziye ve iktidar blokunu örgütleme ve birleştirme görevini, tekil burjuva çıkarlarından ve söz konusu iktidar blokunun fraksiyon ve ögelerinden 'görece özerk' olursa yerine getirebilir (Poulantzas, 1980: 127). Poulantzas modern devlet ve sivil toplum ayrımının, bir başka ifadeyle siyasal alanın özerkliğinin, iktidar blokunda birlik oluşturulma-kurulma sürecini olanaklı kıldığını ileri sürer. Modern devletin ya da siyasal alanın 'evrensellik' özelliği, bunun için uygun koşulları yaratmaktadır (Poulantzas, 2008a: 103, 104).

Devletin 'evrensellik' özelliği yani hegemonik fraksiyon ya da sınıftan görece özerk olma durumu, iktidar blokunun bağımlı sınıflar üzerindeki uzun dönemli hegemonyasını örgütlemesinin de ön koşuludur (Poulantzas, 1980: 140). Devletin özerkliği, bu hegemonya için gerekli ve vazgeçilmez kimi maddi zorunlulukları, iktidar bloku içindeki fraksiyonlara dayatmasını da içermektedir (Poulantzas, 1980: 140).

Poulantzas, faşizme özgü bir siyasal kriz tanımı ortaya koymaya çalışırken (2004: 79); egemen sınıflar ve bunların fraksiyonları arasındaki iç çelişkilerin

keskinleşmesi ve derinleşmesini, bu siyasal krizin çok önemli bir ögesi olarak tanımlar (2004: 87). Faşistleşme süreci, iktidar blokunun halk yığınlarına karşı yürüttüğü siyasal mücadelenin, iktisadi mücadeleye egemen olmasından ayırt edilir. Yani iktidar bloku içinde yoğunlaşan çelişkiler kendini yalnızca iktisadi düzeyde değil, siyasal ve ideolojik düzeydeki uzantılarıyla da gösterir. Bu, sınıf mücadelesinin iktidar bloku tarafından siyasallaştırılmasıdır. Siyasallaşmanın etkilerinin iktidar blokunun kendi içine kadar ulaşması da faşizmin ayırt edici özelliğidir. Çünkü Poulantzas'a göre, her siyasallaşma süreci (yani egemen sınıfların bağımlı sınıflara karşı iktisadi mücadelesinin siyasallaşması) zorunlu olarak aynı etkiyi göstermez; pek çok kez iktidar blokunun ortak düşman karşısında 'birleşip kaynaşmasına' yol açar (Poulantzas, 2004: 88). Bu tespit ve daha genel anlamda iktidar bloku kavramı, 1980 öncesi sermayenin farklı kesimlerinin bir araya gelme çabası olarak görülebilecek Hür Teşebbüs Konseyi gibi girişimlerin yorumlanmasında ve sermayenin farklı kesimlerinin vardığı uzlaşma noktalarının açıklanmasında yol gösterici olmuştur.

Poulantzas'ın iktidar blokuna ilişkin bir başka tespiti, blok içindeki çatışmalı ilişkilerin devlet aygıtı kolları arasındaki çatışmalarda ve faklılaşmalarda ifade bulması ve yeniden üretilmesidir (1978: 163-4, 187). Böylece iktidar bloku içindeki çelişkilerin devlette bu şekilde somutlandığını ileri sürmüş olur. Bu aygıtlar arasındaki çatışmalar devletin içsel birliğini kurma çabası olarak görülebilir. Poulantzas'a göre kapitalist devlet, aygıtlarının içsel birliği ile tanımlanır (1978: 164); bu birliği kurma çabası hegemonik fraksiyonun çıkarlarını pekiştirme ifadesi olarak yorumlanabilir. Poulantzas, devlet iktidarının birliğinin bazı aygıtların diğerlerinin egemenliği altına girmeleri, yani hegemonik fraksiyon ya da

tahakkümün çıkarlarını kristalize eden, ordu, bakanlık, siyasi parti gibi bir devlet aygıtı ya da kolunun, iktidar bloku içindeki diğer fraksiyonların direniş merkezleri olabilecek aygıt ve kolları üzerindeki hakimiyeti/tahakkümü ile kurulduğunu belirtir (1980: 137). Poulantzas devletin bir aygıtının -ordu, siyasal parti, yürütme gibi- devlet içinde ayrıcalıklı bir rol edinmesinde, hegemonik fraksiyonun iktidar yoğunlaşmasının olduğu kadar, devletin bağımlı sınıflara karşı siyasi ve ideolojik rolünü belirginleştirme/kristalize etme çabasının da rol oynadığını ileri sürmektedir (1980: 142). Poulantzas, devlet aygıtları ile devlet personeli içindeki çatışma ve ayrılıkları egemen olmayan sınıfların devlet bünyesindeki varlıkları ile açıklar.

Bu açıklamalar, özellikle Türkiye bağlamında, askeri darbe ile ordunun devlet aygıtları arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olması durumunun değerlendirilmesinde, daha açık bir ifade ile darbenin iktidar blokunun kurulmasındaki, -varsa- iktidar bloku içindeki krizin çözülmesindeki rolünün tartışılmasına zemin sağlamıştır. Türkiye’de 1980 darbesinin, devletin özellikle bağımlı sınıflar gözünde sahip olduğu görece özerklik durumunu zedelediği şimdiden söylenebilir.

Yine Poulantzas’ın, faşizmin ortaya çıkmasında, iktidar blokundaki krizin, sermayenin hiçbir fraksiyonunun bir süre için egemen olamaması durumunun rolünü vurgulaması önemlidir (Jessop, 1985: 231). Bu anlamda, 1980 öncesi bu tür bir iktidar bloku krizinin var olup olmadığı, bunda sermaye içi çekişmelerin mi yoksa daha genel anlamda sermaye-emek ilişkisini kapsayan sınıf mücadelelerinin mi etkili olduğu sorularının sorulması gerekmektedir.

Poulantzas, burjuvazinin birlik koşulları tartışılırken göz önüne alınması gereken başka bir tespit daha yapar. Egemen sınıf ya da fraksiyonlarının, bağımlı

sınıflara karşı siyasalarında her zaman aynı fikirde olmalarını beklemenin doğru olmadığını; tâli konularda olduğu kadar olağanüstü devlet biçimlerinden birini tercih etmek gibi daha genel ve önemli konularda da çatışmaların iktidar blokunda daima var olduğunu ileri sürer. İktidar blokunu, yukarıda da belirtildiği gibi, çelişkili bir ittifak olarak tanımlamaktadır zaten. Faşizm, askeri diktatörlük, Bonapartizm gibi bağımlı sınıflara açık savaş olarak nitelendirdiği biçimler ile parlamenter demokrasinin biçimleri arasındaki tercih meselesinde bile burjuvazinin tek bir ses ile bir blok oluşturmayacağını ileri sürer (Poulantzas, 1980: 144). Bu da, 1980 öncesi sermaye grupları arasındaki ilişkileri, stratejilerindeki ortaklıkları ama en çok aralarındaki uzlaşmazlık noktalarını yorumlarken göz önüne alınması gerekli bir tespit olarak değerlidir. Tümüyle çelişkilerden arınmış bir iktidar bloku yani tümüyle çatışmalarını çözmüş ve uzlaşmaya varmış bir sermaye sınıfı gözlemlemek mümkün değildir. Nihayetinde söz konusu olan sermaye sınıfı içi çatışmaların belli konjonktürlerde ertelenmesi veya gözardı edilmesidir.

Hegemonya Krizi

Jessop hegemonya sorununun, belirli siyasi, entelektüel ve etik söylemlerin varlığına referans vermeksizin tartışılmayacağını; belirli hegemonik projelerin somut farklılık ve benzerliklerine, bunların ittifak, uzlaşma, ateşkes, baskı ve benzer örüntülerine yapılan özgül referansların birleştirilmesiyle çözüleceğini ileri sürer (Jessop, 2005: 177-178). Bu tez, dönemin hegemonya projelerini serimleme, karşılaştırma ve değerlendirme gibi büyük ve kapsamlı bir hedef taşımasa da, en temel düzeyde sermaye sınıfı içindeki farklı sermaye kesimleri arasındaki ilişkiler temelinde belli veriler elde ederek, dönemin hegemonik proje oluşturma girişimine,

hegemonyanın ekonomik içeriğine ve devlet biçimindeki değişime ilişkin ipuçları elde etmeyi amaçlamaktadır.

Jessop hegemonyayı, zorunlu olarak sınıf bilinçli olmayan ama farklı sınıf-bağlantılı güçlerin, belirli bir sınıfın ya da fraksiyonların ‘siyasi, entelektüel ve ahlaki önderliği’ altında, onun siyasi, entelektüel ve ahlaki sözcülüğünde çağrılması/adlandırılması ve örgütlenmesi olarak tanımlar. Bu tarz bir liderliğin örgütlenmesinin anahtarı da genel çıkar ile özel çıkar arasındaki soyut çatışma problemini çözecek belirli bir hegemonik projenin geliştirilmesidir (Jessop, 2005: 171).

Ancak Jessop hegemonyanın toplumun tümünün desteğini alacağı iddiasının yanıltıcı olacağını ileri sürerek, ‘tek-uluslu’ ve ‘iki uluslu’ hegemonik proje arasında ayırım yapar. Keynesci refah devleti, sosyal emperyalizm gibi tek uluslu stratejilerin bütün toplumun desteğinin maddi ödünler ve sembolik mükafatlar ile kazanılmaya çalışıldığı genişlemeci bir hegemonyayı hedeflediğini; buna karşılık faşizm ve Thatcherizm’de olduğu gibi iki uluslu projelerin ise nüfusun stratejik olarak önemli fraksiyonlarının desteğini kazanmak ve projenin maliyetlerini diğer fraksiyonlara yıkmakla ilgilenen daha sınırlı bir hegemonyayı hedeflediğini ileri sürer (Jessop, 2005: 176-177). Jessop ‘iki ulus’lu projelerin de diğer ‘ulus’a belirli tavizler verilmesini kapsadığını, ama diğer ‘ulus’un dizginlenmesini ve hatta bastırılmasını gerektirdiğini de not eder. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde (ya da maddi tavizler için imkanların sınırlı olduğu durumlarda) ‘tek ulus’lu projenin gerçekleşme imkanının sınırlı olduğunu, ‘iki ulus’lu stratejilerin geliştirilmesinin daha muhtemel olacağını belirtir (Jessop, 2005: 177).

Hegemonya krizi; devletin krizi, temsil krizi gibi kavramlarla daha net tanımlanabilir. Örneğin hegemonik kriz olarak tanımlanan devletin genel krizi, geniş kitlelerin geleneksel ideolojiden koptuğu ve egemen sınıfın elinde zorlama işlevine yönelik olanaklardan başka güç kalmadığı koşullarda ortaya çıkmaktadır (Gramsci'den aktaran Yetiş, 2007: 243). Yine, sınıflarla temsilcileri arasındaki ideolojik, kültürel, siyasal ayrışmalar, bölünmeler hegemonik kriz dönemini niteleyen unsurlardandır. Toplumsal sınıfların kendi partilerinden uzaklaşması, geleneksel egemenlik ve hegemonya ilişkilerindeki çatlamanın siyasal süreçlerdeki yansımasıdır (Yetiş, 2007: 242).

Poulantzas'ın hegemonya krizini daha çok iktidar bloku ile ilişkili olarak ele aldığı da önemli bir tespittir. Poulantzas'a göre, siyasi kriz iktidar blokundaki bir hegemonya krizi ile ilişkilidir. Bir sınıf ya da fraksiyonun, iktidar blokunun diğer üyelerine kendi liderliğini empoze edemediği durumda ortaya çıkan hegemonya krizinden sözedilebilir. Bu da tüm toplum üzerindeki genel bir hegemonya krizi ile ilişkilidir (Jessop 1985: 90-91). Bir başka ifadeyle, iktidar bloku ile sınırlanmış bir hegemonya krizi tanımını, genel olarak toplum üzerinde hegemonya tesisindeki krizi dışlamaz.

Hegemonik krizin organik çözümü ise, sınıflar arası ve sınıf içi karşılıklı ilişkilerin yeniden yapılanmasını ve iktidar bloku içinde konum değişikliklerini gerektiren olağanüstü bir dönüşümün uğrağıdır. Böyle bir çıkış olasılığı, egemen sınıfın bütün fraksiyonları/temsilcileri ile siyasal alanda aynı programatik zeminde birleşmesini zorunlu kılar (Yetiş, 2007: 244). Örneğin Yalman, 1970'lerdeki ekonomik durumun, ekonomik gelişme stratejisi ya da hegemonya projesi olan 'planlamanın' bu dönemde hegemonik bir işlev görmesini engellediğini, buna olanak

vermediğini ileri sürmektedir (Yalman, 2002b: 318, 326, 333). Bunun yarattığı hegemonya krizinin aşılma çabalarında da ‘piyasa’ söyleminin rolünün önemli olduğunun altını çizer (Yalman, 2002b: 336).

Bu kuramsal değerlendirmelere, sermaye sınıfının stratejileri ortaya konduktan ve incelendikten sonra sonuç bölümünde, Gramsci’nin hegemonyanın üç uğrak tanımı da göz önünde bulundurularak, dönemin hegemonya projesine ya da stratejisine yönelik genel bir değerlendirme yapılırken başvurulmuştur. Bu tespitler, sermaye sınıfının taleplerinin belli bir hegemonya projesi ile ne ölçüde örtüştüğünü ortaya koyarak dönemi yorumlarken, sermaye sınıfının bu hegemonik projenin oluşumundaki rolünü vurgular ve bu krizin aşılmasında ne ölçüde başarılı olduğunu ortaya koyarken yol gösterici olmuştur .

1.2 Türkiye’de Devlet-Sınıflar (Toplum) İlişkisine Farklı Yaklaşımlar/ Eleştiriler

Bu bölümde, Türkiye üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak devlet-toplum arasındaki ilişkinin nasıl ele alındığı, özellikle devlet ve egemen sınıflar (burjuvazi) arasındaki ilişkinin nasıl kavramlaştırıldığı ortaya koyuldu. Öncelikle, bu ilişkiyi devlet merkezci yaklaşımlar içerisinde ele alan çalışmalar değerlendirildi; ardından bu ilişkiye toplumsal sınıflar perspektifinden bakan yani sınıf mücadeleleri ve sermaye birikim süreçlerini çözümlenmelerine katan çalışmalar ele alındı. En sonda da genel bir değerlendirme ile bu çalışmanın (tezin), Türkiye üzerine yapılan analizlerde toplumsal sınıflar bakış açısını paylaşan çalışmalar içindeki yerinin ne olduğu üzerinde duruldu.

1.2.1 Devletçi-kurumsal ya da Baskı Grubu Perspektifini Benimseyen Çözümlenmeler

Devlet-merkezli olarak adlandırılan çalışmaların birçoğu devletin, ‘özel sektör etkinliklerini’ yönlendiren, biçimlendiren rolünün altını çizmektedir; ülkelerin iktisadi gelişmelerinin açıklanmasında ve ‘iş dünyası’nın gidişatının belirlenmesinde devletin rolünü vurgulamakta ve devletin özerkliği, devlet kapasitesi gibi kavramlara özel bir önem atfetmektedirler (Buğra, 1994: 7, 18). Nitekim, özellikle Latin Amerika ve Uzakdoğu ülkelerini ele alan ve çeşitli ülkelerdeki siyasi rejim değişiklikleri ya da iktisadi gelişmeleri ve daha genel anlamda bu ülkelerin neo-liberal süreçlerle ilişkileneceklerine ilişkin çözümlenmelerde, devleti merkeze koyan ve devlete bağımlı burjuvazi tanımından hareket eden yaklaşımların ağırlıklı olduğundan söz etmek mümkündür. Skocpol, Peter Evans, Alfred Stepan’ın

önderliğini yaptığı ‘devleti geri getirme’ çağrısı temelinde yapılmış birçok çözümlemede devlet, kendine ait özerkliği ve kapasitesi olan bir aktör, kurumsal yapılar bütünü olarak tanımlanır; devleti diğer toplumsal görüngülerle açıklayan yaklaşımlar toplum-merkezli yaklaşımlar olarak nitelendirilir ve dışarıda bırakılır (Skocpol vd., 1985).

Eduardo Silva’nın tespit ettiği gibi bu yaklaşımlar içinde, Latin Amerika’da modernleştirici bir sermaye sınıfının tarihsel yokluğu sebebiyle burjuvazinin zayıf bir konumda olduğu, iktisadi gelişme için devletin önderliğine ihtiyaç duyulduğu, bu çerçevede devlete bağımlı bir kalkınmanın Latin Amerika için kabul edilir bir norm olduğu ileri sürülmektedir (Silva, 1996). Yine örneğin, Şili’de sanayi burjuvazisinin ‘pasifliği’, burjuvazinin ‘ezeli korkusu’ ile açıklanabilmektedir; Uruguay’da ise burjuvazinin ekonomik ve siyasal konumunun daha az tehdit altında olması, burada devletin özerkliğinin derecesinin düşük olmasının nedeni olarak sunulmaktadır (Stepan, 1985: 21, 328).

Bu tür çözümler, devlet-toplum/sivil toplum ayrımı temelinde, güçlü devlet-zayıf burjuvazi ya da tersi ekseninde yapılmaktadır. Bu yaklaşım içinden bazıları devlet ve toplum arasında bir ilişkisellik kurma çabasında olsalar bile, devleti son kertede belirleyici unsur olarak kabul etmekte ve devletin kendisinin toplumsal bir olgu olarak açıklanması gerekliliğini göz ardı etmektedirler. Örneğin devletin, toplumu egemenliği altına almasının koşullarını yaratan şeyin ‘sınıf çatışması tehdidi’ olduğunu tespit etseler de (Stepan 1985: 339); devlet, özerk, kendine ait bir mantığı olan bir kurum olarak tanımlandığından, devletin ekonomik ya da siyasal müdahalesinin nedenini sorgulamak ya da devletin bir noktada neden bir dönüşüm geçirdiğini açıklamak gereksiz olmaktadır. Çünkü devlet toplumdan ve sınıf

mücadelelerinden kopuk tanımlandığından, devlet biçimindeki değişiklik bu dinamiklerle ilişkili biçimde ele alınmamakta ve çözümlenmemektedir.

Türkiye’de de devlet ve sınıflar ilişkisine yönelik çözümlenmelerde, devlet-merkezli yaklaşımların egemen olduğunu ve bu çerçevede devlet ve toplumu birbirinden ayrı gören, böylece de sermaye birikim süreçlerini ve sınıf mücadelelerini dışlayan yaklaşımların ağırlık kazandığını ileri sürmek mümkündür. ‘Merkez-çevre’ ya da ‘devlet-sivil toplum’ dikotomileri, bu çözümlenmelerin merkezine oturmaktadır. Aslında, tüm bu çözümlenmelerin odağında ‘güçlü devlet geleneği’¹⁰ kavramı yer almaktadır; bu da bu çözümlenmelerin devlet-merkezci bir perspektife oturduğunun göstergesidir. Güçlü devlet geleneği, devlet eliyle ortaya çıkmış bir burjuvazi tanımı ve bunun getirdiği, devlete bağımlı bir burjuvazi tespiti, Türkiye’de devlet-merkezci olarak adlandırılan yaklaşımın öğelerindedir.

Örneğin Metin Heper, Osmanlı’dan miras kalan güçlü devlet, zayıf bir sivil toplum geleneği ile Türkiye’deki devlet/bürokrasi – işverenler/burjuvazi arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Ona göre, Osmanlı’da olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti’nde de bürokratik elit, işverenleri desteklemekten kaçınmış; işverenlerin gelişmesini engellemiştir (1985: 101). İşveren çevreleri hükümet kontrollerine tâbi olmuşlar, özel sektör otorite yapısından dışlanmışlardır. Burada Heper, merkez-çevre/devlet-sivil toplum dikotomisi çerçevesinde güçlü devlet karşısında zayıf burjuvazi dikotomisi ile Türkiye tarihine baktığını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Heper’e göre Osmanlı ve Türkiye’de aracı yapıların (aristokrasi ya da girişimci orta sınıf gibi) yokluğu, merkez ve çevreyi karşı karşıya getirmiştir; bu yüzden de meşruiyet krizleri de daha uzun ve önemli olmuştur (1985: 16, 117). Devlet eliti entegrasyon krizlerine

¹⁰ Türkiye’de devlet-toplum ilişkisini ele alan çalışmalarda ‘güçlü devlet geleneği’ tezinin hakim bir yaklaşım olduğunun gösterildiği ve bu tezin yönetsel ve siyasi sorunlarının ele alındığı kapsamlı bir çalışma için bkz. Dinler (2003).

karşı hassas bu yüzden de çevreye karşı toleranssızdır; bastırılmış çevre ise aşırı tepkisel davranmaktadır. Bu bir kısırdöngüdür (1985: 16,17). Bir bakıma, bu merkez-çevre arasındaki kısırdöngü, Türkiye siyasetinin karakteristiğini oluşturmaktadır.

Robert Bianchi de benzer bir vurgu yapmaktadır. *Interest Groups and Political Development in Turkey* (1984) adlı çalışmasında, çıkar gruplarının siyasal etkinliğini ve devletle olan etkileşim stratejilerinin çeşitliliğini açıklayacak iki kavram olarak siyasal kültür ve kamu siyasasını temel alır (Bianchi, 1984: 31). Siyasal kültürü, devlet ve çıkar grupları arasındaki ilişkide belirleyici olarak gören Bianchi, Türkiye'deki siyasi kültürü; merkez-çevre gerilimi ve özel çıkarı/çoğulculuğu bastıran güçlü devlet geleneği temelinde tanımlar. Heper gibi, bağımsız örgütlere ve kısmi çıkarların ifadesine karşı düşmanlık besleyen siyasal elitin varlığını, bir diğer ifade ile merkez-çevre arasındaki gerilimi, Türkiye'de siyasal çatışmanın temel unsuru olarak görür (Bianchi, 1984:106).

Ayşe Buğra, devlet-burjuvazi ya da devlet-‘çıkarcı grupları/işadamları’ arasındaki ilişkiyi doğrudan ele alıp çözümlediği *State and Business in Modern Turkey /Devlet ve İşadamları* (1994) adlı çalışmasında, iş dünyasını belirlemede anahtar role sahip olan, özel sektör etkinliklerini yöneten ve şekillendiren bir devlet tanımı yapmaktadır (1994: 5). Türkiye’de, devlet ve işveren çevrelerinin ilişkilerini ‘aşk- nefret ilişkisi’ olarak tanımlamaktadır (1994: 10). Türkiye’de burjuvazinin, devlet tarafından yaratılmış bir sınıf karakteri olduğunu, burjuvazinin bu tarihsel zayıflığının da, işverenlerin bugünkü bakış ve tavırlarını açıkladığını ileri sürmektedir (Buğra, 1994: 51, 35).

Merkez-çevre ikiliği perspektifinden 1970’ler ise şöyle çözümlenmektedir: Bu döneme de Osmanlı’dan kalan miras -kudretli devlet karşısındaki örgütlenmemiş

çevre- damgasını vurmuştur (Heper, 1985: 102). Heper 1970'lerin sonunu, meydan okuyan çevrenin başarı yılları olarak nitelendirir (1985: 122). Parçalanmış, kutuplaşmış siyaset ve kararlı bir hükümet otoritesinin yokluğu bu dönemin en belirgin özelliğidir. Yani 1970'ler sonundaki kriz, merkez - çevre arasındaki çatışmanın bir ürünü olarak ortaya konur; çevrenin merkeze meydan okuması ve bürokrasinin-partilerin istikrarsızlığı bu krizin unsurları olarak tanımlanır.

Yine merkez-çevre perspektifini paylaşan bir başka çalışmada, 1980 darbesinin nedeni, merkezi güçlerin/liderliğin birlikte hareket etme gücünün eksikliği olarak tanımlanmaktadır (Sunar ve Sayari, 1986: 182). Yani siyasi kriz, partilerin ya da seçkinlerin birbirlerine karşı tutumu, elitlerin arasındaki mücadele/rekabet temelinde açıklanmaktadır. Öyle ki, siyasi partilerin stratejileri ve siyasal elitlerin tutumu; darbe, siyasal kriz gibi toplumsal olayların ardındaki nedensel güçler olarak sunulmaktadır.

Sonuçta tüm bu çözümler, devlet-sınıflar (toplum) arasındaki ilişkiyi, devlet-toplum karşıtlığı üzerinden değerlendirmektedirler. Bunun ardında öncelikle, devlet ve toplumu ya da sınıfları birbirinden ayrı toplumsal kategoriler olarak kavramlaştırma hatası vardır. Kendi gücü, kapasitesi ve çıkarı olan, sınıfları yaratan bir devlet karşısında; bağımlı, tâbi, güçsüz bir burjuvazi tanımı yapılmaktadır. Burjuvazinin bu tarihsel zayıflığı bugünkü tavırlarına yön verebilmektedir. Yani, devlete (güçlü) ve burjuvaziye (zayıf) atfedilen bu tanımlar, siyasi tarihin her döneminde geçerli, tarihdışı kategoriler olarak ortaya konulmaktadır. Bu çerçeve ile başlayarak yapılan çözümlerinin birçok sorunu barındırdığı açıktır: Devleti muktedir bir şey olarak tanımlamak devletin dönüşümünün nedenlerini araştırmanın, bunu açıklamanın yolunu kapamaktadır. Devlet/elitler/merkez, kendi aklı ve çıkarları

doğrultusunda ‘tavır almaktadır’; bunun neden böyle olduğunun açıklanması bu çerçevede söz konusu değildir. Çünkü devletin sınıflara ya da burjuvaziye karşı takındığı tutumların nedeni ‘güçlü devlet geleneği’ olarak sunulmuştur; böylece bu kavramla karmaşık toplumsal ilişkiler dokusunun üzeri örtülmüş olmaktadır (Dinler, 2003: 38). Yine devlet biçimindeki ya da rejimdeki değişikliklerin neden ortaya çıktığı ve neden herhangi bir biçimin değil de belirli bir devlet biçiminin ya da rejiminin ortaya çıktığı soruları bu çerçevede yanıtlanmadan kalacaktır; çünkü merkez ve çevre arasında tarih boyunca süregelen gerilim bunların arkasındaki neden olarak ortaya konacaktır. Oysa devlet ve sınıflar arasındaki ilişkinin, bu ilişkiye form veren sermaye birikim süreçleri ve sınıf mücadelelerinden bağımsız ele alınamayacağını kabul eden ve bunları çözümlemesine katan bir yaklaşım, devlet-toplum, devlet-sınıflar arasındaki ilişkiyi kapsamlı ve doğru bir şekilde açıklayabilir ve yukarıdaki sorulara yanıt verebilir.

“Keyder’in Kitabının Düşündürdükleri”

Çağlar Keyder, toplumsal sınıflar çerçevesinde bir çözümleme yapmaktadır, aslında bu yüzden bir sonraki başlığın altında yer almalıdır. Ancak tartışmalı bir konumu da vardır. Özellikle Korkut Boratav’ın eleştirileri dikkate alınırsa, iki yaklaşım arasında yer alması ve ayrı bir değerlendirmeye tâbi tutulması daha uygun görünmektedir.

Boratav, Keyder’in yaklaşımındaki sorunlara işaret etmektedir: Keyder, bürokrasiyi bir sınıf olarak ele almaktadır; Boratav bunun açtığı sorunlara değinir. Böyle bir yaklaşım Türkiye tarihi içinde bürokrasinin dönüşümünü açıklamamaktadır ve güçlü bürokrasi, zayıf burjuvazi ikiliğiyle kurulan bir çerçeveye oturmaktadır.

Boratav'a göre Keyder, bu geleneğin - yani güçlü devlet ve zayıf burjuvazi - yumuşak alt grubunu temsil etmektedir (1990a: 67).

Öye yandan Keyder *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (1995) kitabında, egemen sınıflar, fraksiyonları ve bunların iktidarı ele geçirme, sürdürme ve kullanma girişimlerini ele aldığı bir çerçeve kullandığını ileri sürmektedir (1995: 13). Bu anlamda Keyder'in çalışması, devletin formundaki değişimi, sermaye sınıfı ile ilişkisi içinde anlama çabasına destek olacak bir çalışma olarak görülmelidir. Ancak burada da şöyle bir sorundan bahsedilebilir: Keyder kitabında köylü ve işçi sınıfına yer vermemesinin nedenini, bu iki üretici sınıfın hiçbirinin siyasi mücadelenin sonucunu doğrudan etkileyecek ölçüde güçlü ve ya örgütlü olmaması olarak nitelemektedir (1995: 13-14, 205). İşçi ve köylü sınıfına ilişkin bu tespitin doğru olup olmadığı bir yana burada egemen sınıflar ile egemen olmayan sınıflar arasında ya da daha genel anlamda sermaye ve emek arasında dışsal bir ilişki tanımı yapılmaktadır. Daha önce de vurgulandığı gibi, egemen sınıflar arasındaki mücadele sermaye-emek arasındaki ilişkiden ve egemen olmayan sınıflara karşı egemen sınıf ya da fraksiyonlarının konumundan bağımsız düşünülemez. Bu, devletin dönüşümünü sınıflar mücadelesi perspektifinden anlama çabası ile örtüşmeyen bir açıklamadır ve işçi sınıfı mücadelesinin devletin dönüşümündeki rolünü baştan yok saydığı için problemlidir.

Yine Keyder 1970'lere ilişkin değerlendirmelerinde, mevcut birikim modelinin sorunlarını ve krizi, bunun yanısıra sanayi burjuvazisinin hakimiyetini ve burjuvazinin siyaset oluşturma sürecine etkilerini de ele almaktadır (örneğin, kalkınma ideolojisinin krize girmesi). Ayrıca, bu döneme ilişkin önemli tespitler de yapmaktadır: Faşizmle ilgili değerlendirmesinde, sözkonusu dönemde burjuvazinin

içindeki dengelerin güçlü bir iktidar bloku kurulmasına imkan tanımadığını (1995: 290) ve büyük sanayicilerin ideolojik bir dönüşüm gerçekleştirmeye yetecek ölçüde hegemonyalarını kuramamış olduklarını ileri sürer. Keyder'e göre, Türkiye'nin ideolojik evrenini tanımlayan başlıca faktör, burjuvazinin tarihi boyunca mücadele alanına çkmamasıdır (1995: 269). Burada Keyder'in burjuvazinin hegemonya kuramamasını, devlete olan bağımlılığında arayıp aramadığı önem taşımaktadır. Eğer, devlete olan bağımlılığı sebebiyle hegemonya kuramadığı ileri sürülüyorsa, bu aslında güçlü bürokrasi/devlet, zayıf/yaratılmış burjuvazi ikiliğini koruduğunun göstergesidir. Öte yandan, Yalman'ın bu konudaki uyarısı da dikkate alınmalıdır: Burjuvazi hegemonik değilse bunu devlete olan bağımlılığında değil, toplumsal düzeni değiştirme çabasındaki bir işçi sınıfının varlığına tahammülsüzlüğü ile açıklamak daha uygun olacaktır. Hegemonya hem değerlerin yeniden kazanılmasını hem de bir şekilde işçi sınıfı haklarının demokratik temsilinin kabulünü gerektirir (2002a: 15). Bu çerçeveden bakıldığında, Keyder'in işçi sınıfı mücadelesini dışarda bırakan analizinin sorunlar taşıdığı görülmektedir.

1.2.2. Toplumsal Sınıflar Perspektifini Benimseyen, Devlet-Toplum Ayırımı Reddeden Yaklaşımlar

Toplumsal sınıflar perspektifinden çözümlene yapan yaklaşımların ortak noktası, toplumdan bağımsız, kendine yeten ve kendine özgü çıkarları ile tanımlanan bir devlet kavramlaştırmasına karşı çıkmaları ve bunun yerine toplumdan (toplumsal sınıflardan ya da toplumsal üretim ilişkilerinde) ayrı olmayan bir devlet tanımı yapıyor olmalarıdır. Örneğin Haldun Gülalp'e göre, devlet asla sınıflarüstü olmaz; kalkınma aşamasına bağlı olarak sermaye birikimi yasalarına uygun hareket eder

(1993: 29); devletin işlevi içindeki sınıf yapısı ile dünya sistemine katılım biçimi tarafından belirlenen sermaye birikim sürecinin gereklerini yerine getirmektir. Siyasal iktidarlar, farklı kimlikte de olsa, sermaye birikim sürecinin gereklerine bağlı olarak aynı stratejiyi izleyebilmekte ya da belli bir siyasal iktidar yine sermaye birikim sürecinin gereklerine göre farklı stratejilerin izleyicisi olabilmektedir; devletin bu niteliği, yine öncelikle bir dönemden diğerine geçiş sırasında belirginleşmektedir (Gülalp, 1987: 61). Sungur Savran, devletin toplumdaki ayrışmış olmakla birlikte, bağımsız olmayan bir ilişkiler alanı olduğunu vurgular (1992: 115) ve askeri müdahalelerin ya da darbelerin ancak toplumsal (sınıf) mücadeleler(i) ile birlikte ele alındığında, bunların ürünü olarak kavrandığında doğru anlaşılabilirliğini ileri sürer (1992: 86). Yalman da devlet-toplum ayrımını redderek, siyasal rejim ya da devlet biçimindeki değişimin, devlet-toplum ilişkilerinin yeniden yapılanmasına işaret ettiğini ileri sürmektedir (1997: 217).

Dikotomilerin (Bürokrasi-Burjuvazi/Devlet-Toplum) Eleştirisi:

Toplumsal sınıflar perspektifini benimseyen yaklaşımların birçoğunda, Türkiye tarihinin dikotomiler temelinde değerlendirilmesi temel bir eleştiri konusudur. Örneğin Savran, Türkiye tarihinin askeri darbelerinin açıklanmasında bürokrasi-burjuvazi karşıtlığının temel alındığına, bunun ordu-toplum, devlet-toplum, elitler-toplum, bürokrasi-halk gibi dikotomilere dönüşecek şekilde kullanıldığına işaret eder (1992: 112). Yapılan, ikiliğin ilk kısmına devlet/ordu/bürokrasiyi koymak, diğer alana da -toplum olsun, halk olsun- burjuvaziyi dahil etmektir. Savran'a göre bu bakış açısı, sınıf mücadelelerini bakış alanı dışına çıkardığı ölçüde sorunu baştan yanlış koyduğu için problemlidir (1992: 112, 113). Askeri müdahalelerden bürokrasiyi sorumlu tutmak, burjuvazinin buradaki rolünün

yadsınması anlamına geleceğinden, bu sınıfa ‘demokratiklik payesi’nin atfedilmesine yol açacaktır; bu da kapitalizmin ve burjuvazinin sorumluluğunun gözardı edilmesi demektir (Savran, 1992: 115, 157). Savran askeri müdahalelerin, burjuva egemen sınıflar blokunun, kendi iç çelişkilerinin ya da bir bütün olarak işçi sınıfına/ezilenlere karşı verdiği sınıf mücadelesinin sonuçları olduğunu ileri sürer; darbelerin nedenini “sivil toplumu boğmak isteyen devlet ya da geçmişin kalıntısı” olarak açıklayan yaklaşımları eleştirir ve reddeder (1992: 156). Bu eleştiri, bu tür ikiliklerin kullanılmasının, sermaye sınıfını ve kapitalizmin kendisini bu süreçlerde sorumsuz göstermek gibi siyasi bir sonucu olduğunu işaret ettiği için ayrıca değerlidir. Gerçekten de sermaye sınıfını çevreye, özel alana ya da devlet dışında tanımlanan sivil topluma yerleştiren bakış açısı, burjuvazinin (ve örgütlerinin) devletin dönüşüm sürecindeki rollerini gözardı edilmesine ve onların bu süreçteki tavırlarının, onları zorlayan baskıcı bir devlete karşı haklı tepkiler olarak yorumlanmasına neden olmaktadır.

Gülalp da benzer bir biçimde Türkiye tarihine, bürokratlar/seçkinler ve diğerleri çerçevesinden bakan yaklaşımın sorunlarından bahseder ve bu yaklaşımın devlet-sınıflar kavramlaştırmasının problemliliğini, bürokratları sınıftan ayrı bir kategori olarak tanımladığını ileri sürer. Gülalp’e göre bu yaklaşımlar siyasi krizlerin, kalkınma modellerindeki ekonomik politikaların krizleri ardından geldiğini, siyasi iktidardaki değişikliklerin de ekonomik politikadaki değişikliklerin nedeni değil; sonucu olduğunu anlayamaz (1993: 27-28). Siyasi ve ekonomik krizler arasında genel olarak böyle bir korelasyon belirlenip belirlenemeyeceği bir yana, burada asıl sorun bu dikotomik yaklaşımın, siyasi iktidar değişikliklerinin kendisini temel neden olarak sunabilmesidir.

Yalman da Osmanlı-Türkiye devlet oluşumu sürecini, devletin tarihsel ‘biricikliği’ temelinde açıklayan yaklaşımları; toplumsal sınıfların açıklayıcı gücünü gözardı ettikleri, devleti bir ‘enigma’ olarak bıraktıkları, açıklanmaya ihtiyacı olan bir toplumsal olguyu -devletin kendisini- bir süreci açıklamak için kullandıklarını ileri sürerek eleştirir (1997: 83, 86, 112). Devlet-burjuvazi/işverenler üzerine yapılan çalışmalarda (Buğra, Heper gibi yazarlara referansla) genel eğilimin burjuvaziye zayıf, devlete bağımlı, kısa-dönemli kâr peşinde koşan ve ‘risk almayan’ şeklinde tanımlanmak olduğunu vurgular; bunun da 1970’lerin ortalarında neden burjuvazinin belli bir sanayi stratejisini savunduğunu, neden karar alma sürecinde etkilerini artırma çabasında olduklarını açıklamada yetersiz kaldığını ileri sürer (1997: 173).

Boratav da açıklamalarını burjuvazi-bürokrasi ikiliği üzerine kuran yaklaşımları eleştirir. Keyder’in kitabını eleştirdiği makalesinde, bürokrasinin ya da devlet memurlarının toplumsal sınıflar gibi anlaşılmasının sorunlu olduğunu belirtir.¹¹ Hem Türkiye’nin yakın tarihi hem de askeri darbeler; bürokrasinin, burjuvaziye karşı ‘rövanş’ dönemleri olarak yorumlanmaktadır. Boratav bu yorumun, 1980 sonrasında askeri rejimin, burjuvazinin ekonomik programına tartışmasız angaje olması ya da otoriter siyasi modelin 1970’lerin sonunda burjuvazinin özlemleriyle tam bir uyum içinde olması gibi olguları açıklamada yetersiz kaldığını vurgular (1990a: 67; 2005: 18).

Sonuçta, bu yaklaşım içinden yapılan analizlerin hemen hepsi sermaye sınıfının, devletin siyasal ve kurumsal değişimindeki rolünü, bazen sermaye birikiminin gerekliliklerini ağırlıklı olarak ele aldıkları daha genel bir çerçeve içinde (örneğin Gülalp, 1993; 1987), bazen de doğrudan sınıf mücadelesinin kendisini

¹¹ Bu sorunun ‘kamu yönetimi’ ve ‘yöneten sınıf’ kavramlarının karıştırılmasından kaynaklanan bir yanlışlığı olduğunu ileri sürer, çözümlenelerde bürokrasinin tanımının da aslında belirsiz olduğunu vurgular (1990a: 66, 71; 2005:17).

merkeze koydukları bir çerçeve içinde (örneğin Savran, 1992) vurgulamışlardır. Sonuçta hepsi devletin dönüşümünün ya da yeniden yapılanmasının toplumsal mücadelelere referans verilmeden açıklanamayacağını ileri sürmüşlerdir.

Bu çözümlerinin, bu çalışma açısından önemi iki noktada ortaya koyulabilir: İlk, sermaye birikim süreçlerini ve toplumsal mücadeleleri temel alan bu çözümler, özellikle 1970'li yılların sonunda Türkiye'nin nasıl bir sınıf yapısına sahip olduğunun ve 1977 krizinin boyutlarının ortaya konmasında temel yol göstericiler olmuştur. İkincisi, bu çalışmalar, için sermaye sınıfının yapısının nasıl ele alınması gerektiğine ya da genel kuramsal sorunlara dair daha sonraki çalışmalar da kullanılabilecek öneriler, sonuçlar ve veriler içermektedir.

Örneğin Savran'ın 1980 öncesi için sunduğu temel ancak genel çerçeve bu tezin çıkış noktalarından birini oluşturmaktadır. Savran, hem sermayenin 12 Eylül'e giden süreçte oynadığı rolü ve hem de sermaye-emek çelişkisinin devletin yeniden yapılanmasında birincil neden olduğunu vurgulamıştır. Bu çalışma, bu noktayı temel varsayımlardan biri olarak almaktadır; ancak bunu ampirik olarak da göstermeye çalışacaktır.¹²

Yine Mustafa Sönmez'in, 1980 sonrasına ilişkin sermaye fraksiyonları ve aralarındaki mücadelelerle ilgili yapmış olduğu saptamaları gazetelere dayanarak yaptığını, ancak hata yapma payının yüksek olduğunu çünkü, egemen güçler bloku ve sermayenin fraksiyonlarının mücadelelerine ilişkin analizlerin yetersiz olduğunu vurgulaması bu tez açısından yol gösterici olmuştur. Sönmez'e göre, sermayenin bölümleri arasındaki çatışmalar genel hatlarıyla bilinmektedir ama bu çelişkilerin

¹² Savran, burjuvazinin 12 Eylül desteğinin o dönemi yaşayan herkesçe kolaylıkla görülebileceğini, bunun ampirik bir olgu olduğunu, *Milliyet*, *Tercüman* gibi gazetelerin ve *Aydınlar Ocağı*'nin tavrının işveren örgütlerinin tavrını açıkça ortaya koyduğunu, bunların incelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir (1992: 115).

kaynağı, uzlaşmazlık noktalarının neler olduğu ve uzlaşma alanının sınırları yeterince aydınlatılmış değildir. Bu konuda hem akademik hem de bağımsız çalışmalar sınırlıdır (Sönmez, 1986: 179). Bu bağlamda tez bu konudaki bir açığı kapatma çabasına küçük bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Öte yandan, Boratav da benzer bir şekilde bu alandaki çalışmaların yetersizliğine değinmektedir. Boratav, Türkiye burjuvazisinin belirleyici özelliğinin bütünlüğü mü yoksa bölünmüşlüğü mü olduğu sorusunu sorar ve bu soruya yanıtı, hem burjuvaziyi birleştiren ortak sınıf çıkarlarından ve hem de çelişkiler içeren sınıf-içi bölünmelerden aynı anda söz etmek gerektiğidir (1990b: 47). Ancak bu yanıt Boratav için tatmin edici değildir; çünkü bu yargı, sınıf çözümlerini genel makro saptamalara dayandıran soyut yaklaşımın izini taşımaktadır. Bu noktada Boratav'ın önerisi, daha öteye giden, temel sosyal sınıfların anatomisini yapan, ayrıntılı araştırmalara yönelmenin gerekliliğidir. Bu çerçevede, sermayenin anatomisini yapmaya kalkışan çalışmaların sayısının azlığından da bahsetmektedir (1990b: 47-8). Bu tez, sermaye sınıfının anatomisini çıkarma hedefi taşımasa da, vurgulanan bu eksiklikleri de göz önünde bulundurarak, sermaye sınıfının 1970'ler sonundaki konumuna, sınıf-içi çatışma ve uzlaşma noktalarına ve de bu uzlaşımın sınırlarına yönelik veriler elde etme ve bunları çözümlenme çabasına girmiştir.

Ayrıca Boratav, sermayenin anatomisine bakmak için somut öneriler de bulunur. Sermayenin anatomisini yapabilmek için, karmaşık bir ilişkiyi ifade eden sermayenin yapısal analizine bakmak gerektiğini söyler. Yani, işlevlerine göre sınıflanmış sermayenin anatomisi, burjuvazinin de alt gruplarını, katmanlarını ifade etmektedir; bu çerçevede burjuvazinin temel gruplarının sanayi, ticari, mali sermaye ayrımından türeyeceğini ileri sürer (1989: 132-133). Bu öneri ve yönlendirme,

Türkiye’de burjuvazinin bölümlerini/fraksiyonlarını belirlemede ve bunların temsilcisi olarak alınacak işveren örgütlerinin seçiminde yol gösterici olmuştur.

En genel ifadeyle bu çalışma, toplumsal sınıflar perspektifinden yapılmış genel ve makro varsayımların ampirik kanıtlarını da sunan bir çözümleme yapma amacını taşımaktadır ve toplumsal sınıflar perspektifinden Türkiye tarihine bakan çözümler içinde, ampirik kanıtlar etrafında sermaye sınıfının ve sınıflar mücadelesinin devlet biçimindeki değişim ile ilişkisini ortaya koyan bir çalışma olarak yerini alma çabasıdadır.

2. BÖLÜM: DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE KRİZ VE SERMAYE SINIFI (1977-1980)

2.1 Dünya'da ve Türkiye'de 1970'lerin Krizi

2.1.1 Krizi Tanımlamak

Bu bölümde, 1970'li yıllarda yaşanan krizin genel olarak nasıl tanımlandığı ve dönemin genel özellikleri ile bu dönemde Türkiye'de egemen olan birikim stratejisinin yapısal sınırlılıkları ele alınmaktadır. Bu sınırlılıklardan hareketle, Türkiye'de bu dönemin sınıf yapısına ve sermaye sınıfı kompozisyonuna ilişkin yapılmış temel değerlendirmeler serimlenmeye çalışılmıştır. Böylece, dönemin tarihsel ve yapısal arka planına ilişkin genel bir tablo sunmak amaçlanmıştır.

1970'li yıllar dünya kapitalizminin yapısal bunalımına tanıklık eden yıllar olarak tanımlanmaktadır. '1973 Petrol Şoku' ile somut biçimde görünür olan bu kriz, aslında sermayenin aşırı birikim krizidir. Kısa dönemli bir dalgalanma, bir darboğaz değil; ekonomik ve siyasal güç ilişkilerinin yeniden belirlenmesini gerektiren, toplumsal bütünlüğün her düzeyinde etkili, dolayısıyla yalnız ekonomik düzenlemelerle geçiştirilemeyecek, İkinci Dünya Savaşı sonrasında birikim ve düzenleme tarzlarının toptan değişmesini gerektiren, genel ve yapısal bir kriz¹³ olarak tanımlanmaktadır. (Clarke, 1988; Öngen, 2003: 161; Keyder, 1981: 3-4, Boratav, 1984: 10).

Bu krizi Fordizmin krizi, Keynesçiliğin krizi, ithal ikameci birikim stratejisinin krizi olarak nitelendirmek de mümkün gözükmektedir. Bu farklı nitelendirmeler, hem ülkelerin kendi iç sınıf yapıları, hem de ülkelerin uluslararası

¹³ Periyodik veya çevrimsel krizlerden farklı olarak yapısal krizler, sınıf yapılarını, sınıf pratiklerini, devletin sınıf iktidarına dönük rolünü yeniden belirler; sermayenin emek üzerindeki kontrolünü artırarak, birikimin restorasyonunu kolaylaştırma yönünde köklü düzenlemelere ihtiyaç duyarlar (O'Connor'a referansla açıklayan Öngen, 2003: 164).

işbölümü içindeki konumları ve rolleri gereği sahip oldukları birikim stratejileri temel alındığında ortaya çıkmaktadır. Örneğin Düzenleme Okulu yaklaşımı açısından kapitalist gelişmenin Fordist aşamasının 1970'lerin ortasındaki krizle sona ermeye başladığı, Fordizmin teknik ve toplumsal sınırlarına gelip dayandığı görüşü ortaya atılmıştır (Hirsch, 2004: 188; Lipietz, 1993: 69). Kitlesele üretim sistemlerindeki uzun vadeli ve büyük ölçekli yatırımların, düzenlenmiş emek pazarı ve sözleşmelerinin 'katılığı'nın temel sorunlar olarak ortaya çıktığından; Keynesçilik ve Fordizm'den, 'esnek birikim' olarak adlandırılan (David Harvey) yeni bir birikim rejimine geçişten söz edilmiştir (Arrighi, 1994: 3). 1970'lerde egemen olan Fordist kitlesele üretimin ve bunun gerektirdiği örgütlenme yapısının krizinin, 'esnek uzmanlaşma' sistemlerinin ortaya çıkışı için bir zemin oluşturduğu ileri sürülmüştür (Arrighi, 1994: 2).

Bunun yanında yine gelişmiş ülkelerde Fordist emek süreçleri ile birlikte Keynesçi ekonomiler ve refah devleti kurumlarının da -toplularlık rejimi, sendikal örgütlenmeler gibi- (Öngen, 1996:124) meşruiyet zeminlerini kaybetmeye başladığı, Keynesçi refah devletinin politikaları ve kurumlarının, sermaye birikiminin gereklerini sağlamada ve sermaye ile işçi sınıfı taleplerini uyumlaştırmada başarısız olmaya başladığı vurgulanmıştır. Buradan hareketle bu kriz Keynesçi refah devletinin krizi olarak da adlandırılmaktadır.

Ancak krize ilişkin bu tanımlamalar daha çok gelişmiş ülkeler için geçerli gözükmemektedir. Fordist emek süreçleri, Keynesçi politikalar ve refah devleti pratikleri 1940-1970 yılları arasındaki dönemde daha çok gelişmiş ülkelere özgü olgulardır. Gerçi Fordizmin az gelişmiş ülkelerde aldığı biçimleri tanımlamak için çevresel fordizm, kanlı (vahşi) taylorizm, alt-fordizm gibi kavramlar üretilmiştir (Lipietz, 1993: 74-75; Arın, 1986: 93). Ancak bu tez, doğrudan Düzenleme Okulu

yaklaşımı perspektifinden yazılmadığından, bu tezde krizi az gelişmiş ülkeler açısından tanımlamak için daha geniş bir literatürün kullandığı ama Düzenleme Okulu'nun da dışlamadığı 'ithal ikamesi birikim stratejisi/modeli', 'ihracat yönelimli birikim modeli' gibi kavramlar kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, o dönemde az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve siyasal yapılarını karşılayan kavramlar, daha çok 'ithal ikameci birikim modeli', 'popülizm', 'bürokratik-otoriter devlet' vb. olmaktadır. Bu kavramların birbirleriyle olan ilişkisi, açıklayıcılığı ve az gelişmiş ülkelerin tümü için kullanılabilir olup olmadıkları tartışmalı bir konudur (Yalman, 1985). Türkiye'nin de dahil olduğu az gelişmiş ülkeler, iç sınıf yapıları ve işbölümündeki konumları nedeniyle dünya krizinden farklı biçim ve zamanlarda etkilenmişlerdir (örneğin Türkiye 1977 yılına kadar 1973 krizinin etkilerini erteleyebilmiştir). Ama genel olarak bakıldığında, bu ülkelerin 1970'li yıllarda uluslararası işbölümünün çizdiği çerçeve içinde iç pazara yönelik, ithal ikameci politikalar uyguladıklarını ileri sürmek mümkündür. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hegemonik güç konumunda olan ABD için hem pazar hem de ucuz işgücü kaynağı olan bu ülkelere mal ve sanayi ihracatı için uygun koşullar, bu ithal ikameci birikim stratejisi ile sağlanmıştı (Keyder, 1981: 7-8). Özetle 1970'li yılların Dünya krizi ya da Fordizmin ve Keynesçiliğin krizi, Türkiye gibi az gelişmiş ülkeler özelinde, ithal ikameci birikim stratejisinin/modelinin krizi ve bu modelle uyumlu politikaların geçerliğini yitirisi biçiminde yaşanmıştır.

2.1.2 1977 Krizi: Dünya, Türkiye ve İthal İkameci Birikim Stratejisi

1960'lı yılların sonunda, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki hızlı ve canlı yatırım artışındaki ivmenin tükenmesi ile, uluslararası mali piyasalarda ortaya çıkan aşırı likitide birikimi, 'spekülatif boom (patlama)' (Kazgan, 2005:135) ve ardından gelen petrol şoku 1970'lerin başlarına damga vuran iki önemli olguydu. 1973 sonunda petrol fiyatlarının dört katına çıkması, petrol tüketicilerinden petrol üreten ülkelere doğru bir gelir transferi yaratmıştı (Kazgan, 2005:136; Clarke, 1988). Bunun yanında gelişmekte olan/az gelişmiş ülkeler hem petrol fiyatlarının yükselmesine hem de ithal ettikleri sanayi mallarının fiyatlarının dolaylı olarak yükselmesine bağlı olarak çifte darbe almışlardı (Kazgan, 2005: 136). Bu arada uluslararası bankalar, zenginleşen OPEC ülkelerinin bu bankalara yatırdıkları paraları -ki bu, petrol üreten fakir ülkelerin kazandıkları bu parayı harcayamayacak derecede kötü gelir dağılımına sahip olmaları ile ilgiliydi (Keyder, 1981: 34) - değerlendirmek için gelişmekte olan ülkelere kredi açma yoluna başvuruyorlardı (Kazgan, 2005: 137). Bir başka ifadeyle, ülkeler arası transferlerin yerini banka sistemi aracılığıyla elde edilen borçlar almıştı (Keyder, 1981: 35). Petrol krizinin etkisiyle zor durumda kalan gelişmekte olan ülkeler, bu yolla borçlandırılıyordu. 1973 petrol krizi sonrası ortaya çıkan bu durumu 1978 yılında Arjantin, Türkiye, Peru, Zaire gibi birçok ülkenin (Kazgan, 2005: 137) borçlarını ödemeyecek duruma gelmesi izleyecekti. Özellikle 1979 yılındaki ikinci petrol krizi sonrası, 1980'lerin başında ciddi bir 'dünya borç sorunu' gündeme gelecekti (Kazgan, 2005: 145).

Türkiye ve İthal İkameci Birikim Stratejisi

Türkiye, 1950'lerin sonlarından itibaren, tarım ve ticaret sermayesi birikimine dayalı bir modelden, ağırlıklı iç pazara yönelik sanayi sermayesi

birikimine dayanan bir modele geçme sürecine girmişti (Gülalp, 1993: 34). Savaş dönemi sonrası, merkez ülkelerdeki üretken sermayenin uluslararasılaşmaya ve nc Dünya lkeleri'ne doğrudan sanayi yatırımlarına girişmeye başladığı bir dünya konjonktürü içinde ithal ikameci birikim stratejisi resmi politika olarak onaylandı ve I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın açık stratejik tercihi oldu (Gülalp, 1993: 35; Boratav, 2004: 118). Teknoloji, yatırım malları ve girdilerin ithal edildiği, dayanıklı tüketim mallarının ülke içinde üretildiği tipik ithal ikameciliğe geçiş gerçekleşmişti. İthal girdilere dayalı, yabancı sermaye ile işbirliği içinde yüksek gelirli bir pazarın yararlandığı dayanıklı tüketim malları üretmeye yönelik bu ithal ikamecilik, 1960'larda Türkiye'de uygulanmaya başlayan stratejinin belli başlı özellikleriydi (Gülalp, 1993: 34, 36). 1970'lerin ortalarına kadar aşırı ithalat bağımlılığına ve ihracattaki görece durgunluğa rağmen, Türkiye ekonomisi dünya konjonktürünün de elverişliliği nedeniyle sağlanan dış kaynaklar sayesinde, düzgün ve yüksek bir büyüme temposuna sahip oldu (Boratav, 2004: 122) ve böylece Dünya'da 1970'lerin başında kendini gösteren bu kriz Türkiye'de ertelenebildi.

1973'te yapılan seçimler ve seçim ortamında krizin Türkiye ekonomisine yansımalarını engelleme çabaları, kısa dönemli borçlanma ve işçi dövizleri ile sağlanan döviz gelirlerindeki artış, krizi erteleyen unsurlar olmuşlardı (Boratav, 2004: 129, 140; Gülalp, 1993: 39; Keyder, 1995: 261, 263). Örneğin dünyada petrol fiyatları artarken, Türkiye'de petrol türevlerinin fiyatı pek az değiştirilmişti. Ticari krediler, kısa dönemli borçlanma gibi yapay yöntemlerle 1975 ve 1976'da Türkiye ekonomisi belirli bir büyüme yaşadı (Boratav, 2004: 129). Ancak 1977 yılında bu 'ertelenmiş ekonomik bunalım' nesnel olarak önlenemez hale geldi; gözle görünür bir hal aldı. Yani Türkiye 1970'li yılların sonunda kriz koşullarını daha doğrudan

deneyimlemeye başlamıştı. İmalat sanayi üretimi artış hızı düşmüştü; tarım üretimi artmıyordu ve özel kesimin imalat yatırımlarının artış hızı negatifti¹⁴. Öte yandan ihracat azalıyor; buna karşılık ithalat ve dış ticaret açığı artıyordu. Döviz rezervleri ciddi biçimde azalmıştı; yani “borç ekonomisinin yarattığı suni parıltı 3-4 yılda” tükenmişti (Kazgan, 2005: 186, 187). 1977’de Türkiye aldığı kısa vadeli borçları ödeyemez duruma gelmişti. 1978’de IMF güdümündeki istikrar politikası uygulanmak zorunda kaldı (Kazgan, 2005: 189).

Aslında uluslararası finansman kurumları da değişen koşullara paralel olarak dönüşüm geçiriyorlardı. 1970’li yılların son çeyreğine kadar birbirlerinden daha bağımsız ve işbölümüne dayalı hareket ederken, bu kurumların özellikle 1970’li yılların son çeyreğinde sıkı bir işbirliğine girdikleri gözleniyordu. Borçları geri ödeme zorluğu, borç veren ticari bankaları IMF’nin onayına göre borç vermeye itti. IMF eskiye oranla daha uzun vadeli kredi verme yoluna gidip, talep yönetimi yerine arz yönetimi üzerinde durmaya başlarken, Dünya Bankası da ‘yapısal uyum’ kredileri vermeye başladı. İki kurum da serbestliği arttırıcı yöndeki ekonomi politikalarını birlikte tavsiye eder konuma gelmiş oldu (Kazgan, 2005: 146-147, 158). 1970’lerin sonunda aralarında artık eşgüdümü sağlamış, birlikte hareket eder duruma gelmişlerdi.

Kredi kanallarının kapanmasının ve özellikle kredilerin IMF gibi finans kurumlarının kontrolüne geçmesinin Türkiye’yi dış borç bulma konusunda zor durumda bıraktığı açıktır. Buna ek olarak, özellikle siyasal iktidarın (Ecevit hükümeti) kredi için önkoşul olarak ileri sürülen IMF koşullarını uygulamayı göze alabilecek bir iktidar olmaması, bu tür bir programı ‘siyasi intihar’ olarak görmesi ve

¹⁴ Türkiye’de sermaye, imalat sanayiinde kâr oranlarının düşme eğilimi ile karşı karşıyaydı; imalat sanayiinde 1973’ten sonra aşırı sermaye birikimi krizine girilmişti (Sönmez, 1985: 41, 42)

buna direnirken çelişkili iktisat politikaları izlemesi (örneğin bir yandan devalüasyonlar gibi IMF temelli taleplere ‘gecikmiş tavizler’ verirken, bir yandan fiyat kontrolleri ve polisiye önlemlerle ithalatın sorunlarını çözme çabalarında bulunması) (Boratav, 2004: 142, 141) krizi daha da derinleştiren unsurlardı. IMF, yapılanları yetersiz buluyordu; 1978-1979’da dış kaynaklar tıkanmış, karaborsa kazancı artmış, emekçi ve egemen sınıfların çekişmesi derinleşmişti.

Özetle, dünya kapitalizminin krizi ve dünya konjonktüründeki değişimler, bunların sonucu olarak dış borç bulunmasındaki zorluklar, Türkiye’de ithal ikameci modeli 1970’lerin ikinci yarısında sınırlarına dayandırmıştı. Krizle birlikte, ekonomik büyümenin durması, yani ithal ikameci modelin sonuna gelmesi, bu birikim stratejisiyle uyumlu sınıf ittifaklarının çözülmesine ve sınıf ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi gereksinimine yol açacaktı.

2.1.3 Dönemin Yapısal-Sınıfsal Özellikleri: Sermaye-Emek ve Sınıf İttifakları

1970’lerin iki temel özelliği, sermayenin belirgin bir düzeyde dünya çapında uluslararasılaşması ve emekgücünün, özellikle bağımlı ülkeler aracılığıyla ve yabancı sermayenin yönlendirilmesiyle toplumsallaşması yani emeğin dünya çapında yoğun sömürsünün gerçekleştirilmesidir (Poulantzas, 1981: 9)¹⁵. Sermayenin ve üretimin uluslararasılaşması ikili bir hareket içerir: emperyalist ülkelere, bağımlı ülkelere sermaye ihracı ve bağımlı ülkelere emperyalist ülkelere emek-gücü ihracı (Poulantzas, 1981: 54).¹⁶ Özellikle bağımlı ülkelerde yabancı sermayenin, üretken

¹⁵ Poulantzas, 1975’te yazdığı ‘*Diktatörlüklerin Krizi*’nde, Yunanistan, Portekiz ve İspanya’daki ‘demokratikleşme’ eğilimleri ve otoriter rejimlerin çöküşü analizine, emperyalizmin güncel aşamasını, yani kapitalizmin o günkü aşamasını böyle tasvir ederek başlar.

¹⁶ 1970’lerde egemen eğilim, sermaye birikim süreçlerinin, yüksek gelirli ülke ya da bölgelerden düşük gelirli ülke ya da bölgelere taşınmasıdır; 1980’lerde ise tersine, eğilimin, sermayenin yüksek

sanayi kesimine yapılan doğrudan yatırım biçimini alması ve yabancı sermayenin imalat sanayine yatırılan payının hızla büyümesi döneme özgü bir diğer özelliktir (Poulantzas,1981: 9). 1950'ler sonrası, Türkiye'ye de sermaye ihracı, temel olarak üretken alanda yoğunlaşmıştır; emperyalizmin, ithal ikameci sanayileşmenin niteliğini belirlemede rolünün büyük olduğu ileri sürülebilir (Sönmez, 1986: 77).

Buradan hareketle Türkiye'nin hem işgücü ihraç eden bir ülke olarak hem de o dönemde dış borç aracılığı ile olsun, yabancı sermaye yatırımı biçiminde olsun sermaye ithal eder bir ülke konumunda olması nedeniyle, bu konjonktürün bir parçası olduğu ve emperyalist zincirde bağımlı ülke konumunda yerini almış olduğu söylenebilir.

Böyle bir dış konjonktürün kriz öncesi ve kriz süresince Türkiye'ye dayattığı koşullar dışında (sermayenin uluslararasılaşması, ihracatın ön plana çıkması, emek ihracı gereklilikleri, dış borç bulma zorlukları vb), bir de Türkiye'nin bu konjonktür içinde edindiği konum gereği sahip olduğu sermaye birikim stratejisinin/modelinin sınırlılıklarından da söz etmek gerekir. Hem iç hem de dış sınırlılıkların, Türkiye'de söz konusu dönemde nasıl bir sınıf yapısının oluşmasına yol açtığı, ne tür sınıf ittifaklarını olanaklı kıldığı da bu noktada ele alınacaktır.

İthal ikameci stratejinin/modelin, iç pazarın sınırlılığı ve döviz darlığından oluşan iki önemli çıkmazı vardır. İç pazara dönük üretim ve korumacılık, ihracat faaliyetlerini sınırladığından sermaye tükettiği dövizde elde edemez ve dış borç kaçınılmaz olur (Gülalp, 1993: 36; Savran, 2003: 26). Ancak belirtmek gerekir ki, ithal ikameci strateji ülkenin koşullarına bağlı olarak değişen sürelerde yapısal sınırlarına ulaşır. Örneğin Türkiye'de yabancı yatırım sermayesinin, işçi sınıfının

gelirli ülkelerde ve bölgelerde yeniden merkezileşmesidir (Arrighi, 1994: 1). Burada temel olan, 1970'li ve 80'li yıllarda sermayenin mekansal hareketliliğindeki artıştır (Arrighi, 1994: 2).

görelî kazanımları ve jeopolitik konum gibi nedenlerle diğêr ÷lkelere oranla düşük yatırım yapmış olması ve tarımın tarihsel olarak ekonomik bakımdan zayıflığı, ithal ikameciliğın sınırlarına kısa sürede ulaşmasını belirleyen unsurlardandır (Savran, 2003: 26). Gerçi Keyder, Türkiye’de tarımın konumuna ilişkin farklı bir değerlendirme yapmaktadır. Tarımda kırsal nüfusun büyük bir bölümünün toprak sahibi küçük üretici olması nedeniyle tarımın vergilendirilmesinin güç olduğunu, tarımın sanayileşme sürecinde dışlanmadığını, tarımdan sanayiye değêr aktarımının dolaylı mekanizmalarla gerçekleşmesi gerektiğini, tarımda da önemli birikim sağlandığını belirtmiş¹⁷; bu yüzden ithal ikameci model tükendiğinde Türkiye’nin durumunun aslında daha az karanlık olduğunu ileri sürmüştür (Keyder, 1981: 39). Ancak burada önemli olan her iki durumda da bu birikim stratejisinin sınırlarına ulaşmasında hem dünya konjonktürünün hem de ÷lkenin iç sınıf yapısının etkili olduğunun vurgulanmış olmasıdır. Dikkate alınması gereken bir diğêr nokta, hakim birikim modelinin belirli sınıflar arası ittifakları biçimlendirdiğı ve birikim modelinin mekanizmasının, bu ittifaklar/ilişkiler dolayısıyla işlediğidir.

Egemen sınıflar ve bağımlı sınıflar arasındaki bir tür uzlaş, ithal ikameci birikim modelinin temel unsurlarındandır. Boratav’a göre, egemen güçler bloku ve halk kitleleri arasındaki denge bu sanayileşme modelinin temel özelliklerindedir (2004: 124). Bu model, yeniden üretim sürecini sürekli kılan bir talep unsuru olarak yüksek ücretleri içinde barındırır; ücretlerin sürekli baskı altında tutulması gibi bir zorunluluk yoktur. Nitekim, toplu pazarlık sistemi ve sendikalaşma, ücretlerde sürekli artışı güvence altına almıştır; hem iç pazar büyümekte hem de işçi sınıfı siyasal anlamda sistemle bütünleşmektedir (Boratav, 2004: 124; Gülalp, 1993: 37).

¹⁷ Tekeli, 1978 yılına kadar iç ticaret hadlerinin sanayi lehine değil, tarım lehine gelişme gösterdiğini ve istikrar tedbirleri sonrası iç fiyat hadlerinin hızla tarım kesimi aleyhine döndüğünü ileri sürmüştür (Tekeli, 1984: 235)

Bu görüş yaygın olsa da farklı bakış açılarına rastlamak da mümkündür. Örneğin Savran, yüksek ücretlerin ithal ikameci sistemin gereklerinden biri değil, işçi sınıfı mücadelesinin kazanımlarından olduğunu vurgular; oysa ihracat yönelimli stratejide, sermaye sınıfı hem kendinden daha gelişmiş sanayilere sahip ülkelerin sermaye sınıflarıyla hem de daha ucuz işgücüne sahip ülkelerle rekabet etmek zorunda olduğu için, ücretler sermaye birikimi önünde ithal ikameci modeldekinden daha büyük bir engel oluşturur (Savran, 2003: 27). Yine de 1970'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye'nin ileri bir sosyal güvenlik sistemi kurmuş olduğu ve benzer gelişme düzeyindeki ülkeler arasında yüksek ücretli grupta yer aldığı tespiti yapılabilir (Boratav, 2004: 124-125). Orta sınıf olarak adlandırılabilir kentli aydın ve profesyonellerse ithal ikameci modelin sağladığı ekonomik büyümeden yararlanmakta ve dönemin ideolojik eğilimlerini desteklemektedirler (Gülalp, 1993: 37).

Sermaye sınıfı açısından bakıldığında ithal ikameci model, sanayi ile ticaret ya da tarım kesimi arasında ciddi bir çatışmaya yol açmamakta ve bu kesimler ortak çıkar paydasında buluşabilmektedirler. Sanayi sektörü; geleneksel tarım, madencilik ürünleri ihracatı, turizm ve işçi döviz gibi geleneksel ihracat sektörünün döviz gelirlerine bağlıdır. Tarım fiyatlarının yükselmesi sanayi ile çelişmemektedir; çünkü sanayi üretimi yerli girdilere dayanmamaktadır. İç pazarın korunması da küçük sermayenin, atölye tipi faaliyetlerin gelişmesine fırsat vermektedir (Gülalp, 1993: 37). Büyük ve küçük işletmelerin bir arada yaşadığı ikili bir yapı, ithal ikameci sanayileşme politikasının özelliklerindedir (Sönmez, 1986: 78). Bu genel çerçeve ile uyumlu bir biçimde Boratav, 1962-1976 yılları arasında Türkiye'de egemen

güçler blokunun, yani sanayi, ticaret sermayesi ve büyük toprak sahiplerinin ciddi çalkantılar göstermeyen bir iç dengeye sahip olduğunu ileri sürmektedir (2004: 123).

İthal ikameci model çerçevesinde varolan bu sınıfsal güç ilişkileri 1970'lerin ikinci yarısında değişecek, ittifaklar krizin derinleşmesiyle hem çözülecek hem de yeniden biçimlenecekti. Sermaye ve emek ilişkisi açısından bakıldığında kriz, 1979 sonunda hem bağımlı sınıfları hem de sermaye kesimini derinden etkileyecek düzeye gelmişti. Kentli emekçiler mal yokluğu, kuyruklar ve karaborsadan bunalmışlardı; örgütlü işçi sınıfı enflasyon karşısında reel gelirlerini korumaya çalışıyordu. 1977 seçimleriyle gelen destekleme fiyatlarındaki artışın, 1979'da artan enflasyon ile hızla erimesi karşısında savunmasız kalmış köylü ve çiftçi emekçiler de krizin etkilerini daha doğrudan hissetmeye başlamıştı (Boratav, 2004: 145). Sermaye sınıfı için yüksek enflasyonun mevcut olduğu ve büyümenin durduğu bu konjonktür, artığı paylaşmanın geleneksel mekanizmalarını (kredi ve döviz tahsisleri, vergi teşvikleri gibi) geçersizleştirmekteydi. Sanayi sermayesi için artı-değer oranını yükseltmek ön plandaydı ve bunun için sermaye-emek çelişkisi sermayenin lehine çözüme kavuşturulmalıydı (Boratav, 2004: 146). Ancak işçi sınıfı mücadelesinin geldiği nokta, yani sendikal hareketin militanlaşmış olması ve işçi ücretlerinin ulaştığı düzey, bu çabanın varolan sistem içinde gerçekleşmeyeceğini gösteriyordu. Bir başka deyişle, sermaye-emek çelişkisinin keskinleşmesi, bu ilişkinin yeni bir iktisadi ve sosyal model içinde yeniden biçimlendirilmesini gerektiriyordu. 24 Ocak 1980 Kararları ve bu kararların uygulanmasını sağlayacak olan 12 Eylül darbesi¹⁸, sanayi sermayesinin, emek-sermaye ilişkisini kendi lehine yeniden belirleme çabası ile

¹⁸ Ocak'tan Eylül'e kadar geçen sürede birçok karar (vergi yasalarında değişiklik gibi) Meclis'ten çıkamamıştı. Toplu sözleşmelerde uzlaşma sağlanamıyor, grevler artıyor, ücretlerde sınırlamalar gibi önlemler gerçekleşmiyordu (Sönmez, 1985: 94). Darbe ve askeri rejim bu kararların alınmasını kolaylaştırıyordu.

uyumlu adımlardı. Krize çözüm olarak sunulan 24 Ocak Kararları, IMF ve Dünya Bankası'nın az gelişmiş ülkelere dayattığı tipik yapısal uyum ve istikrar politikaları çerçevesinde biçimlenmiş kararlardı. Ancak Türkiye için, özellikle Latin Amerika ülkeleri ile karşılaştırıldığında, bir farklılık söz konusuydu: iç talebin kısılmasında, daraltıcı *para ve maliye* politikalarından ziyade emek aleyhtarı *gelir* politikaları esas alınıyordu (Boratav, 2004: 148). Bu yüzden paketi 'sermayenin karşı saldırısı' olarak nitelendirmek (Boratav, 2004: 149) ve basit bir istikrar programı olmanın ötesinde sermayenin emek karşısında güçlendirilmesini hedef aldığını (Öngen, 2003: 176) söylemek mümkündür. Aslında, sermayenin genel olarak desteklediği, krize karşı bütüncül bir çözüm olarak sunduğu 24 Ocak Kararları ve kararların uygulanması ile ortaya çıkan sonuçlar, bu kriz süreci sonunda kazanan ve kaybeden sınıfları ortaya koymaktadır.

1980 askeri darbesiyle hayata geçen 24 Ocak Kararları'na dayanan bu yeniden yapılanma (yani ihracata dönük strateji), işgücü piyasasının disiplin altına alınması, grev yasakları, ücretlerin gerilemesi gibi birtakım sonuçlara yol açmıştır. Sermaye ve emek arasındaki ilişkide yaşanan köklü değişim, işçi sınıfı mücadelesinin bastırılması ve geriletilmesi bu sürecin en görünür ve çarpıcı sonucu olmuştur. Bu aslında genel olarak sermayenin bir kazanımıdır. 1980'li yıllarda sermaye sınıfı ideolojisinin öncelikle ekonomik konularda daha önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak biçimde egemen olması ve bu ideolojinin 'alternatifi yoktur' söyleminin yaygınlaşması (Boratav, 2004: 156) bunun bir göstergesidir. Öte yandan bu sürecin, emekçi kesim yanında, tarımsal ve kentsel küçük üretici zararına sonuçları olduğu da açıktır (Kepenek-Türel, 1983-1984: 26). Tarım ürünleri ihracata dönük sanayi sermayesi için ucuz girdi kaynağına dönüşecektir; tarımda fiyat ve

gelirler düşürülecektir. Kısaca ithal ikameci modelden ihracat yönelimli birikim modeline geçiş, kaynakların büyük sanayi sermayesi yararına transferini sağlayacaktır (Gülalp,1993: 40).

1980’li yılların başlarında memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde, tarıma dönük destekleme politikalarında reel/görelî gerilemeler olmuştur (Boratav, 2004: 151). Emekçi kesim başta olmak üzere bağımlı sınıfların bu süreçten zarar gördüğü ve krizin bu kesimler aleyhine olan politikalarla atlatıldığı açıkça görülmektedir.

Sermaye içi ilişkiler/ittifaklar açısından bakıldığında bu süreç sonucunda, ihracata dönük büyük sermaye kesiminin taleplerinin yerine geldiğini, sermayenin bazı kesimlerinin, özellikle orta ve küçük sermayenin elendiğini ve tarım kesiminden sanayie kaynak aktarımının gerçekleştiğini ileri sürmek mümkündür.

24 Ocak Kararları ve 12 Eylül askeri darbesi ile sermaye, ihracat konusunda istediğini büyük ölçüde elde etmiş, bürokratik engeller ortadan kalmış, kredi kolaylıkları sağlanmış ve gerekli yasalar kısa sürede çıkarılmıştır. İstikrar programında öne çıkan, tümüyle desteklenen tek sektör ihracat sektörüdür; programın temel politikasını oluşturan kur politikası özellikle sanayi ürün ihracatını özendirici niteliktedir (Ekzen, 1984: 178, 170). Ayrıca, ithalatın liberalleşmesi ve (ithal girdilerin maliyetini arttıran) döviz kuru uygulamaları, iç pazara yönelik üretim yapan, verimsiz olarak nitelendirilen ve koruma duvarları sayesinde ayakta kalan sanayilerin elenmesi amacını taşımaktadır.¹⁹ İç pazarı uluslararası rekabete açmak, ihraç sanayilerine kaynağın akmasını sağlayacaktır. İthal ikameci sanayilere bağılı olarak palazlanmış küçük sermaye bu süreçte zarar gören kesim olacaktır (Gülalp,

¹⁹ Bu tür elemanın Türkiye’de gerçekleşmediğine dair bir tespit için (Arın, 1986: 122) bakılabilir. Para ve kredi arzındaki artış, verimsiz sermayelerin değersizleşmesini önlemektedir.

1993: 39-40). Örneğin 1976-1981 yılları arasında küçük aile şirketlerinde fesih işlemleri hızlanmış; büyük, anonim şirketlerde ise fesih işlemleri azalmış hatta bu tür şirketlerin kuruluşları hızlanmıştır (Tekeli, 1984: 236). Özellikle kâr oranlarındaki düşüşün etkisini belli ölçülerde önlemek amacıyla, tekelleşmenin hızla körüklenmesi; küçük ve orta sermayenin iflas, senet protestosu, ticareti terk etme gibi yollarla piyasadan uzaklaştırılması döneme damgasını vurmuştur (Sönmez, 1985: 43-44). İhracata dönük üretim, büyük ölçekli işletmeleri gerektirmektedir; bunun için sermayenin daha çok merkezileş(tiril)mesi, “kapitalistlerin kapitalistlerce mülksüzleştirilmesi” ve üretken sektöre dönmeyen artığa (ticaret kârı, rant gibi) el koyan sınıfların olanaklarının daraltılması gerekmektedir (Sönmez, 1986: 92). Yeni modelde ihracata dönük, emek-yoğun tüketim malları sektöründe yoğunlaşılması ve çok uluslu tekeller için fason üretim yapılması benimsenmiştir. Yeni modele uyan sektörleri teşvik etmek, diğerlerini ise tasfiye etmek ve daraltmak politikası benimsenmiştir (Sönmez, 1986: 98). Tekil gruplar açısından kayıplara yol açmış görünen bu yeniden yapılanma ve bu yapılanmayı kolaylaştıran darbe, uzun vadede genel sermayenin çıkarına olmuştur.

1980 sonrası tekeli sermaye, büyük ticaret sermayesi ve pre-kapitalist unsurlar egemen blokun öğeleridir ve sermaye, bu öğelerin ağırlıklarının değişmesi ve blok içinde tekeli sermayenin hegemonyasının pekişmesi biçiminde yeniden yapılanmaktadır (Sönmez, 1986: 179-180). 1980’lerin hemen başlarında sermaye sınıfı, tekeli sermaye ile yasadışı büyük ticaret sermayesi arasında; mali sektörde banka sahibi sermaye ile bankasız sermaye grupları ve bunların kendi içinde; tekeli sermaye ile pre-kapitalist egemen sınıflar arasında yaşanan çekişmelere tanıklık etmiştir (Sönmez, 1986, III. Bölüm). Bir bakıma bu mücadeleler, sermayenin

yeniden yapılanma sürecinde olduğunu kanıtlamaktadır. Tekelci sermayenin egemen blok içinde hegemonyasını pekiştirme çabasını ve pre-kapitalist unsurların buna direnişini 1980 sonrası dönemde de gözlemlemek mümkündür (Sönmez, 1986: 225).

Bundan sonraki bölüm yukarıda başı ve sonu, kazananları ve kaybedenleri anlatılan bu yapısal kriz sürecini sermaye sınıfını merkeze alarak ve hem sermaye sınıfı içi hem de sınıflar arası ilişkileri göz önünde bulundurarak açıklamak amacını taşımaktadır. Öncelikle farklı sermaye örgütlerinin, yaşadıkları krizi nasıl algıladığı ve tanımladığı ortaya konmuş ve krize ne tür çözümler önerdikleri, bu yöndeki talepleri incelenmiştir. Özellikle hangi konulardaki taleplerde uzlaştıkları, içinde buldukları yapısal krize dair ne tür ortak çözümler ileri sürdükleri ortaya konmuştur. Bu talepler ve bu taleplerdeki farklılıklar ya da ortaklıklar, daha sonraki bölümde, sermaye sınıfı kesimlerinin, sınıfsal güç dengelerini lehlerine çevirmek ve bu bunalımı aşmak için krize karşı hem kendi içlerinde hem de işçi sınıfına karşı geliştirdikleri karşı-stratejiler temelinde daha ayrıntılı değerlendirilmiştir.

2.2. Türkiye’de Sermaye Kesimlerinin Kriz Algısı ve Krize Karşı Ortak Sınıf Tavrının Ana Hatları

Sermaye kesimlerinin dönemin yapısal krizini iktisadi, siyasi ve sosyal boyutları ile ele alarak kendi sınıf perspektifleri açısından doğru tespit ettiği ve bu krizi aşma taleplerinin ise dünya konjonktürünün gerektirdiği biçimde neoliberal politikalarla uyumlu olduğu görülmektedir. Sermayenin ihracatın artırılması, ücretlerin düşürülmesi talepleri, KİT’ler bağlamında özelleştirmeye yaptığı vurgu bu uyumu gösteren başlıca örneklerdendir. Sermaye kesimleri, ihracata yönelmek, yabancı sermaye girişinin artması ve AET ile ilişkilerin geliştirilmesi, 24 Ocak Kararları’nın uygulanması, KİT’lerde düzenlemelere gidilmesi, vergi düzenlemeleri gibi daha çok iktisadi nitelikte görünen taleplerin yanı sıra, krizin sosyal ve siyasi boyutunun çözümüne ilişkin talepler dile getirmişlerdir. Siyasal ve toplumsal krizin aşılmasına yönelik talepler; siyasi istikrarın sağlanması, ‘anarşinin önlenmesi’, devlet otoritesinin kurulması ve çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi başlıklarında birleşmektedir. Örneğin partilerin işbirliği yapmasının gerekliliği, çoğunluk hükümetinin varolduğu bir parlamento yapısının daha işlevsel olacağı gibi fikirler ileri sürülmekte; anarşi, buna dahil edilen yasadışı grev ve eylemlerin önlenmesi ve can-mal güvenliğinin sağlanması için devlet otoritesinin kurulması çağrısı yapılmakta, bu bağlamda sıkıyönetim ve DGM’lere destek verilmektedir. Öte yandan, işçi-işveren ilişkilerinin, çalışma barışının bozulması hem ekonomiyi hem de sosyal huzuru bozan unsurlar olarak tespit edilmekte; işçi sendikaları, grevler ve ücretlerdeki artış, krizi derinleştiren unsurlar olarak görülmektedir.²⁰ Çalışma

²⁰ TOBB Başkanı Mehmet Yazar, Erzurum Bölge toplantısı açış konuşmasında, yasalara aykırı eylem ve direnişlerin, toplu sözleşmelerde ileri sürülen aşırı ücret taleplerinin üretim faaliyetini aksattığını ileri sürüyordu. Grev ve direnişlerin ihracata yönelik faaliyet kollarında yoğunlaştığına da dikkat çekiyordu (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (15): 4).

ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, ücret politikası oluşturulması, toplu sözleşme düzeninin değişmesi, Kıdem Tazminatı ve sosyal yardımların yeniden düzenlenmesi gibi talepler sosyal sorunlara çözüm olarak dile getirilmektedir.

Ayrıca tüm bu sorunlara karşı, özellikle işçi sınıfı sendikaları karşısında daha güçlü konumda durmak ve siyasal, toplumsal yaşama daha fazla müdahale edebilmek amacıyla kendi içlerinde yaptıkları dayanışma ve işbirliği çağrıları yine bu dönemde sermaye kesimlerince dile getirilen başlıca taleplerdendir.

Sermaye kesimleri; ekonomik, sosyal, siyasal boyutlarıyla ele aldıkları krize karşı, yeni bir birikim stratejisi önerisi yanında sınıf ilişkilerini de yeniden yapılandıracak talepler dile getirmişlerdir. İhracata yönelme, yabancı sermaye girişinin teşviki, vergi reformu gibi ihracat yönemlimli birikim stratejisinin gereklerini yerine getirmeye dönük talepler yanı sıra, siyasal istikrara yaptıkları vurgu, devlet otoritesi çağrısı ve çalışma ilişkilerinin düzenlenmesine ilişkin talepleri, hem sermaye sınıfı içindeki hem de işçi sınıfı ile olan ilişkileri yeniden yapılandırma, krizin sosyal ve siyasal olarak nitelendirdikleri boyutunun sorunlarına çözüm bulma çabalarının göstergeleridir. Bir bakıma, tüm bu talepler sermaye kesimlerinin yapısal krize karşı geliştirdikleri stratejilerin siyasi alana yansımaları olarak görülebilir. Ayrıca, sermaye sınıfının ‘sosyal kriz’ olarak tanımladığı ve sosyal sorunlar olarak ortaya koyduğu olguların tümünün (yani grev ve eylemler, ‘ideolojik sendikacılık’, anarşi, can ve mal güvenliğinin olmayışı, toplu sözleşme görüşmeleri, çalışma barışının /ilişkilerinin bozulması), sermaye sınıfının işçi sınıfına karşı mücadele alanlarını yansıttığını ve sınıf mücadelesinin yükselişi karşısında aldıkları ortak sınıf tavrını netleştirdiğinin de altı çizilmelidir.

Bu bölümde daha çok ortaklaşılan talepler üzerinde durulmuş, bunlara vurgu yapılmıştır. Ancak farklı sermaye kesimlerinden (ya da fraksiyonlardan) oluşan ve sermaye kesimleri/fraksiyonları arasında çatışmaları-çelişkileri bünyesinde taşıyan sermaye sınıfının, krize karşı geliştirdiği stratejilerin de farklılaşabileceği sonucuna varmak zor gözükmemektedir. Bu nedenle tüm bu talepleri, sınıf-içi çelişkiler ve uzlaşma noktaları bağlamında tekrar ele almak ve sermaye sınıfının bu yapısal krizi aşmada kendi sınıfına yönelik ve işçi sınıfına karşı geliştirdiği stratejiler bağlamında değerlendirmek gerekmektedir.

Sermaye kesimlerinin sınıf-içi işbirliği ve dayanışma talepleri, sermaye sınıfının krizi aşmak için geliştirdiği bir karşı-strateji olarak 3. bölümde, bu dönemde ortaya çıkan Hür Teşebbüs Konseyi ile ilişkili biçimde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun yanında, işçi-işveren ilişkilerine yönelik dile getirdikleri talepler de, sermaye sınıfının o döneme ve sonrasına da damgasını vurmuş karşı-stratejisinin - “Sınıfsızlaştırma Stratejisi”nin- göstergeleri olarak 3. Bölümün ikinci kısmında ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Ama sermaye kesimlerinin kriz algısına ve taleplerine geçmeden önce, çalışma boyunca çözümlenmelerin merkezinde duran işveren örgütlerinin her birinin hangi sermaye grubunu ya da fraksiyonunu temsil ettiğini, neden seçildiğini ve çalışma açısından önemini ortaya koymak gerekmektedir. Bu örgütlerin seçiminde, temsil ettikleri sermaye kesiminin yanı sıra, o dönemde sermaye kesimlerini bir araya getirme çabası olarak görülebilecek Hür Teşebbüs Konseyi içinde olmaları ve o dönemde aktif siyasal etkinliklerde bulunmaları (MESS gibi) ve sermaye sınıfının sınıf mücadelesi araçları konumunda olmaları göz önünde bulundurulmuştur.

Örgütlerin Profilleri

Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD): TÜSİAD'ın kısaca büyük sanayi sermayesini ve büyük holdingleri temsil ettiğini söylemek mümkündür. Büyük ölçüde İstanbul ve İzmir'de yer alan, az miktarda da Eskişehir, Adana, Bursa gibi illerdeki hizmet sektörü, inşaat sektörü ve bankacılık, sigorta gibi özel sektörlerdeki sanayicileri temsil eden bir sanayi sermayesi örgütü olarak tanımlanabilir (Gülfidan, 1993: 25). Koç, Sabancı, Dinçkök, Tekfen, Eczacıbaşı, Yaşar ve Ercan holdingler TÜSİAD'a egemen olan başlıca gruplardır. Sanayi, müteahhitlik, bankacılık, ihracat sektörlerinin temsilcileri bu bünyededir (Sönmez, 1992: 152)

TÜSİAD İstanbul sermayesi olarak da tanımlanır. Üye şirketlerin büyük çoğunluğu İstanbul'da yer almaktadır. Ayrıca üyelerinin eğitim düzeylerinin yüksekliği vurgulanarak, TÜSİAD'ın daha 'elit' bir sermaye kesimini temsil ettiği de ileri sürülür (Buğra, 1998: 526). TÜSİAD üyeleri kuruluşlarının ilk yıllarında bölgesel ve ekonomik eşitsizlikleri düzeltmek amaçlı bir tartışmanın yapılması gerektiğine ilişkin çağrı yapmışlardır. TİSK'in tavrını genel olarak sınıf çatışmasını şiddetlendiren bir tavır olarak nitelemişlerdir. Ayrıca 3. Dört Yıllık Kalkınma Planı'nı eğitim, sağlık ve işsizlik için az kaynak ayrıldığı gerekçesi ile eleştirmişlerdir (Bianchi, 1984: 269-270). Tüm bunlar Vehbi Koç, Ertuğrul Soysal gibi büyük İstanbul sanayicilerinin TÜSİAD'ta artan ağırlığının göstergesi olarak yorumlanabilir (Bianchi, 1984: 269). Ancak daha da önemlisi tüm bunların, TÜSİAD'ın emeğin taleplerine karşı gösterdiği esnekliğe işaret etmeleridir. TÜSİAD'ın bu esnekliği göstermesi, onun tekelci sermayenin temsilcisi olduğunu kanıtlamaktadır.

1971 yılında Vehbi Koç, Sakıp Sabancı, Nejat Eczacıbaşı, Feyyaz Berker gibi sanayicilerin, büyük holdinglerin sahiplerinin girişimi ile Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği adı altında bu örgüt kurulmuştur (Sönmez, 1992: 150). 1970'lerin sonuna dek TÜSİAD daha çok ekonomik konularda yıllık raporlar hazırlamıştır. Ama 1979 yılında, Ecevit hükümetine yönelik reklam kampanyaları ile politik alana daha doğrudan müdahale etmeye başlamıştır. Aslında TÜSİAD da bu kampanyanın, kamuoyunda TÜSİAD'ın adının duyulmasına ve sivil toplumu temsil eden yeni bir aktör olarak tanınmasına neden olduğunu ileri sürmektedir (TÜSİAD,1999). TÜSİAD sermayenin çeşitli kesimlerini bir araya getiren HTK içinde de yer almıştır.

TÜSİAD kuruluşu itibariyle kendisi için bir farklılık tanımlama gereği duymuş, bu nedenle de gönüllü bir işveren örgütü olduğunu ve bu anlamda TOBB gibi işveren örgütlerinden farklı olduğunu ileri sürmüştür: Feyyaz Berker, TOBB gibi örgütlerin üyeliklerinin zorunluluğa dayandığını, siyasal partilerin etkisi altında olduklarını, dolayısıyla özel sektörün genel çıkarı yararına iktisadi ve siyasal programlar oluşturmada yetersiz olduklarını dile getirmiştir (aktaran Gülfidan, 1993: 30). 1952'de kurulan TOBB yarı resmi-hiyerarşik yapılanmış bir işveren örgütüdür ve daha çok ticaret sektörünün çıkarlarını temsil etmektedir; sanayi sektörünün çıkarları gözardı edilmektedir. TÜSİAD kendi gönüllü organizasyonunu kurarak kendi çıkarlarını daha iyi savunmak isteyen sanayi sermayesinin örgütüdür (Gülfidan, 1993: 33-34) .

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB): TOBB, TÜSİAD'tan farklı olarak gönüllü, dernek statüsünde bir işveren örgütü değildir; yarı-resmi, hiyerarşik bir yapısı vardır ve zorunlu üyeliğe dayanır (Gülfidan, 1993: 33-34). Aslında 1970'lere, yani TÜSİAD'ın kuruluşuna ve TİSK'in güçlendiği yıllara kadar TOBB sermayenin

örgütlendiği en önemli kuruluştur. Döviz tahsisi gibi yetkilere sahiptir. Özel sektöre tahsis edilen döviz, odalar aracılığı ile tüccar ve sanayiciye dağıtılmaktadır. Bu tür yetkiler de odalara hakim olma yarışını doğurmaktadır (Sönmez, 1992: 153, 155; Bianchi, 1984: 251-253). Özellikle Koç, Yaşar ve Eczacıbaşı grupları odalarda hegemonik olamamış sermaye gruplarıdır. Odalarda büyüklükleri oranında temsil edilememeleri sonucunda TÜSİAD'ı kurmaları, büyük holdinglerin temsil sorunlarına çözüm bulma çabasının bir aşaması olarak görülebilir (Sönmez, 1992: 157). TOBB, büyük sanayi sermayesinin TÜSİAD'ı kurmasından sonra, büyük üretken sermaye ile ilişkili olan küçük ve orta büyüklükteki üretken/sınai sermayenin ve ticari sermayenin etkinlik sağladığı bir örgüt konumuna gelmiştir (Tuna, 2009: 326).

1960'lı yıllarda daha etkili bir örgüt olan TOBB'un oda üyeleri, Adalet Partisi'nin üst düzey yönetiminde yer almıştır. Örneğin, 1972-1979 arasında TOBB başkanlığı yapan Sezai Dıblan, Süleyman Demirel'in TOBB seçimlerindeki adayı olarak bilinmektedir. Dıblan'ın başkan olması ve İstanbul Sanayi Odası'nın TOBB'un yönetiminden çıkarılması, TOBB liderliğinin İstanbul'dan Ankara'ya kaydığının göstergesidir (Bianchi, 1984: 251, 257). Bu açıdan, ticari sermaye yanında küçük ve orta ölçekli yerel sınai ve ticari sermayenin (Konya-Kayseri gibi) de temsil edildiği bir örgüt olarak görülmelidir.

TOBB, özellikle TİSK ve TÜSİAD'ın ortaya çıkmasından sonra, sermayenin tek temsilcisi olma özelliğini koruma çabasına girmiştir. Hür Teşebbüs Konseyi'nin 1975 yılındaki ilk toplantısına karşı tavır almasının temelinde bu yatmaktadır. Aslında TÜSİAD ve TİSK'in TOBB'un 'agresif' rakipleri olduğu ve iki örgütün de

sermayenin temsilcisi olmak için TOBB'un yerini alma amacıyla oldukları yorumu da yapılmaktadır (Bianchi, 1984: 259).

Odalar, Borsalar ve Birlik hakkındaki 5590 sayılı kanunun, 15 Mart 1950 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile kurulmuş Odalar ve Borsalar Birliği kendisini özel sektörün Türkiye'de mesleki üst kuruluşu ve yasal temsilcisi olarak tanımlar. TOBB'un üyeleri yerel düzeyde örgütlenmiş ticaret odaları, sanayi odaları, ticaret ve sanayi odaları ile deniz ticaret odaları ve ticaret borsalarından oluşmaktadır.

Amaçlarını, özel sektörün ihtiyaçları doğrultusunda siyasi iktidara görüş ve çözümler iletmek; kanunlar ve düzenlemeler ile ilgili görüşlerini ilgili bakanlıklara, meclis komisyonlarına sunmak; ticari, ekonomik ve uluslararası işbirliği alanlarında yararlı olabilecek her türlü bilgiyi üyelerine sunmak ve ülke, il, sektör bazında ekonomik raporlar hazırlamak; Türk ve yabancı firmaların anlaşmazlıklarının çözümü amacıyla aracılık etmek; Odalar ve Borsalar arasında çıkabilecek mesleki anlaşmazlıkları çözmek ve çok taraflı oda ve uluslararası kuruluşlarda Türk özel sektörünü temsil etmek olarak tanımlarlar. Bunların yanında TOBB, TIR karnesinin dağıtımını gerçekleştirmekte ve ülkelere ait geçiş belgesi taleplerini karşılamakta, (özellikle 1980 sonrası) tabanını oluşturan KOBİ lere bilgi ve danışmanlık hizmeti vermektedir (www.tobb.org.tr).

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası (MESS): MESS ile ağaç, tekstil, matbaacılık, gıda, cam, maden ve kimya işkollarındaki işveren sendikalarından oluşan İstanbul İşveren Sendikaları Birliği, Türkiye düzeyinde bir örgüt statüsüne geçerek 1962'de TİSK'i oluşturmuştur (Sönmez, 1992: 159-160).

Sönmez, TİSK’te 1970’lerin ortalarına kadar Koç grubunun ağırlığı olduğunu, ancak 1970’lerin ikinci yarısında, Halit Narin’in TİSK başkanlığı döneminde, TÜSİAD’a egemen grubun (Koç) TİSK’teki bu ağırlığının azaldığını ileri sürer (1992: 160). Özellikle Halit Narin, ‘büyükler’ kategorisine girmeyen firmalarla, tekstil işkolunu büyük holdinglerin etkisinden uzak tutmaktaydı. Narin, süper büyüklere karşı TİSK’i kendi çıkarlarını savunmanın odağı yapan ‘görece büyük denilebilecek sermayedarları’ temsil etmekteydi (Sönmez, 1992: 160, 161). Koç, Sabancı, Yaşar gibi büyük holdinglere, TÜSİAD yanında ikinci bir örgütlenme olanağı sunan TİSK’te, 1970’lerin sonunda büyüklerin kurduğu hegemonyanın sarsıldığının işareti, TÜSİAD ve TİSK arasında, özellikle toplu sözleşmelerdeki tavırlara ilişkin farklılıkların/ çatışmaların ortaya çıkmasıydı. Tekelci konumları TÜSİAD’cılarını uzlaşmacı tavır içine sokabiliyordu; TİSK’i sınıf çelişkilerini arttırmakla suçlamışlardı (Sönmez, 1992: 162).

Kendilerini “gönüllü teşkilatlanma esasına göre kurulmuş olan ve Türk işverenlerini endüstriyel ilişkiler alanında temsil eden tek üst kuruluş olma özelliğini taşıyan” bir kuruluş olarak tanımlamaktadırlar. İşverenler ve işçiler arasında olumlu ilişkiler kurmak; çalışma şartlarının ve ekonominin, rekabet gücü artışı için düzenlenmesinde gerekli tedbirler almak; toplu görüşmeler ve toplu iş sözleşmelerinde işveren sendikalarına yardımcı ve destek olmak; üye işveren sendikalarının ve bağlı işyerlerinin uyacakları genel ilkeleri belirlemek ve ilan etmek; çalışma hayatı ve sanayi ile ilgili kanun, tüzük ve yönetmeliklerin hazırlanmasında veya değiştirilmesinde işveren kesimi görüşlerini hazırlamak ve bunları savunmak gibi konular TİSK’in çalışma alanları içinde yer almaktadır (www.tisk.org.tr).

TİSK'in temelini oluşturan sendikalardan biri olan *MESS* ise, Ekim 1959 tarihinde kurulmuştur. Koç'un Demirdöküm ve Arçelik fabrikasının yöneticileri, Profilo'dan Jak Kahmi ve birkaç sanayici bir araya gelerek Madeni Eşya Sanayicileri Sendikasını kurmuştur (Sönmez, 1992: 159). *MESS*, dayanıklı tüketim malı ve kısmen de ara malı ve yatırım malı üreten sanayicilerin örgütüdür (Öztürk, 2009: 359).

TİSK'in en güçlü üyesi olan *MESS*, metal sanayi sektörünün sert mücadelelerine sahne olmuştur; 1970'lerin ikinci yarısında oynadığı rol ile işçi-işveren ilişkileri açısından burada yapılacak analiz için önem taşımaktadır. DİSK'e bağlı Maden-iş sendikasının *MESS* üyesi işyerlerinde gittiği grevler, özellikle 1977 grevleri Türkiye'de uygulanan en kapsamlı grevlerdir (Yükselen, 1996: 386-387). *MESS* hem yayın organlarında hem de bu toplu sözleşmelerdeki tavırlarında sert bir üslupla mücadele etmiştir. Bu anlamda işçi-işveren ilişkileri bağlamında bakıldığında TİSK'in en militan sendikası olduğunu söylemek yanlış olmaz.

MESS üyelerinin faaliyet gösterdiği başlıca alanlar, ana metal sanayi, makine ve teçhizat imalatı, büro muhasebe ve bilgi işlem makineleri imalatı, motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı, diğer ulaşım araçlarının imalatı ve mobilya imalatı dallarıdır. Sendikanın amacı "metal sanayi İşkolu"nda faaliyet gösteren işverenleri sendika çatısı altında toplamaktır (www.mess.org.tr).

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK): 1964 yılında yürürlüğe konulan 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu uyarınca kurulmuş kamu kurumu niteliğinde bir meslek örgütü olan Konfederasyon köklerini ahilik geleneğine dayandırmaktadır (www.tesk.org.tr).

Karmaşık bir örgüt yapısına sahip TESK²¹ amacını, Esnaf ve Sanatkârlar Odaları, Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birlikleri ile Esnaf ve Sanatkârlar Federasyonları arasında birliği sağlamak, esnaf ve sanatkârların faaliyetlerinin mesleki çıkarlar ve ülke yararına uygun bir şekilde yürütülmesini sağlamak ve bu konuda gerekli önlemler almak ve girişimlerde bulunmak, esnaf ve sanatkârları yurt çapında ve uluslararası kurum ve kuruluşlar düzeyinde temsil etmek, esnaf örgütleri ile uluslararası dayanışma içerisinde olmak biçiminde tanımlanmıştır.

Bu çerçevede TESK, esnaf ve sanatkarlar ile tekelci olmayan, yerel düzeyde örgütlenmiş küçük sermaye kesimini temsil etmektedir. Ancak bu örgütün, 1980 öncesine ilişkin yayınlarına ulaşamadığından, yalnızca HTK girişimine verdikleri destek ve bu çerçevede çıkan gazete ve dergi haberleri ile bu örgütün talepleri hakkında veriler elde edilmiştir.

Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB): Tarımla uğraşan tüm kesimlerin üye olduğu ve büyük toprak sahiplerinin egemen olduğu yarı-resmi bir kuruluş olarak tanımlanmaktadır (Sönmez, 1986: 200)

1881 yılında kurulmuş ziraat odalarının çiftçileri bünyesinde toplayan aktif kuruluşlar olmaları 1957 yılında yürürlüğe giren 6964 Sayılı Ziraat Odaları ve Ziraat Odaları Birliği Kanunu ile gerçekleşmiştir. Ancak, kanuna ilişkin tüzüğün zamanında çıkarılmaması nedeni ile Ziraat Odalarının faaliyete geçmesi 1963 yılında mümkün olmuştur. Çiftçilikle uğraşanların yasal kuruluşu olan Ziraat Odaları, kamu kurumu niteliğindeki mesleki kuruluşlardandır.

²¹ Mesleki odalarda ilçe bazında örgütlenen esnaf ve sanatkarlar, illerindeki Esnaf ve Sanatkarlar Odası Birliklerine (ESOB) bağlıdır; aynı zamanda bu mesleki odalar esnaf ve sanatkarların yurt ölçeğinde örgütlenmesini sağlayan federasyonlara bağlıdır. Hem ESOB'lar hem de, Ankara'daki 13 Esnaf ve Sanatkarlar Federasyonu, TESK'e bağlıdır.

TZOB'nin görevlerini şöyle sıralar: çiftçi kütükleri tutmak, kayıtlı üyelerine girdi temin etmek ve dağıtmak, biçerdöver kayıt ve tescil işlemleri yapmak veya bu tür toplantılara katılmak ve sosyal amaçlı çalışmalara destek olmak, tarım politikasının gerçekleştirilmesine yardımcı olmak ve uygulanan tarım politikasının sonuçlarını değerlendirmek için raporlar hazırlamak, tarım sektörü ile ilgili toplantılara katılmak veya bu tür toplantıların düzenlenmesi konusunda çalışmalar yapılmak; tarım ile ilgili yeni kanun teklifleri hazırlanmak ve hazırlanan kanun teklifleri ile ilgili görüş bildirilmek, hükümet yetkilileri ile görüşmeler yaparak, çiftçilerin sorunlarını ve bunların çözümüne ilişkin önerileri iletmek, zaman zaman yapılan bölgesel toplantılarla çiftçilerin uygulanan tarım politikaları ile ilgili görüşleri belirlemek (www.tzob.org.tr).

Eskişehir Sanayi Odası (ESO): İncelenen dönemde siyasi anlamda oldukça etkin olan ve dikkat çeken ESO, küçük iç pazara dönük çalışan küçük firmaları bünyesinde barındırmaktadır. ESO'nun dile getirdiği talepler ya da ortaya koyduğu muhalefet, orta-küçük ölçekli ve daha çok iç pazara dönük üretim yapan kesimin talepleri ya da muhalefeti olarak değerlendirilecektir. Zaman zaman Anadolu sermayesini, yerel sermayeyi temsil ettiklerini ve bunların çıkarlarının gözetilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Eskişehir Sanayi Odası 1968 yılında, Eskişehir Ticaret ve Sanayi Odası'ndan ayrılıp, bağımsız bir oda olarak faaliyetlerine başlamıştır. Amacını Eskişehir ilinde sanayileşmeye hız kazandırmak ve sanayicilerin sorunları ile yakından ilgilenmek olarak tanımlayan ESO, 1974 yılında yönetim kurulu başkanlığına gelen Mümtaz Zeytinoğlu'nun bu yıllarını ulusal platformda odanın adının en çok duyulduğu yıllar olarak adlandırır (www.eso.org.tr). Zeytinoğlu, büyük sermayenin genel

görüşlerinden ayrılan yaklaşımıyla dikkat çekmiştir. Dışa bağımlılığı azaltan bir sanayileşmenin, makine üreten makinelerin yerli sermayeyle ülke içinde üretilmesi ile mümkün olduğunu, AET'ye üyelik için önerilen katma protokolün Türkiye'nin sanayileşmesi önünde engel olduğunu sık sık vurgulamıştır (Sönmez, 1992: 286). Geçmiş hükümetler döneminde Sanayi Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Maliye Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulunan Mesut Erez, 1979 yılından 2000 tarihine kadar oda Meclis Başkanlığı'nı sürdürmüştür (www.eso.org.tr). Üyeleri, madencilik, gıda, dokuma, orman ürünleri, kağıt ve basım, kimya-plastik, metal ana sanayi ve taş-toprak sanayi, metal eşya ve makineleri sanayi, inşaat, tıbbi malzeme imalat, alım-satımı gibi diğer imalat sanayi kollarında yer almaktadır.

2.2.1. Nasıl Bir Kriz: İktisadi, Toplumsal, Siyasal?

1977-1980 arasında sermayenin hemen hemen her kesiminin başlıca gündemi krizdi. Sermaye kesimlerinin ülkenin ekonomik, siyasal, sosyal durumuna ilişkin yaptıkları değerlendirmelerde yaşanan krizin nedenleri, krizin yol açtığı sorunlar yer alıyor ve gündem başlıklarının çoğu bu sorunların nasıl aşılabacağına yönelik önerilerden oluşuyordu. Onlara göre, enflasyon ve döviz darboğazı Türkiye'nin en önemli iktisadi sorunları başında yer alıyordu; bunu sosyal, siyasal sorunlar (anarşi, siyasal istikrarsızlık) izliyor, hatta zaman zaman bu toplumsal sorunların ekonomik sorunlara önceliği vurgulanıyordu. Başka türlü ifade etmek gerekirse, sermaye kesimleri krizin ekonomik, siyasal ve sosyal boyutlarını kavlıyor dolayısıyla krize bir bütün olarak bakıyorlardı. Yapısal bir kriz yaşandığının ve bu krizin ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda değişimi zorunlu kıldığının farkındaydılar. Gerek

dönemin sorunlarına ilişkin tespitleri, gerek bu sorunlara önerdikleri çözümler bu farkındalıklarını ortaya koymaktadır.

Sermayenin tüm kesimleri öncelikle ekonominin bir kriz içinde olduğunu dile getiriyordu. Ekonominin krizde olduğu vurgusu özellikle 1977 yılının ikinci yarısında daha da belirginleşmişti. Örneğin TÜSİAD, 1977 yılı başında, Türkiye'nin ileri kapitalist ülkeler kadar konjonktürel dalgalanmaların etkisinde kalmadığını; kamu iktisadi kesiminin büyüklüğünün, petrol fiyatlarındaki artışın tüketiciye yansıtılmamasının, imalat sanayide belirgin dalgalanmaların ortaya çıkmasını engellediğini ileri sürerken (*Görüş*, 1977, (1): 11); 1977 yılının ikinci yarısına ilişkin değerlendirmede, Türkiye'nin çok uzun yıllardır önemli sorunları başında gelen döviz darboğazının yılın bu ikinci yarısında tüm ekonominin duraklamasına neden olma tehlikesinden bahsetmekteydi (TÜSİAD, 1977). MESS de Türkiye'nin başta krizden ciddi biçimde etkilenmediğini, ancak Batılı ülkeler 1977'de ekonomik krizi büyük ölçüde atlatmışken, Türkiye'de kalkınma hızının düştüğünü, enflasyonist baskının arttığını, Türkiye'nin büyük bir ekonomik kriz içine düştüğünü ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi* 1978, (338): 1). Daha önce de belirtildiği gibi 'ertelenmiş ekonomik bunalım' artık nesnel olarak önlenemez hale gelmiş ve daha görünür bir hal almıştı.

Sermaye kesimleri tarafından kriz başlarda daha çok dünya konjonktürüne referansla açıklanıyor ve sorumlu daha çok dış konjonktür olarak görülüyordu.²² Ancak ekonomik kriz derinleştikçe iç iktisadi politika ve hükümet politikaları krizin nedeni ve krizin çözülmesinde engel oluşturan unsurlar olarak ortaya konmaya

²² TİSK 1973 krizi ile petrol fiyatlarının, dünya hammadde fiyatlarının artmış olduğunu, Türkiye'nin iradesi dışındaki bu gelişmelerden Türkiye'de sorumlu aramanın yersiz olduğunu ileri sürmektedir (*İşveren*, 1977: 10). TZOB ise dalgalanan dünya piyasasının kriz ve ferahlık dönemlerini yaşadığını, 1977 krizini de bu tür bir kriz olması umudunda olduğunu belirtiyordu (TZOB, 1978: 16).

başlandı. Sermaye sınıfı, krizin ekonomik, siyasal ve sosyal yönlerini tespit ederken bir yandan da çözüm önerilerini dile getiriyordu; ancak bu çözüm taleplerinin gerçekleşmemesi üzerine bunalımın sorumlusu olarak, iç siyaseti, hükümet politikalarını ve istikrarsız hükümetleri gösteriyorlardı.

TÜSİAD uygulanan ‘yanlış’ fiyat politikalarının artan dış kaynak kullanımına neden olduğunu ancak erken seçim tartışmalarının dış kredi olanaklarını durdurduğunu; kısa süreli, istikrarsız hükümetlerin uzun süreli ve dengeli bir dış kaynak kullanımına imkan vermediğini ileri sürmüştü (TÜSİAD, 1977: 3-4). TZOB ise darboğazın nedenleri olarak dış borçlanmaya dayalı kalkınma hamlesini, 4 yıldır güçlü hükümet kurulamamasını yani siyasi istikrarsızlığı, fiyat ve vergi kontrolsüzlüğünü sıralıyordu (TZOB, 1978: 1). Eskişehir Sanayi Odası (ESO), tüketime yönelmenin, tarımdan vergi almamanın, esnaf muafiyetini genişletmenin ve Ortak Pazar’a yönelmenin hatalı politikalar olduğunu, bunların bedelinin ödendiğini ileri sürüyordu (ESO, 1981a: 456-457).

Yine, Ecevit Hükümeti dönemine ait bir uygulamayı, bazı işyerlerinin uygunsuz çalışma koşullarına sahip olduğu gerekçesiyle kapatılmasını eleştiren Ankara Sanayi Odası Başkanı ve TOBB Başkanı Mehmet Yazar, bunalımın, sorunların büyüklüğünden değil, bunu çözmekle yükümlü olanların tutum, davranış ve anlayışlarından kaynaklandığını ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi*, 1979 (402): 5); bunalımın nedeninin varolan sistem değil, ekonomik gerekliliklerin, kısa vadeli siyasi hesaplara tercih edilmesi olduğunu vurgulamaktaydı: “karşı karşıya bulunduğumuz meseleler bir sistem meselesi değil, bir siyasi zihniyet ve icra meselesidir” diyordu (TOBB, 1979a: 7).

Krizin keskinleşmesi ve daha hissedilir olmasıyla dile getirilenler bunlardı. İktisadi krizin, özellikle enflasyon ve döviz darboğazının, farklı sermaye kesimleri arasında Türkiye'nin en önemli sorunları içinde en başlarda sıralandığı açıktır. Ancak özellikle enflasyonun ele alınış çerçevesi, sermaye kesimlerinin krizi yalnız 'iktisadi' bir sorun olarak görmediklerini ve sınıf mücadelesinden bağımsız ele almadıklarını kanıtlamaktadır. Enflasyon ve ücret arasında kurdukları ilişki, sermaye kesimlerinin, birikim sorunları ile sınıf mücadelesini somutta nasıl birleştirdiğini gösteren iyi bir örnektir.²³

TİSK, MESS, TOBB gibi örgütler enflasyonun bir sorun olduğunu belirttikten sonra ücret artışlarının enflasyonu körüklediğini ileri sürüyorlardı. Örneğin, TİSK enflasyonla mücadele için üretim artışı ve arz-talep dengesinin oluşturduğu istikrarlı fiyat politikası önerirken, işçilik maliyetlerinin "ülke gerçekleri ve diğer çalışanlarla ahenkli ve adil bir biçimde" oluşmasını sağlayıcı ücret politikası gerektiğini, aşırı işçi ücretlerinin enflasyonu körükleyen bir etkiye sahip olduğunu ileri sürüyordu (*İşveren*, 1977 (4): 9). Yani maliyet artışı ücretlerdeki artışa bağlanıyordu.²⁴

²³ Burada sermaye sınıfının krize 'bütüncül' yaklaşım geliştirebilmelerinin nedeni, o dönemde sınıf bilinci düzeylerinin yüksekliği olarak görülebilir. Ancak, yapısal bir krize karşı geliştirilen çözümlerin de her alanı kapsama zorunluluğu gibi bir somut gerçekliğin dayattığı zorunlulukların yani yapısal zorunlulukların da bunda payı küçümsenmemelidir. Ayrıca, kapitalizmin işleyiş mekanizmasının ve sermaye ile emek arasındaki içsel-zorunlu ilişkisinin de sermaye sınıfına krizle mücadele edecek alanları (yalnızca iktisadi değil, sosyal ve siyasal alanı da) işaret ettiği akılda tutulmalıdır.

²⁴ TİSK Genel Sekreteri İbrahimoglu, Batı'nın 1974 yılından beri ekonomik krizi atlatmak için serbest pazarlık sistemine makul ölçüler getirmek ihtiyacını hissettiğini; ücret politikasının böyle bir ihtiyaç sonunda, enflasyonu frenlemek, gelişmeyi durdurmamak, kaynakları daha rasyonel kullanmak için diğer önlemler yanında ortaya çıktığını ileri sürüyordu. Türkiye krizden geniş ölçüde etkilendiği halde bir ücret politikasına başvurma gereğini duymamıştı; dar boğazdan geçmek için diğer tedbirler yanında ücret politikası uygulamayan tek ülke Türkiye idi. Ücret politikası ile kastedilenin ücret artış oranının ülke ekonomisi içinde enflasyonu zorlayıcı nitelikte olmaması gerektiğini de ekliyordu (*Yankı*, 1977a (341): 30).

Aşırı işçi ücretlerinin enflasyonu körükleyici bir unsur olduğunu, artan sosyal yardımların ve diğer işçilik giderlerinin işçilik maliyeti hesaplarında dikkate alınmadığı vurgulanıyordu. Ücret bütçesinde yan ödemelerin de önemli bir yer işgal ettiği unutulmamalı deniyordu (*İşveren*, 1977 (4): 9; *İşveren*, 1977 (6): 5, 12).

MESS de grev ve lokavtlara referansla ‘enflasyonist maliyet artışlarını’ önleyici tedbirler alınması gerektiğini, üretim artışı olmadan ücret artışının gerçekleşmesinin enflasyonu arttırıcı etkiye sahip olduğunu vurguluyordu (*MESS Gazetesi*, 1977 (319): 2; *MESS Gazetesi*, 1979 (398):1).

TOBB maaş ve ücret artışlarının bir düzene/esasa bağlanmadıkça, aşırı fiyat artışlarının önlenemeyeceğini; ücret artışları ve grev uygulamalarının fiyat istikrarsızlığının en önemli nedeni olduğunu vurgulamıştı. Hükümeti, diğer ülkelerdeki gibi enflasyonist baskıyı azaltmak için fiyat-ücret dengesini sağlayıcı tedbirlere başvurmamakla suçluyordu (TOBB, 1978a: 18-19).²⁵ Yine, ESO başkanı Zeytinoğlu, darboğazdan çıkış, enflasyonla mücadele yollarını ele alırken ücretlerin disiplin altına alınması gerektiğini işaret ediyordu (ESO, 1981b: 471).

Özetle, sermaye kesimleri maliyet artışına neden olan ve tüketimi teşvik eden ücret artışlarının, enflasyonla mücadelede olumsuz etki yarattığını ileri sürmekteydiler. Ücretleri baskılamak ve bu doğrultuda oluşturulacak bir ücret politikası, sermaye kesimlerince krize çözüm olarak sunulmaktaydı. Krizin iktisadi boyutuna ilişkin ortaya koydukları en önemli sorunu yani enflasyonu, ücret artışı ile

Aşırı ücret zamlarının ve sosyal yardım ücretlerinin enflasyonu teşvik ve tahrik eder bir hale soktuğunu, bunun da ücret ve fiyatlar arasında bir tırmanma yarışı başlattığını ileri sürülüyordu. Çözüm, hükümet, işveren, işçi üçlüsünden oluşan bir ücret konseyi tarafından bir ücret artış kriterinin belirlenmesi olarak sunuluyordu (İbrahimoğlu, 1977b (11): 2).

²⁵ TOBB maliyet artışını önlemek için ücretlerin dünyada örnekleri görüldüğü gibi makul seviyede tutulması gerektiğini ileri sürüyordu (TOBB, 1978b: 16).

TOBB’un 1979 yılında da genel ekonomik dengenin kurulması için saydıkları önlemler arasında ücret artışlarında maliyetlerin hesaplanması, verimliliğin göz önüne alınması, ücret politikası tespit edilmesi ve üst tavan tespiti yapılması gerektiği yer alıyordu (TOBB, 1979b)

ASO ‘*Ekonomimiz ve Sanayileşmemiz Açısından Sorunlar ve Öneriler*’ isimli bir rapor yayınlamıştı. Ekonominin iki önemli sorunu, dış ödemeler sorunu ve enflasyon olarak tespit ediliyordu. Ücret artışlarının kârlılık ve verimlilik artışına bağlanmasını ve “aşırı artış temayülünün frenlenmesi” isteniyordu. 1973 ve 1977 koalisyon hükümetlerinin seçim devresi ile sınırlı olmaksızın oy kaygısını ön planda tuttıklarını, hasta ekonomiyi sağlığına kavuşturmanın yolunun hükümetlerin oy endişesi ile tavizler vermemesinde olduğunu ve taviz verilmediğinde işçi ücretlerinin artmayacağını ve enflasyon olmayacağını ileri sürülüyordu (*Yankı*, 1978 (363): 20-21).

ilişkilendirip bunun ardına ücret artışları gibi bir nedenin olduğunu ileri sürmeleri, aslında sermaye birikim sorunlarını (kâr oranlarının düşme eğilimini, maliyet artışını) sınıflararası mücadele alanında çözmeye çalıştıklarını, çözümü yalnızca iktisadi alanda aramadıklarını ve krizi tümüyle iktisadi bir kriz olarak görmediklerini ortaya koymaktadır. Ayrıca ithal ikameci modelin tüketimi teşvik eden ücret artışları unsurunun karşısında durdukları ve neoliberal politikalarla uyumlu olan, ücretlerin ve iş piyasasının disiplin altına alınması politikalarını destekledikleri ve talep ettikleri açıktır. Bu aynı zamanda sermaye-emek çelişkisini sermaye lehine çözmeye çabası içindeki sermaye kesimlerinin işçi sınıfına karşı ortak sınıf konumlarının net olduğunu da göstermektedir.

Bu dönemde sermaye kesimlerince, iktisadi krize eşlik eden özellikle onu derinleştiren ‘sosyal bir kriz’ tanımı da yapılıyor, bu da sermaye kesimlerinin gündeminde yer alıyordu. 1977-1980 arasında ‘anarşi’nin önlenmesi, asayiş ve can güvenliğinin sağlanması, sermaye kesiminin tümünün ‘sosyal sorunlar’ olarak tanımladıkları sorunların başında yer alıyordu; özellikle rejimin ve kendi varlıklarının tehlikede olduğunu dile getiriyorlardı. Anarşiye ve asayişin sağlanmasına yaptıkları vurgunun ağırlığı sermaye örgütleri arasında farklılaşsa da, hemen hemen sermayenin tüm kesimlerinin gündemine dahil olmuş bir konuydu. Anarşi tanımları; öğrenci olayları, grev kararları, bazı işyerlerine yönelik saldırılardan oluşuyor, bunlar anarşiyi yaratan unsurlar olarak görülüyordu. Temelde bu tür eylemlerin rejime ve demokratik parlamenter sisteme karşı bir tavır olduğu; gençliğin, işçilerin, memurların kamplara bölündüğü, emniyet içinde dahi kutuplaşmaların yaşandığı ileri sürülüyordu (*İşveren*, 1978, (7): 4-5; *Yankı*, 1978 (396): 20; TOBB, 1978c: 6). Sermaye kesimi, Türk-İş ve DİSK’in, II. Milliyetçi

Cephe hükümetinin güvenoyu alması halinde genel greve gidecekleri uyarısı (1978) ve Mart 1980’de iki polislin öldürülmesi gibi olaylar üzerine tepki gösteriyordu.²⁶

Anarşinin tırmanışıyla ilgili olarak demokratik rejimin varlığının tehlikede olduğu dile getiriliyordu. Anarşi, ‘Komünizm’, ‘rejim düşmanlığı’ ile özdeşleştiriliyor; özellikle özel sektörün varlığının tehlikede olduğu vurgulanıyordu. Örneğin 1979’da TOBB Başkanı Yazar’ın Başbakanına gönderdiği, işyerlerine düzenlenen saldırıları kınayan mektupta, “özel sektörün varlığına kasteden kötüler(m) gerek ülkemiz ve rejimimiz ve gerekse bu yoldan menfaat bekleyenler açısından telafisi mümkün olmayan hüsrana yol açabilir” deniliyordu; bu tür girişimlerin önlenmesi, devlet güç ve otoritesinin ortaya konması isteniyordu (*TOBB Haber Bülteni*, 1979(1): 6-7).²⁷

Anarşinin son bulması için devlet otoritesinin kurulması, kendini göstermesi, siyasal partilerin işbirliği yapması, kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin genişletilmesi, bazı dernek ve sendikaların bir süreliğine kapatılması gibi taleplerde bulunuyorlardı.²⁸ Bu talepler içinde en somutu DGM’lerin kurulması talebi idi.

²⁶ Örneğin, TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Narin tarafından anarşi ve bölücülük en önemli ‘milli sorun’ olarak tanımlanıyordu. 5 Mart 1980’de polislerin öldürülmesi üzerine yapılan bu açıklamaya göre, Meclis olaylara seyirci kalmaktaydı; ilgili merciler hukuk ve mevzuat bahanelerine sığınmaktaydılar. Siyasi liderler, anayasal kuruluşlar bu olayları kınarken aslında kendilerini de eleştirmekteydiler. Açıklamada, bu hareketlerin durdurulması, ‘devletin bütün meşru güçlerinden bu tarihi görevin en küçük müsamaha gösterilmeden yerine getirilmesi’ talep ediliyordu (*İşveren*, 1980 (6): 32?).

²⁷ Örneğin, 24 Nisan 1978’de Oda ve Borsa Başkanları toplantısında, Ardahan Ticaret ve Sanayi Odası’ndan ‘anarşik olaylar karşısında tüccar, esnaf, sanayicinin mağduriyeti’ dile getirilmiş; Ankara Sanayi Odası başkanı Hami Kartay “...varlığımızın temeli, özgürlüklerin, hür ve demokratik rejimin varlığıyla müşahede edilebilir” diyerek; “ondan sonra vergi, üretim, tüketim meseleleri gelir” demiş ve sermayeye birlik çağrısında bulunmuştu” (TOBB, 1978c: 44, 51). MESS başkanı Şükrü Er, Ecevit Hükümeti döneminde TRT’de işverenler aleyhine yayımlanan haberler ve ‘devletçi ekonomik başarısızlıklar’ üzerine değerlendirme yaparken özel sektörün yok olmasının, teşebbüs hürriyetinin yıkılmasının, ekonomiyi de demokrasiyi de yıkacağını vurgulamıştı (*MESS Gazetesi*, 1978 (365): 2).

²⁸ Yatırımlar ve tasarruflar için gerekli güvenin sağlanması ve istikrarın korunması için anarşiye son verilmesi, yani devlet otoritesinin kurulması ve partilerin işbirliği yapması başlıca taleplerdi (TOBB, 1978a; TOBB 1978b; *İşveren*, 1980 (7): 3). TİSK, 1978 Nisan’ında ‘aşırı politik akımlar’ın son yıllarda Türkiye’nin karşılaştığı önemli konulardan olduğunu, ‘devlet gücünün tarafsızlığı ve üstünlüğü (nün) er geç bütün ağırlığı ile uygulamaya konularak aşırı uçların milli yararları hiçe saymaları önlenecektir’ demişti (*İşveren*, 1978 (7): 4). Özellikle anarşinin artmış olmasından DGM’ye

1979'da TİSK, parlamentodaki siyasi partilerin DGM'lerin kurulması konusundaki işbirliğinin önemine vurgu yapıyordu. Siyasi partiler hiç olmazsa bugün bu amaçta birleşmeli deniliyordu. Halit Narin, daha önce DGM'lerin kurulmasına karşı çıkanların bugün anarşinin geldiği noktadan sorumlu olduğunu ileri sürüyordu. Kolluk kuvvetlerinin yetkilerini genişletmek ve siyasetten ayırmak, dernek ve meslek teşekküllerini siyasi faaliyetten men etmek gibi anarşiye karşı alınması gereken diğer önlemler de sıralanıyordu (*MESS Gazetesi*, 1979 (370)).

TİSK'in 'sosyal felaketler manzumesi' olarak nitelediği sosyal problemlerin başında, grevler yüzünden kaybolan işgünü sayısı, genel grev uygulama tehditleri, hükümetin programında yer alan lokavtın kötüye kullanılmasını önleyici çalışmalar yapılacağı ibaresi gibi gelişmeler yer alıyordu (Narin, 1978a (4): 4-5). TİSK için, dernek ve sendika kurma özgürlüğünün sosyal huzur alanında olumsuz etkilerini gözlemek mümkündü. Bu sosyal huzursuzluğun nedeni, dernek ve sendikaların partilerle olan ilişkisiydi. İşçi sendikaları ve partilerin ilişkisi organik düzeye erişmiş, destek için pazarlıklar yapılmıştı; sendikacılar siyasetle ilgileniyorlar, parti yöneticileri de sendikacılık yapma eğilimde oluyorlardı. TİSK' e göre bu tablo Türkiye'de siyasetin siyasi partiler dışında yapılmasına yol açan, sokak ve kaba kuvveti siyasi partilerin düşünce ve görüşüne ortak eden tutumu yansıtmaktaydı (*İşveren*, 1978 (7): 5).

Özellikle 24 Ocak Kararları sonrası bu sosyal sorunlar, ekonomik sorunların çözümü önünde en büyük engeller olarak ortaya kondu. Bir bakıma, sermaye

karşı çıkanların sorumlu olduğunu, partilerin bu amaçla birleşmeleri gerektiği vurgusu yapıyordu. Ayrıca kolluk kuvvetlerinin yetkilerinin genişletilmesi gerektiği, her türlü dernek ve meslek örgütünün siyasi faaliyetten men edilmesi gibi önerileri vardı (*MESS Gazetesi*, 1979 (370): 2). Örneğin, İzmir Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Dünder Soyer, olayları meydana getiren kuruluşların siyasi partilerin sendikaların yan kuruluşlarının, derneklerin siyasi faaliyette bulunmalarını önlemek için (öğretmenler olsun memurlar olsun) en azından geçici bir süre gönüllü olarak kapatılmaları istenmeli görüşünü dile getirmişti (TOBB, 1978c: 64).

kesimlerine göre, krizin iktisadi boyutunun çözümüne, grevler ve çalışma barışının/işçi-işveren ilişkilerinin bozulmasının yarattığı sosyal sorunların çözümü ile ulaşılabilecekti. 1980 Şubat ayında, 24 Ocak Kararları açıklandıktan sonra, “yaşam hakkını dahi hiçe sayan silahlı zorbalıklar önlenemez, yurttan huzur ve güven sağlanamaz, işçi ve işveren ilişkileri düzeltilmez, iş barışı sağlanmazsa, kanunsuz grevler, sendikaların.....ideolojik savaş anlayışı ile fabrikaları barınak haline getirmeleri önlenmez ise hiçbir iktisadi önlem ve fedakarlık yarar sağlamaz” deniyordu (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (8): 12-13).

Yine TİSK Genel Sekreteri, “çalışma barışının sağlanması için bazı kesimlerin en küçük gayreti bile göstermeyişi hür siyasi rejimi tehlikeye düşürecek ölçüye ulaşmak üzeredir” uyarısını yapmış; genel grevler, anarşi ve yasadışı faaliyetlerin cezalandırılması gerektiği vurgulamıştı (İbrahimoglu, 1980a (5): 4).

Sermaye kesimlerinin vurguladığı bu sosyal sorunlara karşı ortaya koydukları çözümün, devlet otoritesinin, gerek çalışma ilişkilerinde gerek siyasi birlik anlamında kendini hissettirmesi ve yeniden kurulması olduğu ileri sürülebilir. Bunun sağlanamadığı noktalarda parlamentoyu sorumlu tutmuş ve siyasi partilerin bu konularda işbirliği yapması çağrısında bulunmuşlardı.²⁹ Özellikle 24 Ocak Kararları sonrası sosyal sorunların ya da sosyal krizin çözülmeden ekonomik sorunların da çözülemeyeceğine vurgu yapmaları, krizin aslında yapısal bir kriz olduğunu, çözümü için iktisadi, sosyal, siyasi alanlarda yeniden yapılanmanın gerekli olduğunu

²⁹ Bu tür olayların, anarşinin önlenemeyişinde siyasi partilerin aralarındaki ilişkilerin sert-hırçın bir mücadele biçiminde olmasının, partilerin uzlaşmaz bir tutum içinde olmalarının etkili olduğu ileri sürülüyordu (*İşveren*, 1977 (3): 4; TOBB, 1978a; *Yankı*, 1978 (396): 20).

1979 Ocak ayında TÜSİAD, hür parlamenter demokrasinin devamı için, ülke rejiminin güvencesi için politikacıların ve siyasi partilerin temel unsurlarda birleşmeleri gerektiğini vurguluyordu (*MESS Gazetesi*, 24 Temmuz 1978 (348): 4).

TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Narin tarafından, Nihat Erim’in öldürülmesi üzerine verilen demeçte, Parlamento, resmi merci ve siyasi partilerden anarşik olaylar ve cinayetler karşısında ‘amansız ve müşterek bir mücadele’ başlatma beklentisi dile getiriliyor; Parlamentodan, MGK’nın ve hükümetin ihtiyaç gösterdiği yasaların hızla çıkması talep ediliyordu (*İşveren*, 1980 (10): 21).

kavradıklarını bir kez daha göstermektedir. Sermaye sınıfının, iktisadi önlemlerin gerçekleşmesinin önünün tıkandığı noktalarda, toplumsal ve siyasi sorunların çözümüne yönelik talepleri, kendi sınıfı lehine bütünlüklü/bütüncül stratejiler geliştirdiklerini ve bu kavrayışla mücadele ettiklerini ortaya koymaktadır.

Sermaye kesimleri tüm bu iktisadi ve toplumsal sorunlara çözümün, siyasal krizin ortadan kalkması ve taleplerini uygulayacak, kendilerini temsil edecek bir siyasi yapının kurulması ile mümkün olacağını farkındaydılar. Bu yüzden 1977-1980 arasında ekonomik ve sosyal sorunlara yaptıkları vurguyu siyasal sorunları ele alarak, özellikle hükümetlere yönelttikleri eleştirilerle pekiştirmişlerdir. 1970'lerde varolan siyasi partilerin hiçbiri ve oluşturulan koalisyonlar ekonomik ve siyasal koşulları kararlı bir dengeye oturtma kapasitesinde değildi. Bu da sermaye sınıfının siyasal sistemde temsilinde bir sorun yaşandığına işaret etmekteydi (Kaya, 2009: 236). Yani sermaye sınıfı ile siyasi temsilcileri arasındaki bağ kopmuştu. Sermaye kesimleri de, yapısal krize eşlik eden siyasal krizi yani temsil krizini aşma çabası içindeydiler. 1977 yılının ikinci yarısında kendini daha da gösteren ekonomik sorunlarla birlikte, sermaye kesimleri taleplerini doğrudan hükümete iletmeye başlamış, gerçekleşmeyen talepleri için ise hükümet politikalarına zaman zaman sert eleştiriler yöneltmişlerdi.

Daha önce de vurgulandığı gibi krizin derinleşmesinin ya da aşılmasının nedeni siyasi istikrarsızlık başta olmak üzere yanlış hükümet politikaları (özellikle Ecevit Hükümeti), daha geniş anlamda iç siyaset olarak sunuluyordu; sermaye kesimlerine göre krizden çıkışı engelleyen politikalar güdülmekteydi. 1973 seçimleriyle başlayan dönemin en önemli özelliği seçimlerden çıkan parlamento aritmatığının istikrarlı hükümet kurulmasına olanak tanınmamasıydı. Koalisyonlar

kuruluyor ve sürdürüleliyordu (Ataay, 2006: 207). Örneğin, 1977 Haziran'ında yapılan genel seçimlerin ardından kurulan; AP, MHP, MSP'den oluşan II. Milliyetçi Cephe (II. MC) hükümeti ve bu süreçte parlamentodaki çekişmeler, sermaye kesimlerinin bu siyasi istikrarsızlık vurguları için zemin oluşturuyordu. II. MC içinde yasa tasarıları konusunda anlaşma sağlanamıyor, kararnameler uzun süre imzalanamıyordu. Özellikle MSP'nin IMF'nin talebi aksine, yüksek büyüme hızı ve yatırım bütçesi oluşturma istekleri tıkanmaya yol açmıştı (Ataay, 2006: 119). MSP anti-tekelci, Anadolu tüccarları yanlısı tutumu ile I. MC döneminde de büyük sermayenin en çok şikayet ettiği partilerdendi (Ataay, 2006: 106). Sonuçta sermaye kesimleri, ekonomik ve sosyal krizi derinleştiren unsur olarak siyasal istikrarsızlığı vurguluyorlar, partileri de bundan sorumlu görüyorlardı.

Örneğin II. MC hükümeti, 1977 Aralık ayında gensoru ile düşürülmeden önce, iki partinin (CHP ve AP) uzlaşması gerektiği çağrısı yapılmıştı. Türkiye Sanayi Odaları Yönetim Kurulları'nın olağan toplantısında Sanayi Odaları Birliği Başkanı Sakıp Sabancı'nın dile getirdiği Sanayi Odaları Bildirisi'nde, iki büyük parti liderinin bir araya gelmesi, asgari müştereklerde birleşmeleri çağrısı yapılıyor; "yönetenler ve yönetime talip olanlar ülke çıkarları istikametinde birleşmeli" deniliyordu. Böyle olmazsa ne kadar kaynak sağlanırsa sağlansın sorunların çözülemeyeceği vurgulanmıştı (*MESS Gazetesi*, 21 Kasım 1977, (315): 4). Bu çerçevede siyasi istikrarın gerekliliği ve bunun iktisadi problemlerin de önünde tanımlanabileceği vurgulanmıştı. Bir başka ifadeyle iktisadi krizin çözülmesinin, siyasal krizin çözülmesiyle doğrudan ilişkili olduğu vurgulanıyordu.

TİSK de '1977 Yılından Beklediklerimiz' başlığı altında siyasi partilerin birbirlerine karşı uzlaşmaz tutumunu eleştiriyor ve siyasal istikrarsızlığa vurgu

yapıyordu. Siyasi kuruluşların asgari müştereklerde buluşmaları, siyasi parçalanmayı önlemeleri gerektiği üzerinde duruyordu (İşveren, 1977 (4): 3-4)³⁰.

1977 yılında partilerin uzlaşmazlıkları, yapılan yerel ve genel seçimler, kurulamayan hükümetler³¹ nedeniyle sermaye kesimlerinin dile getirdiği siyasi istikrarsızlık şikayetleri, 1978’de Ecevit Hükümeti’nin kurulmasıyla yerini önce sessizlik olarak nitelendirilebilecek bir beklentiye bırakmış, ardından hükümet politikalarına doğrudan eleştiriler başlamıştı. Ecevit Hükümeti’nin politikaları sermaye kesimlerince krizin çözülmesine engel olan, krizi derinleştiren politikalar olarak nitelendiriliyordu.

Büyük sermayenin başlangıçta yeni hükümetin krizden çıkış için gerekli adımları atacağına dair beklentisi/umudu olduğu ileri sürülebilir. Büyük sermaye kesimlerince, siyasi istikrar, güçlü devlet, yeni para politikası, dış ticaret açığının aşılması, dış kredi bulmak için istikrar programı oluşturulması gibi beklentiler, talepler dile getiriliyordu.³² Sermaye çevreleri Ecevit Hükümeti’nin IMF ve Kıbrıs

³⁰ 1977 yılına ilişkin yaptıkları değerlendirmede siyasi partiler arasındaki ilişkilerin, ülke yararına dönük diyalog şeklinde olmadığı, hiçbir Batı demokrasisinde görülmeyen ölçüde sert ve hırçın bir mücadeleye döndüğü tespitini yapıyorlardı (İbrahimoğlu, 1977c: 4). Siyasi partiler, meslek kuruluşları ve işçi sendikalarının uzlaşmaz tutumlarının devlet otoritesi boşluğu yarattığı ileri sürülüyordu (Narin, 1978a: 4). TZOB de anarşiden, siyasi partileri, bunların birbirlerine karşı olan tutumunu sorumlu görüyordu. Aralarında siyasi barışı sağlamalarının, parti liderleri ve ileri gelenlerinin karşı partilerle dostluk kardeşlik bağları kurmaları gerektiğini, böylece gençlerin kamplaşmaya ayrılmalarının önlenebileceğini dile getiriyordu (TZOB, 1978: 24-25).

³¹ Ege Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Yılmaz Adıgüzel siyasi partilerin siyasi istikrarsızlıktan sorumlu olduğunu, kendilerinin temel ulusal çıkarlar etrafında birleştirme çabalarının hep var olduğunu ve bu doğrultuda uyarılar yaptıklarını dile getiriyordu. Genel seçimlerin öne alınması, iki büyük partinin işbirliğini önerdiklerini anımsatıyor ve ‘sorumluları uyarmak mümkün olmamıştır’ diyordu. 1977 bilançosunu, bir yıl içinde iki seçim, yerel ve genel ayrıca iki hükümet denemesi olarak özetliyor; siyasi partilerin ekonomik hayatı böldüğünü, ekonomik grupların bölücülüğü yaygınlaştırdığını ileri sürüyordu. Kamu-özel, işçi işveren, tarım, ticaret, esnaf, tüccar gibi kesimler arasında suni çelişkiler yaratıldığını belirtiyordu. 1978 Ecevit Hükümeti’nin farklı bir üretim ve tüketim modeli uygulama peşinde olduğunu ileri sürüyordu (TOBB, 1978c: 36-38).

Yine TİSK, son yıllarda siyasi istikrarın sağlanamaması ve sık sık değişen hükümetlerin kararlı, tutarlı sağlam bir iktisadi ve mali politika uygulayamamalarının, ekonomik istikrarsızlığın ve fiyat artışının ana nedeni olarak tespit ediyordu (İbrahimoğlu, 1978: 7).

³² TÜSİAD’ın genel kurulu içinde ‘1978’e Giren Türk Ekonomisi’ konulu konferansta Eczacıbaşı, bunalımdan çıkmak mevzusunda hükümetten (Ecevit hükümeti) ümitli olduğunu dile getirmişti. F. Berker ve S. Sabancı, siyasi istikrar, güçlü devlet idaresi, iç barış, dış siyasi ilişkilerin düzelmesi, ciddi

konusunda gerekli adımlar atıp dış ilişkileri düzenlemesiyle döviz darboğazının aşılacağı, ambargonun kalkacağı beklentisindeydiler (Ataay, 2006: 123-124). Ancak hükümet kurulduktan yaklaşık 4 ay sonra eleştiriler keskinleşmişti. Başlıca eleştiri konularını TRT’de yapılan bazı haberler, çalışma yaşamına ilişkin düzenlemeler, işyerlerinin kapatılması, özyönetim,³³ sosyal güvenlik, sağlık, ek ödemeler³⁴ gibi konular oluşturuyordu. 1978 Ecevit hükümetinin uygulamalarını, özel girişimi devre dışı bırakma çabası içinde, devletçi/sosyalist uygulamalar³⁵ olarak tanımlıyorlardı.

Aslında sermaye kesimleri 1977 seçimlerinde güçlü tek parti hükümeti beklentilerini dile getirmişti. Hükümeti CHP’nin kurması gerektiğini ileri

bir para politikası, kısa dönemde dış ticaret darboğazının açılması, tasarruf ve kaçakçılıkla mücadele gibi konuları vurgulayarak hükümetten beklentilerini ortaya koymuşlardı; TİSK de farklı bir biçimde grev ve lokavt konusu üzerinde durmuştu (*Yankı*, 1978 (359): 25). Yine dış kredi bulma konusunda Ecevit Hükümeti’nden beklenenin istikrar programının hazırlanması, kısa vadeli dış kredi bulmak değil, uzun dönemde döviz tikanıklıklarının önlenmesi olduğu; kredi itibarını sağlayacak bir istikrar programının gerekliliği ve bu programı dışarıda pazarlamak konusunda hükümetin başarılı olacağına dair inanç dile getiriliyordu. “IMF ile anlaşmak şart değil ama IMF’yi önemsemek imkansızdır” deniyordu. (*Yankı*, 1978 (359): 23).

³³ TİSK ve MESS tarafından, Türkiye, tarihindeki en büyük bunalımı ve anarşi tırmanışını yaşarken, Ecevit Hükümeti’nin müdahaleci anlayışa dayanan ve ideolojik amaçlardan kaynaklanan konulardan biri olan yönetime katılma ve özyönetim doğrultusunda harcadığı zaman ve çaba eleştiriliyordu (*İşveren*, 1979 (9): 6); (*MESS Gazetesi*, 1979 (389): 5).

³⁴ TİSK “sağlık, sosyal adalet ve sosyal güvenlik” sloganı ile politikacıların bütçe açığını sürekli genişlettiği eleştirisini yapıyordu. Tam gün yasasının, cari harcamaları şişirerek enflasyonu körüklediğini ileri sürüyor; yargıçlara, asker, mülki erkan ve öğretim üyelerine yapılacak ek ödemelerin, Batı’da örneği görülmeyen emeklilik işlemleri ve sosyal güvenlik gerekçeleri ile çıkarılan ve çıkarılacak yasaların transfer harcamalarını arttıracığını vurguluyordu. Enflasyon hızını %20’ye indirme özleminin ve IMF’ye niyet mektubunda verilen sözün bu ortamda gerçekleşmeyeceği vurgulanıyordu (*İşveren*, 1979 (5): 12).

³⁵ TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Narin 13 Mart 1979 tarihinde “Liberal Ekonomiye Sosyalist Anlayış Getirildi” başlıklı bir basın demeci vermişti. Hükümetin ‘sosyalist görünümlü’ programla dışarıdan kredi bulamayacağını, sanayicilere ve ihracatçılara destek olunmadığını, yeni modeller aranıp devletleştirme uygulamaları ile hür teşebbüsün kısıtlanmaya çalışıldığını ileri sürüyordu (*İşveren*, 1979 (6): 29). Yine MESS Yönetim Kurulu Başkanı Özal’ın, Ağustos 1979’daki yazılı açıklamasında, son iki yılda egemen olan ‘herkese mavi boncuk dağıtan her zümreyi aşırı derecede tatmin etmeye çalışan politikanın’ çaresizliğinin anlaşıldığı ileri sürülüyordu (*MESS Gazetesi*, 15 Ağustos 1979, 394). Ayrıca son senelerde madenlerin, kömürün, ticaretin devletleştirilmesinin ekonomiyi ciddi derecede sıkıntıya soktuğu dile getiriliyor; Türkiye’de devletçiliğin hür parlamenter rejimle yönetilen hiçbir ülkede bu kadar yaygın olmadığı iddia ediliyordu (*MESS Gazetesi*, 9 Mayıs 1980, (422)).

Halit Narin, 1979 ara seçimlerinin (AP %46, CHP %29 oy almış) toplumun siyasi olduğu kadar ekonomik tercihlerini de yansıttığını ileri sürüyordu; ‘hürriyet içinde kalkınmanın’ benimsendiği ilan edilmişti: “Bu seçim göstermiştir ki, özenti sosyalizm ve devletçilikten başka zihniyet tanımayan kısır döngüler değil, hür demokratik, parlamenter ülkelere has kalkınma model ve metodlar ülke için en uygun çıkış yolu olacaktır”. (Narin, 1980 (7): 4). Bu noktada TİSK’in CHP’ye karşı AP’yi desteklediği açıktı.

sürüyorlardı (Ahmad, 1992: 348; Ataay, 2006: 112,114) ve daha sonra da CHP-AP koalisyonu beklentilerini dile getirmişlerdi (Ahmad, 1992: 348-350). CHP'nin kendilerini temsil edebilecek bir siyasi parti olduğuna inanıyorlar; buna karşılık CHP de sermaye kesimlerine karşı hem kendi programında hem de hazırladığı 4. Kalkınma Planı'nda bazı yumuşatmalara gidebiliyordu (Ataay, 2006: 116-117, 142, 158, 159). Öte yandan, CHP çalışan sınıfların desteğini almaya, sermaye ile işçi sendikaları arasında bir denge gözetmeye çalışıyor, bu da IMF politikalarını uygulamada tereddütler yaşamasına yol açıyordu. Bu dönemin, özellikle Ecevit Hükümeti'nin politikalarının ne ölçüde popülist, devletçi olarak nitelendirilebileceği tartışması bir yana bırakılırsa, sermaye kesimlerinin hükümetin ilk aylarından sonra bu tür bir algılama içinde oldukları, daha doğrusu kendi talepleriyle örtüşmeyen uygulamaları bu şekilde tanımlayarak, sermaye birikimini ihracat yönelimli strateji doğrultusunda düzenleyecek uygulamaların önündeki engelleri kaldırma çabasında oldukları ve neoliberal hegemonyayı tesiste yetersiz kalan çabaları eleştirdikleri açıktır. Ecevit Hükümeti'nin dış kaynak arayışı başarısızlıkla sonuçlanmıştı; hükümetin IMF ile pazarlık yapmakta ısrar etmesi ve programı uygulamakta tereddüt etmesi daha sonra hükümetten sermaye desteğinin çekilmesine yol açacaktı (Ataay, 2006: 144-145). Sonuçta, varolan krizin bu tür bir siyasi zihniyet nedeniyle sürdüğü ve önlenemediği vurgusu yapıyordu.³⁶

Örneğin 1979 yaz ayları ve Eylül başında, yakalanan stoklarla ilgili özel sektör aleyhine haberlerin TRT'de yayınlanması eleştiriliyor, bugünkü meselelerin,

³⁶ Örneğin Sabancı, sorunun enflasyon, işsizlik vs. olmadığını, sorunun Ankara'daki hükümetlerden kaynaklandığını ileri sürüyordu. Kendilerinin yabancı yatırım engellemeleri ve özel girişim düşmanlığı yaratan bürokratların baskısı altında olduklarını dile getiriyordu. İstanbul Sanayi Odası Başkanı İbrahim Bodur ise, bunalımdan çıkışın sanayide arandığını, hükümet üyeleri ve bürokratların, Türk sanayisinin saygınlığına gölge düşürücü, peşin hükümlü davranışlardan kendilerini arındırması gerektiğinin altını çiziyordu (*Yankı*, 1979 (420): 34-35).

siyasi zihniyet ve icra sorunu olduğuna (kısa vadeli siyasal hesaplar ve tercihlerin ekonomik gereklerden önce tutulması, gereksiz sistem ve model arayışları, özel girişimin devre dışı bırakılmak istenmesi, devlet idaresinde bilgi ve tecrübenin israfı vb.) dair tespitler yapılıyordu (TOBB, 1979a: 7-11).³⁷ Yine, iş güvenliği ve işçi sağlığı koşullarının uygun olmadığı gerekçeleri ile işyerlerinin kapatılmasını, özel işletmelerin yüksek kârlar peşinde olduğu için üretimlerini kısıtıkları gibi iddiaları eleştiriyorlardı (TOBB, 1979a:11-12).

İşyerlerinin kapatılmasıyla ilgili olarak Yazar, bu uygulamanın ekonomiyi daha da darboğaza hatta çöküşe ittiğini belirtmiş; “...bu hareketler hemen durdurulmadığı takdirde bu durumun yaratacağı acı sonuçlar telafisi mümkün olmayan boyutlara ulaşacak” tır demiş ve “ülkenin içinde bulunduğu fevkalade nazik dönemde yeni ve büyük sorunlar yaratabilecek bu tür olaylar karşısında tüm yetkilileri tarihi görevlerinin sorumluluğuna davet ediyoruz” demişti (*MESS Gazetesi*, 1979 (402): 5).

Aslında sermaye kesimlerinin siyasi kriz tanımları daha çok ekonomik önlemlerin alınmasını yani neoliberalizmle uyumlu programların uygulanmasını önleyecek ya da geciktirecek bir parlamento yapısıyla ilişkiliydi. Ecevit Hükümeti'nin uygulamaları özel sektöre karşı duruş olarak algılansa da, asıl sorun sermaye açısından krizi biran önce aşmayı sağlayacak dış krediyi bulmak ve ihracat yönelimli ekonomik politikalar ve onun gerekleri doğrultusunda adımlar atmaktı. Bu düzenlemelerin en hızlı biçimde gerçekleşmesini sağlayacak siyasi yapı da, ya

³⁷ Doğu Anadolu Bölge toplantısında yayınlanan bir bildiriye “Başbakan kısa vadeli hesaplar uğruna özel sektöre haksız hücumlarını sürdürüyor” deniyordu. (TOBB *Haber Bülteni*, 1979 (1): 9). Ayrıca, TRT'deki stok haberlerinin doğruluğu hakkında ilgili odalardan bilgi istenmişti. “...siyasi maksatlarla özel teşebbüs töhmet altında bırakılmak arzusunda” deniyordu (TOBB *Haber Bülteni*, 1979 (2):1). Yokluk ve sıkıntıların başlıca nedeninin özel sektör olarak gösterilmesine tepki olarak HTK da bir bildiri yayınlamıştı. Radyo ve TV'nin 'partizanca' alet edildiğini, hür demokratik rejimin geleceği açısından endişe taşıdıklarını dile getiriyorlardı (TOBB *Haber bülteni*, 1979 (2): 4-5).

çoğunluk hükümeti ya da askeri yönetimdi.³⁸ Örneğin, 1980 Temmuzunda bir yandan, III. MC olarak da adlandırılan Demirel Hükümeti'nin göreve devam ederek, başladığı ekonomik politikayı yürütmesi talebi dile getirilirken, öte yandan ekonomik istikrar için parlamentoda çoğunluğa sahip bir hükümetin kurulması gerektiği, bu amaçla erken seçime gidilmesinin yerinde olacağı görüşü ileri sürülüyordu (*İşveren*, 1980 (10): 23-24). Bir bakıma, sermaye kesimlerinin tespit ettiği toplumsal ve iktisadi sorunlara, krizi aşmak ve sermaye birikimini yeniden düzenlemek için ileri sürdükleri talepleri hayata geçirecek bir siyasi yapının ortaya çıkması yani siyasal krizin çözülmesiyle son verilmiş olacaktı.

2.2.2. Krize Çözüm: İktisadi, Toplumsal, Siyasal Talepler

İhracata Yönelmek

Bu döneme genel olarak bakıldığında, sermayenin tüm kesimlerinin varolan ithal ikameci birikim modelinin değiştirilmesini savundukları ve *ihracata yönelmek* ve *dışa açılmak* gerektiğini vurguladıkları gözlenebilir. Krizin ekonomik göstergeleri olan döviz darboğazı ve ödemeler dengesi sorununa buldukları çözüm ihracatın arttırılması gerektiği idi. Ekonomik krizden çıkış yolu olarak bunu öneriyorlardı ve bu konuda aralarında büyük ölçüde bir uzlaşma sağlamışlardı.

Bu uzlaşma sermayenin tüm kesimlerinin dünya konjonktürüne uygun biçimde dışa açılma, ihracata yönelme, bu çerçevede uluslararası işbölümünde yerini alma çabasında olduğunu kanıtlamaktadır. TZOB ve ESO gibi bazı sermaye kesimleri farklı duruşlar sergilese de, varolan birikim stratejisinin tıkanıdığı ve yeni bir yapılanma gerektiğinde hemfikirdiler. Ayrıldıkları noktalar daha çok bu yeniden

³⁸ Özellikle büyük sermaye, darbe sonrasında 24 Ocak Kararları'nın askeri yönetim sayesinde en hızlı biçimde uygulanmaya başladığını ve bundan duydukları memnuniyeti dile getireceklerdi.

yapılanma sürecinin nasıl olması gerektiği üzerineydi. Bu anlamda, tarım kesiminin ve küçük sanayicilerin bu yeniden yapılanma içinde kendi konumlarını netleştirme mücadelesi verdikleri ileri sürülebilir. Tarım kesiminin ve orta-küçük ölçekli sanayi kesiminin kriz sürecindeki ve kısmen darbe sonrasındaki konumu, sınıf-içi mücadeleler bağlamında daha geniş bir biçimde bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Büyük sermaye temsilcisi TÜSİAD, 1965'ten yana tarım ve sanayide gelişme olmasına rağmen ihracatın bu gelişmeden 'nasibini alamadığını' (*Görüş*, 1978 (4):17), 1977 ve 1978 yıllarında ithalatın, kalkınma hızı ve ekonomide ağırlığını koruduğunu ama bunun, kalkınma hızının ithalat hacmine bağımlılığının, dolayısı ile dışa bağımlılığın göstergesi olduğunu ileri sürmekte ve ekonominin yapısının değişmesi gerektiğini vurgulamaktaydı (*Görüş*, 1978 (11): 4-5). Onlara göre hedef, döviz gelirlerini arttırmak ve ekonomik bakımdan dünyaya açılmak olmalıydı (*Görüş*, 1979 (7): 7).

Yine TOBB, ödemeler dengesi sorununa ihracat, turizm, ulaştırma, transit ticaret ve hizmetler gibi dış dünyaya hitap eden alanlara yönelerek çözüm bulunacağını ve iç pazara yönelik bir ekonominin uzun perspektif içinde hızlı kalkınma iddiasını sürdüremeyeceğini ileri sürmekteydi (TOBB, 1978d: 9, 13). Bu doğrultuda, 1973 sonrası 'Dünya petrol bunalımı' ile birlikte kapalı ekonominin sıkıntılarını çekmeye başlayan Türkiye'nin, ihracatını arttırarak dış piyasalara dönük faaliyetlere zorlanması gerektiği görüşünü savunmaktaydı (TOBB, 1979c: 12).

TİSK de dış ticaret açığını kapatmanın en sağlam yolu olarak ihracatın arttırılması, ihracat formalitelerinin asgariye indirilmesi, ihracat kredisinin genişletilmesi gibi teşvik önlemlerinin alınması gerektiğini (*İşveren* 1978 (12): 10); hatta tarım ve sanayi sektörü için ihracatın hükümetlerce teşvik edilip

kolaylaştırılırken, ithalatın da zorlaştırılması gerektiğini (*MESS Gazetesi*, 30 Ocak 1978, (323): 2; (345): 2) ileri sürüyordu. Dünya ticarete yönelirken, Türkiye’de hem sanayi hem de tarım ihracata yönelmeliydi (*İşveren*, 1978 (4): 6-7).

Sermayenin militan sendikası MESS ise 1979 yılına ilişkin bir değerlendirmede çok açık bir biçimde sermayenin nasıl bir birikim stratejisi/modeli talep ettiğini ortaya koymuştu. MESS’e göre dış kaynak tıkanmasından kaynaklanan ekonomik kriz, ithal ikameci sanayileşme modelinin ve popülist politikaların sonunun geldiğini, bunun yerine uluslararası rekabete açık, ihracata yönelik bir başka modelin bulunması gerektiğini gösteriyordu.³⁹

Türkiye Ziraat Odaları Birliği de ihracata yönelmenin gerekliliğinden bahsediyordu. Ticari amaçlarla bazı tarım ürünlerinin ihracatının önlenmesinin hatalı olduğunu, ihracata yönelmeyi, dışa açılmayı teşvik edici önlemlerin (uygulanan vergi iadelerinin yeniden ele alınması, tarım ürünleri için yeni pazarlar bulunması, ihracatı yasaklama kararlarının gözden geçirilmesi gibi) alınması gerektiğini ileri sürüyordu (TZOB, 1978: 560). Ancak Ziraat Odaları Birliği, sanayisi gelişmiş ülkelere sanayi ürünü satma çabasının, ihracatın gelişmesinde bir engel oluşturduğunu, geri kalmış ülkelere, örneğin Afrika’ya ve Asya’ya ticareti kaydırmanın yeni pazarlar bulma anlamında ihracatı arttıracığını, bunun isabetli bir ticari politika olacağını ileri sürüyordu (TZOB, 1978:16-17, 31).

Sermaye kesimi içinde orta-küçük ölçekli ve daha çok iç pazara dönük üretimin temsilcisi olarak nitelendirilebilecek ESO, ihracata yönelik yeni stratejiye

³⁹ MESS Başkanı Özal, Ağustos 1979’da “Herkes mavi boncuk dağıtan, her zümreyi aşırı derecede memnun etmeye çalışan politika, son iki senede çaresiz kaldığını bizzat ispat etmiştir” demektedir (MESS, 1999: 454).

biraz şüpheli yaklaşıyordu. Daha çok ihracat-ithalat dengesi üzerinde duruyordu⁴⁰. Varolan sanayi yapısının yanlış olduğunu vurgulamakla birlikte, yeni model yaratılırken sanayinin dışa karşı korumaya alınması gerektiğini ileri sürüyordu. Sanayicilerin tümünün Türkiye'nin sanayi yapısının yani ithale, ithal ara malına dayalı bir tüketim ya da dayanıklı tüketim araçları üretimine dayanan yapısının yanlış olduğunda birleştiğini kabul ediyor ancak gümrük duvarları/miktar kısıtlamaları gibi konulardaki çekincelerini ortaya koyuyordu (ESO, 1981d: 96-97; ESO, 1981e: 284).

Yabancı Sermaye ve AET

Sermaye kesimlerinin krize çözüm olarak dile getirdikleri bir başka talep, ülkeye yabancı sermaye girişinin -dış borç yoluyla ya da yabancı sermaye yatırımları yoluyla- sağlanması ve yabancı sermaye girişi önündeki bürokratik engellerin kaldırılmasıydı. Sermaye kesiminin bu talebinin dünya ölçeğinde yeniden şekillenen sermaye birikimi gerekleri doğrultusunda ortaya çıktığı açıktır. Gelişmiş ülkeler, bu dönemde krize karşı, bağımlı ülkelerdeki düşük ücretten ve bu ülkelerin para değerlerinin düşüklüğünden yararlanmak amacı ile kendi tüketim ürünlerini üreten sektörleri, bazı sanayi dallarını (tekstil, konfeksiyon, deri eşya, cam vs) bu ülkelere taşımak ya da tüketim maddelerini bu ülkelere ithal etmek gibi stratejiler geliştirmişlerdi (Sönmez, 1985: 38-39). Dolayısıyla yabancı sermaye yatırımları, dış borç dışında, Türkiye gibi ülkeler için döviz elde etmenin bir başka yoluyla.

Yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişinin, aslında sermaye kesimlerinde genel kabul gören bir olgu olduğu ileri sürülebilir. Ancak bunun nasıl olacağına ilişkin farklı görüşlerden bahsetmek mümkündür. Örneğin ESO, dış borç yoluyla dünyanın ekonomik borçlanma sistemine girmenin bunalıma çözüm getireceği

⁴⁰ Zeytinoğlu, "...ithalata dayalı sanayileşmeye inanmıyoruz. İhracat ekonomileri ise zorlama bir sözcük. Temel [olan], ihracatın ve ithalatın eşitlendiği bir yapıdır" diyordu ve özellikle tüketim kalıbının değişmesi gerektiğini vurguluyordu (ESO, 1981c: 478-479).

fikrindeydi ve bunun gerekliliğini vurguluyordu. S. Arabistan, Almanya, Japonya, IMF ve Dünya Bankası'ndan borç alınabileceğini ve IMF'nin Portekiz, İtalya, İngiltere'ye uyguladığı politikanın -'kararlaştırma politikasının'- uygulanacak tek politika olduğunu ileri sürüyordu (ESO, 1981f: 434; ESO, 1981g: 460).

TÜSİAD ise dış borç yerine, yabancı sermaye yatırımlarının tercih edilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Daha doğrusu kredi şeklindeki yabancı sermayenin istikrarsız, kısa dönemli hükümetlerce tercih edildiğini, bu tür hükümetlerin uzun dönemli projeler yerine kısa vadeli projeleri seçtiğini vurguluyordu. Türkiye'nin yabancı sermayeyle öyle ya da böyle ilişki içinde olduğunu, önemli olanın bu ilişkinin sınırlarının ve koşullarının ülke yararına belirlenmesi olduğunu ileri sürüyordu. Yabancı sermaye ve Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ'lar) dışında kalmanın 'imkansızlığı' vurgulanıyordu (TÜSİAD, 1978: 8-11). TÜSİAD, özellikle ikili anlaşmalar şeklinde borçlanmanın tehlikeli olabileceğini vurguluyor ve hükümetler arası borçlanmanın bankalardan kredi alamama durumunda başvuru çaresiz bir yol olduğunu ileri sürüyordu (*Görüş*, 1979 (12): 24-25).⁴¹

1978 Ecevit Hükümeti'nin o yıllarda ikili, üçlü anlaşmalar çerçevesinde (iki-üç devletin kendi aralarında kurduğu ilişkiler) borçlanma eğiliminde olduğu (*Yankı*, 1978, (359): 22) göz önüne alınırsa, tekelci sermayenin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ağırlık verilmesini istediği ve dış borçlanma açısından da uluslararası kuruluşları tercih ettiği açıktı. TÜSİAD ayrıca özellikle yabancı sermaye konusundaki olumsuz düşünceleri bertaraf etme çabasıındaydı. Örneğin yaptıkları bir ankete göre yabancı sermaye, inanılan aksine düşük ücret etkeni nedeniyle değil,

⁴¹ TÜSİAD ekonomiye kısa sürede kaynak aktarmanın yolunun borçlanma ya da yatırım şeklinde, yabancı sermaye kabul etmek olduğunu, aslında dış borcun da yabancı sermaye olduğunu, borçlanmanın siyasi iktidarlarca tercih edildiğini çünkü kısa sürede alındığını ve nerede kullanıldığının sorgulanmadığını ileri sürmekteydi (*Görüş*, 1979 (3): 24-25).

yeni pazarlar bulma umuduyla gelişmekte olan ülkelere geliyordu (*Görüş*, 1977 (1): 14).

TOBB da yabancı sermayeye karşı olan tutumun değişmesini istiyor ve dış borçlanmaya destek veriyordu ama bunun kısa süreli bir tedbir olduğunu da vurguluyordu (TOBB, 1978a: 29).

TZOB dış borç konusunda mesafeli bir yaklaşımı benimsiyordu. Dış borçlanmaya dayalı bir sanayileşmenin sorunlu olduğunu, borçlanma yolu ile hızlı kalkınmanın ‘geçici ve yıkıcı bir politika’ olduğunu ileri sürüyordu. Hammaddenin değerlendirilmesini sağlayacak sanayinin gelişmesinin önemini vurguluyordu. Türkiye’nin ekonomisini çok uluslu firmalara bağlamaması gerektiğinin altını çiziyordu (TZOB, 1978: 23, 27). Yani tekelci sermaye dış borçlanmadan ziyade doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını savunurken, tarım kesimi de dış borçlanmaya karşı mesafeliydi. Ancak tarım kesimi ÇUŞ’lara olumlu bakmıyordu.

Sanayi, sermaye ve teknoloji işbirliği çerçevesinde yabancı sermayeyi değerlendiren TİSK; makine, teçhizat, hammadde ithalatı için dış kaynaklı borçlanmadan kaçınılmaması gerektiğini, yabancı sermayenin ülkeye gelmesinin özendirilmesi gerektiğini ve yerli sermaye ile daha sıkı işbirliği halinde yatırımlar yapılması ve bu yatırımların ihracata yönlendirilmesi gerektiğini ileri sürüyordu (*İşveren*, 1977 (4): 8-10). Ancak TİSK, sendika olma özelliği ile farklı bir noktaya, yabancı sermaye yatırımlarının işçi-işveren arasındaki ilişkilerde ortaya çıkarabileceği soruna işaret ediyordu. ÇUŞ’ların gelecekte daha önemli bir yer tutacaklarını teslim etmekle birlikte, ÇUŞ’ların Türkiye’de işçilere verdikleri yüksek ücret zamları ve sosyal yardım miktarları ile ulusal şirketlerin ücret, sosyal yardım politikasını olumsuz etkileyebildiğini ileri sürüyor, onların Türkiye’deki ‘işveren

camiası prensiplerine' uyum sağlamaları gerektiği, 'toplu sözleşme tırmanmalarına basamak teşkil etmemeleri' uyarısında bulunuyordu (*İşveren*, 1977 (6): 6-7).

Yabancı sermaye ile ilgili hemen hemen tüm kesimlerin dile getirdiği bir şey yabancı sermayenin girişindeki bürokratik engellerdi. Örneğin TÜSİAD, yine bir anketle yabancı sermayenin şikayet ettiği unsurlar başında bürokratik engellerin geldiğini belirtiyordu (*Görüş*, 1977 (2): 17). Aynı biçimde, TİSK yönetim kurulu üyesi Ali Koçman bir konuşmasında "Çin Seddini dahi aşan sermaye 'Türk bürokrasisini' hâlâ aşamamıştır" (*İşveren*, 1979 (5): 25) diyordu ve TOBB gibi yabancı sermaye önündeki bürokratik engellerin kaldırılması gerektiğini ileri sürüyordu. ESO ise aslında bunların yerli yatırımcıların da aşmak zorunlu olduğu bürokratik engeller olduğunu ileri sürüyordu (ESO, 1981h: 253).⁴²

Bu bağlamda, yabancı sermayenin Türkiye'ye gelişi çerçevesinde ele alınan bir başka konu *AET - Türkiye ilişkileri* idi. Türkiye'de sermayenin AET'ye bakışı, ülkeye yabancı sermaye girişi üzerine fikirleriyle büyük ölçüde örtüşüyordu. O dönemde özellikle Ecevit Hükümeti'nden beklentilerin başında AET ile ilişkilerin geliştirileceği umudu yer alıyordu. Örneğin TÜSİAD Yönetim Kurulu üyesi Ertuğrul Soysal, Ecevit hükümetinin AET konusunda yapıcı bir tutum izleyeceği inancında olduklarını vurgulamış, hükümet programında yer alan AET ile ilişkiler politikalarına destek verdiklerini dile getirmişti (*Yankı*, 1978, (359): 25). TİSK de, AET ülkeleri ile Türkiye'de kurulacak yeni sanayi işletmeleri için sermaye ve teknoloji işbirliğinin kurulması gerektiğini vurguluyordu (İbrahimoğlu, 1977c: 4-5).

⁴² Otomotiv Sanayi Derneği'nin Yabancı Sermaye ve Uygulaması başlığını taşıyan yayınında müracaat ve incelemelerin uzun sürmesi, bu işlemler için sürelerin tespit edilmemiş olması, her işlem için kararname çıkarılması zorunluluğu, Ticaret Bakanlığı, DPT, Maliye bakanlığı, Sanayi Bakanlığı gibi ilgili kuruluş sayısının çokluğu, yabancı sermaye yatırım alanlarının belirsizliği, yabancı sermaye ve sermayedarlara eşit işlem yapılmaması, yabancı personel izinlerinde olumsuz tutum izlenmesi gibi yabancı sermayenin karşılaştığı güçlüklerden bahsediyordu. Sorunun 6224 (1954) sayılı yabancı sermayeyi teşvik kanununda değil, uygulamada olduğu ileri sürülüyordu (OSD, 1979:11-18)

AET ile ilişkileri özellikle yabancı sermayenin Türkiye'ye girişi çerçevesinde değerlendiriyorlardı ve yabancı sermaye ile ulusal sermayenin işbirliğinin önemini vurguluyorlardı. İhracata dönük ve istihdam sağlayarak üretimi arttıracak yabancı sermayenin döviz kazandıracacağı beklentisi vardı (İbrahimoglu, 1977c: 5). Sanayiye tam üyeliğe hazırlayacak, hükümet ve hür teşebbüsün üzerinde uzlaştığı bir programın hazırlanmasının yararlı olacağını vurguluyorlardı (İşveren, 1978 (10):4-5). 1979 da ise Türkiye-AET'nin dondurulan ilişkilerine işlerlik kazandırmak gerektiğini, tam üyelik talebi yapılması gerektiğini de ileri sürmüşlerdi (İbrahimoglu, 1979a: 8).

1980 yılında Ortak Pazar Konusunda, TOBB başkanı Yazar imzasıyla dönemin Başbakanı Demirel'e gönderilen mektupta, AET'ye üyelik müracaatı yapılması talep edilmiş ve ortaklık ilişkilerinin hızla geliştirilmesi konusunda sermaye kesimlerinin (özel sektörün) hemfikir olduğu belirtilmişti. Hükümetin, 'yüklenimlerin dondurulma önerisini' geri alması takdir ediliyor ve önemli olanın topluluğa katılmak değil, katılmanın koşullarını tartışmak üzere tam üyelik müracaatının yapılması olduğu ileri sürülüyordu (TOBB *Haber Bülteni*, 1980 (13): 32-33).

Tarım kesimi de AET ile ilişkilenmeyi destekliyordu. Ancak tarım lehine bazı düzenlemeler de öneriyordu. Örneğin TZOB, Türkiye'nin asıl tarımda ortaklığı ve gümrük birliğini sağlamayı hedeflemesi gerektiğini, oysa katma protokolle tarım sektörünün gümrük birliğine alınmadığını, 'tercihli rejim' içerisinde bırakıldığını ileri sürüyordu (TZOB, 1978: 577-578). Türkiye'nin toplulukla gümrük birliğine girmesi, malların serbest dolaşımını kabullenmesi halinde zararlı değil, yararlı çıkacağını ileri sürüyordu. Katma protokolle, sanayide gereğinden hızlı, tarımda ise

olması gerektiğinden daha geride bir bağ kurulduğunu ileri sürülüyordu. Katma Protokolle tarımda gümrük birliğinin başlatılmış olması gerektiği vurgulanıyordu (TZOB, 1978: 586). AET ile ilişkilerin kurulmasında sektörler arasında bütünlük gözetilmesi gerektiğini vurguluyor, ortaklığın sadece sanayi lehine kullanılmaması uyarısında da bulunuyordu (TZOB, 1978: 591-592).

Ancak sermaye kesimi içinden orta-ölçekli, Anadolu sermayesi temsilcisi ESO, AET ile ilişkilere farklı bir bakış açısını ortaya koymaktaydı.⁴³ Gümrük birliğinin ve tam üyeliğin sanayileşme politikası ile paralel olmadığını, sanayileşme için gerekli araçları sunmadığını ileri sürüyordu. Özellikle Katma Protokol'ün, gümrük kısıtlaması gibi sanayileşme/kalkınma araçlarını Türkiye'nin elinden aldığını vurguluyor; tam üyelik başvurusuna da karşı olduklarını, tam üyeliğin sanayileşme ile çeliştiğini hatta çözümün ilişkilerin dondurulması olduğunu ileri sürüyorlardı (ESO, 1981d: 89; ESO, 1981i: 479)

Sonuç olarak sanayi, ticaret ve tarım kesiminin AET ile ilişkilerin geliştirilmesi taraftarı olduğu, bunu hedef olarak ortaya koydukları ileri sürülebilir. Ancak bunun ardında yabancı sermaye girişinin sağlanması ve dış borçlanma yollarının açılmasına yönelik taleplerin yer aldığı, AET ile ilişkilerin geliştirilmesinin ardındaki temel saikin bu olduğu, sermaye kesimlerinin bu alandaki taleplerini büyük ölçüde yabancı sermayeye karşı tavırlarının ne olduğunun belirlediği de ileri sürülebilir. Örneğin, Eskişehir Sanayi Odası'nın 1976-1978

⁴³ 1975 yılında Sanayi Odaları Birliği tarafından, Türkiye'nin yabancı sermayeye çok ciddi sınırlamalar konulmuş bir ülke olmadığı, gelen yabancı sermayenin çok da az olmadığını ileri sürerek yine de yabancı sermaye kriterlerinin yeniden ele alınması gerektiği, yabancı sermayeyi turizm, ihracata yönelik tüketim malı (konfeksiyon, mobilya vb.) gibi alanlara yönelterek istihdam koşulları sağlamak ve mili tasarrufu arttırmak gibi ilkelerin belirlenmesi gerektiği ileri sürülmekteydi (ESO, 1981i: 197).

yıllarına denk düşen bu karşı duruşu, odanın yabancı sermaye ve dış borca mesafeli bakışıyla ilişkilendirilmeli ve bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Krize Bütüncül Bir Çözüm: 24 Ocak Kararları

24 Ocak Kararları, ele alınan işveren örgütlerinin çoğu tarafından “cesurca alınmış kararlar” olarak nitelendirildi. TİSK, TOBB, TÜSİAD kararların gerekliliğini vurguladılar ve iktidarın cesaretini takdir ettiler (*İşveren*, 1980 (5): 3; *TOBB Haber Bülteni*, 1980 (8): 7; TÜSİAD, 1980: 123). MESS ise özel gündemli bir toplantı yaparak hükümetin açıkladığı 24 Ocak Kararları’nı desteklediğini açıkladı. Bu kararların daha sonra ihracata yönelik yeni bir ekonomik model yerleştirme amacıyla Türkiye ekonomisini ‘yeniden yapılandırmayı’ hedeflediği tespitini yapacaklardı (MESS, 1999: 258, 255).

Ancak, Anadolu sermayesi temsilcisi olarak ESO kararlara yönelik eleştirel bir tavır sergilemişti. Kararların ‘milli sanayicilere olağanüstü güçlükler getirdiği’ ileri sürülüyordu (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (53): 3). Özellikle para değerinin ayarlanması için alınan önlemlerin yatırımları sürmekte olan ya da yatırımları yeni tamamlamış bulunan sanayicilerin borçlarını katlayarak arttırdığını, bunun, sanayicilerin yatırımlarını durdurma ya da daha büyük finans kuruluşlarına devretme noktasına gelmeleri sonucunu doğuracağını ileri sürmüştü. 1980 yazında, alınan önlemlerin, örneğin faiz kararlarının büyük ölçekli sanayiciler için yük olmayacağı, ancak orta ve küçük işletmelerin (milli sanayilerin) düşünülmesi gerektiği, aksi halde bu işletmelerin yok olacağı uyarısı yapılıyordu; üretimi arttırıcı kredi önlemleri, bu işletmelerin, kur farkı ödeyen yatırımcıların borç ödemelerinin üretime geçtikten sonraya bırakılması gibi çözümler öneriliyordu (*ESO Haber*

Bülteni, 1980 (63): 3-4).⁴⁴ Ayrıca ihracat ve döviz gelirlerini arttırıcı önlemlerden yabancı sermaye çerçeve kararnamesini de eleştirmişlerdi. Kararnamenin aşırı liberal hükümler içerdiğini, her iş alanında sermaye ve pay sınırı tanımadan yatırım yapma hakkının yabancı sermayeye tanınmasının, Türkiye sanayisini, koruması olmadan dünya sanayi ile açık rekabet ortamına bıraktığını vurgulamışlardı (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (53): 6-7).

Ancak, buradan ESO'nın 24 Ocak Kararları'na karşı olduğu sonucunu çıkarmak çok doğru gözükmemektedir. Bu tür müdahaleleri, daha çok kararlar doğrultusundaki düzenlemeleri kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için yaptıkları müdahaleler olarak değerlendirmek gerekmektedir. Örneğin Aralık 1980'de, Türkiye Odalar Birliği toplantısında ESO Başkanı Mesut Erez, istikrar önlemlerinin kendi sistemi içinde tutarlı olduğunu, o tarihteki ekonomik koşullar içinde atılan zorunlu ve cesaretli adımlar olduğunu ancak önlemlerin yanlışlarının giderilmesine çalışılması gerektiğini vurguluyordu. Vergi tasarılarının kanunlaşması, sanayicilerin vergi borçlarının ertelenmesi, talebi kısıtlayıcı sıkı para politikasının sanayici kesim için kaynak yetersizliği sorunu yaratacağından, sanayici için kısıtlanmayacak kredi kaynaklarının sağlanması gerektiği gibi talepler dile getirmişti (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (72):13,3, 8-9). Bu çerçevede, bu tür müdahalelerin, örneğin kredi taleplerinin 24 Ocak Kararları'na doğrudan bir karşı çıkış değil de, daha çok bir düzeltme niteliği taşıdığını ileri sürmek mümkün gözükmektedir.

Aslında 24 Ocak Kararları genelde desteklense de önlemler açıklandıktan hemen sonra ve darbeye kadar uzanan dönemde kararların uygulanmasındaki

⁴⁴ Eğer Anadolu'daki orta ve küçük boyutlu sanayi kuruluşları desteklenmezse, bunların ayakta kalmalarının mümkün olmayacağı, yeni yatırımlara girişmelerinin mümkün olmayacağı düşüncesi dile getiriliyordu ESO tarafından. Bu kararların, sayıları az olan büyük boyutlu sermayeyi ayakta tutacağı ileri sürülüyordu (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (55): 16).

eksiklikler sermayenin çeşitli kesimlerince dile getirilmişti. 12 Eylül'e dek sermaye kesimlerince dile getirilen bu eksiklikler, vergi reformunun gerçekleşmemesi, KİT'lerin durumu, işçi-işveren ilişkilerine yönelik düzenlemeler (kıdem tazminatı, ücret politikası, çalışma barışı) gibi konular üzerinde yoğunlaşıyordu.

Örneğin TÜSİAD, 1980 yazında yaptığı değerlendirmede, 24 Ocak Kararları'nın, para politikası, dış ticaret politikası, yabancı sermaye, tüketim politikası, üretim politikası, yani fiyat kontrollerinin çözülmesi ve yatırım politikası yönünden başarılı olduğu, ancak maliye politikası yönünden başarılı olmadığı, yani vergilerde gerekli değişiklik yapılmadığı ve kamu giderlerinin yeterince önlenemediği ve istihdam politikasında yeni bir gelişme olmadığı değerlendirmesini yapıyordu (*Görüş*, 1980(7): 13, 17). TOBB ise kararlar açıklandığında, bunların başarılı olabilmemesinin anarşinin önlenmesine, işçi-işveren ilişkilerinin düzeltilmesine, iş barışına bağlı olduğunu, bunun en önemli koşul olduğunu dile getiriyordu (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (8): 12-13; 1980, (10): 31).⁴⁵

TİSK de istikrar tedbirlerinin, vergi reformu, tutarlı ücret politikası, kıdem tazminatının fona bağlanması, çalışma barışının sağlanması gibi gerekli, tamamlayıcı yasa ve uygulamalara ihtiyacı olduğunu dile getirmekteydi. Ayrıca KİT'lerin “yeniden düzenlenerek etkin çalışan ve kaynak yaratan ekonomik üniteler haline getirilmesine” yönelik çalışmaların eksikliği de vurgulanıyordu (*İşveren*, 1980 (5): 4; (9): 3-4).

KİT'lerde yeni düzenleme ihtiyacı ve kamu harcamalarının azaltılması, hem ESO, hem de TÜSİAD, TOBB ve TİSK tarafından dile getirilmiş eksikliklerdendi.

⁴⁵ Bunun yanı sıra KİT harcamalarının önlenememesi, işçi-işveren ilişkilerinin düzeltilememesi, Banka-Kredi mekanizması (Merkez Bankası'nın kaynaklarını dilediği gibi kullanamıyor oluşu), vergi reformunun gerçekleştirilememesi gibi konuların, önlemlerin eksik noktaları olduğu vurgulanıyordu (TOBB, 1980a: 79).

Kıdem tazminatı konusu ve ücret politikasında düzenleme daha çok TİSK tarafından vurgulansa da TOBB da önlemlerin gerçekleşmesinin çalışma/iş barışının sağlanmasına bağlı olduğunu dile getirmişti. Ancak sermaye kesimleri tarafından vurgulanan ortak talep, bir vergi reformunun gerekli olduğuydu.

Krize bütün bir çözüm olarak üretilmiş 24 Ocak Kararları'nı değerlendiren sermaye kesimlerince, KİT'lerin durumu, vergi konusunda düzenlemeler ve çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi gibi konular, bu kararları işlevsizleştiren, bir başka ifade ile krizin çözümüne engel oluşturan başlıca konular olarak tanımlamaktaydı. Bu engellerin aşılmasına yönelik talepler de sermaye kesimlerinin gündemini oluşturuyordu.

Krizin Aşılmasına Engel KİT'ler

24 Ocak Kararları öncesinde de, kamu iktisadi teşebbüslerinin durumu, ekonomideki yeri sermaye örgütlerince her fırsatta ele alınmış, tartışılmış bir konuydu. KİT'lerin varlığının ve işleyişinin, enflasyonla mücadelede ve dolayısıyla bunalımın aşılmasında bir engel oluşturduğu öne sürülüyordu. Örneğin TÜSİAD, KİT'lerin bazılarının personel giderlerinin, satış hasılatlarından fazla olduğuna (*Görüş*, 1977 (2): 9,12), özel sektörle karşılaştırılınca KİT projelerinin maliyetinin çok daha yüksek olduğuna, zararlarının gittikçe arttığına (*Görüş*, 1979 (8) :18; 1978 (7): 4-6) dikkat çekmekteydi. 1978 Ecevit Hükümeti'nin politikalarına yönelik eleştiriler, özellikle KİT'ler üzerinden yapılmaktaydı. Örneğin Koç, madenlerin devletleştirilmesi girişimini eleştirmekte, KİT'lerin zaten her sene zarar ederek yük olduğunu vurgulamaktaydı (*Yankı*, 1978 (396): 21).⁴⁶

⁴⁶ Vehbi Koç, TANSA projelerine, devletin müdahale alanının genişlediği gerekçesiyle karşı çıkmaktaydı. Devlet fabrikaları ve kooperatiflerinde üretilen mallar TANSA aracılığı ile satılacaktı. Özel sektörün ürettiği yağların bir bölümü de bu kuruluşlarca satılacaktı. Koç; demir, kömür, bakır, enerji, ulaştırma, haberleşmenin devlet tekelinde olduğu ve her yıl zarar ettiği açıkken Tansa gibi yeni

TOBB da KİT'ler konusunda düzenlemelere gidilmesi talebini sık sık dile getirmişti. Örneğin, KİT'lerin faaliyet alanının genişlemesinin enflasyon, ekonomide ikili bir yapı yaratmak, kaynak israfı gibi olumsuz sonuçları olduğunu vurgulamıştı (TOBB, 1979c: 13); KİT'lerin küçük ünitelere ayrılmasını, piyasa kuralları içinde çalışacak biçimde şirketleştirilmelerini, bazılarının tasfiye edilmesini, KİT benzeri kuruluşların asla yaratılmaması gerektiğini ileri sürmüştü (TOBB *Haber Bülteni*, 1979 (1): 5).⁴⁷

TİSK'in vurgusu daha çok KİT'lerin, istihdam şişkinliği sebebiyle verimli çalışmadığı, rasyonel, kârlılık ilkesine göre yönetilemediği ve 'siyasi istihdam yuvalarına' dönüştüğü yönündeydi (İşveren, 1978 (4):7; 1980 (4): 7). Kredilerin, özel sektörden KİT'lere kaydırılmasını da eleştirmişler ve bunun enflasyonla mücadele ve ekonomik darboğazı aşma açısından yanlış bir politika olduğunu dile getirmişlerdi (İşveren, 1979 (11): 29).

MESS de KİT'ler ve ücret artışlarını bir arada değerlendiriyordu. KİT'lerin zararlarını dile getiriyor, kötü yönetim, verim düşüklüğü, yenilenme yatırımlarının yapılmaması, yönetimin sık sık değişmesi, ihtiyaçtan fazla kişinin işe alınması gibi unsurlar sıralanıyor; birçok işkolunda devletin özel sektörden daha yüksek ücret ödediği savı 'En İyi Patron Devlet Baba' başlığı ile vurgulanıyordu (MESS *Gazetesi*, 24 Temmuz 1978, (348): 1, 3). KİT zararlarının artışı, yatırımların kısıtlanmış olmasına rağmen ücret harcamalarının arttırılmış olması ile açıklanıyordu. KİT'lerin

yükler geldiğini ileri sürmekte, 'devlet tüccar olmaz, ticaret yapmaz' demektedir (Yankı, 1979 (422): 37).

⁴⁷ Yine canlı hayvan ve et ticaretinin Et ve Balık Kurumu eliyle yapılmasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararına tepki göstermişler, bunu devlet kapitalizmine doğru bir adım daha olarak nitelendirmişlerdi (TOBB 1979d: 14-15).

siyasi çıkarlar hesabıyla sendikalı işçilere yüksek ücret artışları veren ‘sorumsuz’ yönetimleri eleştiriliyordu (*MESS Gazetesi*, 25 Ağustos 1979, (395): 5).⁴⁸

‘Anadolu sermayesinin simgesi ESO’ ise KİT’lerin sorununu daha çok bir yönetim problemi olarak görmekte ve KİT’lerin varlığına yönelik eleştiride bulunmamaktaydı. KİT’lerin varlık nedeninin unutulmaması gerektiğini, bunların sosyal kuruluşlar olduklarını, ekonomideki varlıklarının sorun yaratmadığını ancak günlük siyasi çatışmaların mekanizması olmalarının sorun olduğunu vurguluyorlardı (*ESO Haber Bülteni*, 1977 (336): 1-2). Örneğin ESO Başkanı Zeytinoglu, öncelikle yapılması gerekenin KİT’lerin iyi bir yönetime kavuşması olduğunu, ancak bir seferlik KİT ürün ve hizmetlerine büyük bir zam yapılması gerektiğini ileri sürmüştü (ESO 1981j: 319). Bunu KİT’lerin finansman açığını kapatma, kaynak sağlama yolu olarak ileri sürmekteydi. Yine ESO tarafından, KİT’ler enflasyonu körükleyici kuruluşlar olarak ele alınıyor, ciddi vergi önlemlerinin gerekli olduğu da vurgulanıyordu (*TOBB Haber Bülteni* (10): 13).

24 Ocak Kararları ve 12 Eylül sonrasında da, KİT’ler konusu sermaye kesimlerinin gündeminde yerini korudu; sermaye temsilcileri bu konudaki düzenlemelerin yetersizliğini vurgulamaya devam etti. Örneğin, 1980 Mayıs ayında toplanan TOBB’un 35. genel kurulunda 24 Ocak önlemlerinin en anlamlı yönünün ‘gereksiz devletçiliğe dayanan uygulamaların tamamen devreden’ çıkarılması olduğu vurgulanmış, ancak bunun yanında KİT’ler harcamalarının önlenmesi ve KİT’lerin ‘serbest yarışa girebilmesi’ için gerekli düzenlemelerin, istikrar tedbirlerinin eksik noktası olduğu belirtilmişti (TOBB, 1980a: 79). KİT’lerin devlet bütçesi ve Merkez

⁴⁸ Eski MESS başkanı, o zamanın Başbakanlık Müsteşarı Özal, KİT’ler için bir takım önlemler hazırlandığını, KİT’lerin satılabileceğini, alıcı çıkmazsa kapatılabileceğini hatta ‘daha güçlü iktidarlar tarafından radikal kararlarla devletin üzerinden kaldırılabileceğini’ darbeden hemen önceki günlerde dile getiriyordu (*MESS Gazetesi*, 11 Eylül 1980 (437): 5).

Bankası üzerindeki yüklerinin hafifletilmiş olmakla birlikte KİT'lerin verimsizliğini giderici reorganizasyon çalışmasına girilmemesi gibi boşluklardan da bahsedilmişti (TOBB, 1980b: 8-9).⁴⁹

Devletçilik Uygulamalarına Son Verilmesi:

Sermaye kesimlerinin özellikle KİT'lere yönelttikleri eleştirilerde ve 1978 Ecevit Hükümeti döneminde hazırlanan 4. Kalkınma Planı eleştirilerinde ortaya çıkan ve yeni birikim stratejisinin en önemli unsuru olan bu talep, sermaye kesimlerinin neoliberal politikaların uygulanması doğrultusundaki en açık taleplerinden biriydi. Serbest piyasa ekonomisini yücelten ve devletin piyasaya müdahalesinin sınırlanmasını savunan, 'devletçilik' karşıtı bu yaklaşım sermaye kesimlerince sıklıkla dile getiriliyordu.

Daha önce vurgulandığı gibi, KİT'lerin zararlarını dile getirmeleri, piyasa koşullarına uygun olarak işletilmesi ve şirketleştirilmeleri talepleri, devletin bazı alanlardan çekilip özel sektörün ve serbest piyasa ekonomisinin ön plana çıkarılması amacını taşıyordu. Örneğin 1980'nin Mayıs ayında, MESS Başkanı Ş. Er tarafından, son senelerde madenlerin, kömürün, ticaretin devletleştirilmesinin ekonomiyi ciddi derecede sıkıntıya soktuğu dile getiriliyor; devletçiliğin, hür parlamenter rejimle yönetilen hiçbir ülkede Türkiye'deki kadar yaygın olmadığı iddia ediliyordu (*MESS Gazetesi*, 9 Mayıs 1980, (422)).

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı ise ekonomideki ağırlığı kamu kesimi ve kooperatiflere verdiği, özel girişimi yok etmeyi amaçladığı, sosyalist bir anlayışla hazırlandığı gibi savlarla sermaye temsilcilerince eleştirilmişti. Örneğin Ankara Sanayi Odası devletin rolünün genişletilmemesi gerektiğini; devletin altyapı, eğitim,

⁴⁹ Bu konu, 12 Eylül sonrasında da tümüyle çözülmüş, sermayenin taleplerine yanıt verir düzeye erişmiş gözükmemektedir. Bkz. TİSK'in 1980 Yılı Değerlendirmesi

sağlık gibi alanlarda ve ara malları üretimiyle yetinmesi gerektiğini ve KİT'lerin özelleştirilmesi gerektiğini dile getiriyordu (Ataay, 2006: 156, 157). Oysa, 4 Haziran 1978'de DPT'nin hazırladığı, dışa bağımlılığın azaltılması, yatırım ve ara malları üretiminde gelişme sağlanmasını hedefleyen ve metalurji, makine, imalat sanayilerine öncelik veren taslak, Ağustos'ta eleştiriler doğrultusunda hükümet tarafından redakte edilmiş, içeriğindeki anti-emperyalist retorik yumuşatılmış, dışa bağımlılığın azaltılması vurgusunun yerini ihracatın arttırılması vurgusu almış, özel sektörün rolü ön plana çıkarılmış ve maden ve enerjinin devletleştirilmesi geri plana itilmişti. Bu, DPT uzmanlarıyla gerginliğe de yol açmıştı (Ataay, 2006: 155, 159). Yine de bu plan ara yatırım mallarının kalkınmada öncülüğünü savunuyor, sanayi sermayesinin ve uluslararası kuruluşların, tüketim malları üretimine, hafif ve emek-yoğun sanayi dallarına, örneğin tekstile dönük yatırım yapılması gerektiği talepleriyle çelişiyordu (Ataay, 2006: 163). Planın bu haliyle uygulanmamış bir plan olduğu, 24 Ocak Kararları ile zaten geçersizleştiği açıktır (Ataay, 2006: 165) Ancak daha sonra Ecevit Hükümeti'nin Tansa projeleri, linyit madenlerinin devletleştirilmesi gibi uygulamaları sermaye kesimlerinin 'devletçilik' eleştirilerinin hedefi olmuştu. Ayrıca sermaye kesimlerince bu planın, grevlerin ve toplusözleşmelerin kapsamının genişletileceğine ilişkin kararının belirsizliği nedeniyle eleştirilmesi de dikkate alınması gereken bir başka noktadır.

Krizin Aşılmasına Engel Vergi Sistemi

Sermaye kesimlerince temelde varolan vergi sisteminin, sermaye birikimi önünde bir engel oluşturduğu, kurumlaşma çabalarını önleyici düzenlemeler içerdiği vurgulanıyordu; vergi konusunda gerekli düzenlemelerin yapılması, istikrar programının uygulanması gerektiği üzerinde duruluyordu.

Bu dönemde sermaye kesimlerinin vergi konusundaki en belirgin talebi, verginin yaygınlaştırılması ve genişletilmesiydi. TÜSİAD, TİSK, TOBB ve ESO, vergi yasaları kapsamı dışında kalanların vergilendirilmesini istiyor, özellikle sanayi kesiminin vergi yükünün ağır olduğunu, bu nedenle de yapılması gerekenin vergi yükünü ağırlaştırmak değil yaygınlaştırmak olduğunu ileri sürüyorlardı. Özellikle tarım kesimi ve esnaftan yeterli vergi alınmadığı ve kaçakçılığın önlenemediği vurgusu yapılıyordu.⁵⁰

Örneğin ESO, Türkiye’de vergi ödeyen iki kesimin (ücretliler ve büyük kuruluşlar) var olduğunu ileri sürüyor, serbest meslek sahipleri ve küçük ticarethanelerin vergilendirilmediği tespitini yapıyordu (ESO, 1981k: 347). Zeytinoğlu, darboğaza karşı alınması gereken önlemler içinde vergi yükünü arttırmak olsa da, bunu vergi dışına kaçan kesimlere yüklenerek yapma taraftarı olduklarını dile getiriyor, vergiyi işçi-memur sanayicinin verdiğini, tarım, esnaf ve serbest meslek sahibi kesimlerin vergi vermediğini ileri sürüyordu (ESO, 1981b: 471)

⁵⁰ Örneğin, 1978’de hükümetin sunduğu vergi tasarısı üzerine görüşlerini dile getirirken TÜSİAD, vergi gelirlerini arttırıcı reformların gerekli olduğunu, vergi yasaları kapsamı dışında kalanların kapsanması gerektiğini, vergi kaçakçılığının önlenmesi gerektiğini vurguluyordu (*Görüş*, 1978 (12): 21-22; 1979 (11): 33). *Yankı*’nın yorumu : ‘TÜSİAD siyasi nedenlerle isim vermemekle birlikte, hükümetin toprak ağalarından ve büyük palazlanmış esnaftan vergi almasını istiyordu’ (*Yankı*, 1978 (375): 24).

TİSK de 1978 Vergi Tasarısına ilişkin düşüncelerini sunarken aynı noktaya değiniyordu: Esasen vergi ödeyen sanayici ve işadamlarına daha da ağır vergi yükü getirildiğini, tasarının kurumlaşmayı önleyecek hükümler içerdiğini vurguluyor ve bakanlar kuruluna vergi oranlarını değiştirme olanağı veren yasal yetkiyi eleştiriyordu (*İşveren*, 1978 (12): 9).

1979’da TOBB tarafından vurgulanan, vergiyi ağırlaştırmak değil, vergi yükümlülüklerini yaygınlaştırma politikası izlenmesi gerektiğiydi (TOBB, 1979b).

Mehmet Yazar (MESS Ankara İl Temsilciler Kurulu Başkanı), sanayi üzerindeki vergi yükünün sermaye birikimini engelleyerek sektörün üretim/yatırım fonksiyonunu daraltacak kadar ağır olduğunu, tarım ve hizmet sektörünün ekonomideki ağırlıklarına nazaran vergi yüklerinin hafif olduğunu dile getiriyor; ‘Tarımdaki yüksek gelir tabakaları ve hizmetler sektöründeki serbest meslek erbabı etkin şekilde vergilendirilmeli...tarım kesimindeki sendikasız işçilerin ve kamu ve özelde çalışan düşük ücretli işçilerin vergi yükü ağırdır ama sendikalı işçiler için aynı şey söylenemez. Ücret artışları, maliyeti ve enflasyonu körüklemiştir’ diyordu (*MESS Gazetesi*, 12 Eylül 1977 (305): 5).

1979 yılına girerken ASO başkanı Yazar, sanayi kesiminin vergi yükünün diğer bütün kesimlerden fazla olduğunu, yeni tasarıda kurumlar vergisi ve stopaj için düşünülen oranlar aşırı olduğunu, bunun şirketleşmeyi ve yatırıma yönelik tasarrufu engelleyeceğini ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi*, 10 Ocak 1979 (371): 4).

Vergide kurumlaşmayı sağlayıcı önlemler alınması ya da teşvikler verilmesi sermaye kesimlerince vergi konusunda dile getirilen bir başka konuydu. Örneğin TÜSİAD, yatırımları artık ailelerin değil kurumların gerçekleştirmesi gerektiğini, bunun için vergi teşviğiyle kurumların teşvik edilmesi ve yatırıma yönelik kurumların vergilendirilmemesi gerektiğini ileri sürüyor (*Görüş*, 1978 (12): 23-24), kurumlaşmayı teşvik edici bir vergi sistemi değişikliğinden yana olduğunu ortaya koyuyordu.⁵¹

Benzer bir şekilde ASO da, vergi kanunu teklifine ilişkin görüşlerini açıklarken, kurumlaşmayı teşvik eden düzenlemelerin gerekliliğine dikkat çekiyordu. Hükümet tasarısında varolan “kurumlaşmayı ve yatırımı cezalandırıcı, sermaye piyasasının kurulmasını ve işleyişini önleyici, vergi veren kesimlere daha fazla yük getiren” unsurların bu son kanun teklifinde⁵² de var olduğunu belirtiyor; halka açık anonim şirket türü özendirilmek istenirken, bu tür şirket payları alan küçük tasarruf sahiplerinin vergilendirilmesinin büyük çelişki olduğu ve yatırımlar yerine gayrimenkul spekülasyonunun teşvik edildiğini ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi*, 20 Mart 1979 (378): 5).

Sermaye kesimlerince, vergi konusundaki dile getirilen taleplerden bir diğeri de ücretlerle ilgiliydi. Ücretler üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi, asgari ücretin vergi dışında bırakılması gerektiğinin altı çiziliyordu; ASO asgari ücretin vergi dışı bırakılmasının tüm kesimlerce kabul edildiği dile getiriyordu (*MESS Gazetesi*, 20 Mart 1979 (378): 5)

⁵¹ 1978 Vergi Tasarısı'nın kurumlaşmayı teşvik edici vergi politikalarını ve küçük tasarrufların yatırımlara yönelmesini, hisse senedi alımını teşvik edecek vergi önlemlerini kapsamadığı belirtiliyordu (*Görüş*, 1978 (12) :27); (*Yankı*, 1978 (375): 23)

⁵² 1979'da sunulan, Belediye Gelirlerine İlişkin Kanun Teklifi; Gelir Vergisinde Özel ve Genel İndirimin Yeniden Düzenlenmesi ve Vergi Adaletsizliğinin Önlenmesine İlişkin Kanun Teklifi

Örneğin MESS, 1980 yılının başlarında maliye bakanına ve milletvekillerine yönelik yayınladığı açık mektupta ücretler üzerinden ödenen vergilerin yüksekliğinden bahsediyor, vergilerin kullanılabilir net ücret gelirini olumsuz etkilediğini ileri sürüyordu. Asgari ücretin vergi dışında bırakılması ve vergi dilimlerinin gözden geçirilerek hafifletilmesinin gerektiğini (memur, işçi ya da sendikalı işçi ücretleri arasındaki dengesizliğinin giderilmesi gerektiğini; vergi yükünde eşitlik sağlanması gerektiğini) böylece işçi ve memurların eline geçecek ek gelirin hem yaşam seviyelerini yükselteceğini hem de sendikaların yüksek ücret taleplerinin daha gerçekçi ölçülerde olmasını sağlayacağını ileri sürüyordu. MESS tüm bunların 1980 bütçesi ile birlikte gerçekleşmesini istediklerini dile getiriyordu (*MESS Gazetesi*, 25 Ocak 1980 (501): 2).

TÜSİAD da yüksek ücret talebini engellemenin yolunun vergi düzenlemelerinden geçtiğini vurguluyordu: TÜSİAD'a göre, hükümet vergi tarifelerindeki aşınma dolayısıyla ücretlilerin ağır vergilendirilmesini göz önünde bulundurmuş ve durumu düzeltici, yeni gelir sağlayıcı çeşitli vergi tasarıları hazırlamış ancak bu tasarılar parlamentodan geçememişti. İstikrar programı, mali politikanın desteğinden mahrum kalmıştı. Ücretliler üzerindeki ağır vergi yükü hafiflemediğinden toplu sözleşmelerdeki baskı da devam etmekteydi (TÜSİAD, 1980).

Sermaye kesimlerinin ücretler bağlamında vergi düzenlemesine vurgu yapmaları ve bu konuda örneğin asgari ücretin vergiden muaf tutulmasını talep etmeleri, aslında sermaye kesimlerinin krizi aşmak için maliyeti, yani ücretlerdeki artışı frenleyerek, kâr oranlarının düşme eğilimini engelleme çabasının ve ihracat yönelimli strateji ile uyumlu bir biçimde ücretleri düşürme stratejisinin bir parçası

olarak görülmelidir. Vergi konusu, daha çok sermaye içi mücadele konularını açığa çıkarır gibi görünse de, vergi düzenlemeleri gerçekte hem sermaye içi hem de sermaye-emek ilişkisi bağlamında, sermaye kesimlerince krize karşı oluşturulan stratejiler için bir zemin sağlamaktadır.

24 Ocak Kararları'ndan hemen sonra, Mart 1980'de hazırlanan vergi tasarısının yasalaşmasının, istikrar tedbirlerinin başarılı olması için önemli olduğu TOBB tarafından dile getiriyordu. Tasarının genel olarak olumlu olduğu, KDV ve kıdem tazminatı düzenlemesi için önemli adımlar atıldığı, ekonomik hedeflerle uyumlu bir tasarı olduğu vurgulanıyordu. (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (9): 4-6).⁵³

Aslında, 12 Eylül'e kadar geçen sürede, vergi tasarılarının parlamentodan geçemeyişi sermaye kesimi için önemli bir sorun oluşturdu. Sermaye sözcüleri, vergi yasalarının çıkmasına parlamento yapısının engel olduğunu ve vergi düzenlemelerinin mutlaka yapılması gerektiğini darbeye kadar olan süreçte sık sık dile getirdiler.

TOBB Başkanı, tasarının tartışılmasına rağmen, "bugünkü meclis durumunda köklü bir vergi reformu ve tasarısının geçme şansı yok" demiş ve vergi tasarılarının parlamentodan geçemeyişinin istikrar programının uygulanmasına engel oluşturduğunu vurgulamıştı (TOBB, 1980a: 84-85).⁵⁴ ESO da vergi kanunlarının, 10 Ağustos 1970'deki para operasyonunda olduğu gibi ekonomik kararlarla yürürlüğe konulamamasının 1980 istikrar programının bir eksikliği olduğunu ileri sürmekteydi (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (72): 9).

⁵³ Yine de olumlu özelliklerine rağmen gözden geçirilmesi gereken unsurlara da dikkat çekiliyordu: Vergi kapsamı yeterince geniş tutulmamıştı; mükellefiyet imalatçılar ve toptancılarla sınırlı tutulmuş ve hizmet sektörü ile perakendeci vergi konusu dışında tutulmuştu (TOBB, 1980c: 12).

⁵⁴ 1980 Vergi Tasarısı'nda da sorunlu gördükleri yerler vardı: asgari ücretin vergiden muaf tutulmamasının maliyeye yük getirecek olmasının çözümü vergi kapsamının genişletilmesinde aranmalıydı; vergi verenden daha çok alınmamalı, vermeyen ya da yeterince vermeyenden alınmalı idi. Diğer nokta, kurumlar vergisi hakkındaydı. %50 kurumlar vergisine ek %20 stopaj vergisinin sorunlu olduğunu söylüyorlardı (TOBB, 1980a: 84-85).

Gerçekten de, 1980 yılı bütçesinin Şubat ayında Meclis'teki görüşmeleri sırasında, CHP grubu adına konuşan Ecevit 'bu kadar adaletsiz ve çirkin' bir tasarının bu meclisten kolay kolay çıkamayacağını hükümetin de bildiğini dile getirmiştir. Hem MSP hem de CHP bu vergi tasarısını eleştirmiş, bu tasarının büyük sermaye yanlısı olduğunu, esnafları zor durumda bırakacağını vurgulamışlardır (*Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, 29. 2. 1980, 57. Birleşim). Mart ve Nisan ayları boyunca, gerek çoğunluğun sağlanamaması gerek de Cumhurbaşkanlığı seçimi tamamlanamadığı için yasa tasarılarının görüşmelerine başlanılamaması gibi nedenlerle vergi tasarısı yasalaşamamıştı.

Ancak 12 Eylül darbesi vergi konusunda kararlar almayı kolaylaştırmış ve darbe rejimi bu doğrultuda beklentilerin karşılanacağı garantisini vermişti. Başbakan Yardımcısı Özal, 12 Eylül ile yeni vergi düzenlemelerinin yolunun açıldığını, yıllardır yapılamayan yeni vergi düzenlemeleri ile bu istikrar programının güçlendiğini vurguluyordu (TOBB, 1980d: 27). Ayrıca Başbakan Bülent Ulusu'nun Odalar ve Borsalar Müşterek Başkanlar Toplantısı'na gönderdiği telgrafta, uygulanan vergi politikaları ile vergi kaybı ve kaçakçılığın önlenmesi için yasal düzenlemelere gidileceği sözü veriliyordu (TOBB, 1980d: 17). Tekelci sermaye kesiminin vergi kaçakçılığından şikayetçi olduğu göz önüne alınırsa darbe sonrası bu kesime bir garanti verildiği ileri sürülebilir. Vergi konusu, daha sonra sermaye sınıfının krize karşı geliştirdiği sınıf-İçi stratejiler bağlamında 3. Bölüm'de daha ayrıntılı bir biçimde tekrar ele alınmıştır.

İktisadi olarak nitelendirilebilecek bu çözüm önerileri ve bunların hayata geçmesi daha önce de vurgulandığı ve yukarıda da görüldüğü gibi toplumsal ve siyasal düzenlemelerden bağımsız değildi. Sermaye sınıfı temsilcileri bu anlamda

varolan yapısal krize siyasal ve toplumsal çözümler öneriyorlardı. Güçlü, kendilerini temsil edebilecek ve gerekli iktisadi önlemleri uygulamayı göze alacak bir siyasal iktidarı, yaşanan siyasal krize çözüm olarak görüyorlardı. Parlamenter düzen içinde ortaya çıkamayan bu güçlü siyasal iktidar, 12 Eylül darbesi ile sağlanacaktı. Bu aynı zamanda artan grevler ve toplumsal hareketliliğe referansla tanımladıkları sosyal kriz için de bir çözüm olarak ortaya konuyordu. ‘Anarşi’nin önlenmesi için devlet otoritesi çağrısı yapılıyor; iş barışının sağlanması ve çalışma ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, yaşanan krizin ‘sosyal kriz’ olarak tanımlanan boyutuna çözüm olarak sunuluyordu.

Bu noktada tüm bu talepler genel olarak değerlendirildiğinde, varılabilecek birkaç noktanın altını çizmek gerekebilir: İhracata yönelmek, dışa açılmak ve bu yeni birikim stratejisi ile uyumlu diğer iktisadi politikaların uygulanması konusunda, aralarındaki bazı farklılıklara, özellikle de sermayenin fraksiyonlar arasındaki yapısal farklılıklara rağmen sermaye kesimleri bir uzlaşma sağlamış gözükmektedir. Öte yandan, rejimin tehlikede olduğu, anarşinin önlenmesi, çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi, devlet otoritesinin kurulması gibi siyasi ve toplumsal alanlardaki taleplerde de uzlaştıkları gözlenebilir. Tüm bu talepler aslında sermaye sınıfının bir bütün olarak krize karşı geliştirdiği ortak sınıf tavrının ana hatlarını ortaya koymaktadır. Daha önce de vurgulandığı gibi, bundan sonraki bölüm bu talepler ışığında sermaye sınıfının krize karşı geliştirdiği sınıf-İçi ve sınıflararası mücadeleyi ve stratejileri serimleyecektir. Bu anlamda bu talepler ve stratejiler, bundan sonraki bölümde, sermaye sınıfının kendi içinde ve diğer sınıflarla olan ilişkileri bağlamında değerlendirilmiştir; başka bir deyişle, bu taleplerin dönemin sınıf mücadelelerinin dayattığı zorunluluklarla ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE SERMAYE SINIFININ KRİZİ AŞMA MÜCADELESİ VE STRATEJİLERİ (1977-1980)

3.1 Sermaye Sınıfının Krizi Aşmada Kendi Sınıfına Yönelik Stratejileri (Sınıf-İçi Çelişkiler ve Uzlaşma Noktaları)

Dönemin kriz koşullarında sermaye sınıfı içinde üç temel sınıf-İçi strateji tespit edilebilir. Bu stratejilerin genel hatları şöyle özetlenebilir: Tarımdan sanayi sermayesine kâr transfer etme stratejisi; küçük sermayelerin elenmesi stratejisi; sermaye kesimlerinin kendi arasında işbirliği ve dayanışmanın kurulmasına yönelik strateji. Kriz dönemlerinde sermaye sınıfının geliştirebileceği bu karşı-stratejiler, aşağıda sınıf-İçi ilişkiler, yani sermaye fraksiyonları arasındaki çatışma noktaları/eksenleri bağlamında ele alınmıştır. Üretken olmayan sermayeden ve tarım kesiminden kâr transferi meselesi, büyük sermaye sınıfı ile büyük toprak sahibi sınıf arasındaki taban fiyatları, vergi, makineleşme, paketleme ve tarımın modernizasyonu talepleri gibi çatışma noktaları üzerinden tartışılmıştır. Para-kredi politikası ve serbest faiz uygulaması talepleri de, orta ve küçük sermayenin elimine edilmesi için ortaya konan stratejileri işaret eden çatışma noktalarındandır. Burada altı çizilen taban fiyatları, vergi, AET'ye üye olma, para-kredi politikası gibi çatışma noktalarının, özellikle sermayenin dayanışma ve işbirliği çağrısı stratejisiyle ne ölçüde uyumlu olduğu, bir başka ifadeyle bu çatışma noktalarının birer uzlaşma noktalarına dönüşüp dönüşmediği tartışılmış; sermaye sınıfının kendi içinde sağlamaya çalıştığı işbirliği ve dayanışmanın ardında, dönemin işçi sınıfı mücadelesinin yani sınıflar arasındaki ilişkinin rolü olduğu vurgulanmıştır.

3.1.1. Sınıf-İçi Stratejiler, Çatışma ve Gerilim Noktaları

3.1.1.1 Tekelci/Büyük Sanayi Sermayesi ve Büyük Toprak Sahipliği:

Tarım ve sanayi ürünleri arasındaki fiyat makası, tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş (ya da artış), gayri menkul kiraları ve toprak vergisi fiyatları, makineleşme, paketleme gibi unsurlar tarım ve sanayi arasındaki ilişkinin niteliğini gösteren unsurlardır (Poulantzas, 2004: 110-111). Bir başka ifade ile bu unsurlar, bu iki kesim arasındaki çatışma eksenleri olarak görülebilir; bunlar aynı zamanda tarımdan sanayi sermayesine kâr transfer etme stratejisinin unsurlarıdır. Fiyat makasının açılması ve tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüş, büyük toprak sahipleri aleyhinedir. Kiralar konusunda mevzuat ayarlamaları, sanayi sermayesi lehine, toprak sahipliği aleyhine bir kâr transferine işaret edebilir (Poulantzas, 2004: 110).

1980 öncesi yaşanan krizin, tekelci büyük sermaye ile büyük toprak sahipleri arasındaki ilişkilere nasıl bir etkide bulunduğu, bu ana veriler yani bu mücadele eksenleri ya da çatışma noktaları (taban fiyatları, vergi vb.) ışığında ve bu kesimlerin dile getirdikleri talepler çerçevesinde aşağıda çözümlenmiştir. Özetle, 1980 darbesi öncesi büyük sermaye, taban fiyatları ve vergilendirme konusunda büyük toprak sahibi tarım kesimi aleyhine düzenlemeler talepleri etmiş; krize karşı fiyat makasının kendi lehine açılması, tarımın vergilendirilmesi gibi önlemler ortaya koymaya çalışmıştır.

1977-1978 yılları arasında büyük sermayenin, taban fiyatları ve tarımın vergilendirilmesi konusyla ilgili tarım kesiminin aleyhine dile getirdiği talepler şöyledir: Tarım sektörünün desteklenmesinde siyasal etkenlerin önemli bir etkisi olduğu, nitekim iç ticaret hadlerinin özellikle seçim yılları ya da hemen seçim öncesinde tarım ürünleri lehine bir sıçrama gösterdiği vurgulanmıştır. Örneğin

TÜSİAD bir yayınında, 1956'dan beri fiyatların tarım kesimi yararına geliştiğini gösterir bir tabloya yer vermiş ve planlı dönemde iç ticaret hadlerinin aslında tarım aleyhine gelişmesi beklenirken son yıllarda tersine bir gelişme gösterdiğini ve bunun temel nedeninin yüksek destek fiyat politikaları olduğunu belirtmiştir (*Görüş*, 1978 (4):6-7). Yine, Vehbi Koç partilerin taban fiyat politikalarını değerlendirirken, 1973 seçiminden bu yana muhalefetin taban fiyatlarının düşük verildiğini savunduğunu, iktidarda bulunan partinin de bundan çekinerek fiyatları yükselttiğini ve 'devletin bu yüzden büyük yükler altına sokulduğunu' ileri sürmüştür (*Yankı*, 1978 (396): 20).⁵⁵

TÜSİAD'ın 1981'de yayınladığı "Tarım Raporu"nda, 1980 öncesi dönemde bu alanda gördüğü sorunlar şöyle sıralanmaktadır: Aşırı değerlenmiş kur politikası nedeniyle tarımsal ürün ihracatının ihmal edilmesi, korumacılık ve tekelcilik gibi nedenlerle tarıma girdi olan malların yüksek belirlenen fiyatları, tarımın yeterince vergilendirilmemiş olmasından sanayiye kaynak aktarımının sınırlı düzeyde kalması, siyasi partilerin destekleme fiyatlarıyla oy avcılığına çıkmaları (Sönmez, 1987: 234). TİSK ve TOBB da taban fiyatlarındaki artışın oy kaybı ile ilişkili olduğunu, bunun ihracat eğilimlerini azaltmak, maliyetleri arttırmak ve enflasyonu körüklemek gibi olumsuz sonuçları olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶ Buradan sanayi ve ticaret kesiminin,

⁵⁵ Benzer bir şekilde Eczacıbaşı, iktidar için taban fiyatlarına ilişkin tek ölçünün muhalefetin diline düşmemek olduğunu, bunun fiyatları hesapsız ölçülere getirdiğini, muhalefetin ise bunu da yeterli görmediğini, oy elde etmek kaygısı ile iktidarı üreticiye şikayet ettiğini ve sonuçta ekonominin zarar gördüğünü, hırpalandığını dile getirmişti (*MESS Gazetesi*, 24 Temmuz 1978 (348): 4)

⁵⁶ 1977'de TİSK'in yayını *İşveren*'de yayınlanan bir makalede, son yıllarda destekleme alımlarının uygulama alanının gittikçe genişlediği ileri sürülüyordu. İhraç malı ve sınırlı girdi olarak önemi bulunan, alt-orta gelir gruplarının tüketimi içinde büyük bir yer tutan tarımsal ürünlerin fiyatlarındaki artışların ekonomideki enflasyonist hareketleri başlatabileceği ve dış rekabet imkanlarını azaltacağı ileri sürülüyordu. Taban fiyatları ve destekleme alımlarının sosyo-politik bir nitelik taşıdığından oy kaybı, muhalefetin ve üretici kuruluşların tepkisini önleme gibi düşüncelerle daima bir önceki yıldan daha yüksek seviyede tespit ve ilan edildiği belirtiliyordu. (Göçmençelebi, 1977 (11): 3, 6). TOBB ise sadece üreticiyi tatmin için pamuk-fındık gibi fiyatların yüksek tutulduğunu, bu ürünlerin ihracatından elde edilen dövizlere daha düşük kur uygulandığını bunun da ihracat eğilimini zayıflattığını ileri sürüyordu. Ayrıca bunun ihracatçıların tarafından üreticilere ödenen fiyatların düşük olmasına neden olduğu belirtiliyordu (TOBB, 1979b). Yine, İstanbul Ticaret Odası'nı temsilen konuşan Nuh Kuşçulu, Ülkemizde Sanayi'nin Sorunları konulu toplantıda, taban fiyatlarının tespitinde dış fiyatlar ve

taban fiyatlarındaki artışı önlemek çabasında olduğu ve fiyat makasının kendi lehlerine açılması doğrultusunda bir talep dile getirdiği yani toplam artıktan aldıkları payı arttırmak için tarım kesiminin kârını azaltmak çabasında oldukları tespitini yapmak mümkündür.

Büyük sanayi sermayesi, tarım kesiminden daha çok vergi alınması talebini yine bu dönemde dile getirmiştir. Krize karşı alınması gereken önlemler arasında genel olarak vergi yükünün arttırılması talebini dile getirmişler ve tarım kesiminin de içinde olduğu az vergi veren kesimlerin daha çok vergilendirilmesini önermişlerdir. Örneğin TÜSİAD, vergi gelirlerini arttırıcı reformların gerekli olduğunu, vergi yasaları kapsamı dışında kalanların kapsanması gerektiğini, vergi kaçakçılığının önlenmesi gerektiğini anmaktaydı (*Görüş*, 1978 (12) : 21-22; 1979 (11): 33). *Yankı*'ya göre, 'TÜSİAD siyasi nedenlerle isim vermemekle birlikte, hükümetin (Ecevit Hükümeti) toprak ağalarından ve büyük palazlanmış esnaftan vergi almasını istiyordu' (*Yankı*, 1978 (375): 24)

Daha açık bir biçimde, MESS Ankara İl Temsilciler Kurulu Başkanı, sanayinin vergi yükünün ağır olduğunu, bunun yanında tarım ve hizmetler sektörlerindeki vergi yükünün bu sektörlerin ekonomideki ağırlıklarına göre hafif kaldığını belirtmiştir. Tarımdaki yüksek gelir tabakalarının ve hizmetler sektöründeki serbest meslek erbabının etkin şekilde vergilendirilmesi gerektiğini, sanayi vergi

alternatif maliyetlerin göz önüne alınması gerektiğini, taban fiyatlarında çiftçilerin alın terinin değerlendirilmesi gerektiğini, ancak yüksek taban fiyatlarının maliyeti arttırmaması gerektiğini dile getirmişti (*TOBB Haber Bülteni*, 1980(14): 59). TİSK 1979 devlet bütçesi üzerine görüş bildirilirken bir tarım politikasının yokluğuna dikkat çekmiş, taban fiyatlarının parite kistasına göre saptanmadığı, tütün çıkmazının politik, mesnetsiz, kısa görüşlü destekleme alımları uygulamasının en belirgin örneği olduğunu ileri sürmüştü. Ayrıca 1978'de ekonominin genel gelişme hızı içinde tarım sektörünün katkısının % 52 olduğunu, sanayi sektöründe gelişme hızının öngörülenin çok altında kaldığını vurgulamıştı (*İşveren*, 1979 (5): 12).

yükünün ise sermaye birikimini engelleyerek sektörün üretim/yatırım fonksiyonunu daraltacak kadar ağır olduğunu vurgulamıştır (*MESS Gazetesi*, 12 Eylül 1977 (305): 5).

Burada sanayi sermayesinin vergi yükünün, sermaye birikimine engel olduğunun vurgulanması ve tarımın daha çok vergi yükü taşıması talebi, aslında kriz döneminde sermaye birikimini artırma çabasına girildiğini ve bunun için de vergi düzenlemeleri ile sermayenin kendi içinde yeniden yapılanma çabasında olduğunu göstermektedir. Sönmez, Türkiye’de 1980 sonbaharında tekeli sermaye ile pre-kapitalist egemen sınıflar (tefeci, tüccar, toprak ağaları) arasında gerçekleşen çekişmeden bahsederken, tekeli sermayenin bu mücadelede ilk hamleyi 14 Kasım 1980’de yaptığını ve tarımın vergilendirilmesini istediğini vurgular (1986: 201, 199). Oysa, görüldüğü gibi büyük sanayi sermayesinin bu talebi 1980 öncesi de dile getirmiştir. 1980 sonrası bu çelişkinin aldığı biçim, 1980 öncesi durum ile karşılaştırılır ise bu, sermayenin izlediği stratejilerdeki değişikliklere ışık tutacaktır.

Şöyle ki, bu süreçte 1980’den hemen sonra yapılan değişikliklerle tarımın vergilendirilmesine rağmen, büyük toprak sahiplerinden gelen itirazlarla geri adım atılmıştır. TÜSİAD’ın 1981 yılı raporunda dile getirdiği toprak reformu, yani ‘toprak dağıtımında eşitlik’ talepleri, bunun yanında bölgelerin özelliklerine göre uzmanlaşması, bölgesel tarım bankalarının kurulması, tarım arazilerinin spekülasyon amacıyla boş tutulmasını önleyecek önlemler alınması, tarımda ihracata uzanan entegre projelere öncelik verilmesine yönelik talepleri, kır egemenlerinin var olduğu bir tarımsal yapı için sorun oluşturmuştur (Sönmez, 1987: 234). TÜSİAD’ın 1980’in hemen sonrasında dile getirdiği bu talepler, büyük toprak sahibi kesimlerin aleyhine olacak düzenleme talepleridir. Ancak Mart 1981’de tarıma getirilen vergilendirme

ölçütleri, tarım kesimi lehine düzenlemelerle birkaç ay sonra düzeltilmiştir (Sönmez, 1986: 201). TÜSİAD'ın tarım raporu ile ortaklıklar taşıyan (Sönmez, 1986: 210) ve özellikle TÜSİAD'ın toprak reformuna ilişkin talebini içeren Toprak ve Tarım Reformu yasa tasarısı⁵⁷, Nisan 1982'de büyük toprak sahiplerinin itirazı ile Meclis komisyonundan değiştirilmek üzere geri çekilmiştir (Sönmez, 1986: 205; 1987: 235). 1983 baharında, toprak dağıtımını içeren, biri devlet bakanı diğeri ise tarım ve köy işleri bakanı tarafından hazırlanan ve toprak dağıtımını içermeyen iki tasarı çatışmış ve bu düğüm çözülememiştir (Sönmez, 1987: 235). Sönmez, 1980'lerin ilk yıllarında tekelci sermaye ile tarım egemenlerinin arasında dozu yükselebilecek bir çatışma gözlemekte ve bunun tekelci sermayenin ele geçirdiği tarihi bir fırsat olduğu görüşünü savunmaktadır (Sönmez, 1986: 219). Tüm bu analizler izlenerek, tekelci sermaye ile tarım kesimi arasındaki çatışmanın 1980 öncesinde de var olduğu ancak 1980 sonrasında bu çelişkinin daha da şiddetlendiği tespitini yapmak mümkündür. Nitekim Sönmez, büyük burjuvazinin tarıma ilişkin yaklaşımının, tarımın sorunlarına dair görüşlerin ve çözüm önerilerinin, 1980 sonrası yıllarda daha sistemli ifade edilmeye başladığını ileri sürmektedir (Sönmez, 1987: 233).

Öte yandan büyük sanayi ve ticaret sermayesi, 1980 öncesi dönemde tarım ve sanayi işbirliğine de vurgu yapmıştır. 1980 sonbaharında bu işbirliği vurgusu daha göze çarpsa da⁵⁸ krizin kendini hissettirdiği süreç içinde de bu nokta dile

⁵⁷ Toprak ve Tarım Reformu yasa tasarısıyla küçük üreticiliğin yaygınlaştırılmak istendiği, küçük işletmelere dayalı bir tarım yapısının amaçlandığı ileri sürülebilir (Sönmez, 1986: 209-210). Bu şekilde, tekelci sermaye tarafından; ticari kâr, rant, toprak kirası gibi kâr oranlarını düşüren kategorilerin tasfiyesini sağlamak ve sisteme dinamizm kazandıracak, daha çok artık kitlesi yaratacak ve yüksek üretkenlik düzeyini gerçekleştirecek tarzda küçük üreticiliğe dayanan tarımsal modeli desteklemek hedeflendiği açıktır (Sönmez, 1986: 218-219). Bu düzenlemelerin ve tarımda teknoloji kullanımının, küçük üreticinin borç gereksinimini ve tüccara bağımlılığını azaltacağı için, kır egemenlerinin çıkarlarına, tefeci tüccar ve toprak ağalarının çıkarlarına ters düştüğü açıktır (Sönmez, 1987: 235).

⁵⁸ TOBB Başkanı Yazar, Bandırma'da Hububat ve Mamullerin temel sorunları seminerinde, Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının ve dünya konjonktürünün tarımı en az sanayileşmek kadar

getirilmiştir. Örneğin TİSK, ihracatın önemi ve gerekliliğini vurgularken, hem sanayi hem de tarım sektörünün bu alanda gerekli dinamizmi göstermesi gerekliliği üzerinde durmuş, tarım ve sanayinin bu hayati çaba içinde yalnız bırakılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Narin: “...çağımızda sadece iç tüketim piyasasına hitap eden bir üretim sistemi sıhhatli ve güçlü bir ekonominin işareti olamaz” demiştir (1978a: 6-7). Ayrıca, esnaf ve sanatkarlar ile tarım sektörü problemlerine ciddiyetle çare bulunması dile getirilmiştir (İbrahimoglu, 1979a: 8).

Aslında büyük sermaye tarafından yapılan bu işbirliği çağrısının ve tarım sorunlarını ele almanın gerekliliği vurgusunun tarımda bir dönüşümün hedeflenmesi yani konjonktüre uygun bir biçimde tarımın sanayileşmesi ve yeni birikim modelinin gerektirdiği biçimde ihracata katkı yapar hale getirilmesi çabasıyla ilişkili olduğunu ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. TOBB Başkanı Yazar’ın dile getirdiği gibi Gaziantep Ticaret ve Sanayi Odası Başkanı da rakamlı örneklerle, işlenmiş tarım ürünü ihracının yani “buğday yerine makarnanın, tane mercimek yerine mamul halde mercimeğin” dünya piyasasında daha değerli olduğunu göstermektedir (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (14): 52). Buradan tarım kesiminin, sanayi ile işbirliği yapması gerektiği vurgusunun, aslında sanayi kesiminin ihracata yönelme zorunluluğunun bir parçası olduğu ve sanayinin, ürünü işleme, paketlenme gibi yeni sanayileşme alanları yaratma ve işlenmiş ürünü ihraç etme çabasında olduğu sonucunu çıkarmak mümkün

önemli ve hayati yaptığını ileri sürüyordu. Petrolün bir silah gibi kullanıldığı, buğdayın da karşı silah olarak kullanılabileceğinin anlaşıldığı; pamuk yerine pamuk ipliği, iplik yerine kumaş, kumaş yerine un, un yerine makarna imal ve ihracının daha akıllıca bir davranış olduğunu belirtiyordu. Yine başka bir sempozyumda (6 Ekim 1980 Uluslararası tarımsal mekanizasyon ve enerji sempozyumu) dünyanın ve Türkiye’nin içinde bulunduğu koşulların bu kesime özel bir önem ve ağırlık kazandırdığını, tarım ürünleri ihracı yolu ile açlara yardımın insanlığa hizmet borcu olduğunu ileri sürüyor; sanayi ve tarım işbirliğinin önemini vurguluyor, üniversitelere teknoloji ve patent çalışmaları için çağrıda bulunuyordu (*TOBB Haber Bülteni* 1980 (16): 2-3). Adana Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Sabancı, tarımın ihmal edilmemesi gerektiğini, dünya konjonktüründeki gelişmelerin Türkiye’nin üretebileceği tarım ürünlerine karşı olan dış talebin devamlı artışını ortaya koymakta olduğunu belirtiyordu. Tarım sektöründen sağlanacak ihracat gelirinin Türkiye’nin üretim/yatırım tıkanıklığını aşacak döviz bulmasına yardım edebileceğini ileri sürüyordu (TOBB, 1980d: 39-40).

gözükmektedir. Sanayi kesiminin burada makineleşme, kimyasal gübre üretimine yönelme⁵⁹ ve ürünü işleyerek ya da işlenmiş ürünü pazarlayarak sermaye birikimini arttırma stratejisi izlediği ileri sürülebilir. Poulantzas'ın sanayi ve tarım kesimine ilişkin genel önermeleri izlendiğinde, bu süreç sonunda, tarım ürününün işlenmesinde önem kazanan dönüştürücü sanayiler yanında, büyük tüketim işletmelerinin kurulması büyük toprak sahiplerinden büyük ticaret sermayesine kazancın transferi demektir (2004: 110-111). Dolayısıyla bu noktada tarım kesimi, sanayi kesimi yanında büyük ticaret sermayesi ile de çatışmaktadır. Görüldüğü gibi, sanayi kesimi ve büyük ticaret sermayesi, tarım kesiminden kazanç transferi sağlayacak ve tarımı yeni birikim stratejisi ile uyumlaştıracak düzenlemeler talep etmiştir.

Tarım kesimiye bu dönemde genel olarak, sanayiye merkeze koyan yaklaşımları eleştirmiş ve tarımın diğer sektörler için vazgeçilmezliğini ön plana çıkarma çabası içinde olmuştur. TZOB, her sektöre ağırlık verme çabasını olumlu karşıladıklarını ancak yine de nüfusun çoğunluğunu ve ekonominin temelini teşkil eden tarıma, ülke içindeki ağırlığına uygun ölçüde önem verilmesinde ve sanayi ile ticaretin tarımın ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde planlamasında ısrar edeceklerini dile getirmiştir (TZOB, 1976: 4). Yine, Genel Sekreter Zeki Yüçetürk yaptığı açıklamada, TZOB olarak uzun zamandır sanayileşme programlarına rağmen tarım sektörünün asla ihmal edilmemesi gerektiği üzerinde ısrarla durduklarını vurgulamıştır (*TZOB Haber Bülteni*, 25 Nisan 1976 (93): 3).⁶⁰

⁵⁹ Örneğin ESO, gübre konusundaki dışa bağımlılığa dikkat çekiyor ve kimya endüstrisinin gelişmesi için gerekli planların yapılıp uygulanması gerektiğine işaret ediyordu (*ESO Haber Bülteni*, 1978 (23): 3). Yani tarımın sanayiye muhtaç olduğu yönün altı çiziliyor ve sanayi ile işbirliği gereksinimi vurgulanıyordu.

⁶⁰ Sanayinin üç planlama döneminde de sürükleyici sektör olarak kabul edildiğini, ancak tarımın ihtiyacı olan gübre, ilaç, traktör, alet ve makine üretiminde programın çok gerisinde talebin altında

1978'deki TZOB genel kurulunda, kalkınmada tarımın ve ziraatın önemi vurgulanarak “tarım sektörünün nerede kullanabileceğini bilmeyen şahıslar için bir ‘çöplük’ olarak telakki edilmesi ve diğer bazı kimseler tarafından da sanayi sektörü için aşırı kaynak yaratan ve sömürülen bir sektör olarak mütalaa edilmesi pek mantıklı bir değerlendirme olmayacaktır” denilmektedir (TZOB, 1978: xv-xvı).

Bunun yanısıra tarım kesimi, sanayi ile ticaret kesimini ‘tarıma destek’ olmamakla eleştirmektedir. TZOB tarafından, gerek sanayinin gerek ticaretin tarım sektörü için gereken destek ve çabadan yoksun olduğu vurgulanmıştır. Örneğin ticaret sektörünün, tarım ürünlerinin pazarlanmasında ve dünya piyasasına nüfuz edilmesinde etkili olamadığı;⁶¹ ulaştırmanın tarıma girdi temini ve tarımsal ürünlerin pazara vaktinde yetiştirilmesi konusunda gelişme göstermediği dile getirilmiş;⁶² oysa tarımın, sanayiye hammadde, ticarete emtia vererek onların en büyük yardımcısı ve destekleyicisi olduğu belirtilmiştir (TZOB, 1976: 4). Yine, 1977'deki tıkanıklığın aşılmasının olanaksız olmadığı, ancak dış ticaret faaliyetlerinin aktif hale getirilmesi, güvenilir ve devamlı pazarlar bulunması gerektiği, bunlar sağlanmadan dünya pazarlarında meydana gelen dalgalanmalara bağlı kalınacağı ileri sürülmektedir (TZOB, 1978: 557).

kalındığını, örneğin ‘üretim vasıtası’ olan traktör üretiminin 33 bini aşmadığı halde, bir ‘tüketim vasıtası’ olan otomobil üretiminin 60 bini geçtiği dile getirilmiştir (TZOB, 1976: 4).

⁶¹ Ticaret sektörünün tarım ürünlerine dış ülkelerde istikrarlı pazarlar bulamadığı, her yıl tarım ürünü stoklarının ülkeye ağır mali yükler getirmesini engelleyemediğini, üreticiye cazip fiyatlar sağlayamadığı dile getiriliyordu. Ticaret kesiminin iç ticarete üretici fiyatı ile tüketici fiyatı arasında denge kuramadığı ve üretici yerine ticaret erbabını korumayı esas aldığı ileri sürülüyordu. 1977 yılında dış ticaretin önceki yıllara oranla gerileme gösterdiğini, stok miktarının ihracat miktarına yaklaştığı vurgulanıyordu. Bu stoklara ihraç olanakları bulunursa, döviz sıkıntısının büyük ölçüde giderileceğine dikkat çekiliyordu (TZOB, 1978: 557).

⁶² Ulaştırma taleplerinin zamanında ve güven içinde karşılanmasında yeterli gelişme olmadığı, özellikle ulaşım sektörünün alt kesimlerinde organizasyon, koordinasyon, işletmecilik, yeterli ve yetenekli personel yokluğu gibi nedenlerle ulaştırma hizmetlerinin yeterli derecede gelişmediği vurgulanıyordu. Artan tarımsal üretimin ve tarımsal girdilerin yarattığı ulaştırma talebi ile günün ulaştırma hizmeti arasında istenilen organik bağlantının sağlanamadığı dile getiriliyordu (TZOB, 1978: 567, 568).

Tarım kesimi tarafından sanayi, ticaret ve ulaşım sektörlerine yöneltilen eleştirilere, turizm alanına ilişkin talep ve eleştirilerini de eklemek mümkündür. TZOB, turizm giderlerinin, yurdun ekonomik seviyesine oranla oldukça yüksek olduğu tespitini yapmaktaydı. Dış seyahatlerin kısıtlanmasıyla turizm giderlerinin üçte bire indirilmesinin mümkün olacağını ileri sürülmekte ve dışarı çıkan turist başına tanınan döviz miktarının arttırılması, dış seyahat vergisinin kaldırılması, gümrüklerden malların rahatlıkla geçebilmesi gibi düzenlemelerin turizm giderlerini arttırdığı vurgulanmaktaydı (TZOB, 1978: 19,20). Ayrıca deniz turizmi dışında dağ, kaplıca gibi diğer turizm kollarına yönelme gerekliliği, bu alanda gerekli tedbirlerin sistemli bir biçimde ele alınması gerektiği; bunun da şehir, kasaba ve köy⁶³ arasında turizm potansiyeli olan yerlerde daha adil ve dengeli bir şekilde yararlanma fırsatı doğuracağı ileri sürülmekteydi (TZOB, 1978: 575-576). Yani, turizmin deniz ve şehir merkezli bir etkinlik olarak tanımlanması eleştirmekte, kırsal da bu sektörün getirilerinden yararlanması talebinde bulunmaktaydılar. Özellikle turizm giderlerinin yüksek olduğuna ilişkin tespitleri ve gümrük denetimi, dış seyahat vergisine taraftar olmaları tarım sektörünün hizmet sektörü ile ya da daha genel anlamda büyük sermaye ile çatışma noktalarını ortaya koymaktadır.⁶⁴

Bu çatışma noktaları yanında, tarım kesiminin karaborsanın engellenmesine ilişkin bazı talepleri, büyük ticaret sermayesine karşı sanayi sermayesi ile ortak taleplerinin olabileceğini göstermektedir. TZOB gerekli tedbirler alınmadan yalnızca ticari amaçlarla besin maddesi ithal etmenin ve bazı tarım ürünlerinin ihracını

⁶³ 1976 yılındaki kurulda turizm gelirlerinden köylerin de yararlanması hususunda hiçbir projenin ele alınmadığına işaret ediliyor (TZOB, 1976: 4).

⁶⁴ Özellikle, TÜSİAD'ın turizmi darboğazdan çıkışta önemli bir sektör olarak gördüğü göz önüne alındığında, bu çatışmadan söz etmek mümkündür. Eczacıbaşı, Türkiye'de turizmin olanaklarının çok olduğunu, Türkiye'nin darboğaza girmeyebileceğini, aksi halde bundan politikacıların tutumunun sorumlu olduğunu ileri sürmüştür (*MESS Gazetesi*, 24 Temmuz 1978 (348): 4).

önlemenin ülkeyi dışa bağımlılığa mahkum etmek ve tarımda kalkınmayı aksatmak anlamına geleceğini ileri sürmüştür (TZOB, 1976: 6). Türkiye’de üretilen ve üretim potansiyeli bulunan hiçbir ürünün ithal edilmesine, pahalılığı önlemek amaçlı da olsa, taraftar olmadıklarını dile getirmiş; bunun, buğday ve pirinçte olduğu gibi, tarım dışı sektörlerin, ellerindeki malın fiyatındaki artışı sağlamak için uyguladığı ticari bir taktik olduğu vurgulamıştır. Bu nedenle piyasadan bazı maddelerin çekildiğini ileri sürmüştür (TZOB, 1976: 5).

Özetlemek gerekirse, ticaret kesiminin tarım kesimi için uygun pazarlar bulamaması, karaborsaya olan eğilimi gibi konular, bunun yanısıra turizm ile alakalı ama aslında serbest ticaret ile de ilişkili olan, dış seyahat vergisinin kaldırılması, gümrüklerden malların rahatlıkla geçebilmesi gibi bazı düzenlemeler, tarım kesiminin, ticaret, turizm ve ulaşım sektörlerindeki yani büyük sermayeyle arasındaki gerilim/çatışma noktalarını ortaya koymaktadır. 1980 öncesinde tarım kesimi kendi konumunu sanayi kesimine karşı netleştirmek çabasındadır. Yine de tarım kesiminin örgütlülük ve bilinçlilik bağlamında kendini 1980 hemen sonrasında var etmeye başladığı dikkate değer bir noktadır (Sönmez, 1986: 200).

3.1.1.2. Tekelci Sermaye ve Tekelci Olmayan Sermaye Arasındaki Çatışmalar:

12 Eylül darbesine kadar olan süreçte, tekelci büyük sermaye ile tekelci olmayan küçük/orta boy sanayici ve esnaf kesimi arasında göze çarpan çatışma unsurları içinde dönemin para-kredi politikası, özellikle faiz hadlerinin serbest bırakılması ya da düşürülmesi yer almaktadır. Önerilen para-kredi politikasının küçük sermayelerin elenmesi stratejisinin bir parçası olduğu açıktır.

Örneğin 1978 yılında, TOBB toplantısında, Birlik Genel Kurulu Başkan Vekili Feridun Alpat, Anadolu'da çalışan tüccarların ve küçük sanayicinin, para-kredi politikalarına ilişkin son derece endişeli olduğunu, bankaların Anadolu şubeleri finansmanlarının her geçen gün daraldığını ve paranın İstanbul'a, büyük sanayiciye, ithalatçıya kaydırıldığını; parası olana daha çok kâr yapma yolları açılırken, küçük tüccar, esnaf ve sanayicinin geçim yollarının daraltıldığını, sonuçta da ekonominin darlığa ve durgunluğa itildiğini ileri sürmektedir (TOBB, 1978c : 77).⁶⁵

Burada Ecevit Hükümeti'nin para ve kredi politikası eleştirilmiş olsa da⁶⁶ daha sonra bu eleştiri, 1980 yılında özellikle 24 Ocak Kararları ile ilişkili olarak faiz hadlerinin serbest bırakılması ve bu çerçevede kredi olanaklarının daraldığı biçiminde tekrar gündeme gelmiştir. Faiz hadlerinin serbest bırakılmasının küçük esnafı, orta ve küçük sanayiye zor durumda bıraktığı TOBB bünyesindeki toplantılarda çeşitli odalarca ve ESO tarafından dile getirilmiştir. Küçük esnafın ve

⁶⁵ Son 3- 4 aydır yürütülmüş olan para kredi politikasının Anadolu tüccarını kasıp kavuracağından endişe ettiğini, bu sene (1978) faizci, tefeci, gayri meşru para piyasasında çalışanların altın yılı olacağını dile getirmiş, 'zenginlerin daha çok zengin olacağı, parasal sermayesi olan, sermayesinin tamamı, yarısı ya da bir kısmı bankaya bağlı olanların ise ezilecek olduğunu, onların da fakirleşeceğini ileri sürmüştür (TOBB, 1978c: 77).

⁶⁶ Bu eleştiri, bir bakıma, Ecevit Hükümeti'nin izlediği politikanın da büyük sermaye lehine olduğunu ortaya koymaktadır.

Anadolu'daki küçük ya da orta boy sanayicinin yok olacağı vurgulanmaktadır.⁶⁷ Özellikle para darlığının daha çok küçük işletme ve sanayileri etkileyeceği, sürecin büyükler ve tekeller lehine olduğu uyarısı yapılmıştır. Örneğin ESO başkanı Yavuz Zeytinoğlu, yapılan bir röportajda para darlığının, orta ve küçük sanayiye yatırım tasarılarından vazgeçirdiğini, üretimlerini düşürmeye zorladığı ve işyerlerini kapanma noktasına getirdiğini, öte yandan büyük sanayicilerin finans kuruluşları ile kaynaşmış durumda olduklarından tahvil satma, kredi bulma, sermaye arttırma konularında büyük olanak ve beceriye sahip olduklarını, sıkıntı çekseler bile bunu atlatmalarının mümkün olduğunu, hatta küçük kuruluşları emerek daha kârlı çıktıklarını ileri sürmektedir (*Yankı*, 1980 (493): 23).

Gerçekten de daraltıcı para politikası ve faiz hadlerindeki serbestlik, büyük tekeli sermayenin desteklediği ve zorunlu⁶⁸ gördüğü önlemler içinde yer almaktaydı. Örneğin İbrahimioğlu, 24 Ocak Kararları'ndan sonra izlenen daraltıcı para politikasının sonucu olarak ortaya çıkan para ve kredi kıtlığının kaçınılmaz olduğunu, ancak bundan üretim ve ihracatın olumsuz yönde etkilenmemesi için çareler düşünülmesi gerektiğini, ihracatçılar yönünden daha az daraltıcı selektif bir kredi politikası izlenmesinin yerinde olacağını belirtmiştir. Yine faiz oranlarının

⁶⁷ Kırıkhan Ticaret ve Sanayi Odasından Abdullah Abalı, banka faizlerinin küçük esnafı zor durumda bıraktığını, faiz hadlerinin serbest bırakılmasının faydası kadar zararı olduğu, enflasyon önlenirken küçük esnafın ortadan kalktığını ileri sürmektedir (*TOBB Haber Bülteni*, 1980(14): 61). Benzer bir şekilde, Mesut Erez (ESO) TOBB Ekonomik Kurulu ilk toplantısında (31 Temmuz 1980) faiz kararname ile faizlerin serbest bırakılmasının banka mevduatlarını arttırmadığını, mevduat sertifikasının kuruluşların para darlığına çare olacağı kanaatinde olmadığını, banka ve banker arasındaki eşitsizliği kaldırmak için bu uygulamanın yapıldığını ancak eşitsizliğin kalkmadığını bankerlerin rahat çalıştığını bunun çaresinin sermaye piyasası kanununun bir an evvel çıkarılması olduğunu dile getirmiştir (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (13): 37-38).

⁶⁸ İbrahimioğlu'na, banka faiz hadlerinin serbest bırakılmasını nasıl değerlendirdiği ve bunun küçük sanayiciler üzerinde nasıl bir etkisi sorulmuştu: O da enflasyon etkisi altında olan ekonomilerde yüksek faiz politikası takip etmenin gerekli olduğunu, banka faizlerinin serbest bırakılmasının bu ihtiyaçtan doğduğunu dile getirmişti. Ancak bu artışın bir sınırı olduğunu, bunun da sanayinin kredi ihtiyacı ve bankaların kredi yaratma gücünün kesiştiği nokta olduğunu ileri sürüyordu. Faiz hadlerinin yükselmesinin, maliyetleri etkileyeceğini ancak aynı zamanda işletmeleri daha verimli, bankaları ise daha rasyonel çalışmaya iteceğini belirtmişti (*İşveren*, Temmuz 1980 (10): 23)

arttırılmasının halkı tasarrufa ve tasarruflarının bankada toplamaya iterek banka sisteminin kredi yaratma gücünü arttıracığını ileri sürmüştür (İbrahimoğlu, 1980b: 4). Gerçi büyük sermaye içinde de 12 Eylül sonrası dar/kıt kredi-yüksek faiz politikasına karşı çıkışlar olmuştur ancak bu da yabancı sermaye ve yerli sermaye arasındaki farkla, yerli sermaye ile iç pazara dönük üretim yapan sanayilerle, ihracat odaklı sermayelerin ve bankalarla ilişkili sermayelerin farklılığı ile açıklanabilir⁶⁹.

Büyük tekelci sermayenin desteklediği ve 24 Ocak Kararları sonrasında gündeme gelen para politikası ve faiz hadlerinin serbestliği, orta ve küçük sanayi kesimlerinde yeni düzenleme taleplerini de beraberinde getirmiştir. Bu kesimler, özellikle 24 Ocak Kararları'na yönelttikleri eleştirilerde, Anadolu sermayesi/küçük sanayi sermayesi önündeki yatırım maliyeti, finansman sorunları gibi engelleri vurgulamışlardır. Büyükle karşılarında küçüklerin desteklenmesi ve belirli kolaylıklar sağlanması aksi takdirde küçük sermayenin batışının kaçınılmaz olduğu savunulmaktadır.

Örneğin ESO Yönetim Kurulu Üyesi ve Başkan Vekili Yılmaz Çakır ile yapılan söyleşide, 24 Ocak Kararları'nın, Anadolu'daki orta ve küçük sanayi kuruluşlarını destekleyecek yeni kararlarla desteklenmezse yalnızca büyük boyutlu, sayıları birkaçı aşmayan kuruluşu ayakta tutacağı iddiası yer alıyordu. Bunlar dışındaki kuruluşların ayakta kalmasının ve yeni yatırımlara girişmesinin mümkün olmadığını, 24 Ocak Kararları'nın Anadolu'daki yatırım hevesini büyük ölçüde zedelediğini vurguluyordu. Yatırımları canlandırmanın yolunun, yeni destekleri

⁶⁹ 12 Eylül sonrası Özal'ın "yüksek faiz, dar kredi" politikasını Sabancı desteklemez iken, Koç destekliyordu. Yüksek banka faizlerinin Sabancı'yı zor duruma soktuğu, çünkü düşük yasal faiz ödeyerek tasarrufları yatırımlarında kullandıkları ileri sürülüyordu. Koç bu durumda değildi. *Yankı*, Özal ve politikası etrafında iş alemi çekişmelerinin, kutuplaşma olarak basına yansıdığını belirtiyordu. Koç'un kontrol ettiği Milliyet ve başından beri Özal'ı destekleyen Tercüman bir yanda, diğer yanda Koç'un reklam desteğinin çekildiği Hürriyet ve Cumhuriyet vardı. Aslında bu çekişmenin, tasarrufu teşvik için yüksek banka faizleri uygulamasının başladığı dönemde, yaz aylarında başladığı da belirtiliyordu (*Yankı*, 1980 (508): 24).

kapsayan bir kararlar bütününi girişimcilerin önüne sürmek olduğu söylerken, yatırım maliyetlerini karşılamada zorlandıklarının, üretime geçtikten sonra iç ve dış finansman sorunlarıyla karşılaştıklarının, iç finansman sorunu çözümlenmezse devlet transferlerinin günü gününe yapılmasının bir önemi olmadığını altını çiziyordu (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (55): 16-17).

ESO ayrıca, yurt dışından mal ithal etmek zorunda olan sanayicilerden güçlü firma sahibi olanların dış kredi imkanı bulabileceğini ancak gelişmekte olan (döviz kredisi kullanan) Anadolu sanayi için tek kaynağın Türkiye Sınai Bankası ile sınırlı olduğunu belirtiyordu. Devalüasyonların firmaları mali yönden çalışamaz duruma getirdiğini, orta vadeli kredi ve sermaye ihtiyacı karşılanmaz ve bir kaynak bulunmaz ise tamamı Anadolu'da bulunan 190 firmanın batışının önüne geçilemeyeceği vurgulanmıştı. 1978 yılındaki bir kararla kur garantisinin kaldırıldığı, bunun Anadolu sanayicilerinin devlete olan inancını sarstığı, Anadolu sanayicilerinin kotadan tahsis alan güçlü sanayi kuruluşları karşısında çalışamaz duruma sokulduğu, bundan sonra alınacak önlemler içinde en önemli olanının kur garantisinin yeniden sağlanması olduğu ileri sürülüyordu (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (58): 2-6).

İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkanı İbrahim Bodur, 1980'de yürürlüğe giren faiz kararnamesinin birikim sağlanması açısından yararlı olduğunu, ancak bu birikimin üretim ve yatırıma yansımadığını, varolan kredi maliyetleriyle de yeni yatırımlar yapmanın ve üretimi arttırmanın mümkün olmadığını dile getirmişti. Yükselen faizlerin entegre hale gelen büyük sanayi üzerinde kısa ve orta dönemde fazla etkisi olmayacağını, ancak orta ve küçük sanayinin büyük sıkıntılar çekeceğini ileri sürmüştü, kararnamenin gözden geçirilmesi, durum ve şartlara göre yeniden ayarlanması gerektiğini ileri sürmüştür (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (71): 8).

Sonuç olarak, Anadolu sermayesi ya da tekelci olmayan sermaye, sermaye birikimini tekelci sermaye çıkarları doğrultusunda yeniden sağlayacak dar para politikası, yüksek faiz gibi uygulamalara doğrudan karşı çıkmış olmasa da kendi lehlerine birtakım düzenlemeler doğrultusunda talepte bulunmuşlardı. Yeni birikim stratejisinin kaçınılmaz bir sonucu olan bu düzenlemelere sermaye birikiminin krizi ve sınıf mücadelesinin geldiği aşama nedeniyle tümüyle karşı çıkamadıklarını ancak özellikle 1980 darbesi sonrası, kendi lehlerine bir takım düzenlemeler için çaba gösterdiklerini ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Bunlar dışında tekelci sermayeye karşı doğrudan cephe alan, daha doğrusu tekelci sermaye ile aralarındaki farkı açıkça ve sert biçimde vurgulayan MESS, tekelci sermaye ve tekelci olmayan sermaye arasındaki bir başka, belki de daha temel bir çatışma noktasına dikkat çekmektedir: Bu iki sermaye kesiminin işçi sınıfına karşı konumlanışları farklılık gösterebilmektedir. Poulantzas'a göre, burjuvazi içindeki siyasi güç dengeleri işçi sınıfı ile yüzleşme konteksine bağlıdır ve tekelci ile tekelci olmayan sermaye arasındaki uzlaşılışiyi belirleyen şey işçi sınıfı ile ilişkileridir (1978: 146). Poulantzas'ın bu tespiti anımsanırsa, MESS'in işçi sınıfına karşı yürüttüğü mücadelede, tekelci sermayeye de karşı konumlanışını anlamak daha kolay olacaktır. MESS'in işçi ücretleri, toplu sözleşmeler ve kıdem tazminatı ile ilgili konularda ortaya çıkan anti-tekelci tavrı, temsil ettikleri kesimin, işçi sınıfı talepleri karşısında tekelci sermaye kadar güçlü ve esnek olamayacakları gerçeği⁷⁰ ile doğrudan ilişkilidir. Bu aynı zamanda MESS'in neden sermayenin işçi sınıfına karşı militan sendikası olma özelliğine sahip olduğunu da açıklamaktadır.

⁷⁰ Tekelci sermaye, işçi sınıfı mücadelesinin sonuçlarını, tekelci olmayan sermayeye yükleme çabasıdadır (Poulantzas, 1978: 149-150). Nitekim tekelci sermayenin işçi sınıfı kazanımlarına karşı, örneğin ücretlerdeki artışa karşı daha esnek olabileceğinin kanıtı TÜSİAD'ın işçi ücretleri ile ilgili tavrında bulunabilir (bkz. III. Bölüm İkinci Kısım).

MESS zaman zaman bazı işverenleri, ücret adaletsizliği yaratmakla suçlamış, kıdem tazminatı gibi işçilerin kazanım sağlayabileceği konularda en fazla zarar göreceğ kesimin kendileri olduğunu dile getirmiştir.⁷¹

Şöyle ki, MESS Başkanı Özal, Eylül 1979 toplu sözleşmeleri öncesi (174 işyerini kapsayan, sendikal tarihin en geniş kapsamlı toplu sözleşmeleri, grup sözleşmesi müzakereleri) basın mensuplarına yaptığı açıklamada, amaçlarının işyerlerini ayakta tutmak, teşebbüs gücünü öldürmemek ve çalışanları işsiz bırakmamak olduğunu bu yüzden sözleşmelerde asla taviz vermeyeceklerini vurgulamış ve “Şu husus kesinlikle bilinmelidir; bizim arkamızda devletin hazinesi yok, bizler hesabımızı bilen bir hür teşebbüs kesimiyiz. Tekelci sermaye gibi, devlet hazinesinden avuç avuç alıp, aslında halkımızın cebinde çalıntı ücretler ödemeyecek kadar farklı bir sanayi kesimini teşkil ediyoruz...” demiştir (*MESS Gazetesi*, 6 Ağustos 1979, (363): 4).

Yine özellikle ESO'nun da temsil ettiği küçük orta boy sanayinin hizmet sektörüne yönelik eleştirisi, tekelci sermaye ile bu kesim arasındaki bir başka çatışma noktasını, gerilimi işaret etmektedir. Özellikle hizmet sektörünün olması gerekenden daha büyük olduğu ve bu sektörden alınan vergilerin azlığına ilişkin tespitleri, tekelci olmayan sermayenin, hizmet sektörünün içinde bulunduğu tekelci kesimle çatıştığı bir başka alanı ortaya koymaktadır.⁷²

⁷¹ MESS Başkanı Şükrü Er, XX. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, her şeyden önce ücret dengesi ve sosyal adalet üzerinde durduklarını, hükümetin politik, işverenlerin ise ticari amaçlarla ücret adaletsizliği yaratmaya, zarar eden işyerlerini iflas ve işsizliğe sürüklemeye hakları olmadığını belirtmiştir (*MESS Gazetesi*, 24 Kasım 1976, XX. Genel Kurul özel sayısı). Yine, kıdem tazminatının artışı karşısında, orta sınıf sanayici ve küçük esnaf için tek yolun iflas olduğu söylenmektedir (*MESS Gazetesi*, 24 Kasım 1976 (özel sayı): 6). MESS iyi kâr yapan işyerlerinin daha fazla zam yapmaya hakkı olmadığına, KİT'lerde de zararlara rağmen işçi ücreti zamlarının yüksekliğine dikkat çekerek; ücretler, kıdem tazminatı gibi konularda işçi sınıfı kazanımlarına karşı daha kırılgan olduklarını ortaya koymuşlardır.

⁷² Mümtaz Zeytinoğlu, Sanayi Odalarının yayınladığı gibi ağır sanayinin belirli bir oranda olması gerektiğini vurguluyor ve milli gelir içinde hizmet sektörünün payının %53,3 olduğunu aslında bunun

3.1.1.3. Sanayi Sermayesi İle Ticaret Sermayesi Arasındaki Gerilimler

Bu dönemde sanayi ve ticaret kesimi arasında, TOBB'un bünyesine yansıyan bir gerilimden ya da bir çatışma vardı. TOBB başkanı seçimi ile yüzeye çıkan bu gerilimin tarihini daha eskiye dayandırmak mümkündür. Ancak bu iki kesim arasındaki çatışmanın niteliğini ve bu çatışmanın büyük sermaye içinde bir çatlak yaratma eğilimini taşıyıp taşımadığını tartışmak gerekmektedir.

Sanayi ve tüccar kesimi arasında TOBB'ta cisimleşen bu çatışmanın TOBB'un kurumsal tarihiyle belirgin bir ilişkisi vardır. TÜSİAD'ın kuruluşuna ve TİSK'in güçlendiği yıllara yani 1970'lere kadar TOBB, sermayenin örgütlendiği en önemli kuruluştur. Döviz tahsisi gibi yetkilere sahiptir. Özel sektöre tahsis edilen döviz, odalar aracılığıyla tüccar ve sanayiciye dağıtılmaktadır. Bu tür yetkiler de odalara hakim olma yarışını doğurmaktadır (Sönmez, 1992: 153, 155; Bianchi, 1984: 251-253).⁷³ 1960'lı yıllar üretken sanayi sermayesinin ticaret kesimi ile çatışmalarına tanık olmuştur. Dönem boyunca, artı-değerden alınan pay, üretken sermaye ile ticari sermaye arasında mücadele konusu olmuş, TOBB'da temsiliyet önem kazanmıştır. TOBB temsiliyetinin niceliğe dayanıyor olması, üretken (*sanayi*) sermayenin ticari sermaye karşısında TOBB'da söz sahibi olmasını engellemiştir (Tuna, 2009: 320).

Örneğin Koç, Yaşar ve Eczacıbaşı grupları odalarda hegemonik olamamış sermaye gruplarıdır. Odalarda, büyüklükleri oranında temsil edilememeleri sonucunda TÜSİAD'ı kurarak, büyük holdinglerin temsil sorununa çözüm bulma

%20'lerde olması gerektiğinin altını çiziyor; ayrıca ağır sanayinin yapısının da düzelmesi gerektiğini belirtiyordu (ESO, 1981: 431).

Daha önce de yer verildiği gibi, MESS Ankara İl Temsilciler Kurulu Başkanı, sanayinin vergi yükünün ağır olduğunu, tarım ve hizmetler sektörlerindeki vergi yükünün ekonomideki ağırlıklarına göre hafif kaldığını belirtmiştir. Tarımdaki yüksek gelir tabakalarının ve hizmetler sektöründeki serbest meslek erbabının etkin şekilde vergilendirilmesi gerektiği, sanayi vergi yükünün ise sermaye birikimini engelleyerek sektörün üretim/yatırım fonksiyonunu daraltacak kadar ağır bulunduğunu vurgulamıştır (*MESS Gazetesi*, 12 Eylül 1977 (305):5).

⁷³ 12 Mart döneminde odaların bu yetkisi alınıp, doğrudan ilgili bakanlıklara verildi. Bu da odaları işlevsizleştirmenin önemli bir adımıydı (Sönmez, 1992: 157)

çabasına girmişlerdir (Sönmez, 1992: 157). Öte yandan, TOBB bünyesinde, Sabancılar'ın Kocaeli ve Adana Sanayi Odası'nda, Yaşar Ailesi'nin Ege Sanayi Odası'nda, Koç'un ise İstanbul Sanayi Odası'nda etkinlik arayışına devam ettiği de bir gerçektir (Sönmez, 1992: 157). 1972-1979 yıllarının TOBB başkanı Sezai Dıblan, Demirel'in (AP'nin) TOBB seçimlerindeki adayı olarak bilinmektedir. Dıblan'ın başkan olması ve İstanbul Sanayi Odası'nın TOBB'un yönetiminden çıkarılması, TOBB liderliğinin İstanbul'dan Ankara'ya kaydığı da göstergesidir (Bianchi, 1984: 251, 257). Bu açıdan, TOBB ticari sermaye yanında küçük ve orta ölçekli yerel sanayi ve ticari sermayenin (Konya-Kayseri gibi) de temsil edildiği bir örgüt olarak değerlendirilmelidir. Büyük üretken sermayenin 1960'ların sonunda genişleyen sermaye birikimine bağlı olarak merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerini artırması nedeniyle TÜSİAD'ı kurması ile TOBB, büyük üretken sermaye ile ilişkisi olan küçük ve orta büyüklükteki üretken sermayenin ve ticaret sermayesinin etkinlik sağladığı bir örgüt konumuna gelmiştir (Tuna, 2009: 326).

TOBB bu sebeple yani büyük ve küçük üretken sermaye ile ticaret sermayesinin temsilcilerini barındırdığı için farklı eğilimlerin dile getirildiği, bu kesimler arasındaki hegemonya mücadelesinin yansıdığı bir yer olmuştur. Örneğin, 1975 yılında (10-11 Ağustos) Sanayi Odaları Birliği⁷⁴ adı altında toplanan sanayi odaları, Sakıp Sabancı sözcülüğünde MC hükümetini eleştirerek Türkiye tarihinin en önemli dış ticaret açığı ile karşı karşıya olduğunu, yabancı sermaye ve teşviklerle sanayinin desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Sanayicilerin (TÜSİAD da 1975 yaz sonuna doğru dış ticaret açığının azaltılması ve para sürümünün sınırlanması talebinde bulunmuştu) bu çıkışına Demirel ile birlikte TOBB Başkanı Sezai Dıblan

⁷⁴ Üretken sermayenin Sanayi Odaları Birliği ya da Sanayi Meclisleri adlı örgütlenmeler ile TOB'tan ayrılma çabaları 1960'ların sonuna dek götürülebilir bkz (Tuna, 2009)

da tepki göstermiş ve ekonomik sıkıntıların geçici olduğunu vurgulamıştır. Mayıs 1975'te yapılan Türkiye Sanayi ve Ticaret Odaları Birliği (Odalar Birliği) genel kurulu sonunda Dıblan ticaret burjuvazisinin temsilcisi olarak MC hükümeti ve Demirel'e açık destek vermişti. Bu iki kesim arasındaki gerilimi somutlayan bu çatışma, 1975 yılında grevler ve iş bırakma eylemleriyle sermayenin gündeminden çıkmıştı; yani egemen blok içindeki çelişkiler işçi sınıfı mücadelesinin artışı nedeniyle ertelenmişti (Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1988: 2225).

1979'daki genel kurulda Ankara Sanayi Odası Başkanı Yazar, TOBB başkanlığına seçilmiştir.⁷⁵ Demirel'in de desteklediği ve tek aday olarak seçime giren M. Yazar'ın aynı zamanda bir sanayi odası başkanı olması sanayi ve ticari kesim arasındaki bir uzlaşmaya işaret edebilir.

1970'li yılların sonunda, krizle birlikte sermaye birikimini arttırmak amacındaki büyük üretken sanayi sermayesi ile ticaret sermayesinin bu amaçla ortak hareket etme tavrı geliştirdiği ve yaşanan tekelleşme/holdingleşme sonucunda asıl ayırımın ve çelişkilerin daha çok ölçek temelinde, yani büyük sanayi ve ticaret kesimi ile orta ve küçük sanayi ve ticaret kesimi arasında yoğunlaştığı ileri sürülebilir. Daha sonra ele alınacak olan, sermaye kesimi içindeki dayanışma ve işbirliği çağrıları da, sanayi kesimi ile ticaret kesimi arasında 1980 öncesi uzlaşmaz bir çelişki olduğunu

⁷⁵ *Yankı*'nın haberine göre, 1979 Odalar Birliği Genel Kurulu sanayici ve tüccar kesiminin oda içinde üstü kapalı mücadelesine tanık olmuştu. Sanayi Odaları temsilcileri genel kurulda ağırlık kazanmaya çalışıyordu. Narin, Sabancı, Koç ve Berker ilk gün kulis faaliyeti için toplantıda görünmemişlerdi. Demirel ise ASO başkanı M. Yazar'ı destekliyordu. Narin, Dıblan ve Sabancı aday olmadıklarını açıklamış ve Yazar tek aday olarak seçime girmişti. Bundan sonra Odalar Birliği önündeki sorun, son genel kurulda sanayi kesimi ağırlığı kazandığına göre iki farklı örgüt olarak devam etmeli mi sorusu idi. İstanbul Ticaret Odası başkanı Nuh Kuşçulu, Sanayi Odalarını oluşturan kişilerin bunu iptal etmesi gerektiğini dile getirmişti. Ancak, Sanayi Odaları temsilcilerinin bu olanağı kolay kolay bırakmayacağı ileri sürülüyordu (*Yankı*, 1979 (429): 15-18).

ileri sürmenin pek mümkün olmadığını göstermektedir. Bu anlamda, büyük sermaye içinde bir çatlaktan bahsetmek de mümkün görünmemektedir.

Ancak, tekelci sermaye (büyük sanayi sermayesi) ile büyük ticaret sermayesi arasında 1980 yılının yaz aylarında başlayan çatışma, egemen blok içinde sanayi ve ticaret kesimi arasındaki bir çatışmaya işaret etmektedir. 1980'in sonbahar aylarında, içki, sigara, alkol kaçakçılığı ve sanayicilerin kullandığı birçok girdiyi yasadışı ithal edip yüksek fiyatlarla satmaktan önemli ticari kârlar sağlayan kesime yönelik operasyonlar düzenlenmişti (Sönmez, 1986: 182). Tekelci sermaye, vergi dışı kalan, kara para denilen bu sermayenin saf dışı bırakılmasını, kaçakçılığın, karaborsanın önlenmesi gerektiğini savunuyor, 12 Eylül sonrasında bu konuda gösterilen kararlılığı takdir ediyordu (Sönmez, 1986: 183). Kaçakçılığın önlenmesi sanayi kesiminin 1980 öncesinde de dile getirdiği taleplerdendir. Bu çerçevede, sanayi kesiminin ticari kesimden kâr transferini hedeflediği açıktır. Ancak, bu konuda harekete geçilmesi 1980 ve sonrasında gerçekleşmiştir. Bu da 1980 sonrası, sermayenin yeniden yapılanma sürecinde, tekelci sermayenin egemen blok içinde kendi hegemonyasını kurma çabasının göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak büyük sanayi sermayesinin bu talebinin, 1980 öncesinde bu iki kesim arasında (sanayi ve ticaret) bir çatışma yarattığını ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Bu daha çok krize karşı sanayi sermayesinin, ticari kesimden kaynak aktarma stratejisi içinde 1980'de alınan kararlar ve bunların uygulamaları ile ilgili olarak değerlendirilmelidir. Kaçakçılık ve karaborsa, sermayenin hemen hemen her kesiminin, örneğin tarım kesiminin de karşı çıktığı unsurlardandır. Burada yine 'büyükler' arasındaki (büyük sanayi ve ticaret) bir mücadeleden değil, tekelleşme

sürecinin tetiklediği, ‘büyükler’ ve ‘küçükler’ arasındaki bir mücadeleden bahsetmek daha uygun görünmektedir.

Tekelci sermaye içindeki çatışma kendini mali sektörde banka-banker çatışması olarak göstermiştir. Mali sektöre yansıyan, tekelci sermaye içindeki bu çelişkilerin, özellikle 1980 sonrası keskinleşmesi ve sermayenin yeniden yapılanma sürecinde belirginleşmiş olması dikkat çekicidir. 1980 öncesi üretken büyük sanayi kesiminin talepleri doğrultusunda faizlerin serbest bırakılması ve yüksek faiz politikası ilke olarak büyük ticaret sermayesi açısından bir sorun oluşturmamış; bu konudaki şikayetler daha çok Anadolu’daki sanayi ve ticaret odalarından gelmişti.

Mali sektördeki bu çatışma 1980 Temmuzunda, mevduat ve kredi faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır (Sönmez, 1986: 183). Gerçi, 1978’den beri borsa bankeri, piyasa bankeri sayısı, yaşanan finansman bunalımı ile artıyordu (Sönmez, 1986: 188). Ancak, Temmuz Kararnamesi, bankaları ve banka kurma izni alamamış bazı sermaye gruplarının bünyesinde oluşturdukları bankerlik kuruluşlarını, fon toplama koşullarında eşit duruma getiriyordu. Başka bir ifadeyle bankalı sermaye grupları, rakiplerinin sahip olduğu silahla donatılıyor, faiz oranlarını saptamada serbest bırakılıyordu. Burada amaç, altına ya da gayrimenkula bağlanan tasarrufların yüksek faizin çekiciliğiyle mali piyasaya aktarılmasının sağlanması idi (Sönmez, 1986: 189). Öte yandan bu süreç, bankalı sermaye grupları ile bankasız sermaye grupları arasında çekişmeleri beraberinde getirmişti. Bankasız orta sermaye kesimi, bankalı sermaye gruplarının kredilerinden yararlanamamaktan, bu grupların ağırlıkla kendi gruplarına kredi vermelerinden şikayetçi idiler (Sönmez, 1986: 191). Bankalı sermaye grupları ise kendi aralarında yüksek faizin dozunu ayarlayacak “centilmenlik anlaşmasına” aykırı davrananlar ile sorunlar yaşıyorlardı (Sönmez,

1986: 192). Bunun yanında, bankalı sermaye grupları, bankerlerin faiz oranlarını yükseltmelerinden şikayetçiydiler (Sönmez, 1986: 195). Ancak bankası ya da bankerlik kuruluşu olan sermaye grupları, “tefeciler” denilen kesime karşı saldırıya geçmiş; bu piyasa bankerlerinin çöküşü ile fonları kendi bünyelerine çekmişlerdi (Sönmez, 1986:196). Özellikle 1981’in son aylarında yapılan yasal düzenlemelerle tefecilere ağır darbeler indirilmişti. İflaslar ve tasfiyeler 1982 Şubat’ında hızlandı. Aslında bankacıların ve büyük bankerlerin lehine olan bu süreç “büyüklerin küçükleri yutma” (Sönmez, 1986: 199) işleminin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

En başa dönüp, 1980 sonrası kriz sürecinden kazançlı çıkan ve egemen blok içinde etkili olan kesimin büyük sanayi sermayesi (tekelci sermaye) olduğu tespiti anımsanırsa, 24 Ocak Kararları’na dek bu kesimin, iktisadi egemenliğini sermaye sınıfı içinde sağladığını, dile getirilen talepler göz önüne alındığında, ortaya koymak mümkün gözükmektedir. Bu kesimin iktisadi egemenliğinin kanıtı olan 24 Ocak Kararları sonrasında sermayenin yeniden yapılanması sürecinin, darbenin hem sınıf mücadelesine hem de siyasi yapıya yaptığı müdahale sayesinde kolaylaştığı açıktır. Darbe sonrasında başlayan yeniden yapılanma süreci, hem 1980 öncesi işçi sınıfı mücadelesi ve kriz koşulları nedeniyle ertelenmiş sermaye sınıfı-içi çatışmaları ortaya çıkarmıştır hem de bu yeniden yapılanma sürecinin kendisi, tekelleşme vb. unsurlar nedeniyle sınıf-içi mücadelelere daha açık bir dönemdir.

Sermaye sınıfının 1980 öncesi işbirliği ve dayanışma çağrıları ile kendi içinde birliği sağlama çabası, bundan sonraki bölümün konusunu oluşturmaktadır. Sermaye sınıfının kendi içinde bu birliği nasıl, hangi koşullarda sağladığı ve yukarıda ele alınan çatışma noktalarının ya da gerilimlerin bu işbirliği içinde belirleyici olup

olmadığı, bu işbirliğine nasıl bir etkide buldukları aşağıda tartışılmıştır. Buradan elde edilen çıkarımlar, hemen bir önceki paragrafta dile getirilen düşünceleri de destekleyecek niteliktedir.

3.1.2. Sermayenin Sınıf-İçi Uzlaşma Stratejisi, Dayanışma/İşbirliği: Hür Teşebbüs Konseyi ve Uzlaşmada Eriyen Çelişkiler

Sermaye fraksiyonları arasında çatışma noktaları ya da gerilim yaratan konular bağlamında yukarıda ortaya konan sınıf-İçi stratejilerden başka, farklı sermaye kesimlerini kapsayan dayanışma ve işbirliği çağrıları da, sermaye sınıfının yapısal krize karşı geliştirdiği sınıf-İçi stratejilerinden biri olarak tanımlanabilir. Farklı sermaye örgütleri tarafından, bunalımdan çıkmak, grevler ve toplu sözleşmelerde güçlü durmak gibi gerekçelerle yapılan işbirliği ve dayanışma çağrıları yanında, Türk Hür Teşebbüs Konseyi ya da Birliği (HTK) adı altında sermaye sınıfının farklı kesimlerinin bir araya geldiği bir işbirliği ve dayanışma platformu oluşturulması da bu uzlaşma stratejisinin göstergeleridir.

Temel olarak bu işbirliği ve dayanışma çağrısının ardında, işçi sınıfı mücadelesine ve artan grevlere, işçi sınıfı tarafından dile getirilen taleplere bir karşı duruş geliştirme çabası olduğu ileri sürülebilir. HTK, hem sınıf-İçi hem de işçi sınıfına karşı geliştirilmiş bir karşı-stratejiye örnek oluşturması ve sınıf mücadelesinin bu işbirliği temelindeki önemini ve belirleyiciliğini ortaya koyan bir örnek oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Aşağıda önce HTK dışında yapılan dayanışma ve işbirliği çağrıları ve bunların koşulları ortaya konmuş, ardından sermaye sınıfının uzlaşma stratejisinin bir parçası olan HTK daha ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Bu dönemde, sermaye kesimleri kendi içinde yaptığı dayanışma ve işbirliği çağrılarını şu amaçlara dayandırmaktadır: ekonomik ve siyasal krizi önlemek/aşmak; “rejimi ve demokrasiyi korumak” ve işçi sınıfı mücadele araçlarına, örneğin grevlere karşı güçlü durarak, toplu sözleşme görüşmeleri sürecinde bir karşı duruş sergileyebilmek.

Bu işbirliği ve dayanışma çağrılarının yapıldığı eksen, sermaye kesimlerinin bu işbirliğine verdikleri onayı ve katılımlarını etkilemekteydi. Örneğin TİSK, MESS ve ESO'nun işbirliği ve dayanışma çağrılarının temelinde, daha çok grevler, toplu sözleşmeler gibi konularda işçi sınıfı mücadelesine ve sendikalara karşı güçlü durma ve örgütlenme gerekliliği vardı. TİSK ve MESS sık sık işverenlerin sendikal düzeyde örgütlenip aynı çatı altında ve aynı prensipler içinde hareket etmeleri, üye sendikaların tam bir dayanışma, haberleşme ve koordinasyon içinde olmaları ve işçi sendikaları karşısında güçlenmeleri gerektiğini, ayrıca toplu sözleşme düzeninin güçlü işveren sendikalarını zorunlu kıldığını ve bu sendikalar çevresinde bir araya gelmenin ve dayanışmanın kaçınılmaz olduğunu dile getirmişlerdi.⁷⁶

⁷⁶ TİSK Başkanı Narin, MESS'in XX. Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, işverenlerin iş sorunlarının başında teşkilatlanmanın geldiğini ileri sürüyordu. Özellikle üye sendikalar arasında kurulacak merkezi bir dayanışma fonunun, sendikal prensipleri sağlamada yararlı olacağını; işletmeler arası çekişme, rekabet ne düzeyde olursa olsun işverenlerin aynı çatı altında ve aynı prensipler içinde hareket etmelerinin kaçınılmaz bir zorunluluk haline geldiğini ileri sürmüştü. Bu alanda kaybedilen her günün işçi sendikaları karşısında işverenlerin biraz daha güçsüz kalmasına neden olacağını vurguluyordu. Sendikal hizmetleriyle örnek temsil eden MESS ve onun üyelerinin, bu birlik ve dayanışmanın kurulması ve sürdürülmesine duydukları inancın en büyük güven kaynağı olduğunu dile getiriyordu (*MESS Gazetesi*, 24 Kasım 1976, MESS XX. Genel Kurulu Özel sayısı).

Yine TİSK 1976 yılını işveren camiasının sendikal alanda teşkilatlanması dayanışması ve prensipler etrafında daha uyumlu bir şekilde birleşmesi açısından önemli adımların atıldığı bir yıl olarak nitelendiriliyordu. Teşkilatlanma çabaları artmış, işverenlerin bir örnek hareket etmesini sağlayacak prensipler kabul edilmiş ve ayrıca TİSK nezdinde Merkezi Dayanışma Fonu kurulmuştu. HTK'nın kuruluş haberine de yer veriliyordu (*İşveren*, 1977 (5): 41).

Ayrıca, başarılı bir ulusal ücret politikasının uygulanabilmesi için işverenlerin sendikal alanda örgütlenmelerini tamamlamalarının gerekli olduğu vurgusu yapılıyor, işçi kesimindeki sendika enflasyonunun önlenmesi gerektiği ve işyeri sözleşmesi yerine grup ve işkolu seviyesinde toplu sözleşme yapılması gerektiği üzerinde duruluyordu (*İşveren*, 1977 (6): 4).

TİSK Genel Sekreteri Rafet İbrahimioğlu, 1979 sonbaharında çalışma hayatında ülkenin karşılaşılabilecek sorunlara karşı uyarıyor ve üye sendikaların tam bir dayanışma, işbirliği, haberleşme ve koordinasyon içinde bulunmaları gerektiği uyarısında bulunuyor (*İşveren*, 1979 (1): 9).

TOBB bünyesindeki işbirliği ve dayanışma çağruları ise, sermaye kesimlerinin kendi içlerindeki ayrımlara referansla dile getiriliyordu.⁷⁷ Özellikle ülkenin içinde bulunduğu bunalım koşullarında sanayi ve ticaret kesimi başta olmak üzere tüm kesimlerin işbirliği öneriliyordu. 12 Mayıs 1979'da Sanayi Odaları ile Sanayi Yoğun Ticaret ve Sanayi Odaları Meclisleri'nin İstanbul'da yaptığı ilk toplantıda, Adana Sanayi Odası Başkanı Sabancı, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik darboğazdan tüm ekonomik güçlerin, sektör ve kesim ayrımı yapılmadan bir arada ve beraberce serbest piyasa şartlarında devreye sokulması ve ekonominin bu zihniyetle yönetilmesi ile çıkabileceğini belirtmişti. İTO Başkanı Kuşçulu ise ticaret ve sanayiin ekonomik bütünü birbiri tamamlayan iki parçası olduğunu dile getirmiş, bu kuruluşların 'tek ses ve tek yürek halinde' bütünleşmelerini savunmuştu.

Öte yandan MESS Yönetim Kurulu üyelerinden Selahattin Karaoğlu işveren kesiminde işçilere oranla sendikalaşma düzeyinin düşük olduğunu, işveren ve işçi sendikalaşmasında denge kurulması gerektiği üzerinde duruyordu. Toplusözleşme düzeninin işveren sendikalarının güçlenmesini zorunlu kıldığını, tek çarenin güçlü işveren sendikaları etrafında birleşmek ve dengeyi sağlamak olduğunu ileri sürmüştü (*MESS Gazetesi*, 12 Eylül 1977 (305): 2).

ESO'da işveren konfederasyonlarının güçlendirilmesi gerektiği, bunun demokrasinin teminatı olduğu, işverenlerin demokratik masalarda kendilerini savunamadıklarında, devlet ve askerden yardım istedikleri, demokratik olmayan kurumları yanlarına çekmeye çalıştıkları tespiti yapılıyordu (ESO, 1981m: 402). Sanayicinin toplu sözleşmelerde yalnız olduğu, örgütsüz olduğu vurgulanmış ve bir fon oluşturularak örgütlenme, Konfederasyonu (*TİSK*) güçlendirme gerekliliği üzerinde durulmuştu ve Konfederasyon'un ciddi bir çalışma içinde olmadığını göstermek için Kıdem Tazminatı konusunda yeterli çaba gösterilmediği örneği verilmişti (ESO, 1981m: 401, 402, 403).

⁷⁷ 1978 yılındaki toplantıda, Odalar Birliği içindeki ayrımlar eleştirilmiş özellikle küçük sanayi ve ticaret odalarından işbirliği dayanışma talepleri gelmişti. Menemen Ticaret Odası Başkanı A. Ergin siyasi partilerin asgari müştereklerde birleşme tezine katıldıklarını ancak hür teşebbüs olarak birleşemediklerini, Sanayi Odaları, Ticaret Odaları Türkiye Sanayi Ticaret Borsalar Birliği'nin ayrı gözüktüğünü, önce kendi içlerinde birlik ve beraberliği kurmak gerektiğini vurgulanmıştı (TOBB 1978c: 47). Ankara Sanayi Odası başkanı Hami Kartay da kendi içlerinde tutarlı, birlik ve beraberlik ve dayanışma ortamını kurmaları gerektiğini, HTK'nın etkin olmadığını, Türkiye sanayicilerini, tüccarlar ve borsacılarını temsil eden Türkiye Odalar Birliği başkanlığınca başta siyasi partilere olmak üzere bir birlik, beraberlik dayanışma çağrısını kamuoyuna duyurulması gerektiğini dile getirmişti. Yine toplantıda, Aydın Ticaret Odası Yönetim Kurulu Başkanı Ahmet Altınel ülkenin siyasi, ekonomik, sosyal darboğazlardan kurtulması için bütün siyasi partilere, sendikalara ve tüm vatandaşlara hür teşebbüs camiası olarak millî birlik ve beraberliğe barışa davet ederek asgari müştereklerde birleşmeleri için ikaz ve çağrıda bulunulmuş önerisini getirmişti. Hür teşebbüs camiasının sendikalar gibi gerekli çabayı göstermesi gerektiğini, Odalar Birliği sorunlarının savunucusu olmayacaksa sanayiciler gibi ticaret odası ve borsa mensupları olarak kendi haklarını savunmak için dernek kurmalarının mı gerekli olduğunu sorguluyordu. Odalar birliği haklarımızı arayamayacaksa açıkça ifade etsin ayrı kuruluşlar kurmak suretiyle hakkımızı arayalım diyordu (TOBB, 1978c: 24-25, 30).

Narin ise, işverenlerin ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik, sosyal ve siyasi bunalım karşısında bütünleşmelerinin zorunlu olduğunu vurgulamıştı (*İşveren*, 1979 (8): 29).

TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Feyyaz Berker, MESS'in XX. Genel Kurulunda, Odalar Birliği bünyesindeki bu dayanışma çağrılarında çok daha önce, o güne kadar pasif bir politika yürüten hür teşebbüs kuruluşlarının, kendi aralarında tam bir dayanışma ve işbirliği içinde, aktif akılcı ve etkili bir politika izlemeleri gerektiğini belirtiyordu.⁷⁸ (*MESS Gazetesi*, 24 Kasım 1976: 6).

MESS de aktif bir politika çağrısı yapıyor ve demokratik rejimin korunmasının yolunun baskı grubu olarak ortaya çıkmak olduğunu dile getiriyordu: MESS Gazetesi'nin yayınladığı “*Sanayiciler Size Sesleniyoruz/ Birleşmek Zorunludur*” başlıklı çağrıda, ‘işyerlerindeki huzur’, ‘hür demokratik rejimin devamı’ ve ‘yasa hakimiyetinin temini’ için işverenlerin birleşmek zorunda oldukları vurgulanıyordu. Demokratik rejimlerde toplum kesimlerinin birer baskı grubu oluşturduklarını ancak Türkiye’de hâlâ işveren çevrelerinde birleşme çağrıları yapıldığına göre bu kesimin henüz baskı grubu olarak demokratik rejimde istenilen yeri almamış olduğu ileri sürülüyordu. İşverenlerin gelişmelerden ayrı duramayacaklarına dikkat çekiliyor; işyeri sahibi ve sanayicilerin bir örgütün çatısı altında birleşmek zorunda olduğu, bir örgüt disiplini altına girmeleri gerektiği, bu şekilde yasal haklarını kendi kuruluşları sayesinde koruyabilecekleri ve etkide bulunabilecekleri vurgulanıyordu (*MESS Gazetesi*, 5 Haziran 1978 (341): 3).

⁷⁸ 11 Ocak 1975 yılında düzenlenen bir MESS toplantısında , TÜSİAD Başkanı ve MESS Yüksek Danışma Kurulu üyesi F. Berker, “1975 yılında tüm hür teşebbüs mensuplarının, politik ve sosyo-ekonomik tercihleri farklı olsa da bu temel inanç ve amaçlar etrafında toplanmalı ve seslerini cesaretle kamuoyuna duyurmalıdır; Türk hür teşebbüsü artık memleket sorunlarına karşı daha etkili bir politikayı benimsemeli ve parlamenter demokrasiye olan inancına ve hür teşebbüs felsefesine uygun yerini almalı ve sahip çıkmalıdır” demişti (*MESS*, 1999: 272-273).

1970'lerin sonlarındaki bu işbirliği çağrılarına karşın, TOBB'un daha önceki yıllarda Ziraat Odaları Birliği ve TESK gibi kesimlerle kurum olarak ilişkilerini güçlendirme ve işbirliği yapma niyetinde olduğunu ileri sürmek çok doğru gözükmemektedir. Bu tür birlik ve dayanışma talepleri tabandan gelse bile, yönetim yaptığı açıklamalarla bu talepleri geri çevirmiş, somut işbirliği çağrılarını reddetmişti.

XXXI. TOBB Birlik Genel Kurulu'nda, TZOB ile yardımlaşma ve işbirliğinin sağlanması yönünde bir temenni iletilmişti; ancak yanıt olarak Hür Teşebbüs Konseyi ile yapılan ortak toplantılar aracılığıyla işbirliği sağlanmış olduğu ve bu yoldaki çalışmalara devam edileceği açıklanmıştı. Aynı temenni TESK için de, bu kuruluşa maddi manevi yardım yapma şeklinde dile getirilmişti ancak buna verilen yanıt da hemen hemen aynıydı (TOBB, 1977a). Yine kurulda, 507 sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu'nun Meclis'ten biran önce çıkarılmasının sağlanması talebi üzerine, talebin "birliğimizle doğrudan ve görevleri açısından ilgisi olduğu düşünülmemiştir" yanıtı verilmişti. Esnaf ve sanatkarların ihtiyacı olan alet ve makinelerin alımında gümrük muafiyeti tanınması talebi üzerine de, bunun esnaf ve sanatkarlar konfederasyonunu ilgilendirdiği ileri sürülmüştü (TOBB, 1977a: 37-39).

Öte yandan, özellikle grev ve lokavt koşulları altında, sermaye kesimlerinin dayanışma ve işbirliğine ilişkin somut örnekleri görmek mümkündür. Örneğin TİSK, grevdeki ve lokavttaki işçilerin başka işyerlerinde kaçak çalışmasını önlenmek amacıyla bir duyuru yayınlamış; Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu'na ve Odalar Birliği Başkanlığı'na bir yazı göndererek bu konuya dikkat çekmiş ve bağlı teşkilatlara da bu konunun duyurulması, işçilerin başka işyerlerinde çalışmasının önlenmesi gerektiğini vurgulamıştı (*MESS Gazetesi*, 21 Kasım 1977 (315)).

Bir başka örnek ise ESO'nun kendi çıkarlarına ters düşmesine rağmen MESS'i destekler bir tutum almasıydı. ESO başkanı Mümtaz Zeytinoğlu, 1977 MESS grevi sırasında, MESS üyesi olan Arçelik ile Maden-iş arasındaki anlaşmazlıkta arabuluculuk yapmıştı. Zeytinoğlu; Arçelik, Maden-iş ile anlaşma zemini bulsa da, sendikası MESS bunu kabul etmediği için anlaşmanın gerçekleşmediğini belirtiyordu. Bunun kendileri için çok büyük zarara yol açmış olmasına rağmen, MESS'i desteklediklerini, MESS'in kuralına göre ilk başlayan sözleşme imzalanmadan ikincisinin imzalanamayacağını dile getirmişti. MESS'in bu uzlaşmaz tutumunu doğru bulmadıklarını, yine de MESS'e destek verdiklerini "ben senin bu fikrine katılmıyorum ama madem ki yetki vermişim katılmayarak sana yine itaat ederim" şeklinde ifade ediyordu (ESO, 1981n: 414-415).

Sonuç olarak sermaye kesimleri 'demokrasinin teminatı' olarak gördükleri özel girişimin (yani kendi varlıklarının ya da konumlarının) ekonomik ya da siyasi sebeplerle -grevler yanı sıra devletçi olarak adlandırdıkları uygulamalar, işyerlerine yönelik saldırılar, kendileri aleyhine yapılan yayınlar ve işyerlerinin kapatılması koşullarının değiştirilmesi gibi sebeplerle- tehlikede olduklarını düşündükleri durumlarda bir araya gelme çağrılarını yapmış gözükmektedirler. Özellikle grevler karşısında ve toplu sözleşmelerde, işçi sınıfı sendikaları karşısında bir araya gelmenin, dayanışmanın önemini vurgulamışlardır. Varlıklarının ya da rejimin tehlikede olduğunu vurgular ve bunun karşısında dayanışma ve işbirliğinin gerekliliğini savunurken, aslında yükselen işçi sınıfı mücadelesine ve bu mücadelenin getirdiği taleplere dikkat çekmekteydiler.

3.1.2.1 Türk Hür Teşebbüs Konseyi ve Diğer Örnekler

Sermayenin değişik kesimlerinin bir araya gelmesi, resmi kurumlaşmaya gitmeden HTK benzeri farklı bir işbirliği içinde hareket etmeleri başka ülkeler ve farklı zaman dilimlerinde de gözlenebilmektedir. Bu örnekler HTK ile doğrudan benzerlikler taşımasa da, sermaye sınıfı kesimlerinin hangi koşullar altında ve nasıl - hangi araçları kullanarak- bir araya geldikleri hakkında bilgi vereceğinden HTK'yı değerlendirme ve anlama çabasına ışık tutabilir.

Örneğin Brezilya'da 1977 yılında işadamları tarafından yayınlanan bildiri, '*Manifesto of the Eight*', HTK'nın yayınladığı bildirimleri anımsatmaktadır. Aslında Brezilya'da askeri rejim hüküm sürerken gerçekleşen bu olayın, basın ve sermaye işbirliği açısından da ilginç bir yönü bulunmaktadır. Gazetelerden birinin, işadamlarından, kendilerini temsil edecek 10 işadamı seçmelerini istemesi üzerine, sanayi kesiminin temsilcisi olarak belirlenen işadamlarının sekizi böyle bir manifesto imzalamışlardır. Bu temsilciler forumlarda Brezilya sorunları üzerine konuşmuşlar; kilise, sendikalar, entelektüeller ile ilişkiye geçmişlerdir (Stepan, 1985: 337). Demokratikleşme ve devletin gücünün sınırlanması gibi talepleri olmuştur. Alfred Stepan bu örneği 1975 sonrası ortaya çıkan devlet karşıtı hareket içinde, sivil toplumun gelişmesinin bir göstergesi, bir parçası olarak değerlendirmektedir (Stepan, 1985) Oysa böyle bir çıkışa neden 1970'lerin ikinci yarısında gerek duyulduğu- özellikle Türkiye ile aynı dönemde olduğu için- üzerinde düşünülmesi gereken bir sorudur. Brezilya'nın, o dönemin dünya konjonktürü içindeki konumlanışının ve Brezilya'daki askeri rejimin 1973 krizi sonrası yaptığı ekonomik tercihlerin, örneğin ihracat yönelimli stratejiye bakışlarının incelenmesi daha kapsamlı bir çözümleme için gerekli olacaktır. Stepan, 1973'te Brezilya'da devletin krizle başa çıkma yönteminin ithal ikameci politikalar olduğunu, daha sonrasında da, yine devletin

kendi ekonomik rolünü arttırmaya yönelik bir strateji izlediğini belirtmiştir (1985: 335). Buradan hareketle, ülkelerin neoliberal politikaları uygulama sürecine girdiği dünya konjonktürünü dikkate alarak, aslında burada işverenlerin bir araya gelip daha fazla demokratikleşme talep etmelerinin, devletin ekonomik alandaki faaliyetlerinin küçülmesine yönelik bir talep olduğu sonucuna varılabilir.

Tabii bu örnek, sermayenin farklı kesimlerini değil, sanayi kesimi içerisindeki farklı grupları bir araya getirdiği ve askeri rejim sürecinin hemen öncesinde değil, askeri rejim içinde gerçekleştiği için HTK ile büyük benzerlikler taşımamaktadır. Ancak yine de, hükümetlerin krizle başa çıkma çabasına, işverenlerin bir müdahale biçimi olması ve HTK ile aynı dönemde gerçekleşmiş olması bakımından bu anlamlı bir karşılaştırma olarak görülebilir.

Türkiye gibi 3. Dünya Ülkesi olan ve bu anlamda HTK ile birlikte anmaya daha uygun gözükken Brezilya örneği dışında, hem dönem hem de ülkenin niteliği açısından farklılık taşıyan bir diğer örnek Almanya'da bulunabilir. 1931'de yeniden aktif hale getirilmiş MWT (Central European Economic Trust - Orta Avrupa Ekonomik Tröstü), hem sanayi hem tarım siyasası geliştirerek sermayenin farklı fraksiyonları ile tarım kesimlerini bir araya getirmede önemli rol oynamış bir örgüt olarak tanımlanmaktadır. Almanya sermayesinin öncü fraksiyonları, yapısal krizle hem ülke içinde hem de dışında başa çıkabilmek için, bu örgüt içinde birleşmiş ve tutarlı bir ekonomik strateji geliştirebilmiştir (Jessop, 1983: 152). Bu strateji, tarım üreticilerinin kartelleşmesi, özellikle silahlanma alanında ağır sanayiye tatmin etmek üzere (kamu harcamaları artarken) üretim maliyetini sabitlemek; ihracat yönelimli sanayii memnun etmek üzere, Orta ve Güneydoğu Avrupa ile ticareti arttırmak gibi ilkeleri izlemekteydi ve örgütlü emeğin gücünü ortadan kaldırmak için Weimar

Cumhuriyeti'nin yıkılması gerektiğini varsayıyordu. Böyle bir programın uygulanması, varolan siyasi sistem ile (Weimar Republic) uygulanamazdı (Jessop,1983: 152). 1930-1933 döneminde tekelci sermaye birliği, büyük şirketler ve tarımsal çıkarlar arasındaki ayrılıklarla bozulmuştu ve bu ayrılıkları giderme çabasından da Hitler rejimi doğacaktı (Sohn-Rethel, 1978: 16).

Daha önceden Orta Avrupa ülkeleri temsilcilerini yıllık toplantılarla bir araya getiren bir örgütlenme olarak varolan MWT, 1931 yılında demir-çelik sanayisindeki firmaları tekelci bütünleşme amacına yönelik bir dernek (Rhineland ve Westphalia'da Ortak Ekonomik Çıkarları Korumak için Dernek) tarafından Berlin'de aktif hale getirilmişti. MWT bu anlamda yeniden kurulmuş ve Alman büyük sermayesinin yeni bir siyasa çevresinde bir araya gelmesinde biricik araç durumuna gelmişti (Sohn-Rethel, 1978: 18).

MWT'nin, HTK'dan bir çok farklı yönü olduğu açıktır: Bunlardan biri sermayenin birliğini sağlamak için tarım kesiminin, sermayenin diğer kesimlerini memnun edici stratejilerin geliştirildiği bir örgütlenme olarak kurulmasıdır. Yani, HTK gibi enformel bir birlik, işbirliği/dayanışma temelli bir örgütlenme değildir. Bir diğeri, Almanya'nın diğer ülkelerle ilişkilerini de kapsamayı ve Almanya'nın dünya pazarları için emperyalist iktidar mücadelesine yeniden dönmesi için gerekli olan birliğin, bu örgüt aracılığı ile sağlanmasının amaçlanmasıdır. HTK'nın 3. Dünya Ülkesi koşullarında biçimlenmiş olduğu göze alınırsa, MWT konumunda olmadığı açıktır.

Öte yandan, MWT'nin 1929 krizi sonrasında sermaye kesimlerini bir araya getirmeyi amaçlaması, bir başka ifadeyle sermaye kesimlerinin krizle başa çıkmalarının bir yolu/aracı olması; faşist rejime giden süreçte ortaya çıkması hatta bu

süreçte kilit rol oynadığının iddia edilmesi, HTK'yla ortak özellikler taşıdığını göstermektedir. Rolü bu denli net olmasa da, HTK askeri rejimle sonuçlanacak bir süreçte ortaya çıkmış ve taleplerinin çoğu askeri rejim sonrasında gerçekleştirilmiştir.

Bu iki örnek HTK ile birebir örtüşmemekle birlikte, sermaye kesimlerinin çeşitli dönem ve mekanlarda farklı tipte örgütlenmelerle, birlikte hareket etmek gereği duyduklarını ve işbirliğine gittiklerini ortaya koymaktadır. Ama burada dikkat edilmesi gereken ortak nokta, bu birlik çabalarının krizler ardından (1973 ve 1929) ortaya çıkmış olması ve sermaye kesimlerinin krizlerle başa çıkmak için normal örgütlenmeleri dışında daha farklı örgütlenmelere, farklı temsil biçim ve araçlarına gereksinim duymuş olduklarıdır. Sermaye sınıfı, yapısal krizi aşmak ve yeni bir iktidar bloku oluşturmak ya da mevcut olanı konsolide etmek amacıyla bu tür örgütlenmelere ihtiyaç duymaktadır.

Türk Hür Teşebbüs Konseyi

Kuruluş nedenleri, etkinlikleri, destekleyenleri, dile getirdiği talepler ve bünyesinde barındırdığı çelişkiler bağlamında incelendiğinde, HTK hakkında şu sonuçlara varmak mümkündür:

- Daha önce vurgulandığı ve bazı başka ülkelerdeki benzerlerinde de görüldüğü gibi, HTK yapısal kriz dönemlerinde ortaya çıkan alternatif bir sermaye sınıfı örgütlenmesidir.
- HTK, sermaye sınıfının kendi içinde hegemonya kurma, iktidar blokunu yeniden oluşturma aracıdır. Büyük sermaye, bu platform aracılığı ile ekonomik hegemonyasını kurma çabasında girmiştir.

- Sermaye sınıfının varolan temsil krizini aşma ve ekonomik taleplerini siyasal alana ekleme çabasının bir ürünüdür.
- Dönemin işçi sınıfı mücadelesine karşı bir yanıttır. Bu çerçevede de sermaye sınıfının aralarındaki çatışma unsurlarını geri plana iterek, işbirliği ve dayanışma çabası içinde bir araya gelmelerinde sınıf mücadelesinin rolünü yansıtmaktadır.

HTK'nın kuruluşu 1976'nın son aylarına denk gelir. Ancak konseyin temelini oluşturmuş olan toplantı, daha önce, 1975 yılında gerçekleşmiştir. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'nun (TİSK) girişimiyle 28 Nisan 1975 tarihinde İstanbul'da Türk Hür Teşebbüsleri Kuruluşları Toplantısı yapılmıştır. Böylece, içerisinde sanayi ve ticaret burjuvazisinden, esnaf ve sanatkârlar ve çiftçilere kadar sermayenin farklı kesimlerini barındıran bir örgütlenmenin, HTK'nın temeli atılmıştır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ve üye sendikaları yanısıra, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB), Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu (TESK), Sanayi Odaları Başkanlık Divanı, Ankara ve İzmir Ticaret Odaları, Türkiye Sanayi ve Ticaret Odaları, Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası (MESS), Koç grubu adına Vehbi Koç, Eczacıbaşı grubu adına Nejat Eczacıbaşı, Ercan Holding adına Tefvik Ercan, Bahariye Mensucat adına Eymen Topbaş gibi kişi ve kuruluşlar toplantıya katılmıştır.

Bu toplantı sermayenin çok farklı kesimlerini (sanayici ve tüccar, esnaf ve sanatkârlar ve tarım kesimini) bir araya getirdiği ve böyle bir işbirliğinin ilk adımı

olduğu için önem taşımaktadır. Nitekim esnaf ve çiftçiler, büyük sanayiciler ve tüccarlarla ortak hareket etmeyi kabul etmiş gözükmektedirler.⁷⁹

1975 yılındaki bu ilk toplantı, dönemin siyasi ve ekonomik gelişmelerine işveren örgütlerinin bir tepkisi olarak da görülmelidir. Özellikle, Türk-iş Genel Sekreteri Halil Tunç'un, o dönemde tekstil sektöründeki lokavt uygulamalarına, fabrika işgalleri ile yanıt verileceği açıklaması üzerine TİSK, bunun 'özel mülkiyete bir saldırı' olduğunu ileri sürerek bu toplantı önerisini yapmıştır (Bianchi, 1984: 267). Yine bu dönem, CHP-MSP koalisyonunun 1974 Eylül ayında bozulmasıyla başlayan siyasi istikrarsızlık ve hükümetin kurulamaması sürecinin, 12 Nisan 1975'te AP, MSP, CGP, ve MHP'den oluşan I. MC Hükümeti'nin güvenoyu almasıyla sona erdiği bir dönemdir. I. MC Hükümeti'nin kurulmasından hemen sonra düzenlenen bu toplantı, doğrudan hükümetten beklentilere yer vermemiş olsa da, toplantı sonunda ortaya konan "kanunsuz olay ve anarşik ortam yaratılmasına izin verilemez"; "anayasal hakların ve yasal hakların [burada işaret edilen özel mülkiyet ve lokavt hakkıdır aslında] korunması devletin asli görevidir" gibi ilkeler aslında hükümete yöneltilen mesajlar olarak yorumlanabilir. Elbette bu toplantı, bu kuruluşlar arasındaki ilk toplantıdır ve bunun belirsizliğini de bir ölçüde taşımaktadır. Toplantı sonunda somut adımlar atıldığını, somut kararlar alındığını ileri sürmek mümkün gözükmemektedir. Ancak, toplantıda daha sonra bu tür toplantıların yapılması, bu

⁷⁹ TESK Yönetim Kurulu Başkanı Hüsamettin Tıyanşan toplantıya katılmasına rağmen rahatsızlığı nedeniyle konuşma yapamamıştır ancak İstanbul Esnaf ve Sanatkarları Dernekleri Birliği başkanı Hüsnü Çınar, Esnaf ve Sanatkarlar Camiası adına görüşlerini açıkladığını belirterek, kendilerinin (esnaf ve sanatkarların) aslında büyük sanayici ve tüccarlarla, işçi sınıfı arasında köprü olduğunu, büyük sanayi ve tüccarlarla kader birliğine sahip olduklarını ve birbirlerinin tamamlayıcısı olduklarını vurgulamıştır (TİSK, 1975: 80-81). Ziraat Odaları Birliği temsilcisi de, 'komünizm tehdidine' karşı kendi yerlerinin bu birliktelik olduğuna ve işverenlerin, bu mücadelenin gerekliliğini herkese anlatmak için kurumlaşması gerektiğine işaret etmiştir (TİSK, 1975: 24-25). Her iki kesim de toplantının gerekliliğini ve işverenlerin dayanışmaya, bu tür bir örgütlenmeye ihtiyaç duyduklarını vurgulamıştır.

kuruluşların birlikteliğinin kurumsallaşması konusunda dile gelen taleplerin, 1977 yılında HTK'nın kuruluşunun resmi olarak açıklanmasıyla gerçekleşecek olması gözden kaçırılmamalıdır.

İlk Toplantının Gündemi

28 Nisan 1975 tarihli bu ilk toplantıda temel amaç, işverenlerin ekonomik ve sosyal sorunlarla ilgili görüşlerinin saptanması olarak ortaya konmuştur (*Cumhuriyet*, 27 Nisan 1975). Özetle konuşmalarda, siyasal istikrarsızlıktan duyulan rahatsızlık ve 'rejimin tehlikede' olduğu fikri, devlet otoritesinin zayıflığı, çalışma barışının bozulmuş olması ve bunun karşısında işveren örgütlerinin örgütlenmede ve işbirliğindeki aczi gibi konulara değinilmiştir ve bunlar aslında toplantının yapılmasının başlıca nedenleri olarak sunulmuştur. Toplantıda farklı sermaye kesimlerini temsil eden konuşmacılar ülkenin içinde bulunduğu durumu tasvir ederek neden böyle bir örgütlenmeye gerek duyulduğu üzerinde durmuşlardır. Lokavt uygulanmasına yönelik eleştirilerden/tepkilerden (örneğin fabrikaların işgal edileceği) duydukları rahatsızlık ve devlet otoritesinin tesisi çağrısı, toplu sözleşmelerde düzenlemeye gidilmesi, Ortak Pazar'a tam üyelik için uyum programının geliştirilmesi, artan döviz ihtiyacı karşısında ihracatı teşvik edici önlemler alınması, katma değer vergisi uygulanması, mevcut işletmelerin ve yatırımların desteklenmesi şeklinde özetlenebilecek talepler de bu toplantıda dile getirilmiştir. Başka bir ifade ile, bir yandan neden biraraya gelindiği ya da bu toplantıdan neler beklendiği gibi sorulara yanıt aranırken, bir yandan da ekonominin sorunları ve çözümün neler olabileceği üzerinde durulmuştur.

Açılış konuşmasını yapan TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Halit Narin, seçim sonrasında kronik hale gelen siyasal istikrarsızlığı ve buna bağlı ekonomik

istikrarsızlığı vurgulamış; devlet otoritesinin zayıfladığını, çalışma barışının giderek bozulduğunu dile getirmiştir. O dönemin en önemli sorununun, Hür Teşebbüs ve onun mensupları aleyhine sistemli bir şekilde geliştirilen yıpratma hareketlerini destekler bir zihniyetin ortaya çıkması olduğunu söylemiştir. Bir araya gelişlerini, “... tüm kuruluşların ve başta Hür Teşebbüs kuruluşlarının yek vücut olarak seslerini çıkarma zamanın geldiği kanaatini taşımaktayız” diyerek açıklamıştır (TİSK, 1975: 6). Benzer bir şekilde TÜSİAD yönetim kurulu başkanı Feyyaz Berker, hür teşebbüsü kendi çıkarlarına dönük istismarcı olarak göstermeyi amaç edinmiş kişi ve grupların ‘hırçın ve yıkıcı’ çabalarına karşı hür teşebbüsün ekonomik ve sosyal alandaki çabalarını ortaya koymak ve kamuoyuna duyurmak gereğinden bahsetmiştir (TİSK, 1975: 32). Yine Eczacıbaşı grubu adına konuşan Nejat Eczacıbaşı, son dönemlerde hür teşebbüse karşı giderek artan ve saldırıya varan eleştirilerin üzerinde önemle durulması gereken bir noktaya geldiğini dile getirmiştir (TİSK, 1975: 43). Eleştirilere yanıt vermek, yıkıcı hücumlar karşısında durabilmek için hür teşebbüs kuruluşlarının işbirliği yapmasının hür teşebbüsün en önemli ve hayati temel problemi olarak tanımlayanlardan biri de Ercan Holding adına konuşan Tefvik Ercan’dır. (TİSK, 1975: 65). Türkiye Ziraat Odaları Birliği adına konuşan Kemal Güneş, rejimin ‘komünizm tehdidi’ altında olduğunu, bunun bir savaş olduğunun tüm vatandaşlara anlatılması gerektiğini, bunun için de Fransa ve İtalya’daki örneklerinden hareketle bu tür örgütlenmelerin, yani Hür Teşebbüs Kuruluşları Komitesi ya da Vakfının kurulması gerektiğini ileri sürmüştür (TİSK, 1975: 24-25). MESS Yönetim Kurulu Başkanı Şükrü Er, siyasi eğilimlerdeki farklılıklara rağmen işverenlerin temel meselelerde birleşmeleri gerektiğini ileri sürmüş; işçi sendikalarının güç ve otoritesine karşılık işveren sendikalarının genellikle güçsüz

olduğunu söylemiş ve işveren örgütleri arasında birlik ve beraberliği sağlamak örgütleri kuvvetlendirmek için toplantılar düzenlemek, çalışma raporlarını takip etmek, kuruluşların yayınları arasında koordinasyon sağlamak gibi yöntemler önermiştir (TİSK, 1975: 56, 58-59).

Kapanış konuşmasında TİSK başkanı Narin, toplantıda varılan sonuçları şu şekilde özetlemektedir: “...temel sonuç *Hür Parlamenter Demokratik Rejimin* vazgeçilmez ve asla değiştirilemez bir rejim olduğudur(...)[Bu rejim] hangi şartlar altında olursa olsun Hür teşebbüs tarafından da savunulacak ve korunacaktır. (...)*anayasal hakların ve yasal hakların çerçevesinde kalmak* zaruridir. Bu hakların korunması müesseselerden önce devletin asli görevidir. Hukuk devletinde kaba kuvvete dayanarak ve bunu tehdit vasıtası kılarak *kanunsuz olaylar ve anarşik ortam* yaratılmasına imkan verilemez; (...)milli kalkınmamızı en kısa zamanda gerçekleştirmek için gerekli olan *iktisadi istikrar, siyasi istikrardan* ayrı düşünülemez; karma ekonomi ülkemizin temel ekonomik sistemidir, bu sistem içinde Hür Teşebbüs fonksiyonundan vazgeçilemez. (...) Türk hür teşebbüsü mevcut işletmelerin ve yeni yatırımların kararlılık ve devamlılık içinde desteklenmesini beklemektedir; sosyal huzur *çalışma barışının* sağlanması ile mümkündür. Çalışma barışının kurulması ise, işveren işçi dengesinin tesisine ve denge karşısında devletin tarafsız kalmasına bağlıdır. (...)Batı dünyası ile bütünleşmek Türkiye'nin *Ortak Pazar*'da tam üye olarak yerini almasına bağlıdır” (TİSK, 1975: 83-84; vurgular bana ait)

Bu ilk toplantı sonrasında, Hür Teşebbüs Konseyi'nin kurulduğu, 22 Aralık 1976 tarihinde bir basın toplantısında açıklanmıştır. Basın toplantısına TOBB başkanı Dıblan, TİSK genel başkanı Narin, TZOB başkanı Saadettin Karacabey,

TESK başkanı Hüsamettin Tiyaşan ve TÜSİAD başkanı Berker katılmıştır (Koç, 1993: 31). Yani, büyük sanayi ve ticaret sermayesi, orta ve küçük ölçekli sermaye (TÜSİAD, TOBB, TİSK) ile tarım kesimi, esnaf ve sanatkar temsilcileri (TZOB ve TESK) birarada basın toplantısında yer almıştır. Konsey başkanlığına TİSK başkanı Halit Narin, Başkanlar Komitesi Başkanlığına Dıblan (TOBB) getirilmiştir. Konsey, üye beş kuruluşun gönderdiği ellışer temsilcinin toplamı olan 250 kişiden oluşmaktadır. Genel Kurul yılda 2 kez toplanacak; Başkanlar komitesi beş örgütün yönetim kurulu başkanlarından oluşacaktır. Konsey'e sırasıyla, birer yıl süreyle TİSK, TESK, TZOB, TÜSİAD, TOBB başkanları başkanlık edecek; başkanlar komitesi çalışmalarında oya başvurulmayacak, görüş birliği aranacaktır (Koç, 1993: 32).

Konsey'in 'anarşik olaylar ve yasadışı eylemlerin yoğunlaşması, mülkiyet hakkına, serbest çalışma hürriyetine ve lokavt hakkına ve diğer hak ve hürriyetlere saldırıların artması, yasadışı genel grev denemelerine gidilmesi üzerine' kurulduğu TİSK yayınında yer alıyordu (*İşveren* 1978 (7): 39). Bu dönemde, Türkiye'de işçi sınıfı hareketliliği oldukça artmıştı. Örneğin, 16 Haziran 1975'te Türk-İş tarafından İzmir'de gerçekleştirilen genel grev; yine 16-20 Eylül 1976'da DGM kanun tasarısının yasalaşmasına karşı DİSK'in örgütlediği direniş bu hareketliliğin göstergesiydi. Hatta, işveren sendikası (TİSK) başkanının, HTK'nın başkanı olarak bu çerçeve içinde değerlendirilebilir. TİSK'in yukarıdaki açıklaması, dönemin konjonktürü özellikle işçi sınıfı hareketinin yükselişi göz önüne alındığında Konsey'in kuruluş amacını net bir biçimde ortaya koymaktadır.

HTK'nın kuruluşunun açıklanması ardından, ilk genel kurul 20 Ocak 1977'de Ankara'da yapıldı. Genel kurul sonunda, TİSK başkanı Narin, Konseyin bir

dayanışma ve danışma organı olduğunu, hür teşebbüsün en üst düzeyde görüş ve işbirliğini sağladığını vurgulamış ve HTK işbirliği anlaşmasının temel ilkelerini sıralamıştı: Karma ekonomi düzene bağlılık; sosyal adalet ve sosyal güvenliğin yaygınlaşmasını, tarım ve diğer sektörler arasında dengeli bir gelir dağılımı kurulmasını amaçlamak; mülkiyet, miras ve insan haklarının, teşebbüs özgürlüğünün ve parlamenter rejimin ayrılmaz parçası olduğunu vurgulamak; buna inanan ve bu özgürlüğü kısıtlama davranış ve düşünce yapısında olmayan siyasi partiler arasında ayırım gözetmemek; hür teşebbüsün demokratik sistem ve karma ekonomi içinde serbestçe gelişmesine karşı olan eylem ve davranışlar karşısında bütünleşmiş ve bilinçli Türk hür teşebbüsü olarak durmak; sosyal ve laik devlet anlayışı içinde devletin ekonomik faaliyetleri yönlendirme hakkı ve görevine sahip olduğunu benimsemek; kamu iktisadi kuruluşlarının piyasa ekonomisi kurallarına göre işlemlerini zorunlu saymak; tekelci tutum ve davranışlara karşı olmak; çalışma hayatının barış ve sosyal adalet içinde yürütülmesinden, işçi-işveren arasında olumlu ilişkiler kurulmasından adaletli bir dengenin sağlanmasından yana olmak; toplu sözleşme düzeninin grev ve lokavtın çalışma hayatının vazgeçilmez hakları olduğuna inanmak ama bu hak ve hürriyetlerin yasalar çerçevesinde kullanılmasını zorunlu saymak (TOBB, 1977b: 31-32).

Toplantıda yapılan konuşmalarda TİSK daha çok işçi-işveren ilişkileri ve devletçilik eleştirisi üzerinde durmuştu. TİSK başkanı Narin çalışma barışının, sosyal huzurun bozulmasının ekonomik sorunların üzerine çıktığını vurgulamıştı ve “çalışanların yönetime, kâra ve sermayeye katılma istekleri, rejimin geleceği açısından endişe yaratıyor” demişti (TOBB, 1977b: 8, 10). Gittikçe arttırılmak

istenen ‘devlet kontrolü’ ve ‘meclislerden tek yanlı yasalar çıkarma çabaları’ karşısında HTK’nın gerekli dengeyi kuracağını ileri sürmüştü (TOBB, 1977b: 11).

TOBB başkanı Dıblan ise, siyasi-ekonomik istikrar ve mülkiyet hakkı gibi konulara değinmişti. Temel amacın her düzeyde istikrarı sağlamak olduğunu vurgulamış ve cumhuriyete, rejime yönelik ‘yıkıcı bölücü anarşik mihraklarca’ yürütülen faaliyetlerin temel hedefinin bireysel mülkiyet ve miras hukuku olduğu üzerinde durmuştu (TOBB, 1977b:15). HTK’nın birey özgürlüğü, aile, miras gibi inançların takipçisi olduğunu söylemişti (TOBB, 1977b: 17).

TÜSİAD başkanı Berker ‘küçük bir azınlığın’ iç barışı bozarak hür, demokratik, parlamenter rejimi yıkmaya çalıştığını ileri sürmüştü; mülkiyet, miras, teşebbüs özgürlüğünün bu rejimin ayrılmaz bir parçası olduğunu, bu yüzden buna inanan çiftçi, esnaf, sanayici ve işadamlarının bir araya gelmeleri gerektiğini vurgulamıştı (TOBB, 1977b: 27). Tüm sektörlerin birbirini tamamladığını, günün ekonomik ve sosyal koşullarının tarım, sanayi, hizmet sektörü arasındaki çizgileri kaldırdığını söylemişti (TOBB, 1977b: 28).

Sonuçta sermayenin her kesimi, bu örgütlenmenin veya birlikteliğin bir dayanışma, bir işbirliği olduğunu vurgulamıştı.⁸⁰ Özellikle büyük sanayi ve ticaret sermayesi temsilcileri ‘çalışma barışı’nın gerekliliğinin ve mülkiyet hakkı gibi, varlıklarının temel koşullarının korunması ve bu konuda çaba göstermeleri gerektiğinin altını çizmişlerdi. Burjuva sınıfı olarak varlıklarının gerçekten tehlikede olup olmadığı bir yana -Yalman, o dönemde burjuvazinin böyle bir sınıf algısı

⁸⁰ Kurulda ‘komünizm, sosyalizm tehlikesine’, rejimi tehdit eden unsurlara ve zihniyete karşı duruş, Şükrü Erbey (MESS), Cemal Tercan (TESK), Nazım Düzenli (TİSK), Zeki Yüçetürk (TZOB), Necdet Esen (TOBB) tarafından sıklıkla dile getirilmişti (TOBB, 1977b: 34, 38, 46, 59, 70). Bunun yanında, daha az ‘militanca’ olarak nitelendirilebilecek bir görüşün, yani bu işbirliğini demokrasinin bir gereği, demokrasilerde oluşması gereken, sosyal ekonomik kararları etkileyecek bir baskı grubu ya da işçi örgütlenmesine paralel, işverenin de örgütlenmesini sağlayacak bir birliktelik olarak niteleyen yaklaşım da Celal Umur, Sabancı, Koç ve Dündar Soyer (TOBB) tarafından dile getiriliyordu (TOBB, 1977b: 35, 44, 53, 56).

olduğundan, varlığıyla ilgili kaygılara kapıldığından bahsetmektedir (1997: 221) - , bu söylemi kullanarak tarım ve esnaf gibi kesimleri yanlarına çekme çabasında oldukları, bir bütün olarak sermaye sınıfının kendi içinde siyasal ideolojik bütünlüğünü sağlama çabasında olduğu yargısına varılabilir.⁸¹

Çiftçilerin ve esnaf kesiminin bu birlik içinde yer almaları eleştirilse de,⁸² bu kesimler, burada yer alma sebeplerini farklı şekillerde temellendiriyor; bu tür bir birlikten ne anladıklarını ve beklentilerini ortaya koyuyorlardı. TESK tabanından bu birlik fikrine bir takım itirazlar yükselmişti. Örneğin, Bakkallar Derneği Başkanı (İbrahim Gürdamar), Kasaplar Derneği Başkanı ve İstanbul Lokantacılar Derneği Başkanı, TESK'in böyle bir birliğe katılma kararına karşıydılar; büyük sanayicilerin ve tüccarların yanında yerleri olmadığını belirtiyorlardı (*Yankı*, 1977 (307): 10). Esnaf olarak büyük sanayiciler arasında eriyip gitme ve ezilme kaygısı taşıdıklarını dile getiriyorlardı. Öte yandan, TESK başkanı Tiyaşan, esnafın bu konsey içinde yer almasının eleştirilmesine yanıt olarak, demokratik rejimin savunulması ve ekonomik kalkınmanın temel unsurlarından siyasi istikrarın sağlanmasında her kuruluşa önemli görevler düştüğünü ileri sürüyor, “Çalışma ve kazanç hürriyetine, düşünce ve vicdan hürriyetine, mülkiyet miras hürriyetine göz diken ve rejime tuzak kuranlarla mücadele etmek” çabasında olduklarını, orta sınıfın ‘sermayesiz ırgat’ olmak için değil, orta ve büyük sanayici olabilmesi, tamirattan imalata ve fabrikaya

⁸¹ Aydemir Güler, Türkiye’de burjuvazinin emek karşıtı bilincinin, emeğin oluşturduğu reel tehditten daha erken geliştiğini ileri sürer. Ona göre, yanı başında sosyalizmin iktidar olduğu, biraz daha uzakta olmakla birlikte, gelişkin kapitalist toplumlarda devrimci kalkışmalara imza atan ya da daha ağırlıklı toplumsal statülere kavuşan işçi sınıflarının yaşadığı bir coğrafya bunun nedenidir (Güler, 2008: 25, ayrıca 27).

⁸² Esnaf ve tarım kesiminin bu konseyde yer alması farklı kesimlerce eleştirilmişti. Örneğin CHP Genel Başkanı Ecevit, esnaf ve sanatkârlar ve orta-dar gelirli çiftçiler için bu konseyin ‘tuzak’ olduğunu ileri sürüyordu; ona göre zengin çiftçiler ve TESK’in yöneticileri büyük iş çevreleri ile bütünleşme çabasıydılar. Yine, Mühendisler ve Mimar Odaları Birliği Başkanı, egemen sınıfların bu örgütlenmelerinde göze çarpan bir noktanın tekelleri sermayenin esnaf gibi tekeldışı sermaye üzerinde hakimiyet istekleri olduğunun altını çizmişti (*Yankı*, 1977 (303): 12).

yönelmesi ana felsefeleri olduğu için kendileriyle aynı fikirleri paylaşan herkesle işbirliği yapmaya yarar gördüklerini açıklıyordu (TOBB, 1977b: 25). Çalışma barışını sağlamak ve sosyal kesimlerin biran önce sosyal güvenliğe kavuşmalarını istemek gibi ortak hedefler ortaya koymanın tuzak ya da bölücülük olarak nitelendirilemeyeceğini vurguluyordu (TOBB, 1977b: 26). Yine Tiyenşan, uyuşmazlıkların nedeninin mesleki çıkarlar olduğunu, rejime yönelik meselelerde birlikte hareket edileceğini, ancak bunun dışında bu örgütlenmeden büyük bir faaliyet beklenmemesi gerektiğini belirtiyordu. Yani bir ölçüde uyuşmazlıkların kaçınılmaz olduğunu vurguluyordu. Esnaf ve sanatkârın, sanayiciler arasında ezileceği, eriyip gideceği fikrine karşı da: “Biz iki milyon kişiyiz.100-150 bin kişinin tahakkümü altına girersek, komünizm olur. Girmeyiz (...) onların bizi ezmemesini sağlayacak platformu bulacağız. Şikayetlerimizi bu birlik içinde dile getireceğiz.” (Yankı, 1977 (307): 12) diyordu.

Büyük sermaye ile işbirliği, özellikle TESK yönetimince, ‘büyüme’ hedefinde olan orta ve küçük sermaye için bir fırsat olarak değerlendiriliyor, işçi ve işveren ilişkilerinde sermaye lehine alınacak kararlar ve sosyal güvenlik gibi konularda bu birliğin yarar sağlayacağı ve esnaf kesiminin çıkarlarının burada gözetileceği inancı ve beklentisi dile getirilmiş oluyordu.

Çiftçiler adına konuşan Saadettin Karacabey ise HTK işbirliği anlaşmasında çiftçiler lehine yer alan unsurları işaret etmişti: “HTK (...) milletimizin hayat seviyesinin yükseltilmesini, sosyal adalet ve sosyal güvenliğin yaygınlaşmasını, tarım ve diğer tüm sektörlerin arasında dengeli bir gelir dağılımını amaç edinir” ibaresinin çiftçilerin haklılıklarını ortaya koyan ifadeler olduğunu, tarım sektörünü güçsüz bırakan, gelirini sınırlı tutan görüş ve uygulamalara karşı bir baraj niteliğinde

olduğunu ileri sürmüştü (TOBB, 1977b: 21). Aynı zamanda konseyin meslek kuruluşları arasında hukuki bir birleşmeden ziyade danışma ve dayanışma işbirliğini öngördüğünü de belirtmişti (TOBB, 1977b: 22). Daha sonra, Ziraat Odaları Birliği Genel Sekreteri Zeki Yüçetürk, ‘sektörler arası gelir dağılımı’ ve ‘sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması’ ilkelerini Konsey’in ana ilkeleri arasına koydurduklarını, ‘mesleki ihtilaflarda’ ortak noktalar bulunabileceğini dile getirecekti (Yankı, 1977 (307): 12) Bunları söylerken, Konsey içinde belirli bir ağırlıkları olduğunu ve çıkarlarını savunacak güçte olduklarını vurgulama çabasındaydılar.

İlk genel kurulda Ali Koçman’ın (TÜSİAD) yaptığı tespit, esnaf ve çiftçilerin bu konseydeki yerlerinin değerlendirilmesi açısından dikkat çekicidir: Koçman yapılan konuşmalar dikkate alındığında çiftçi, esnaf ve sanatkârların, tüccar ve sanayici kesiminden daha büyük bir heyecanla davaya bağlı olduklarının anlaşıldığını, bunun da kendilerini mahcup ettiğini belirtmişti (TOBB, 1977b: 55). Gerçekten de, örneğin Hüsnü Çınar (TESK İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Derneği), kendilerine büyük sanayici ve tüccarın ‘paralı asker’leri denilmesi karşısında ‘paralı’ sıfatını kabul etmediğini ancak ‘askerler’ sıfatının ulvi, haysiyetli ve anlamlı olduğunu ifade etmişti (TOBB, 1977b: 51). Zeki Yüçetürk (TZOB) ise çiftçilerin “sosyalist düzende nasıl tuzağa düşeceklerini bildiklerinden” ve “hür nizam” yıkıldığında ne olacaklarını bildikleri için burada birleşmeye, birlikte hareket etmeye karar verdiklerini ileri sürmüştü (TOBB, 1977b: 61).

Esnafın ve çiftçilerin diğer sermaye kesimlerinden daha fazla heyecan ve beklenti içinde olmaları, büyük sermayenin bu anlamda tekeli olmayan sermaye kesimi üzerinde kurduğu hegemonyayı gösterir niteliktedir. Bunda dönemin işçi-işveren ilişkilerinin, daha doğrusu sınıf mücadelesinin geldiği aşamanın etkisi

yadsınamaz. Öte yandan, bir bütün olarak taleplerini dile getirme ve siyasal alana taşıma amacıyla ortaya çıkmış bir sermaye sınıfı birliğinden ayrı düşmeme çabasının da bu tutumlarında etkili olduğu ileri sürülebilir.

I. Genel Kurul Sonrası

Konsey ilk genel kurulundan sonra düzenli olarak toplanmamış ancak kritik dönemlerde, seçimler öncesi⁸³ ya da sonrasında taleplerini iletmek için bildirimler, açıklamalar yayınlamıştır. Özellikle 1978 yılı Konsey faaliyetleri açısından sessiz bir dönem olarak nitelendirilebilir. Hatta Konsey'i destekleyen sermaye kesimleri için, bu birlik, hayal kırıklığı yaratan bir girişim olarak nitelendirilmeye başlamıştı. Örneğin, Odalar Birliği toplantısında söz alan Aydın Ticaret Odası Yönetim Kurulu başkanı Ahmet Altınel, HTK'nin büyük ümitlerle kurulduğunu ama doğmadan öldüğünü ileri sürmüştü ve bu konuda bilgi almak talebinde bulunmuştu (TOBB, 1978c: 31)

1979 yılının Haziran ayında; enflasyon, işsizlik, azalan üretim, siyasal istikrarsızlık gibi sorunlara değinen ve Meclis'in erken tatile girmesini eleştiren,⁸⁴ aynı yıl güz aylarında özel sektöre yönelik TRT yayınlarını eleştiren ve TRT'yi Ecevit Hükümeti lehine propaganda yapmakla suçlayan bildirimler yayınladılar.⁸⁵

⁸³ Ocak 1977'deki Genel Kurul'dan sonra Konsey, 1977 Mart ayı içinde bir basın açıklaması yapmıştır. Ancak buna TZOB katılmamıştır. Beklenti, Konsey'in erken seçime ilişkin görüşlerinin açıklanmasıydı. Sabancı daha önce erken seçimi talep eden açıklamalar yapmıştı; beklenti buradan kaynaklanıyordu. Ancak toplantı sonrası, bu konunun Meclis'in işi olduğunu, Meclis kararına saygı duyacaklarını dile getirdiler. Bu konuda açıkça tavır almamışlardı; ancak bu suskunluğun erken seçim konusunda Demirel'i destekledikleri anlamına geleceğine dair yorumlar yapılmıştı (*Yankı*, 1977 (314): 14).

⁸⁴ 26 Haziran 1979'da toplanarak ülkenin durumuna ilişkin genel bir değerlendirme yapmışlar ve parlamentonun tatile girmesinin erken ve sakıncalı olduğunu ileri sürmüşlerdi. Enflasyon, işsizlik, anarşi, azalan üretim, siyasal istikrarsızlık gibi sorunlar ve bekleyen hayati önemdeki yasa tasarılarına rağmen Meclis'in tatile girmesini, erken ve sakıncalı bulduklarını belirtmişlerdi (*ASO Bülteni*, Temmuz 1979: 10)

⁸⁵ 12 Ağustos 1979'da HTK Başkanlık Divanı'nın bildirisinde radyo ve televizyonlarda, özel sektörü yokluk ve sıkıntılarının başlıca nedeni olarak gösteren yayın ve haberler kınanıyordu. Radyo ve televizyonların tarafsız olmaları gerekirken özel sektörün sorumlu gösterilmesinde birer araç olarak kullanıldığı yer alıyordu (*TOBB Haber Bülteni*, 1979 (2): 4-5). O dönemde hükümet (Ecevit

HTK'nın bildiri yayınladığı bir başka konu AET ile ilişkilerle ilgiliydi: 21 Eylül 1979'da yayınlanan bildiride, Yunanistan'ın topluluğa katılma anlaşması yürürlüğe girilmeden Türkiye'nin topluluğa tam üye olarak katılma müzakerelerinin başlatılmasına destek verdiklerini ve bu girişimin zaman geçirilmeden yapılması gerektiğini vurguluyorlardı (*TOBB Haber Bülteni*, 1979 (3): 6).

14 Ekim 1979 seçim ortamı nedeniyle Kasım ayına ertelenen HTK Yönetim Kurulları Müşterek Toplantısı, 9 Kasım 1979'da Ankara'da yapıldı.⁸⁶ Odalar Birliği Başkanı Yazar, enflasyon, döviz darboğazı, üretim yetersizliği, enerji darlığı, işsizlik gibi sorunların ekonomik sistemin felsefi özünden değil, bu sistemin gerektirdiği önlemlerin zamanında ve birbirleriyle uyumlu biçimde yapılmamasından kaynaklandığını ileri sürmüştü. Özel sektörün faaliyet alanını daraltmak, madenlerin devletleştirilmesi, kaynak ve fonların kamu sektörüne aktarılması, canlı hayvan ihracının devlet tekeline alınması gibi seçim öncesinin uygulamalarını 'hatalı' uygulamalar olarak nitelendirmişti (TOBB, 1979e: 7, 8). Bunlar bir önceki hükümete yani Ecevit hükümetine ait uygulamalardı.

Siyasal istikrar, çalışma barışı, KİT'lerin serbest piyasa içinde çalışacak tarzda şirketleştirilmesi, yeni bir genel ücret politikası oluşturulması, Merkez Bankası'nın yasal statüsünün, fonksiyonlarını yerine getirecek biçimde bağımsızlığa kavuşması, vergi düzenlemesine gidilmesi ve KDV uygulamasına başlanması, dış kredi imkanlarından yararlanmak için elverişli ortam hazırlanması, yabancı sermayeden yararlanmak için gerekli önlemlerin alınması, enflasyonla mücadele

Hükümeti) yağ stokçularını yakın takibe almıştı; yağ ve ilaç stokçularının yakalanışları üzerine haberlere TRT'de ve basında geniş biçimde yer verilmeye başlanmıştı (*Yankı*, 1979 (440): 18).

⁸⁶ Mehmet Yazar "seçim mücadelesinin getirdiği hassasiyet ve gerginliği arttırmamak ve yanlış yorumlara sebebiyet vermemek maksadıyla" toplantının daha sonraki bir tarihte yapılmasını tercih ettiklerini açıklamıştı (TOBB, 1979e: 3).

önlemlerine öncelik verilmesi, AET'ye üyelik için kesin adımlar atılması gibi talepler bu toplantıda dile getirildi (TOBB, 1979e: 13-15). Yazar'ın dile getirdiği bu talepler, Narin'in dile getirdiği “terör sorununa en kısa zamanda çözüm bulmak” ve “hür teşebbüse karşı alınan önlemlerin ülke ekonomisine vermiş olduğu zarara çare bulmak” gibi taleplerle birlikte ertesi gün “hür teşebbüsün hükümetten istedikleri” başlığı altında gazetelerde yer alıyordu (*Milliyet*, 10 Kasım 1979). Görüldüğü gibi, bunlar ilk toplantıda dile getirilen taleplerden, KİT'lerin şirketleştirilmesi, vergi düzenlemesi, KDV uygulaması, yabancı sermaye girişinin kolaylaşması gibi daha somut talepleri kapsıyordu. Bunlar da ‘serbest piyasa ideolojisi’ ile birebir örtüşen taleplerdi.

Bu toplantı sonrasında Konsey, Şubat 1980'de HTK Başkanlar Komitesi imzalı bir bildiri yayınladı. 8 Şubat 1980'de Tarih'te işçilerin çıkarılması üzerine İzmir'de başlayan gösteriler, dükkanların kapatılması gibi eylemler daha sonraki günlerde İstanbul ve başka şehirlerde de görülmüştü. Ayrıca 14 Şubat'ta da DİSK genel grev ilan etmişti. Bu olaylar üzerine, “Ülkede meydana gelen son olaylar karşısında parlamentonun biran önce gerekli tedbirleri yasalaştırması” istenmiş ve “güvenlik güçlerinin kurşunlanması, işyerlerinin kapatılması, totaliter rejim getirilmeye çalışılması” kınanmıştı (*Milliyet*, 17 Şubat 1980). Ardından, 19 Şubat 1980'de Bakanlar Kurulu'nca İzmir ve Hatay'da sıkıyönetim ilan edilecekti.

Konsey, 1980 sonrası uzunca bir süre açıklama anlamında da faaliyet göstermedi. Bu durum, 12 Eylül 1980 sonrası işçi sınıfı hareketinin ve sendikacılığının bir tehdit olmaktan çıkması, 24 Ocak 1980 istikrar programıyla sermayenin gerek ekonomik gerek siyasi taleplerinin gerçekleşmesinin yolunun açılmasıyla açıklanabilir. Bir başka ifadeyle böyle bir örgütlenmenin varlığına artık

gerek kalmamıştı. Konsey’de dile getirilen birçok ekonomik talebin 1980 sonrası gerçekleşmesinin yanı sıra, Narin’in “20 yıl işçiler güldü, biz ağladık, şimdi gülme sırası bizde” (Koç, 1998: 124) sözleri, HTK gibi bir örgütlenmeye artık gerek duyulmadığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

3.1.2.2 HTK’da Görüş Ayrılıkları – Çatışma Noktaları

Bu işbirliği ve dayanışma, sorunsuz ve her kesimin tümüyle destek verdiği bir şekilde gerçekleşmedi. 1975 yılındaki ilk toplantı öncesi, ‘Türk özel sektörü’nü kimin temsil edeceği konusunda TİSK ve TOBB arasında bir anlaşmazlık başgösterdi. TİSK genel başkanı Narin’in 28 Nisan’da böyle bir toplantı düzenleneceğini duyurması üzerine, TOBB Genel Sekreteri Orhan Daut, toplantının ‘Türk özel sektörünü’ temsil edemeyeceğini, “Türk özel sektörünün hem yasal hem organik yönden gerçek temsilcisinin resmen Odalar Birliği olduğunu” belirtmiş, böyle bir toplantının ancak Odalar Birliği tarafından düzenlenebileceğini açıklamıştı (*Cumhuriyet*, 27 Nisan 1975). Türkiye Odalar Birliği yönetimi de son anda toplantıya katılmaktan vazgeçmişti. Hatta TOBB başkanı Dıblan, sanayi odalarına TİSK konferansına katılmama çağrısında bulunmuş, TOBB önderliğinde yapılacak diğer toplantıyı beklemelerini söylemişti (Bianchi, 1984: 268).

Bu muhalefete rağmen gerçekleşen toplantıda ise, Ankara Ticaret Odası Yönetim Kurulu üyesi Cahit Aydoğan yaptığı konuşmada Odalar Birliği yönetiminin bu tavrını eleştirerek “öncü olamamanın öfkesi” olarak nitelendirmiş, “Türk Hür Teşebbüsünün birlik olma yolunda attığı tarihi adıma” ters düşen bu tavrı kınadığını ve birliğin, dayanışmanın, bütünleşmenin mutlaka gerçekleşeceğini buna ayak uyduramayanların saf dışı kalacağını ileri sürmüştü (TİSK, 1975: 77, 78).

Bu çatışmanın, TOBB ve TİSK arasında sermaye sınıfının temsilciliğini kimin yapacağı üzerine bir rekabetten kaynaklandığını ileri sürmek mümkündür (Bianchi, 1984: 267). Ancak, 1977’de yapılan genel kurulda bu gerilime ilişkin belirgin bir işaret bulunmamaktadır. Bu toplantıyı Odalar Birliği düzenlemiştir; konuşmaları Odalar Birliği basmıştır. Oysa 1975’te TİSK toplantısının düzenleyicisiydi ve konuşmaların basılmasını üstlenmişti. Sonuçta bu gerilimin Odalar Birliği’ni memnun edecek şekilde bir uzlaşma ile çözüldüğü görülebilir. Bu anlaşmazlık, yalnızca başlangıçtaki bir önderlik/liderlik talebinden kaynaklanan, ancak derin bir ayrışma yaratmayan bir gerilim olarak değerlendirilebilir.

Sendika ve oda arasındaki bu çekişmenin yanında, özellikle küçük/orta ölçekli sanayiciler arasında bu işbirliğine ilişkin farklı görüşlerden de bahsetmek mümkündür. Örneğin Mümtaz Zeytinoğlu (ESO); Odalar Birliği ve TİSK gibi kuruluşlar varken yeni bir örgüt kurmanın anlamsız olacağını, sanayi kesiminin, esnaf ve tarım kesimi ile ortak çıkarlar çevresinde uzlaşmasının mümkün olmayacağını ileri sürüyordu. Tarım vergisi, benzin fiyatlarının artması ya da otomobil sayısının belli bir düzeyde tutulması gibi sanayi kesimine ait taleplerin, tarım ve esnaf kesimi tarafından olumlu karşılanmasının imkansızlığına dikkat çekiyordu (ESO, 1981m: 404-406). Başka bir konuşmada Zeytinoğlu, Ege Bölgesi Sanayi Odası ve İstanbul Sanayi Odasının da Konsey’in işe yarayacağını ve ciddi olduğunu düşünmediklerini ama kendilerinin de bunu açıkça dile getirmeyeceklerini söylüyordu (ESO,1981o: 411-412). ESO Konsey’e açıkça karşı tavır almamıştı ama Konsey’in uzlaşmaz çatışmalar barındıracağı ve bu yüzden sermayenin tümünü temsil edecek ciddi bir birliktelik olamayacağı görüşündeydi.

Aslında, HTK içinde asıl görüş ayrılığının bir partinin desteklenmesi konusunda olduğu ileri sürülüyordu (*Yankı*, 1977 (307): 10). HTK olarak bir partinin desteklenmesinin gerekli olduğunu savunanlar ve özellikle AP'ye olan sempatilerini dile getirenler vardı. Esnaf kesimini temsil eden bazı delegeler açıkça bir partiyi desteklemek gerektiğinin altını çizmişlerdi. Örneğin İzettin Yaşar, 1973 öncesi 1965-1969 yılları arasında aslında çiftçi, esnaf, tüccar, sanayici birlikte olduğunu ancak 1973'te yolların ayrıldığını ileri sürmüş, 1977 seçimlerinde sandık başında birleşme önerisi yapmıştı; 'oy silahını' gereğince değerlendiremediklerini dile getirmişti (TOBB, 1977b: 83). Burada AP'yi işaret ediyordu. Yine esnaf kesimi içinden Cahit Altıngül, 'hür teşebbüsün' seçimlerle ilgili bir fikri olması gerektiğini, siyasi parti ipoteğinde olmamanın, tüccarı, sanayiciyi, bakkalı ve berberi, tefeci olarak nitelendiren zihniyetin yanında olmak anlamına geleceğini dile getirmişti (TOBB, 1977b: 79). TİSK, Konsey'i, karma ekonomiyi yıkmaya çalışanlara karşı bir cephe olarak görürken; tarım sektörü ve esnaflar, CHP karşıtı bir örgüt olarak görüyorlardı. Hatta 1977'deki Konsey toplantısında, 1973 seçimleri sonucunun yani CHP'nin başarısının bir daha tekrarlanmaması gerektiğini, özel sektörün AP'nin bayrağı altında birleşmesi gerektiğini dile getirmişlerdi (Barkey, 1990: 161; TOBB, 1977b). Ancak bu talepler, Konsey içindeki doğrudan bir parti desteklememe ve partiler üzeri bir örgütlenme olarak kalma eğilimine yenik düşmüş gözükmektedir.

ESO Başkanı Zeytinoğlu ise Konsey'i, AP'nin TOBB'u ele geçirme kılıfı olarak nitelendiriyordu (Barkey, 1990: 161). Ayrıca TUSİAD'ın, Eczacıbaşı ve Koç'un bir partinin desteklenmesine karşı görüşte oldukları ancak Dıblan (TOBB) ve Narin (TİSK)'in bir partinin desteklenmesinden yana oldukları izlenimi de vardı. MSP'nin desteklenmeyecek parti olarak üzerinde uzlaşılacak tek parti olduğu

yorumu yanısıra, CHP'ye de mesafeli yaklaşıldığı ancak olası seçim başarısı yüzünden bir tavır almaktan çekinildiği yorumları da yapılıyordu (*Yankı*, 1977 (306): 12). Sonuçta, HTK'da bir partiden yana açıkça tavır almanın doğru olmadığına ilişkin eğilimin, yani büyük sanayi sermayesinin eğiliminin burada baskın geldiği tespitini yapmak mümkündür.

Yukarıda ele alınan çatışma ya da anlaşmazlıkların, farklı kesimlerce dile getirilen farklı görüşlerin, Konseyin 'başarısız' yani farklı sermaye kesimlerini biraraya getirmeyi başaramamış bir birlik olarak nitelendirilmesi için yeterli olup olmadığı tartışılması gereken bir konudur. Bu çatışmalar ya da anlaşmazlıklar sermaye kesimlerinin uzlaşmadığı anlamına mı gelmektedir? Örneğin Barkey, Konsey'i oluşturan grupların farklı gündemleri olmasının yani örneğin başkanlıkla ilgili "ufak" anlaşmazlık yanında özellikle partilere ilişkin farklı görüşlere sahip olmalarını HTK'nın başarısızlığının nedeni olarak görmektedir. Ona göre birlik; sektörler arası rekabete, kıskançlıklara, siyasi müdahalelere kurban gitmiş bir birliktir; amaç işçi sendikalarına karşı özel sektörün gücünü ortaya koymak gibi görünse de, pek dile getirilmeyen asıl amaç giderek istikrarsızlaşan hükümet karşısında özel sektörün saflarını sıklaştırmaktır (1990: 161).

Bianchi ise HTK'yı sermaye örgütleri arasındaki rekabeti temel alarak, korporatist stratejiler ve AP ile TOBB arasındaki ilişki çerçevesinde değerlendirmektedir. HTK'yı bu çerçevede, sermaye sınıfının uzlaşmadığının, sektörler arası rekabetin, çıkar çatışmalarının idare edilemediğinin bir kanıtı olarak değerlendirmektedir. Bianchi'ye göre 1971 yılında kurulan TÜSİAD, HTK'yı, TOBB'un kendi varlığını tanıması için bir araç olarak görmektedir. Sanayiciler, doğrudan esnaf ve tarım kesimiyle böyle bir toplantı için ilişkiye geçmişlerdir ki, bu

da aslında TOBB'un sanayi kesiminin artık meşru temsilcisi olmadığını göstermektedir. Bianchi, 1977 seçimleri öncesi toplantıda Konsey'in bir partiyi desteklemek üzere karar almamasını, partilerüstü bir nitelik taşımasını bir tikanıklık olarak değerlendirir; sonuçta AP'yi destekleme kararı alamamışlardır. Ona göre bu, aslında burjuvazinin siyasi dayanışmasının bozulduğunun göstergesidir (Bianchi, 1984: 272-273). Oysa bir parti üzerinde uzlaşılmamasını, bir partiden yana tavır almama eğiliminin yani tekelci sanayi sermayesinin görüşünün baskın gelmesi ve kabul görmesi olarak açıklamak mümkündür.

Burada üzerinde düşünülmesi gereken, bu örgütler arasında sermayeyi kimin temsil edeceğine yönelik rekabetin ya da bir partiyi desteklemek üzere uzlaşamamalarının, gerçekten sermaye sınıfı içinde bir liderlik ya da hegemonya sorununa hatta askeri müdahaleyi gerektirecek bir liderlik sorununa işaret edip etmediğidir. Partiyi desteklemek konusunda ortak tavır alamamaları ve aralarındaki örgütsel rekabet, Konsey'in başarısız olarak nitelendirilmesi, yani sermaye sınıfının farklı kesimlerinin bir araya getirip, ortak tavır belirlemede başarısız olduğunu söylemek için yeterli midir?

Bir başka açıdan bakıldığında, yani HTK sermayenin "işçi-karşıtı bir cephe örgütlenmesi" (Koç, 1993: 32) olarak görüldüğünde Konsey'i 'başarılı' olarak nitelendirmek mümkün görünmektedir. Sermaye sınıfının kendi varlığının tehlikede olduğuna inandığı ve o dönemde işçi hareketinin geldiği noktanın sermayenin uzun dönemli çıkarlarını korumasına ve krizi atlatmasına bir engel oluşturduğu dikkate alınır, sermaye sınıfının arasındaki çatışmalara/anlaşmazlıklara rağmen böyle bir örgütlenmeye gitmesi belli bir uzlaşmaya vardıklarının göstergesi olarak görülmelidir. Konseyin dile getirdiği, çalışma barışı, ihracatın teşviki, KDV uygulanması gibi

sermaye taleplerinin darbeden sonra hayata geçirildiği ve bu çerçevede Konsey'e duyulan ihtiyacın ortadan kalkmış olması aslında HTK'nın bir ölçüde hedefine ulaştığının göstergesidir.⁸⁷ Bu çerçevede, bu örgütlenme o dönemde genel olarak sermayenin ya da sermayenin uzun dönemli çıkarlarının dile getirildiği bir platform olarak görülmelidir. Sonuçta, büyük sanayi sermayesi ya da tekelci sermayenin talepleri HTK bünyesinde dile getirilmiş ve tüm sermaye sınıfının talepleri olarak sunulmuştur. Konsey'in açıkladığı ilkelerin soyutluğu da (sosyal huzur ve barışın sağlanması, varolan rejimin korunması, hür teşebbüsün ve demokrasinin korunması, hatta 'partiler üstü' bir nitelik taşıması) farklı sermaye kesimlerinin bir araya gelişini kolaylaştırmış, kesimlere özgü daha somut talepler ayrıntılı olarak dile getirilmemiştir.

3.1.2.3 Talepler Çerçevesinde bir Karşılaştırma: Uzlaşıda Eriyen Çelişkiler

Bu bölümde, sermaye sınıfının ayrı ayrı örgütler aracılığıyla krizi aşmak için dile getirdiği talepler ve geliştirdiği stratejiler ile farklı bir örgütlenme zemininde, yani HTK'da bir araya gelmiş sermaye kesimlerinin bir bütün olarak dile getirdiği talepler karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmanın sermaye gruplarının işbirliğinin boyutlarının ortaya konmasında ve hangi sermaye kesim ya da kesimlerinin, gerek bu işbirliği çerçevesinde gerekse siyasal taleplerin dile getirilme sürecinde egemen olduğunun belirlenmesinde yararlı olacağı varsayılmaktadır. Ayrıca bu karşılaştırma, sermaye sınıfı içindeki çatışma ve uzlaşma noktalarının altının çizilmesi bakımından önem taşımaktadır. Çünkü yalnızca bu birliğe bakarak, sermaye gruplarının

⁸⁷ İlginçtir ki, Konsey yıllar sonra Mayıs 1992'de İş Güvencesi Yasa Tasarısına karşı tekrar bir araya gelerek açıklama yapmıştır. Ancak bu kez TESK bu girişim içinde yer almamıştır (Koç, 1993: 30). Özellikle 1989 bahar eylemleri anımsanırsa, bu yeniden bir araya geliş, Konsey'in işçi-karşıtı cephe örgütlenmesi olarak nitelendirilmesini haklı çıkarabilir ya da en azından bu boyutun Konsey'in oluşması için temel motivasyonlardan biri olduğunu kanıtlayan bir olaydır.

aralarındaki çatışma noktalarını ya da gündemlerinin ne olduğunu belirlemek mümkün değildir. Hür Teşebbüs Konseyi'ni farklı sermaye grupları oluşturmuşsa da, Konsey'in sermaye grupları arasındaki her çelişkiyi veya uzlaşmayı yansıttığını iddia etmek doğru olmaz. Bu, tüm sürecin HTK üzerinden işlediğini varsaymak olur. Dolayısıyla, bu açıdan da bu tür bir karşılaştırma gereklidir. Böyle bir karşılaştırmanın ve sermaye gruplarının uzlaşma noktalarının ortaya konmasının bir başka getirisi de, bu işbirliğinin neden gerekli olduğu sorusuna verilecek yanıtı netleştirmiş olmasıdır.

Sermaye kesimlerinin ayrı ayrı gündemlerinde yer almış taleplerin, genel olarak, HTK'nın işbirliği anlaşmasında ya da bildirimlerinde de yer aldığını gözlemek mümkündür. Yani farklı sermaye kesimlerinin talepleri, bu platforma yansımıştır. Özellikle 1979 yılında yapılan ortak açıklamada yer alan, KİT'lerin serbest piyasa koşullarına uyumlaştırılması ve şirketleştirilmesi, bir ücret politikası oluşturulması, ihracatın teşviki, yabancı sermayenin girişinin sağlanması, dış kredi önündeki engellerin kaldırılması, vergi düzenlemelerine gidilmesi, KDV uygulamasının başlatılması ve AET'ye tam üyelik gibi somut talepler, 1977-1980 yıllarında farklı sermaye kesimleri tarafından dile getirilen iktisadi taleplerle örtüşmektedir. Yine, HTK bünyesinde dile getirilen 'hür demokratik parlamenter rejimin' korunması, devlet otoritesi çağrısı, siyasal istikrar vurgusu, çalışma barışı vurgusu da farklı sermaye kesimlerince dile getirilen siyasal ve sosyal taleplerle birebir örtüşmektedir. Hatta bu tür talepler, sermaye kesimleri arasındaki bu tür işbirliği ve dayanışmanın başlangıç nedeni olarak sunulmuştur.

Sermaye sınıfının krizden çıkmak için geliştirdiği stratejiler ve bunlar bağlamında sermaye kesimleri arasında daha önceki kısımlarda tespit edilen çatışma

unsurlarının, HTK bünyesinde önplana çıkmadığı gözlenebilir. Bu çerçevede, AET'ye tam üyelik talebine ve 24 Ocak Kararları'na orta ve küçük sanayiciden gelen itirazlar; taban fiyatları, para politikası, vergi düzenlemesi gibi sermaye kesimleri arasındaki çatışma noktalarının, HTK bünyesinde geri plana itildiği, tarımın ve orta-küçük sanayinin bu noktalarla çelişen çıkarlarına rağmen, HTK kararlarına onay verdiği ve HTK bünyesine katıldığı gözlenmektedir. Bir başka ifade ile taban fiyatları, Ortak Pazar'a katılım ya da işçi ücretleri gibi daha önce sermaye kesimleri arasında çatışma unsuru olmuş konular,⁸⁸ HTK bünyesinde varılan uzlaşıda ya da işbirliğinde erimiş, en azından geri plana itilmiştir.⁸⁹

Elbette sermaye gruplarının çelişen ya da tam olarak örtüşmeyen çıkarlara rağmen bir araya gelmeleri ve işbirliğine gitmelerinin her kesim için farklı bir nedeni olabilmektedir. Ancak yine de, bir bütün olarak sermayenin çıkarına dokunan birikim krizinin açmazları ve yükselişe geçmiş işçi sınıfı hareketi karşısında, farklı sermaye kesimleri özellikle tekelci diyebileceğimiz büyük sermaye tarafından sunulan stratejiye -ihracat yönelimli strateji ve bunun gerekliliklerine- evet diyerek, kendi kısa dönemli çıkarlarını geri plana atmıştır. Aşağıda bu tezi destekleyen örneklere yer verilmiştir.

Uzlaşıda Eriyen Çelişkiler

Sanayi ve ticaret sermayesi ile tarım kesimi arasındaki taban fiyatları, vergi ve AET'ye üyelik koşulları gibi sorun yaratan konuların HTK içinde tartışılmadığı;

⁸⁸ Örneğin taban fiyatlarının açıklanması sırasında, Ziraatçılar, Sanayici ve Odalar Birliği farklı görüşler savunmuşlardı. Ziraatçılar taban fiyatlarının yüksek tutulmasını isterken, Odalar Birliği düşük tutulmasını savunuyordu. Ortak Pazar konusunda Ziraatçılar ağırlığın sanayici ve tüccarlara verilmesinden görüşlerinin yeterince dikkate alınmamasından şikayetçiydiler. İşçi ücretleri konusunda da TÛSİAD ve TİSK'in farklı yaklaşımları olmuştu (*Yankı*, 1977 (307): 10-11). (Ücretler konusu Bölüm 3.2'de ele alınmıştır)

⁸⁹ Örneğin TZOB, AET ile ilgili yürütülen sürece ilişkin belli rahatsızlıklar ya da farklı talepler dile getirmesine karşın, Ortak Pazar'a tam üyelik için çaba harcanması gerektiği konusunda bu işbirliği çerçevesinde hemfikirdir.

dolayısıyla tarım kesiminin, örneğin AET'ye katılım koşullarında farklı düşünmesine rağmen, HTK'da yer almak için kararlılık gösterdiği ve kendi lehine düzenlemeler konusundaki taleplerini burada dile getirmediği açıktır. Öte yandan sanayi kesiminin, AET konusunda sanayi ve teknoloji işbirliğinin önceliğini savunduğu ve işbirliğinin koşullarını bu çerçevede belirleme çabası da açıktır. Sanayi kesimi, AET tarafından tarıma verilen tavizlerin yeterli olduğunu, bunun ötesini istemenin gerçekçi olmayacağını, sanayi ve teknolojik işbirliği çerçevesinde AET ilişkilerine bakılması gerektiğini savunmaktaydı.⁹⁰ Yani, tarım sektörü için istenen 'tavizler' ve işgücü dolaşımına yönelik talepler, Ortak Pazar'la ilişkileri tıkama noktasına getirdiğinde, asıl önemli olanın Avrupa ülkeleriyle sanayi ve teknoloji temelinde bir işbirliğine gitmek olduğunu vurguluyorlardı. Sanayiciler, AET ile ilişkilerde özellikle uzun dönemli çıkarlarını göz önüne alıyorlardı. Örneğin 1977 yılında, pamuk ipliği ihracatında vergi iadesi indirimi konusunda AET'nin talebini kabul eden TİSK, amaçlarının pazarda kalmak ve ihracat yaparak, döviz geliri sağlamak olduğunu vurguluyor; hemen kâr etmenin temel amaç olmadığını ileri sürüyordu. Sanayicinin, esnaf ve tüccar gibi kâr güdüsüyle hareket etmediğini, değerlendirmesini 10 yıllık dönem için yaptığını, ileride daha çok kazanmak için girişimde bulunduğunu ileri sürüyordu (*Yankı*, 1977 (315):12).

Bu, tarım ve sanayi kesimi arasında bir çatışma ya da farklılık gibi görünse de, her iki kesimin AET ile ilişkilerini geliştirme yolunda çözümler üretmeye ve bu doğrultuda hükümetleri yönlendirmeye çalıştığı; dünya pazarına açılma, onun bir

⁹⁰ TİSK, tarım ürünleri ve serbest işgücü dolaşımı gibi alanlarda Ortak Pazar'dan daha fazla taviz almanın şüphesiz önemli olduğunu, ancak kalkınmasını sanayileşmeye bağlamış bir ülke için sanayi ve teknoloji işbirliğinin en önemli konu olduğunu ileri sürüyordu (Narin, 1978b: 5) (*İşveren*, 1978 (6): 5).

Yine TÜSİAD, benzer bir şekilde tarım sektörüne daha çok taviz verilmesinin istenmesi, tekstile sınırlama konulmaması, işçilerin serbest dolaşımı gibi taleplerin AET tarafından, Türkiye'nin kabul edilmeyecek taleplerde bulunarak AET ile ilişkilerini kesme çabasının bir parçası olarak görüldüğüne yer veriyordu (*Görüş*, 1979 (6): 30).

parçası olma talebinde oldukları açıktır. HTK'da bu konunun ayrıntılarının gündemde olmaması ve bir tartışmaya yol açmamış olması, sermaye kesimlerinin dünya pazarlarına açılma ve ihracatı arttırma konusunda ilkesel olarak hemfikir olmaları ile açıklanabilir. Bir başka açıdan ise, tarım kesiminin kendi fraksiyonu çıkarına olan talepleri bu platformda dile getirmemesi, büyük sanayi sermayesinin HTK içinde hegemonik bir durumda olduğunun da göstergesidir.

Tarım ve diğer kesimler arasında çatışma noktası olarak daha önce incelenen vergi konusu da burada ele alınabilir. HTK'da vergi düzenlemelerinin yapılmasına yönelik genel bir talep yer almaktadır. Ancak bunun ayrıntıları, bu düzenlemelerin nasıl olacağı tartışma konusu olmamıştır. Ancak tarım kesiminin, 1980 sonrasında bu konuda verdiği mücadele dikkat çekicidir.

TZOB, darbe sonrası yapılan vergi düzenlemelerinde, tarım kesimini rahatsız eden bazı noktaları dile getirmiştir. Gelir vergisi, vergi usul kanunu, emlak vergisi, motorlu taşıt vergisi, veraset ve intikal vergisi, damga vergisi gibi konular çiftçileri rahatsız eden konular olarak ortaya konmuştur. 1981 yılında dile getirilen bu rahatsızlık sonrası, 1981 yılı içinde, çiftçilerin büyük çoğunluğu götürü usulünden yaralanır hale gelmiş, yeni bir düzenleme ile traktör vergilerinde indirim yapılmıştır (*Çiftçi ve Köy Dünyası*, 1981 (2): 6-7).⁹¹

Yine, Bülent Ulusu'nun, vergi yasalarının uygulanmasında ortaya çıkan sorunların izleneceği, gerekli olan düzenlemeler hakkında yeni düzenlemelerin yapılacağını basın toplantısında (14 Mart 1981) dile getirmesi üzerine TZOB, çiftçiler adına bundan olumlu sonuçlar alınacağı yorumunu yapmıştır (*Çiftçi ve Köy Dünyası*, 1981 (2): 6).

⁹¹ 2.3.1981'de vergiye ilişkin bir kanun yürürlüğe girmiş (Tahsilatın Hızlanması Hakkındaki Kanun) çiftçiler için bunun olumlu bir gelişme olduğu dile getirilmişti (*Çiftçi ve Köy Dünyası*, 1981 (2): 6-7)

1980 hemen sonrasında gündeme gelen bu düzenlemeler, tarım kesiminin lehine düzenlemelerdir. Darbe öncesi HTK gibi bir işbirliği platformuna katılan tarım kesimi, kendi çıkarlarını savunmayı bu süre için ertelemiş gözükmektedir. Bunun bir nedeni, kriz yüzünden sermayenin bir bütün olarak çıkış yolları arayışı içinde olması ve tarım kesiminin de böyle bir strateji geliştirmenin gerekliliğine inanmış olması ise, bir diğer nedeni de 1980 sonrası tarım kesiminin sınıf bilincinin ve buna paralel olarak örgütlülüğüne verilen önemin artması olarak görülebilir.⁹² Bu örgütlülüğün 1980 öncesi zayıflığı da büyük sanayi sermayesinin bu kesimi etkisi altına almasını kolaylaştıran bir etken olarak görülebilir.

Büyük toprak sahiplerinin, vergi konusunu HTK bünyesinde değil de, 1980 sonrasına gündeme getirmeleri ve bu doğrultuda teleplerde bulunmalarının bir başka nedeni, 1980 darbesi ile sermayenin ölçek düzeyinde yeniden yapılanması sürecinin, yani tekelleşme, büyüklerin küçükleri yok etmesi sürecinin hızlanması ve bu şekilde krizi aşmanın yollarının açılmasıdır. 1980 sonrası tarım kesiminin lehine olan bu düzenlemeler, büyük toprak sahibi kesimin yararına ve 1980 sonrası bu kesimin güçlenmesi veya güçlendirilmesi çabasının bir parçası olarak da görülebilir.

TOBB'un içinde yer alan bazı diğer odalar gibi, Anadolu ve orta-küçük sermaye temsilcisi ESO'nun da HTK bünyesinde bulunması ve 24 Ocak Kararları'na

⁹² 1980 sonrası, TZOB yayınında çiftçilerin teşkilatlanması üzerine bir mesaj yer alıyordu. Mesajda, Batı ülkelerinde çiftçilerin tarımın örgütlenmesine büyük önem verildiği vurgulandıktan sonra, en yararlı, hür, bağımsız ve güçlü çiftçi teşkilatlarının mesleki yönden Ziraat Odaları ve TZOB; ekonomik bakımdan da tarımsal amaçlı kooperatifler ve merkez birlikleri olduğunun açık olduğu belirtiliyor; hem Ziraat Odaları Birliği ve hem de tarımsal kooperatifler merkez birliklerinin ortaklaşa oluşturacakları 'profesyonel çiftçi teşkilatları birliği'nin hemen kurulması gerektiği, TZOB'nin bu konuda öncü olacağı duyuruluyordu. Metin içinde Türk çiftçi kitlesinin 'artık hürriyetinin önemini idrak ettiği' de vurgulanıyordu (*Çiftçi ve Köy Dünyası*, 1981 (2): 3-4).

Yüçetürk'ün çiftçi kuruluşlarının basın ve halkla ilişkileri konulu mesajında, son elli yıldır diğer sektörlerin basın ve halkla ilişkiler metodundan daha fazla ve verimli biçimde yararlandığı tespiti yapıyor; propaganda ve kamuoyu kavramları üzerine cesaretle yürünmesi gerektiği, çiftçi sorunlarını topluma mal ettirme, kabul ettirme çabası gösterilmesi gerektiği, çiftçi liderleri olarak bu görevin ihmal edilmemesi gerektiği aksi halde diğer sektörlerin meydanı boş bularak kendi propagandalarını yapma imkanlarının daha çok ortaya çıktığı ileri sürülüyordu (*Çiftçi ve Köy Dünyası*, 1981 (4): 4-5).

destek vermesi, yukarıdakine benzer bir çerçeve içinden değerlendirilebilir. ESO daha önce ele alındığı üzere, Anadolu sermayesi temsilcisi olarak 24 Ocak Kararları'na eleştirel bir tavır sergilemişti. Kararların “milli sanayicilere olağanüstü güçlükler getirdiği”ni ileri sürmekteydi (*ESO Haber Bülteni*, 1980 (53): 3). Faiz kararlamaları nedeniyle orta ve küçük sanayicilerin yatırım, finansman gibi sorunlarla karşılaşacağını, bu kuruluşların desteklenmesi gerektiğini dile getiriyor, borç ertelemeleri gibi çözümler öneriyordu (*ESO Haber Bülteni*, 1980(55):16; 1980 (63): 3-4). Daha önce de belirtildiği gibi, bu eleştiri ya da müdahaleleri ESO'nun temsil ettiği kesimin, 24 Ocak Kararları'nın uygulanmasını daha çok kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için yaptığı müdahaleler olarak algılamak gerekmektedir. Kararlar hakkında ESO'nun küçük sanayiciyi korumaya yönelik uyarıları ve talepleri, kararlara karşı çıkış değil de daha çok bir düzeltme ve kendi çıkarları doğrultusunda sürece müdahalelerde bulunma olarak yorumlanmalıdır. Nitekim, Aralık 1980'de TOBB toplantısında ESO Başkanı Mesut Erez, istikrar önlemlerinin kendi sistemi içinde tutarlı olduğunu, o tarihteki ekonomik koşullar içinde atılan zorunlu ve cesaretli adımlar olduğunu, ancak önlemlerin yanlışlarının giderilmesine çalışılması gerektiğini vurgulamıştır. Sanayicilerin vergi borçlarının ertelenmesini talep etmiş, talebi kısıtlatıcı sıkı para politikasının sanayici üretici kesim için kaynak yetersizliği sorunu yaratacağı ve bu durumun sanayici için kredi kaynaklarının sağlanması ve bu kaynakların kısıtlanmaması gerektiği gibi önlemlerle çözülmesi gerektiği vurgulamıştı (*ESO Haber Bülteni*, 1980(72):13, 3, 8-9). Bu müdahalelerin 24 Ocak Kararları'na karşı çıkış değil de, daha çok bir düzeltme niteliği taşıdığı görülebilir.

Tekelci sermayeden kendini ayırmış, farklı olduğunu bizzat vurgulamış bir sendika olarak MESS de, TİSK bünyesinde HTK işbirliği içinde yer almıştır. Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonunun HTK içindeki varlığı da benzer bir çelişkiye işaret etmektedir.

Kendi çıkarları ile doğrudan örtüşmeyen ancak genel olarak sermayenin kurtuluşunu sağlayacak taleplere destek vermeleri, hem tarım kesimi hem de küçük sermayenin, genel olarak sermaye çıkarımı en azından bir süre için kendi çıkarlarından üstün tuttuklarını göstermektedir. Bunda krizin ve krizden çıkma koşullarının dayattığı zorunlulukların payı göz ardı edilmemelidir. Öte yandan HTK gibi işbirliği ve bütünleşme stratejilerinin ve sermayenin bir bütün olarak tehlikede olduğu fikrinin yaygınlaştırılmasının da (bunda dönemin artan işçi sınıfı mücadelesinin payı küçümsenemez) tarım, esnaf ve küçük sermaye üzerinde büyük, tekeli sermayenin ekonomik hegemonyasını pekiştiren unsurlar olduğu da dikkate alınmalıdır. Bir bakıma çatışma noktalarının çok güçlü ya da derin olmadığı, örneğin AET'ye üyeliğin genel olarak kabul gördüğü, ESO'nun 24 Ocak Kararları'nın gerekliliğine inandığı ileri sürülebilir. Sonuç olarak, 1980 yılı başında bir bütün olarak yeni bir birikim stratejisinin gerekliliğine, 'serbest piyasa ideolojisine' inanmış bir sermaye sınıfının varlığından bahsetmek mümkündür.

Ancak 1980 sonrasında sermayenin yeniden yapılanması ve dışa açılma süreci küçük ve orta sermaye açısından sancılı olmuştur. Daha önce, 24 Ocak Kararları'na ve bu kararların hemen uygulanması gerekliliğine onay veren kesimler (İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Odası vb), devletin yapabileceği bazı revizyonlardan, vergi indiriminden bahsetmekte, kısa vadeli sorunların da göz önüne alınması gerektiğini dile getirmektedirler (Ulagay, 1984: 95, 141-142). Küçük ve orta

ölçekli sanayi sermayesinin içinde bulunduğu çelişkili durumu 1 Mart 1982 tarihli bir gazete makalesinden yapılan şu alıntı netleştirecektir: “yapı değişiminin ne olduğunu tam anlamadan ‘olsun’ diyenlerin bu değişimin kendi kuruluşları üzerinde yapacağı olumsuz hatta yıkıcı etkiyi sezince ‘imdat’ sinyalini çekmeleri, bu değişim programını uygulamanın Türkiye’nin bugünkü koşullarında bile kolay olmayacağını gösteriyor” (Ulagay, 1984: 48). Bu alıntı bir yandan tekelci sermayenin, 1980 öncesi, orta ve küçük ölçekli sermaye üzerindeki ekonomik hegemonyasını ve sağladığı ekonomik birliği göstermekte, bir yandan da kurulan bu hegemonyanın ve sermaye kesimlerinin birliğinin aslında ne kadar kırılgan olduğunu ortaya koymaktadır. 1980 öncesi sınıf mücadelesi ve ekonomik krizden çıkma çabası, bu kesimleri birbirine yaklaştırmış ancak işçi sınıfı mücadelesinin bastırıldığı ve yeniden yapılanmanın başlatıldığı 1980 sonrasında, tekelleşmenin de hız kazanması sonucu, sermaye sınıfı içi çelişkiler ön plana çıkmaya başlamıştır.

3.2 Sermaye Sınıfının Krizi Aşmada İşçi Sınıfına Yönelik Stratejileri

Daha önce, sermaye sınıfı içindeki çatışmaların/gerilimlerin son kertede sermaye-emek arasındaki çelişkiden kaynaklandığı ve bu çatışmaları ele alırken işçi sınıfı mücadelesinin göz ardı edilemeyeceği ileri sürülmüştü. Ardından, Türkiye’de 1970’lerin sonunda sermaye sınıfının kendi içindeki birlik ve dayanışma çağrılarının temelinde, yükselen işçi sınıfı mücadelesinin varolduğu vurgulandı. Özellikle sermaye sınıfı içindeki çatışma unsurlarının ertelendiğinin ve dayanışma çağrıları yanında bu tartışmaların sönük kaldığının tespit edilmesi, dönemin işçi sınıfı mücadelesinin bu çatışma noktalarının ertelenmesinde, sermaye sınıfının kendi içinde bir birlik oluşturmasında ve belli konularda uzlaşmaya varmasındaki rolünü ortaya koyma gereğini açığa çıkardı.

Aşağıda, sermaye sınıfının krizi aşmak için işçi sınıfına karşı ne tür stratejiler geliştirdiği, o dönemde işçi sınıfı mücadelesinin geldiği nokta, ne tür özelliklere sahip olduğu ve işçi sınıfının taleplerinin neler olduğu üzerinde duruldu. Böylece döneme ilişkin sınıf-içi ve sınıflar arası çatışmalara dair yapılacak daha genel değerlendirmeler için bir zemin elde edilmiş oldu. Dönemin işçi sınıfı hareketinin özelliklerinin ve sermayenin bunun karşısında geliştirdiği stratejilerin yer aldığı bu zemin, sermaye sınıfının işçi sınıfına karşı geliştirdiği stratejilerin belirlemede ya da süreç içinde bu stratejilerde meydana gelen değişikliklerde, dönemin yükselen işçi sınıfı hareketinin rolünün ve belirleyiciliğinin ortaya konması için elzemdir. Böylece, dönemin sınıf mücadelesinin dayattığı zorunlulukların, sermayenin hem kendi içindeki ilişkileri hem de işçi sınıfı ile olan ilişkilerini biçimlendirmedeki rolünün altı çizilebilecektir.

3.2.1. Dönemin İşçi Sınıfı Mücadelesine Kısa Bir Bakış:

Türkiye’de işçi sınıfı mücadelesi 1960’lardan başlayarak gelişmiş, ama özellikle 1970’li yıllarda ciddi biçimde hareketlenmiştir. Özellikle işçi sınıfı 1970’li yılların ikinci yarısında, hem ekonomik kriz hem de ücretlerin aşırı aşınması nedeniyle geçmişe göre daha etkin ve mücadeleci olma durumuyla karşı karşıya kalmıştır (Akkaya, 1996: 109). Döneme genel olarak bakıldığında, işçi örgütlenmelerindeki artışı, grevlerdeki yükselişi ve siyasal alana müdahale niteliği taşıyan gösteri ve grevleri görmek mümkündür (Güzel, 1996).

1974 sonrasında işçi ve sendika sayısında büyük artış yaşanmıştır. Memurların yaklaşık yarısı memur sendikalarında örgütlenmiştir. Sendikal örgütlenme, işçi sınıfı mücadelesinde temel mücadele alanını oluşturmaktadır. 1970’ler sendikalaşmanın kitleselleştiği bir dönemdir (Yaman-Öztürk, 2008: 303-305). Özellikle DİSK, bu dönemde örgütlenmesini genişleterek, neredeyse bütün ülkede örgütlenmiştir (Güzel, 1996: 240). Kamuda örgütlü Türk-İş’in ‘partilerüstü politika’ sloganına karşı, DİSK ‘sınıf ve kitle sendikacılığı’ ilkesiyle siyasete ağırlık koyarak, işçiyi ‘dinamik ve eylemci sendikacılığa’ yönelterek büyümeyi hedeflemiştir (Soner, 1998: 365).

Öte yandan grevler açısından bakıldığında 1973-1980 dönemi, önceki döneme kıyasla büyük bir hareketlilik göstermektedir. 1963-71 döneminde grevler nedeniyle kaybolan işgünü sayısı 4.506 iken, bu dönemde bu sayı 21.812’yi bulmuştur (Güzel, 1983: 1872). Grev, grevci sayısı ve işgünü kaybında 1973’ten başlayarak bir artış gözlemek mümkündür; bunda DİSK’in örgütlenmesindeki canlılık ve grevlerin çok uzun süren grevler olmasının payı vardır (Güzel, 1996: 246).

1970 sonrası dönem, önceki döneme kıyasla grev dışı eylemler bakımından da hareketli geçmiştir. Bu dönemde işçi eylemlerinde artış, çeşitlenme ve kitlesel mitingler söz konusudur. Grev ve iş bırakmalara ek olarak, işyeri işgali, hatalı iş çıkarma, makine ve teçhizata özen göstermeme ve bozulmalarına göz yumma, işyerini terk etme, gösteri ve yürüyüş yapma, işi yavaşlatma, yemek boykotu, fazla çalışmaya kalmama, sakal bırakma gibi yeni eylemler gerçekleşmiştir (Yaman-Öztürk, 2008: 310-311; Koç, 1998: 115).⁹³

Gerek grevlerin niteliği, gerekse de işçi hareketi içindeki direniş çeşitliliği göz önüne alındığında, 1970’li yılların ikinci yarısında gitgide militanlaşan ve siyasallaşan bir işçi hareketinden bahsetmek mümkün görünmektedir. İşçi sendikaları ve konfederasyonları arasındaki rekabet şiddetlenirken, işçi sınıfı da yoğun bir siyasallaşma sürecine girmiş ve siyasal amaçlı, yasadışı eylemlere daha sık başvurulmaya başlanmıştır (Akkaya, 1996: 108-109). Örneğin 16 Haziran 1975 tarihinde, Türk-İş’in İzmir’de ‘işverenlere karşı bir günlük uyarı’ adıyla örgütlediği 8 saatlik genel-grevin amaçları arasında, “siyasal partilerin kısır çekişmelere son vermesi, ulusal savaş sanayiinin kurulması, petrol ve madenlerin ulusallaştırılması” gibi siyasal talepler yer almaktadır (Güzel, 1996: 249). Yine, DİSK’in 20 Mart 1978 tarihli “Faşizme İhtar Eylemi”nde siyasal talepler ön plana çıkmaktadır. Tüm ülkede yapılan ve 2 saat süren bu eylem, 16 Mart 1978’de İstanbul Üniversitesi’ndeki öğrencilere yönelik bombalı ve silahlı saldırıyı protesto etmek ve “faşizm tehlikesi kaşısında demokratik güçlerin eylem birliğini pekiştirmek” amacını taşıyordu. İşçilerin yanı sıra TÖB-DER, demokratik kitle örgütleri ve Türk-İş üyesi sendikaların

⁹³ Bu dönemde (1972-1980) işçi eylemlerinin yaklaşık yarısı grevlerden yarısı da grev dışı eylemlerden oluşmaktaydı. Bir önceki döneme göre grevlerin eylemlerdeki payı yaklaşık yüzde yirmilik bir düşüş göstermiştir (Akkaya, 1996: 109). Bu da grevdışı eylemlerin 1970’lerde arttığını desteklemektedir.

bir kısmı da bu eyleme katılmıştı (Güzel, 1996: 251). DİSK, 1975 sonundan başlayarak DGM'nin kurulmasına karşı grev, gösteri ve yürüyüşler düzenlemiş ve yasanın parlamentodan geçişini engelleyebilmişti (Güzel, 1996: 251). 1976, 1977, 1978 yıllarındaki 1 Mayıs'larda Taksim işçi sınıfı hareketinin en geniş katılımlı gösterilerine tanık olmuştu. 1980 yılının ilk aylarında İzmir, Antalya, Ordu ve İzmit'te 'işçi kıyımına, zamlara, pahalılığa, anti-demokratik baskı ve uygulamalara ve faşist saldırılara karşı demokrasi mitingleri' yapılmış; bazı işyerlerinde iş durdurulmuştu (Koç, 1998: 117-118). Bu tür siyasi amaçlı genel eylemler, dönemin işçi hareketinin belirgin bir parçasıydı ve siyasette -DGM Yasası'na karşı çıkılmasında ya da faşizme karşı bir cephe oluşturma çabasında⁹⁴ da görüldüğü gibi işçi sınıfının ağırlığını hissettiriyordu.

1960-1980 döneminde sendikaların yoğunlaştıkları faaliyet alanları daha çok toplu pazarlık ve grevlerdir (Akkaya, 2002: 82). Ancak daha farklı konular ve talepler de işçi sınıfının gündemini oluşturmaktaydı. Örneğin 1978'de DİSK bünyesinde kurulmuş DİSK-AR'ın (DİSK Araştırma Enstitüsü) yaptığı çalışmalar ve yayınladığı raporlar arasında, işçi sınıfı ve diğer emekçilerin gelir dağılımı içindeki yeri, Ecevit hükümetinin Türk-İş'le imzaladığı Toplumsal Anlaşma, ekonomik gelişmelerin işçi sınıfı üzerindeki etkisi gibi konular yer alıyordu. Yönetime katılma, kapitalist toplumda kadın emeği ve ev işleri, çalışan çocuklar ve çıraklar, kreş, konut, kentleşme, ücret ve ücret sistemleri, enflasyon gibi başlıklarda seminerler veriliyordu (İşeri, 1996: 312).

⁹⁴ DİSK'in bazı yöneticileri tarafından savunulan Ulusal Demokratik Cephe (UDC) girişimi, güvenoyu aldığı takdirde 2.MC hükümetinin kurulmasını önlemek ve iktidardan uzaklaştırmak için parlamento içi ve dışı tüm örgüt ve güçlerin bir araya gelmesini savunuyordu. Bu DİSK içinde bazı sorunlar yaratmıştı ama daha sonra 1978 yılı sonunda DİSK karar organlarında Demokratik Platform oluşturma kararı alınmıştı. DİSK, TÖB-DER, TMMOB, Halkevleri ve daha birçok siyasi örgütün katıldığı bir toplantı düzenlendi. Ancak bu girişim somut bir adım atmadan dağıldı (Koç, 1998: 110-111).

İşçi sınıfının özellikle kamu kesiminde görülen direnişlerinin ardında, toplu sözleşme görüşmelerinin ya da yetki işlemlerinin uzaması, toplu sözleşme zam farklarının ödenmemesi ya da toplu sözleşmenin uygulanmaması, ücretlerin ödenmemesi ya da geç ödenmesi, ücret azlığı, primlerin kesilmesi ve bazı ödemelerin azaltılması, bazı kişilerin görevden alınması talebi, işletme içi görev değişiklikleri, yemeklerin kötülüğü, iş güvenliğinin olmaması gibi nedenler vardı (Koç, 1998: 115-116). Sendikalaşma, toplu sözleşmeler ile ilgili bu tür talepler yanı sıra, çalışma saatinin azaltılması ve ücretlerin iyileştirilmesi gibi konularda da mücadele veriyorlardı. Yönetime katılma, karar alma süreçlerinde belirleyici olma gibi talepler de gündeme geliyordu. Bu talepler aslında emek sürecinde radikal bir değişiklik arzusunda işaret ediyordu (Yaman-Öztürk, 2008: 311).

Bunun yanında, işçi sınıfının sendikal haklar, toplu sözleşme, grev hakları ve ücret artışı gibi alanlarda kazanımlarını korumak için verdikleri mücadele ve bu alanlardaki talepleri, sermaye sınıfının talep ettiği dışa açık, ihracat temelli ve ucuz emeğe dayanan yeni birikim stratejisi ile ters düşüyor, bu birikim stratejisinin hayata geçmesi önünde bir engel oluşturuyordu.

Büyük sanayi sermayesinin ekonomik egemenliğinin pekiştiği 1970'lerde işçilerin en güçlü biçimde örgütlendiği alanlar; dayanıklı tüketim malları, otomotiv sanayii gibi büyük ölçekli, modern teknoloji kullanan, yabancı sermayenin girdiği sektörler ile kağıt, demir-çelik gibi üretim araçları üreten kamu sektörleriydi (Keyder'den aktaran Yaman-Öztürk, 2008: 300). Buralardaki direniş, sermayenin yeniden yapılanması (örneğin yabancı sermaye girişinin sağlanması) önünde ciddi bir engel oluşturmaktaydı. Yine, bu dönemin grevlerinden en çok etkilenen alan imalat sanayii idi. Toplam grev sayısının yaklaşık %62'si bu alandı ve özel sektördeki

grevlere de en çok bu alanda yoğunlaşmıştı. En uzun süren grevlere de yine imalat ve maden kollarında görülüyordu (Güzel, 1996: 246). Bu anlamda işçi sınıfı mücadelesi, krizin derinleşmesinin önemli bir bileşeniydi (Yaman-Öztürk, 2008: 299). Özellikle 1970'lerin sonunda, metal-iş kolundaki grevlere ciddi bir bunalım yaratmıştı ve özel sektör, greve katılan işçi ve grevde geçen süre açısından kamu sektörünü geride bırakmıştı (Yaman-Öztürk, 2008: 300, 315). İşçi sınıfı mücadelesi, kendini özellikle sermayenin yeniden yapılanması, kâr oranlarının artırılması ve sermaye birikiminin sağlanması için kritik olan sanayi kollarında gösteriyordu.

İşçi sınıfının artan hareketliliği, etkin ve mücadeleci konuma gelmesi, sonuçta sermaye sınıfını da harekete geçirmiştir. 1963'ten sonra özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren grevlere ve diğer işçi eylemlerinden etkilenen özel sektör işverenleri; grev, sendika ve toplu sözleşme haklarının sınırlandırılması için mücadele verme hızlarını arttırdılar. Bu süreç, TÜSİAD, TİSK ve MESS gibi örgütlerin mücadelesi sonucu 1983'te yürürlüğe giren yeni TİSGLK (Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu) ve Sendika Kanunu ile sonuçlandı ve işçi hakları alabildiğince sınırlandı; denge, işverenlerin lehine işçilerin aleyhine bozuldu (Güzel, 1993: 347). Aşağıda sermaye sınıfının, dönemin işçi sınıfı mücadelesine karşı geliştirdiği stratejiler bir başka ifadeyle ortak sınıf tavrının unsurları ortaya konmaktadır.

3.2.2 Sermaye Sınıfının İşçi Sınıfına Karşı Tutumu (İşçi-İşveren İlişkileri) ve İşçi Sınıfına Yönelik Saldırı Stratejileri

Sermaye sınıfı yükselen işçi sınıfı hareketi karşısında, özellikle de sermayenin yeniden yapılanması için gerekli politikaların uygulanmasını sağlamak üzere işçi sınıfına karşı iki temel strateji benimsemişti. 'Ücretlerin baskılanması' ve

‘sınıf temelli politikaya son verme’ başlıklarıyla özetlenebilecek bu stratejiler ve bu stratejiler çerçevesinde dile getirdikleri talepler, bir bütün olarak sermaye sınıfının işçi sınıfına karşı ortak tavrını ortaya koymaktaydı.

Ücret artışları, kıdem tazminatı, 1978’de İş Kanunu’nda yapılması istenen değişiklikler, toplu sözleşme kuralları gibi konularda sermaye sınıfı ortak kaygılar dile getirmişti. Ayrıca işçi-işveren ilişkilerinde kendi lehlerine düzenlemeler yapılması (örneğin grup sözleşmesi) ve kendi haklarının korunması için işveren sendikacılığının geliştirilmesinin gerekli olduğuna da vurgu yapıyorlardı.

Öyle ki, sermaye sınıfının dile getirdiği bu hususlar, HTK işbirliği anlaşmasında da yer almaktaydı ve sermaye kesimlerinin ortak talepleri olarak sunulmaktaydı. HTK bünyesinde, sosyal huzurun ancak çalışma barışının sağlanmasıyla mümkün olacağı, işçi-işveren dengesinin kurulması ve devletin bu noktada tarafsız olmasının gerektiği ileri sürülüyordu. Grev ve lokavt hakkının, çalışma hayatının vazgeçilmezleri olduğu ancak bunların yasalar çerçevesinde kullanılmasının zorunlu olduğu; mülkiyet, miras ve girişim özgürlüğünün rejimin ayrılmaz parçası olduğu ve korunması gerektiği vurgulanıyordu. Çalışma barışı, lokavt hakkı, mülkiyet, miras hakkı gibi vurgular, özellikle de soyut talepler biçiminde olmaları bakımından, sermaye kesimlerinin işçi-işveren ilişkileri konusunda ortak bir sınıf tavrı geliştirmelerinin önünü açmaktaydı.

‘İşçi ücretleri’ bu dönemde, sermaye kesimlerinin gündemlerinde en çok yer alan konulardan biriydi. Ücret artışlarının önüne geçilmesi gibi talepler, sermaye kesimlerinin krize karşı mücadelesinde ‘ücretlerin düşürülmesi’ gibi bilindik bir stratejiyi benimsediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan ücretler konusu, sermaye kesimleri arasındaki ilişkilerin, özellikle tekelci ile tekelci olmayan sermaye

kesimleri arasındaki ilişkinin niteliğini ve bu ilişkideki bir dönüşümü göstermektedir. Bu nedenle ücretler üzerine talepler ayrı bir başlık altında ayrıca incelenmiştir.

Ücretlerdeki artış talepleri yanında, 1978 yılında Çalışma Bakanlığı'na hazırlanan İş Kanunu'nda Değişiklik Tasarısı da işveren kesimlerince eleştirilmiş konulardandır. Bu tasarıya karşı çıkış noktaları işçi sınıfına karşı 'varlıklarını' koruma kaygısı taşıdıklarını ortaya koymaktadır. İşçi çıkarma, işyeri kapatma koşullarını işveren aleyhine zorlaştıran bu tasarıya, işveren sendikaları karşı çıkmaktaydı. Bu tasarıda, işverenin fesih hakkının belirli ve çok dar nedenlere bağlandığını, işverenin işyerini kapatmasının mahkeme kararına bırakıldığını, bunun da anayasal özgürlüklere aykırı olduğunu belirtiyorlardı. Tazminatlı işçi çıkarmada yetkili kılınan Bölge Çalışma Müdürlüklerinin ekonomik değil, politik kararlar alacağı ileri sürülüyor; iş kanununda herhangi bir değişikliğe gidilmemesi gerektiğinin altını çiziyorlardı. İş kanununda yapılacak değişikliklerin tek taraflı ve işçi yanlısı olması alışkanlığından vazgeçilmesi gerektiği ve bu gibi konuların, iş yasalarında değişiklik yapmak yerine, toplu iş sözleşmeleri çerçevesinde düzenlenmesi gerektiğini vurguluyorlardı (*MESS Gazetesi*, 1979 (374):1,4); (*MESS Gazetesi*, 1979 (375): 1, 2).⁹⁵

Bu dönemde, kıdem tazminatı konusu da hemen hemen her sermaye kesiminin görüş bildirdiği temel konulardan biriydi. Özünde, kıdem tazminatı ile ilgili bir fon kurulması talep ediliyor (TOBB, 1978a: 10), ancak fon oluşturmak için

⁹⁵ Bu tasarıya ilişkin, TİSK Genel Sekreteri İbrahimoglu, bu tasarının amacının "tazminatlı işçi çıkarılmasını imkansız hale getirmek, suçlu işçi çıkarılmasını kısıtlamak, işyerinin kapanabilmesini bile izne bağlamak" olduğunu ileri sürüyordu. Bunun 'teşebbüs azmini' azaltacağını ve yeni işyerlerinin açılmasını önleyeceğini, işyerinin kapanmasının mahkeme kararına bırakılmasının demokratik hak ve özgürlüklerle bağdaşmayacağını ileri sürüyordu. İşten çıkarılmanın yalnızca ekonominin kötü olduğu durumlarda gerçekleşmediğini, ekonomi iyi olsa bile işletmenin işçi çıkarmasının gerekli olabileceğinin gözardı edildiğini belirtiyordu. Tasarının, kıdem tazminatı yükünü daha da arttırdığı; Batı ülkelerinde bile görülmemiş bir biçimde çeşitli nedenlerle işverenlere 1 yıldan az olmamak üzere hapis cezası verilmesinin öngörüldüğü eleştirilerini de yöneltiyordu. (İbrahimoglu, 1979c: 7,8,9).

yapılan tasarı, yalnızca emeklilik, ölüm, maluliyet gibi sınırlı halleri kapsadığı için yetersiz bulunuyordu (İşveren, 1977 (5): 40; İbrahimoglu, 1979b: 7-8).

Kıdem tazminatı, çalışma yasalarının yalnız siyasi amaçlarla düzenlendiğinin bir kanıtı olarak sunuluyordu (İşveren, 1977(4): 4; MESS Gazetesi, 1978 (345), MESS Gazetesi, 1977 (294): 2). Kıdem tazminatının işverenlere, özellikle orta sanayici ve küçük esnafa çok büyük yük getirdiği ve bundan kurtuluşun tek yolunun bu işyerleri açısından iflas olduğu ileri sürülüyordu (MESS Gazetesi, 24 Kasım1976, XX. Genel Kurulu özel sayı).⁹⁶ Hem orta-küçük ölçekli hem de büyük ölçekli sermaye kesimlerini zor durumda bıraktığı iddia edilen kıdem tazminatı, işçi-işveren ilişkilerinde sermaye kesimlerinin sonuna kadar üzerinde durdukları ortak bir talep olarak dönemin gündeminde yerini alıyordu. Sermaye kesimleri açısından maliyetleri arttıran bir unsur olan bu tazminatın kendi lehlerine düzenlenmesi konusundaki talepleri, 12 Eylül'e dek devam edecek ve sonrasında bu talep yerine getirilecekti. 23 Ekim 1980'de yapılan değişiklik ile kıdem tazminatının belirlenmesi asgari ücrete bağlanıyor ve bir tavan belirleniyordu. Fonun da ayrı bir yasa tasarısı ile kurulacağı açıklanıyordu (ESO Haber Bülteni, 1980 (70): 1-4).

⁹⁶ 1975 yılındaki değişiklikle tazminatı hak ediş süresi üç yıldan bir yıla indirilmiş, tazminat miktarı da 15 günden 30 güne çıkarılmıştı. TİSK Genel Sekreteri İbrahimoglu, bu değişikliğin Türk sanayini adeta ipotek altına aldığını, kıdem tazminatının kanun koyucu tarafından siyasi amaçlarla düzenlendiğini ileri sürüyordu. Bu değişiklikten doğan sonuçları şöyle ele alıyordu: Bazı işyerleri kıdem tazminatını tam olarak ödeyemeyecek hale gelmişti. Küçük-orta ölçekli işletmelerde toplanan istihdam bundan zarar görecek. Bunu ödeyen büyük şirketler için de durum aynıydı. Tazminatı ödeseler bile artan işçilik maliyeti onları işçi daraltılmasına götürecekti. Sırf bu tazminatı almak için işten ayrılanlar vardı; bu da kalifiye işçi sıkıntısı yaratıyordu. Kamu işletmelerinin (KİT'lerin) zararları da, bu tazminatı ödedikleri için artmıştı; çünkü maliyetleri artıyordu. İbrahimoglu ayrıca, 1978 yılında hazırlanan tasarıdaki fon oluşturma fikrini benimsediklerini, ancak tasarının, bu tazminatın yalnızca emeklilik, ölüm, maluliyet halinde fondan karşılanmasını öngördüğünü, diğer hallerde doğrudan işverenin ödemesini engelleyecek hiçbir hüküm içermediğini belirtiyordu. Kıdem tazminatının, memur ikramiyesine paralel düzenlenmesi gerektiği; fona işverenlerce yatırılan primin, tazminatı hak etmeyen bir işçi işten ayrıldığında fonda kalmaması, işverene verilmesi gerektiği; fona ödenecek primlerin gider olarak yazılabileceğinin hükme bağlanması gerektiği gibi önerilerde bulunuyordu (İbrahimoglu, 1979b: 7-8).

Sermaye kesimlerinin çalışma hayatına ilişkin en belirgin taleplerinden biri, toplu sözleşmelere ilişkin düzenlemelerdi. TİSK ve MESS, grup sözleşmesi (tek sözleşme) talebinde bulunmuş ve bunda ısrarcı olmuşlardı. Özellikle, işveren sendikacılığının canlanması ve böylece işverenlerin birlikte hareket etmesi talebi, daha çok sınıf-içi stratejinin bir parçası gibi görünse de, aslında işçi sınıfı mücadelesine karşı geliştirilmiş bir stratejiydi ve toplu sözleşmelerde sermaye sınıfının tek sözleşme/grup sözleşmesindeki ısrarı ile de yakından ilişkiliydi. Genel olarak, burjuvazinin tek tip toplu sözleşme projesi ve bu politikaya dair saptadığı ilkeler, sendikalaşmanın önüne geçmeye, işçilerin yönetime katılmasını, çalışma saatlerinin kısaltılmasını engellemeye, sosyal kazanımları sınırlamaya yöneliktir (Yaman-Öztürk, 2008: 311-312). Bu anlamda grup sözleşmesi, sermaye kesimlerinin uzlaştığı bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca, grup sözleşmesindeki ısrarları, dönemin işçi-işveren ilişkilerinin niteliği hakkında, özellikle de sınıf mücadelesinin ne kadar keskinleşmiş olduğu hakkında ipucu vermektedir.

TİSK, TOBB ve MESS bu dönemde işkolu ve işyeri ayrımına dayanan, ikili toplu iş sözleşme sistemi yerine tek sözleşme ilkesinin benimsenmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir (*İşveren*, 1978 (12): 11; *İşveren*, 1979 (6): 13; *Yankı*, 1978 (363): 21). Toplu sözleşmelerin, işyerleri sözleşmeleri biçiminde yapılmasına karşı çıkmakta ve toplu sözleşmeleri işkoluna yönlendirmek gerektiğini ileri sürmektedirler (*MESS gazetesi*, 1977 (280): 3; (285): 3); (*MESS Gazetesi*, 1978 (341): 3). Sözleşme görüşmelerini işkoluna yönelterek sendikaya devretmek, böylece de toplu sözleşme yükünü işverenin omzundan kaldırmak istemekteydiler: “tek düzeyde sözleşme gereklidir aksi takdirde her sözleşme bir iş yerinde gerilim yaratmakta işletme bundan zarar görmektedir” (*MESS Gazetesi*, 1977 (280): 3). Grup sözleşmesini, aynı

işçi yapan aynı vasıflı işçiler arası eşitsizliği giderecek, eşit işe eşit ücret sistemini getirecek bir sözleşme olarak tanımlamışlar ve grup sözleşmesinin, işkolu düzeyinde toplu sözleşmelere ulaşmak için geçiş dönemi olacağını ileri sürmüşlerdir (*MESS Gazetesi*, 1977 (286)).

Grup sözleşmesinde ya da tek sözleşmede direktmelerinin nedeni, işçi sınıfı sendikaları karşısında güçlü ve birleşik bir konumda durma çabası olarak gözükmektedir. İşletme düzeyinde olan ve zaman sınırlaması olmayan toplu sözleşmelerin, işçi sendikalarının girişimlerini kolaylaştırdığını, işverenleri tek tek karşılıklarına alarak, en aşırı isteklerini kabul ettirebildiklerini ve müzakerelerin çok uzayabildiğini dile getiriyor, bu yüzden işveren sendikalarının maddi-manevi güçlendirilmesi ile grup sözleşmesine geçişin mümkün olabileceğini vurguluyorlardı (*MESS Gazetesi*, 1977 (305): 2).⁹⁷

1977 yılından sonra, işverenlerin grup sözleşmesinde direktmeleri sonucu işçi- işveren ilişkilerinde yeni bir dönem başladığı ileri sürülüyordu. Bunun anlamı sözleşmelerin artık tek tek işyerleri ile değil topluca yapılacak olması ve işverenlerin artık sendikaların karşısına tek tek değil, topluca, belirli ilkeler benimseyerek çıkmaları olarak sunuluyordu (*MESS Gazetesi*, 20 Şubat 1978 (326): 2). Özellikle Metal işkolunda daha önce dağınık halde bulunan işverenlerin, 10 Kasım 1976 günü yaptıkları genel kurulda toplu pazarlık yapma yetkisini MESS yöneticilerine vererek özellikle Maden-İş Sendikası'na karşı güç birliğine giriştiğine dikkat çekmekteydiler.

⁹⁷ 1977 yılında MESS'e yönelik yaygın grevlerin ardından işverenlere yönelik birleşme çağrıları yanında, toplu sözleşmeleri işverenlerin birlik halinde yapma çağrısı yayınlanmış; bunun doğal ve anayasal bir hak olduğu, bu hakkı alana kadar grevlere karşı direnme kararı içinde oldukları vurgulanmıştı (*MESS Gazetesi* 12 Eylül 1977, (305): 2, 3).

Yine, işçilere seslenen bir yazıda işverenlerin bugüne dek toplu sözleşmeleri ayrı ayrı yaptıklarını bundan şikayetleri olmadıklarını, ancak 1973'ten sonra DİSK yüzünden işverenlerin tek tek kalışın aczi içinde haksız taleplere evet demek zorunda kaldıkları ileri sürülüyordu. Tek çarenin işverenler olarak kendilerinin de haklarını bir araya gelerek savunmada olduğunu belirtiyorlardı (*MESS Gazetesi*, 21 Kasım 1977 (315): 3).

Bu kongrede alınan karar gereğince, işyerlerinin grup sözleşmeleri içine sokulması, böylece 4-5 yıl içinde işyeri sözleşmeleri yerine işkolu düzeyinde bütün işyerlerini kapsayan bir sözleşmeye geçmeye karar verilmişti. MESS genel kurulunda alınmış bu grup sözleşmeleri kararı, MESS - Maden-iş mücadelesinin de başlangıçta temel nedeni olmuştu (*MESS Gazetesi*, 20 Şubat 1978, (326): 3). 1977 yılında 8 ay süren toplu sözleşme süreci sonucunda işverenlerin diretmeleri sonucu bu ilke benimsenmiş ve işveren sendikaları toplu hareket etme kararı almışlardı. İşveren sendikacılığı, yani birlikte hareket etmek ve bu doğrultuda iç disiplini sağlamak önem kazanmıştı. Öyle ki, toplu sözleşmelerini MESS dışında tek başına hareket ederek sonuçlandırdıkları için üç işyeri MESS'ten ihraç edilmişti. MESS'in bir yıla yakın süredir grup toplu sözleşmesi yapma girişimi ve çabasında olduğu ileri sürülerek, sendikal bütünlüğü bozan ve disipline aykırı davrananları ihraç etme gerekliliği ve bu kararın yerindeliği vurgulanmaktaydı (*MESS Gazetesi*, 15 Nisan 1977 (287): 2).

3.2.2.1. Ücretlerin Baskılanması

Daha önce de vurgulandığı gibi, ücretlerin baskılanması sermaye sınıfının işçi sınıfına yönelik saldırı stratejilerinden biridir. Sermaye kesimlerinin ücret hakkındaki talepleri ortak sınıf tavırlarını da ortaya koymaktadır. Yeni bir ücret politikasının gerekliliği, HTK bünyesinde de dile getirilmiş bir taleptir. Sermaye sınıfının ücretler konusundaki taleplerinin, krizi aşmak için, işçilere karşı geliştirdikleri stratejilerde özel bir yeri olduğunu vurgulamak gerekir. Şöyle ki kriz, ücretler konusunda tekelci sermayenin sahip olduğu esnekliği ortadan kaldırmış; bu anlamda da tekelci sermaye ile yarı-tekelci/görece tekelci denilebilecek kesimler ve tekelci olmayan sermaye arasındaki çelişkiyi de bir anlamda 'uzlaş'ya dönüştürmüştür. Ayrıca tekelci

sermaye ile işçiler arasındaki ilişki temelinde bakıldığında, ücretler konusunda tekeli sermayenin tavrındaki değişim de dikkat çekicidir.

Başlangıçta, ücretler konusunda tekeli sermaye temsilcisi TÜSİAD ve görece tekeli olarak adlandırılabilir kesimin temsilcisi TİSK farklı yaklaşımlar sergilemektedir. TÜSİAD'ın *Görüş* dergisinin 1977 Ocak sayısında yayınlanan ve tekstil-dokuma sektöründeki ücret karşılaştırması yapan bir çalışma tepkilere yol açmıştır. Bu çalışmaya göre, işçi ücretleri 5 yıl önceki düzeydedir ve 1970 yılından bu yana işçi ücretleri artma değil, azalma göstermiştir (Türk-İş, 1978: 173). Bu yayın bazı tepkilere yol açmıştır.

Örneğin *Yankı* dergisi, işçi ücretlerinin sanayiciler arasında görüş birliği olmayan bir konu olduğunu ileri sürerek, Koç grubunun sosyal haklar adı altında eli açık davrandığını, Koç Holding temsilcilerinden Tuğrul Kutadgubilik'in Ekim ayında düzenlenen bir seminerde "6500 lira alan işçiyle iftihar ediyor ve daha fazlasını vermeye hazırlanıyoruz" dediğini belirtmiştir. Buna karşılık TİSK'in, ücretlerin başıboş bir artış içinde olduğunu savunduğu, ücret artışının frenlenmesini istediğine dikkat çekilmiştir (*Yankı*, 1977 (307): 11-12).⁹⁸

⁹⁸ Türkiye'de işçi ücretlerinin diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşük düzeyde olduğunu gösteren İsviçre'de yapılmış bu araştırmanın yayınlanmasını, Koç'un Sabancı'ya yönelttiği bir hücum olarak yorumlayanlar olmuştur (*Yankı*, 1977 (307): 10). Halit Narin (TİSK), Berker'e bu konuyu ima ettiğinde Berker (TÜSİAD), yazıyı, yayınladıktan sonra gördüğü yanıtını vermiştir (*Yankı*, 1977 (307): 10). *Yankı*'nin sorusu üzerine ise Berker, bu çalışmada asgari ücretin de altında yanlış bir rakam verildiği, bu hataya dikkat çekmek için gösterilen tepkilerin normal olduğu, hata ya da eksik olanın tercümenin yanında Türkiye'de tekstil sanayinde gerçek ortalama ücretin verilmemiş olması olduğunu ileri sürmüştür (*Yankı*, 1977 (307): 13). Güngör Uras'ın (TÜSİAD) ise *Yankı* muhbirine 'böyle bir şeyi yabancı kaynaktan bulunca ilginç geldi, yayınladık. Ne kadar çok tepki doğurdu. Bir daha tövbe...' dediği ileri sürülmektedir (*Yankı*, 1977 (307): 10). Narin'in; *Yankı*'nin, işverenlerin bir bölümünün işçi ücretleri karşısında daha ılımlı davrandıkları görüşüne katılıyor musunuz sorusuna yanıtı, 'bugün yüksek düzeyde oluşan ücret ve sosyal yardım talepleri karşısında hiçbir işverenin ılımlı olabileceğinin iddia edilemeyeceği' olmuştur. Yayınlanan araştırma ile ilgili olarak da yayında dış kaynaklı rakamlardan yararlandığı ve çıplak ücreti gösteren bu rakamların aynı ve sosyal yardımı dikkate almadığı için yanlış değerlendirilmiş olduğunu ileri sürmüştür (*Yankı*, 1977 (307): 14).

TÜSİAD'ın ücretler konusunda ılımlı bir tutum sergileyebilmesinde ve ücret artışına doğrudan vurgu yapmamasında, tekelci sermayeyi temsil eden bir güç odağı olmasının etkisi yadsınmamalıdır. Poulantzas, tekelci sermayenin işçi sınıfına karşı tekelci olmayan sermayeden daha esnek olabileceğini ileri sürmektedir (1978: 149-150). Öyle ki bu esnekliği, o dönemde bundan rahatsız olan orta-küçük sanayicilerin ağzından doğrulamak mümkündür. ESO Başkanı, toplu sözleşme mekanizmasının Türkiye'de çalışmama nedenlerini dile getirirken, tekel ve yarı-tekel boyutlarına ulaşmış imtiyazlı bir takım kuruluşların, devlet ortaklıkları, yabancı, özel ortaklıklarla kurulmuş kuruluşların fiyat elastikiyetini sonuna kadar kullandıklarını ve maliyetlerini daima fiyatlarına yansıtma imkanına sahip olduklarını, bu durumda işçisi ile mesele çıkarmaktan kaçındıklarını vurgulamıştır (ESO, 1981p: 397).

TÜSİAD'ın ücret artışları konusundaki ılımlı yaklaşımı karşısında, TİSK ücret artışlarını; enflasyonun, yaşanan krizin ve çalışma barışının bozulmasındaki temel neden olarak sunmuştur. Bunda, TİSK'in *görece* büyük sermaye kesimini temsil eden bir örgüt olmasının yansısı, bir işveren sendikası olmasının da ücretler konusunda katı tutumunu açıklayabileceği ileri sürülebilir. Ancak burada ilginç olan TÜSİAD'ın daha sonra bu esnek tutumunu değiştirmesi, ılımlı duruşundan vazgeçmesidir. TÜSİAD daha sonra ücretler konusundaki taleplerini daha çok verimlilik ve uluslararası rekabet gibi unsurlar bağlamında dile getirmiştir. Bu anlamda ücret artışına doğrudan bir karşı duruş yine sergilememiş ancak işçi ücretlerinin artmasını eleştirmiş, enflasyon ile ilişkisi içinde artışların olumsuz yanlarına değinmekten geri durmamıştır.

Örneğin, “Toplumsal Anlaşma” çerçevesinde imzalanan, Türkiye Kömür İşletmeleri tarafından da kabul edilen toplu sözleşme sonucunda işçilere verilen

zammı eleştirmiştir: KİT'lerden biri olan Ereğli Kömür işletmesi zarar ederken yapılan bu zam, devletin para basmaya mecbur kalmasına, dolayısıyla fiyatların yeniden artmasına ve yine işçiye zam yapılmasına yol açacaktır. “Fiyatlar bu kadar artarken işçiye zam yapmayalım mı?” sorusunu sormuşlar; “1. Önce verimi arttıralım. 2. Ürettiğimizi gerçek fiyatı ile satalım 3. Sonra işletmeyi zarara sokmayacak ölçüler içinde prodüktivite artışı ve gerçek fiyat artışları ile orantılı biçimde zam verelim ki işçinin gerçek hayat standardı düşmesin” şeklinde yanıt vermişlerdir (*Görüş*, 1978 (12): 13-14).

Görüldüğü gibi TÜSİAD, doğrudan işçilerin ücret zammı fazla ve bu artış gereksiz dememekte, verimlilik unsurunu ön plana çıkarmaktadır. Ücretlerdeki artışa ilişkin doğrudan bir yargıya rastlanmasa da, daha ılımlı bir eleştiri getirsel de, yine de ücret artışlarının kendileri için bir sorun olduğunu belirtmektedirler.

TÜSİAD benzer bir şekilde, “*Ücreti Düşük İşçi Bazen En Pahalı İşçidir*” başlığı altında, işçilik maliyetinin dünyada sanayi ürünü rekabetinde en önemli unsur olduğunu belirtmiştir. Ancak işçi ne kadar ucuz ise maliyet o kadar düşük olmalı değerlendirmesinin yanlış olduğunu, çünkü işçi ücretleri karşılaştırılırken verimliliğin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Türkiye’de verimlilik ölçümü yapılmadığını, yapılsa bile bunun Türkiye’nin rekabet gücünü ortaya koymaya yetmeyeceğini, çünkü diğer ülkelerde tüm diğer maliyet unsurları eşit, buna karşılık tek değişken işçi ücreti ve verimlilik iken, Türkiye’de elektrik kesintisi, su yokluğu, döviz yokluğundan hammaddenin düzenli sağlanamaması gibi maliyeti farklılaştıran etmenler olduğunu belirtmişlerdir (*Görüş*, 1978 (12): 15-17). Burada da, işçi ücretlerinin tek başına ele alınmadığı; maliyeti belirleyen tek unsur olarak sunulmadığı ortadadır. Öte yandan, uluslararası rekabetin bu bağlamda vurgulanması

ve verimliliğe yapılan vurgu dikkat çekicidir. Burada tekeli sermayenin, krize çözüm olarak sunduğu dışa açık, serbest piyasa ekonomisinin rekabet, endüstri ilişkilerinin verimlilik temelinde örgütlenmesi gibi temel unsurlarını dile getirdiği gözden kaçırılmamalıdır.

TÜSİAD yine benzer bir ılımlılıkla ancak enflasyon ve ücret artışları arasında belli bir ilişki kurarak, 1971-1976 yılları arasında ücretlerin ortalama olarak fiyatlardan yüzde 3.2 oranında önde gittiği bilgisine yer vermiş ve enflasyonun genel olarak işçinin aleyhine olduğunu ve ücret artışının enflasyonu körüklediğini vurgulamıştır. Önemli olanın enflasyon dönemlerinde sıçramalı ücret düzeltmeleriyle fiyatların önüne geçmek değil, istikrar dönemlerinde makul biçimde gerçek gelir artışını sağlamak olduğunu ileri sürmüştür (*Görüş*, 1979 (2): 8).

Ancak tekeli kesim özellikle başlarda ücret artışları konusunda daha ılımlı bir tavır sergilese de, kriz dönemlerinde sermaye sınıfının kâr oranlarının düşme eğilimine karşı hemen uygulamaya koyduğu stratejiye -ücretlerin baskılanması stratejisine- destek vermiştir. İçlerinde tekeli olmayan kesimler barındıran ve bunları temsil eden TİSK, TOBB ve MESS, ücretler konusunda daha keskin tavır almış ve talepler ortaya koymuştur. HTK'da da sermaye kesimlerinin ortak talebi olarak dile getirilen 'yeni bir ücret politikası' oluşturulması talebi, sermaye kesimlerinin neoliberal politikaların uygulanması doğrultusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır. Kriz konjonktürü bir yana, ücretlerin baskılanması, ihracat yönelimli stratejinin ve neoliberal ekonomilerin temel unsurlarındandır. Daha önce de vurgulandığı gibi, ihracat yönelimli stratejilerde ücretler, sermaye birikimi önünde ithal ikameci modelden daha büyük bir engel oluşturmaktadır (Savran, 2003: 27).

3.2.2.2 Sınıf Temelli Politikaya Son Verme/ Sınıfsızlaştırma Stratejisi

'Sınıf temelli politikaya son verme', 1980 sonrası devletin yeniden yapılanmasına eşlik eden yeni hegemonik stratejinin temeli olarak tanımlanmaktadır. Bağımlı sınıfları, özellikle işçileri 'birey' olarak tanımlamak, sendika hareketini gözden düşürmek, devletin otoriter yetkilerini güçlendirmek gibi unsurları olan bu stratejinin kendisinin, burjuva sınıfının hegemonyasını tesis etme amacındaki bir sınıf stratejisi olduğu ileri sürülmektedir (Yalman, 1997: 224, 229). Sermaye sınıfı tarafından bakıldığında 1980 sonrası temel stratejisi haline gelen sınıf temelli politikaya son verme stratejisinin nüvelerini, 1977-1980 yılları arasında da gözlemek mümkündür. Sınıfsızlaştırma yani sınıf siyasetini ortadan kaldırma stratejisi, bu yıllarda, farklı sermaye kesimlerinin sendikalara ya da daha genel anlamda sendikal örgütlenmeye karşı aldıkları tavırda, işçi-memur ayrımı yaratma çabalarında ve 'orta sınıf', 'tüketici', 'vatandaş' gibi kavramlara yaptıkları vurgularda kendini göstermektedir.

Sendikalara Karşı Tutum:

Sermaye kesimlerinin sendikalara karşı benimsediği sendikasızlaştırma stratejisi eski bir stratejidir ve işçi örgütlenmelerinin ortaya çıkışı ile eşzamanlıdır. Ücretin bir maliyet unsuru olması ve işverenin bunu en düşük düzeyde tutmayı amaçlaması, örgütsüz bir işçi kitlesini sermaye sınıfı açısından tercih edilir kılmaktadır (Çetik-Akkaya, 1999: 115). Ancak, özellikle 1980 sonrası uygulanan politikalar, hem Türkiye'de hem de dünyada sendikasızlaştırma stratejisini sermaye sınıfı açısından daha önemli bir yere koymuştur. Neoliberal uygulamaların temel unsurlarından özelleştirme, sözleşmeli personel, işten çıkarma, geçici ve mevsimlik işçi kullanma, taşeronluk, esnek çalışma gibi yeni çalışma biçimleri, hem

uygulanabilmeleri açısından örgütlü olmayan bir toplum gerektirmektedir, hem de bizzat bu uygulamaların kendisi sendikal örgütlenmeyi zayıflatan ya da ortadan kaldıran nedenlerdendir (Çetik-Akkaya, 1999: 116). 1970’lerin sonunda sermaye sınıfının dışa açılarak rekabet edebilmek için verimlilik artışı ve ücretlerin düşürülmesini amaçlaması, sendikasızlaştırma stratejisini ve işçi sınıfı hareketinin zayıflatılmasını gerekli kılmaktaydı.

Daha önce vurgulandığı gibi, dönemin işçi sınıfı hareketinin en önemli özelliği, sendikalaşma oranının ve işçi örgütlenmelerinin artmış olması, sendikal hareketin ve genel olarak işçi sınıfı hareketinin siyasallaşmış olması idi. Sermaye sınıfı da, sendikalaşma karşısında kendi sınıf tavrını çeşitli biçimlerde ortaya koymaktaydı. Sendika hareketini zayıflatmayı, sendikalar üzerinde kontrolün artmasını sağlamayı hedefliyorlardı.

Başta TİSK olmak üzere TOBB ve MESS, Türkiye’de işçi sınıfı sendikalarının faaliyetlerine ve yapılarına ilişkin rahatsızlıklarını dile getirmiş ve bu rahatsızlıklarının giderilmesi için çeşitli taleplerde bulunmuştu. Sendika enflasyonunun yaratıldığı, siyasi partilerle sendikaların ilişkisinin yoğunlaştığı, bunların sendikaları rekabete, ‘ideolojik sendikacılığa’ ve çekişmelere yönelttiği gibi tespitler yapıyordu. Sendikaların mali ve idari yönden denetlenmeleri ve sendikacıları aşırı isteklerden alıkoyacak bir ücret politikası oluşturulması gibi talepler dile getirilmişti. Sendikaların siyasi amaçlı faaliyetlerinin ‘sosyal huzur ve çalışma barışını’ bozan unsurlar olduğu da sık sık vurgulanmıştı.⁹⁹

⁹⁹ TOBB Başkanı Yazar, “ülkede hür sendikacılığın dejenere edildiğini” dile getirmişti (*TOBB Haber Bülteni*, 1980 (15): 1-2). TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Narin, toplu sözleşmelerde belli bir ücret politikasının belirlenmemiş olmasının sendikacıları aşırı isteklere yönelttiğini, işçi sendikalarının sayıca enflasyonist düzeye ulaştığını, ideolojik sendikacılık anlayışının yaygınlaştığını, grevlerin arttığını, işverenlerin hedef seçildiğini dile getirmiştir. İşçi kuruluşları kadar serbest hareket eden hiçbir kuruluş bulunmadığını da eklemiştir. *Check-off* sisteminin [yani işverenin işçi ücretlerinden

Öyle ki, sendikacılığın terörü beslediği ileri sürülüyor ve ‘ideolojik sendikalaşmanın’ önlenmesi gerektiği, sendikaların denetiminin zorunlu olduğu vurgulanıyordu. Örneğin, çalışma hayatındaki ‘kanunsuz hareketleri’ (genel grev vs.) önlemenin en kalıcı ve en etkili çaresinin, sendikalaşma ve grev haklarının (işçiye yarar sağlamak olan) asli amacı dışına çıkarılmasının ‘en kesin şekilde önlenmesi’ olduğu dile getiriliyordu (İbrahimoglu, 1980a: 4). Yine, TİSK genel sekreteri İbrahimoglu’na, işadamlarına yapılan saldırılar üzerine görüşü sorulduğunda, bu olayın sendikacılığın terörü beslediğini, terörün sendikacılığa destek olduğunu, denetimsiz kalan sendikaların ne boyutlara ulaşacağını açıkça gösterdiğini ileri sürüyordu. Çözüm “...militan besleyen ideolojik sendikacılığa dur demek ve bunları ciddi denetim altına almak”ı (*İşveren*, 1980 (11): 21).

Sendikalaşma ile ‘terör’ arasında kurdukları ilişki ve bunun yanında sendikal faaliyetlerin sınıf kavgası yaratarak barış ve huzuru engellediğine yaptıkları vurgu¹⁰⁰, sınıfsızlaştırma stratejisinin nasıl işler kılınmak istendiğinin en çarpıcı göstergeleridir. Sermaye sınıfının işçi sınıfı mücadelesini kırma ve işçi sendikalarını hedef alma çabalarının yanında daha genel anlamda sendikalaşmaya veya sınıf temelli örgütlenmeye bir karşı duruş geliştirdikleri açıktır.

MESS’in DİSK’e, ama özellikle Maden-İş’e karşı tavrı¹⁰¹ da bu sınıfsızlaştırma stratejisinin izlerini taşımaktaydı. Örneğin MESS, DİSK’in kanuna

aidat keserek işçi sendikasına bizzat yatırması sistemi (İbrahimoglu, 1977c: 5)] kolay sendikacılık yoluyla sendika enflasyonuna yol açtığını ve sendikalar arası aşırı, ideolojik çekişmeye yol açtığı gerekçesi ile kaldırılmasını savunmaktadır (*MESS Gazetesi*, 18 Nisan 1980 (420)); (*İşveren*, 1980 (7): 5). Yine TİSK, işçi sendikaları enflasyonunu ve sendikalar arasındaki aşırı rekabet ve ideolojik çekişmeleri ve sendikaların siyasi amaçlı faaliyetlerini, sosyal huzuru bozan, çalışma barışını zedeleyen unsurlar olarak tespit ediyordu (*İşveren*, 1977 (3): 12).

¹⁰⁰ Demokrasinin yaşamasının koşulu, sınıf kavgası yaratacak davranış ve tutumlardan kaçınmak, barış ve huzur getirecek hareketlerde bulunmak olarak tanımlanmaktaydı. Bu çerçevede, yasadışı eylem, direniş, öğrenci hareketleri kınanıyordu (*MESS Gazetesi*, 1977 (289): 1).

¹⁰¹ O dönemde Türkiye Tekstil Sanayi İşverenleri Sendikası ve TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Narin yaptığı açıklamada, Tekstil, Madeni Eşya ve Cam iş kollarında DİSK’e bağlı işçi sendikalarınınca

ve başkalarının haklarına saygı göstermediğini vurgulamakta ve “DİSK’e bir hatırlatmada bulunmak isteriz. Bir gün sizin yaptıklarınızı size de uygularlar” demektedir (*MESS Gazetesi*, 9 Mayıs 1977, (289): 1). DİSK’e yöneltilen bu tehdit, aslında sınıf temelli politikanın bir anlamda ‘zararlarını’ ortaya koyma amacını da taşımaktaydı.

Yine MESS, Maden-İş’i, sözleşme yapmaya yanaşmamakla suçlamakta ve Maden-İş’in gerçek amacının ‘sınıf kavgası’ olduğunu ileri sürmekteydi. 1980 yılının Nisan ayında uzayan toplu sözleşmelerden bir sonuç almak amacıyla görüşmeler yapılıyor ve sonuç elde edilemiyor, müzakereler duruyordu. MESS, Maden-İş’in sözleşmeleri ekonomik çıkar mücadelesinden çıkararak ideolojik kavgaya, sınıf çatışmasına götürmek istediği, toplu sözleşmeleri bu konuda araç olarak kullanarak hür demokratik rejim yerine sosyalist rejimi oluşturmaya çalıştığı ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi*, 25 Mart 1980 (421)).

MESS Yönetim Kurulu Üyesi Metin İplikçi, Hürriyet Gazetesi yazarının sorularını yanıtlarken, Maden-İş grevlerinin bir sistem mücadelesi olduğunu, diğer grevlerle bir tutulmaması gerektiğini söylüyor; işçiler, toplu sözleşme öncesi işverenlerin hakimiyetinde iken toplu iş sözleşme hakkından sonra işçilerin üzerinde sendika hakimiyeti kurulduğunu ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi*, 23 Ocak 1978 (322): 2).

Sınıf temelli politikaya son verme ve caydırma stratejisinin belli bir kararlılık içinde yapıldığı ve bazı durumlarda rutin sendikal mücadelenin ya da grev kararının bile birer fırsat olarak kullanıldığı görülmüyordu. Öyle ki, uygulanmamış bir grev

uygulanan grevlerin ideolojik amaç taşıdığını vurgulamıştı. Sendikaların grevdeki işçilere ödeme yapmadıkları, asıl amacın ekonomiyi ve hür teşebbüs sistemini yıkmak olduğunu ileri sürülmüştü (*İşveren*, 1980 (6,9): 29, 21).

kararı bile sorun olarak tanımlanıyor, şikayet unsuru oluyor ya da lokavt nedeni olarak sayılıyordu. Örneğin, işçilerin grev kararı aldığı ama bu kararın uygulanmadığı işyerlerinde, MESS lokavta gitmişti ve bunu şöyle açıklıyordu: Maden-İş grev kararı alıp uygulamamış, ancak işçileri pasif direnişe itmiş ve üretimi düşürmüştü (*MESS Gazetesi*, 30 Ocak 1978 (323): 6).

İşçi-Memur Ayrımı:

Sermaye sınıfının, sınıf temelli politikaya son verme stratejisinin unsurlarından biri de işçi sınıfı mücadelesini farklı statü ya da kategoriler yaratarak zayıflatmak, bölmeye çalışmak ve işçi sınıfı kategorisini sorgulanır hale getirmeye çalışmak olarak nitelendirilebilir. Daha önce de vurgulandığı gibi, işçi sınıfının daha yüksek ücret, daha iyi çalışma koşulları, daha kısa çalışma saatleri ile ilgili taleplerine karşı sermaye; her zaman üretimde ırk, ulus, cinsiyet, yaş temelli bölünmeleri ya da farklılıkları, bunun yanında sınıfı her alanda zayıflatacak ücret hiyerarşisini de kullanır (Bell ve Cleaver, 2002: 52). Bu açıdan bakıldığında, 1977-1980 yılları arasında sermaye kesimlerinin, işçi ve memur arasındaki ücret artışı farkını, ücret dengesi, sosyal adalet gibi konularla vurgulamaları, sanayi işçilerinin ve sendikalı işçilerin işçiler arasında ayrıcalıklı bir konumda olduğunu dile getirmeleri bu stratejinin parçası olarak görülebilir.

Örneğin TÜSİAD, işçi ve memur aylık gelirleri arasındaki farkın 1979 yılında çok daha fazla olacağını dile getirirken (*Görüş*, 1979 (2): 16-17), TİSK Grev ve Lokavt Kanunu sayesinde işçilerin, memurların sahip olduklarının ötesinde hak ve güvenceye sahip olduğunu¹⁰², ayrıcalıklı çalışanlar grubu yaratıldığını ve bu iki

¹⁰² TİSK, Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu'nun 'aşırı himayecilik anlayışı' ile işçi statüsünde çalışanları, devlet otoritesini temsil eden memurların sahip olduklarının ötesinde haklar ve güvencelerle donattığı, ayrıcalıklı bir çalışanlar grubu yarattığı ileri sürülüyordu.

kesimin ücretlerindeki artış farkının ‘sosyal adalet’ kuralları dışında kaldığını, bunun adaletsiz bir durum yarattığını ileri sürmekteydi.¹⁰³ Sanayi işçileri, diğer çalışanlara karşıt bir konuma yerleştirilmekteydi. Türkiye’de çalışan gruplar (sanayi işçileri ve diğer çalışanlar) arasındaki ücret ve ücret artışı farklılığının ‘kamu vicdanında haksız, adaletsiz bir görünüm’ yarattığı ileri sürülmekteydi (İbrahimoglu, 1979d: 11).

MESS de ücret dengesi, sosyal adalet gibi kavramlar üzerinden işçi-memur ayırımına değinmiş ve KİT’lere yönelik eleştirileri de bu bağlamda dile getirmişti. Örneğin, XX Genel Kurul’da her şeyden önce ücret dengesi ve sosyal adalet üzerinde durduklarını, memur ve işçi ücretlerindeki farkın ücret adaletsizliği yarattığı, kalifiye elemanlar aleyhine ücret adaletinin bozulduğunu ileri sürüyordu. Hükümetin politik, işverenlerin ise ticari amaçlarla ücret adaletsizliği yaratmaya, zarar eden işyerini iflas ve işsizliğe sürüklemeye hakkı olmadığını vurguluyordu (*MESS Gazetesi*, 24 Kasım 1976, özel sayı.).

“*Maliye Bakanına ve Milletvekillerine Açık Mektup*” başlıklı yazıda, ücretler üzerinden ödenen vergilerin yüksekliği eleştiriliyor, ücret dengesizliğine “yani milyonlarca işsiz varken, vasıfsız bir işçinin genel müdür ya da validen daha yüksek ücret alır hale gelmesine”, ayrıca sendikalı işçi ücretleri ile memur ücretleri arasındaki farka da dikkat çekiliyordu. (*MESS Gazetesi*, 25 Ocak 1980).

Önceden işçinin memur olmayı amaçladığı, şimdi ise tam aksine memurların işçi olabilmek için büyük çaba gösterdiği vurgulanıyordu (*İşveren*, 1977 (6): 11).

¹⁰³ TİSK Yönetim Kurulu Başkan Vekili Refik Baydur, 1977 öncesi yıllar için şu değerlendirmeyi yapıyordu: Oy imkanına sahip zannedilen sendika gibi kuruluşlara tavizler verilerek tüm vatandaşların sırtında belirli sınıf ve zümrelerin daha mutlu kılınması çabasına girilmişti (*İşveren*, 1977 (4): 3).

TİSK Yönetim Kurulu Başkanı Narin, 9. 8. 1979’da düzenlediği basın toplantısında, enflasyon hızının %60’lara ulaştığı bir durumda memur maaşlarındaki artışın korunacağı yolundaki ilkenin haksız ve tutarsız olduğunu, işçi statüsünde çalışanlara %100’ü aşan ücret zamları kabul edilirken, memurlara aynı ölçülerin tanınmamasının sosyal adalet kurallarına uymadığı vurgulanıyordu (*İşveren*, 1979 (11): 29).

Yine Narin, İstanbul Sanayi Odası toplantısında, memurlar ve işçiler; işçilerin ücretleri, sosyal yardım ve kıdem tazminatı temelinde karşılaştırılınca adaletsiz bir durum ortaya çıktığını vurguluyordu (*MESS Gazetesi*, 3 Temmuz 1978).

Aslında bu işçi-memur ayrımı, 1974-1978 yılları arasında işçi sendikaları ve konfederasyonları tarafından da sert dille eleştirilmişti. 1974 yılında yürürlüğe giren, kamu kuruluşlarında çalışanların işçi statüsünden çıkarıp memurlaştıran, dolayısıyla sendikal haklar, grev ve toplu sözleşme haklarından alıkonulmasını hedefleyen 12 sayılı kararname hem Türk-İş hem de DİSK tarafından eleştirilmişti. Burada yukarıdaki gibi işçi ve memur arasında bir ayrım yaratmak ya da ücret farklarını işçi sınıfı hareketini bölmek için kullanmaktan ziyade işçilerin memurlaştırılarak belli haklardan yoksun bırakılması sözkonusuydu. Bu da işçi sınıfı hareketini zayıflatmak ve de işçi kitlesi sayısını azaltmak amacını taşıyan bir uygulamaydı. Bu dönemde, bu konudaki kararnemelerde ve bu kararnemelerin uygulanmasında, memurların ve işçilerin hukuki durumuna ve statülerine ilişkin birçok sorun ve belirsizlik mevcuttu (Güneri, 1996: 113-114).

İşçi ve memur arasında vurgulanan karşıtlık; köylü, işsiz gibi ‘diğer kesimler’le işçiler arasında da kurulmaya çalışılıyordu. İşçilerin bu kesimler karşısında ‘ayrıcalıklı durumda’ oldukları ileri sürülüyordu. Örneğin MESS İzmir İl Temsil Kurulu Başkanı Tacettin Hiçyılmaz, “sosyal adaleti sadece işçiler için düşünmek doğru değil, milyonlarca işsiz var, köylü en iptidai şartlar içinde yaşıyor. Hiçbir sınıfa imtiyaz tanınmamalı” diyordu (*MESS Gazetesi*, 1 Ocak 1977).

Aslında sanayi işçisinin ücretinin fazla olduğu, sendikalı işçinin ayrıcalıklı olduğu gibi argümanların gerisinde maliyet artışını önlemek için ücretlerin artmasını frenlemek gibi bir hedef olduğunu, TİSK 1977 yılında kendisi dile getirmişti: TİSK Genel Sekreteri, ücret zamlarının ve sosyal yardımlardaki artışların maliyeti zorlayan bir faktör olduğunu, dolayısıyla fiyatlarda yükselmeye yol açtığını, bu durumun da uluslararası piyasada rekabet gücünün azalması sonucunu doğurduğunu ileri

sürüyordu. Yan ödemelerin son senelerde arttığı, Batı'daki normları bile aşan ücret ve sosyal yardım elde eden sanayi işçisinin durumundan hâlâ şikayetçi olmasının mâkul sendikacılık ve sosyal adalet kavramları ile bağdaşmayacağını ileri sürüyordu. Ayrıca ölçüsüz ücret zamlarının, sendikal grupları; devlet memuru, sendikasız işçi, tarım alanında çalışanlar, esnaf ve sanatkarlar karşısında mutlu azınlık haline getirdiğini de vurguluyordu (İbrahimoğlu 1977d: 174-175,176; İşveren, 1977 (6): 7-8).

Orta Sınıf/ Tüketici Vurgusu:

1980 öncesi sermaye sınıfının bazı kesimlerince 'orta sınıf'a ya da 'vatandaş' ve 'tüketici' gibi kavramlara yapılan vurgu da sınıfsızlaştırma stratejisinin bir parçasıdır. Orta sınıf vurgusuyla işçi-burjuvazi çatışmasının geri plana itilmeye çalışıldığı ve özellikle işçi sınıfı içinden belli kesimlerin devşirilmeye çalışıldığı ileri sürülebilir. Orta sınıf en önemli tüketici kitlesi olarak, korunması ve kollanması gereken, düzenle barışık, bu anlamda da demokrasinin garantisi ve denge unsuru olarak görülen bir kesimdi. Örneğin MESS Başkanı Özal -1980 sonrası kendi iktidarı ile özdeşleşen "orta direk" söylemini önceden haber verircesine- Türkiye'de çok çetin bir enflasyon olduğunu, dar gelirlileri kemirip bitirdiğini, ama en çok da Türkiye'de 'sosyal bünyenin dengesini sağlayan orta sınıfın' hızla fakirleşmesinden endişe duyduklarını dile getiriyordu (*MESS Gazetesi*, 6 Ağustos 1979 (393):2). Yine Özal, yazılı bir basın açıklamasında, toplu iş görüşmelerinde üçüncü taraf olan tüketicilerin de işçi ve işverenler tarafından dikkate alınması gerektiğini vurguluyor; hayat pahalılığının frenlenmesinde her iki tarafa da sorumluluk düştüğünü, haksız ve ülkenin ekonomik gerçekliğine uymayan taleplerin sonuçlarının, tüketicinin yani

vatandaşın sırtına yüklenemeyeceğini ileri sürüyordu (*MESS Gazetesi*, 15 Aralık 1979).

Benzer bir şekilde, TOBB da vergi konusunda düzenlemelere değinirken, orta gelir gruplarının satın alma gücünü zayıflatacak, dayanıklı tüketim mallarının ağır vergilendirilmesi gibi düzenlemelerine karşı olduklarını belirtiyordu. Orta sınıfın demokratik hayatın temel dayanağı olduğunu, onları ekonomik bakımdan güçsüz kılmanın rejimin yakın geleceği açısından düşündürücü olduğunu dile getiriyordu (TOBB, 1978b: 19, 20-21).

TİSK'in İş Kanunu'nun kapsamının genişletilmesine karşı çıkması yani bir başka ifade ile işçi sınıfı tabanının ya da işçi kategorisinin genişletilecek olmasına karşı çıkması, bu sınıfsızlaştırma stratejisinin bir başka bileşenidir. TİSK genel sekreteri İbrahimoglu genellikle sanayi işyerlerinde uygulanan İş Kanunu'nun kapsamının tarım işkolunu da kapsayacak biçimde genişletilmesine karşı çıkmış, ayrı bir Tarım İş Kanunu'nun çıkartılmasının gerekli olduğunu vurgulamıştır. Kapıcıların, esnaf ve sanatkarların İş Kanunu kapsamına alınmasının da büyük problem yaratacağını ileri sürmüştür (İbrahimoglu, 1979c (7): 7, 8, 9).

Bu, işçilere yönelik haklardan ve düzenlemelerden daha geniş bir kesimin yararlanması ve sonuçta işçi sınıfı mücadelesinin de kapsamının genişlemesi ve işçi sınıfının daha çok yandaş bulması anlamına geleceği için sermaye sınıfını rahatsız eden bir düzenlemedir. Söz konusu İş Kanunu'nun işçiler lehine birtakım düzenlemeleri barındırdığı da göz önüne alınırsa bu durum daha da net anlaşılacaktır. Aslen bu kanun tasarısına, işçi çıkarmayı zorlaştıracığı, kıdem tazminatı yükünü arttıracığı, işverene daha çok yük getireceği gibi nedenlerle karşı çıkılmaktaydı. (İbrahimoglu, 1979c: 7, 8, 9).

Sonuç olarak sermaye sınıfının, işçi sınıfı sendikalarına karşı olumsuz tutumunun veya sendikasızlaştırma stratejisinin, işçi sınıfını mücadelesini zayıflatmak ve etkisiz hale getirmek için memur, orta direk gibi kavramları ön plana çıkarmasının ortak bir sınıf tavrı olduğu açıktır. Bu hususlar daha çok, TİSK ve MESS tarafından dile getirilmiş olsa da, sonuçta sermayenin tüm kesimlerinin desteklediği ve savunduğu konular haline gelmiştir. Daha genel anlamda, sermaye kesimlerinin işçi-işveren ilişkilerine yönelik birçok konuda ortak tavır sergilemeleri bu kesimlerin uzlaştığı en temel noktanın işçi sınıfı ile mücadele olduğu yargısını desteklemektedir. Nitekim, HTK'da bir araya gelme nedenleri ve işveren sendikacılığının gelişmesi gerektiğinde hemfikir olmaları, kıdem tazminatı hakkındaki görüşleri, grevlere karşı katı tutumları ve toplu sözleşmelerde grup sözleşmesi taraftarı olmaları ortak sınıf tavırlarını açık biçimde ortaya koymaktadır. İşçi-işveren ilişkileri konusundaki taleplere bakarak söz konusu dönemde sermaye sınıfı içinde belirgin bir çelişki saptamak mümkün gözükmemektedir.

Sonuç olarak sermaye, ücretlerin düşürülmesi ve sınıf temelli politikaya son verme stratejilerini bir bütün olarak benimsemiş ve 1980 sonrası gelişmelerinin gösterdiği gibi bu stratejiler başarıya ulaşmıştır.

SONUÇ

Bu tezin kuramsal çerçevesini, yapısal kriz, sınıf mücadelesi ve devlet biçimindeki değişim arasındaki ilişkinin kapsamlı biçimde incelenmesini olanaklı kılan, *sermaye ilişkisinin bir biçimi olarak devlet yaklaşımı* ile Poulantzas, Gramsci ve Jessop'un kuramlarının sağladığı kavramsal araçlar oluşturmaktadır. Bu kuramsal çerçeve içinde, Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesi ile cisimleşen devlet biçimindeki değişim ya da siyasal rejim değişikliği, kriz ve sınıflar mücadelesi bağlamında çözümlenmiştir. 1980 darbesini ve yaşanan yapısal dönüşümü anlamak için, sermaye sınıfı içi mücadelelere ve sermaye ile işçi sınıfı arasındaki mücadelenin boyutlarına odaklanılmıştır.

Sermaye sınıfı içi ilişkiler, krize karşı geliştirilen karşı-stratejiler ve bu stratejiler doğrultusunda dile getirilen talepler bağlamında incelenmiştir. 1970'li yılların sonunda sermaye sınıfı yaşanan krizi, yapısal ya da hegemonik bir kriz olarak algulamaktadır ve bu krizin aşılmasının, siyasal ve sosyal alanda da yani tüm sınıf ilişkilerinde bir değişimi zorunlu kıldığının farkındadır. 1970'lerin sonunda, büyük sanayi ve ticaret sermayesi, krizi aşmak için tarımdan ve küçük ölçekli sermayeden kaynak aktarımı, vergi düzenlemesi gibi araçlarla, kendi kesimi lehine kâr transferini gerçekleştirmek için bir dizi strateji izlemiş ve bu yönde talepler dile getirmiştir. Bu talepler, tarım kesimi ve küçük-orta boy sermaye tarafından eleştirilmiş ve büyük sanayi sermayesi ile tarım ve küçük-orta boy sermaye kesimi arasında çeşitli çatışma ve gerilim noktalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Öte yandan, sermaye fraksiyonlarının krizi aşmak için geliştirdiği bir başka strateji olan dayanışma ve işbirliği çağrıları, bu çatışma hususlarının uzlaşmaya dönüşüp dönüşmediğini ve vardıkları uzlaşının nedenlerini ortaya koymaktadır. Bu

stratejinin en somut örneği olan Hür Teşebbüs Konseyi, sermayenin bir bütün olarak dile getirdiği taleplerin alanı olmuştur. Bu oluşumun incelenmesi sonucu tarım ve esnaf kesiminin; taban fiyatları, vergi, para politikası, Ortak Pazar'a katılım gibi konularda diğer sermaye kesimleri ile tam bir fikir birliği içinde olmadıkları halde bu birlik içinde yer almayı kabul ettikleri; bu tür gerilim noktalarının bu birlik içinde dile getirilmediği ya da geri plana itildiği görülebilir. Bunun ardında, sermayenin bir bütün olarak çıkarına dokunan birikim krizinin açmazları ve dönemin yükselen işçi hareketi vardır. İşçi sınıfı hareketindeki bu yükselişin bir tehdit olarak algılanması ve burjuvazinin bir bütün olarak tehlikede olduğuna dair inancı da, bu işbirliğinin ardındaki nedenlerdendir.

Sermaye sınıfı yaşanan krizi aşmak için, işçi sınıfına karşı geliştirdiği saldırı stratejilerinde ve bu doğrultudaki taleplerinde ortak bir sınıf tavrı ortaya koymuştur. Ücretlerin artışının engellenmesi ve sınıf temelli politikaya son verme/sınıfsızlaştırma stratejileri bu ortak tavrın temel bileşenleridir. Bu ortak tavır, sermaye kesimlerinin uzlaştığı en temel noktanın işçi sınıfıyla mücadele olduğu ve sermaye sınıfının kendi içindeki ilişkileri, temelde sınıflar arası mücadelenin biçimlendirdiği yargısını desteklemektedir.

Hegemonya Krizi

Döneme ilişkin varılan temel sonuçlardan biri sermaye sınıfının, büyük sanayi sermayesi önderliğinde kendi içinde bir birlik ve bilinç geliştirdiği, bu anlamda ekonomik hegemonyasını kurduğu ancak hegemonya krizinin bir parçası olan temsil krizini aşamadığıdır.

1970'lerin sonlarındaki kriz, bir hegemonya krizi yani yapısal bir krizdir. Kuram bölümünde de ele alındığı gibi, Poulantzas iktisadi krizlerin siyasal krizlere

dönüştüğü durumlar için Gramsci'nin bu kavramlarını kullanmayı önermiştir. Hegemonya krizi, iktisadi krizin, devlet krizi ya da siyasal kriz biçiminde yankılarının olduğu, geniş kitlelerin geleneksel ideolojiden koptuğu ve egemen sınıfın elinde zorlama işlevine yönelik olanaklardan başka güç kalmadığı, toplumsal sınıfların kendi partilerinden uzaklaştığı (Yetiş, 2007: 242) yani temsil krizinin yaşandığı bir duruma işaret etmektedir. Bu krizin çözümüyse sınıf ilişkilerinin yeniden yapılanmasını ve iktidar bloku içinde konumların değişmesini gerektiren bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. 1970'lerin sonunda da durum budur. Birikim stratejinin tıkanması ve bunun getirdiği iktisadi kriz yanında, parçalı temsilin göstergesi olan koalisyon hükümetlerinin yarattığı istikrarsız ortam ve bu anlamda özellikle sermaye sınıfının kendi çıkarlarını temsil edecek bir siyasal iktidarın kurulamaması, 24 Ocak Kararları sonrası toplanamayan, çalışamayan ve yasaların görüşülemediği, Cumhurbaşkanlığı seçimi ile kilitlenmiş bir Meclis ve bu anlamda iyi işlemeyen bir temsili demokrasi ve bunun üzerine eklenen toplumsal çatışmalar bu yapısal krizin göstergeleridir. Nitekim, Güler 12 Eylül öncesi dönemi, emekçi sınıfların giderek yönetilemez hale geldikleri, eskisi gibi yönetilir olmaktan öznel olarak da uzaklaştıkları, egemen sınıfın ise yönetme yeteneğini yitirdiği hareketli bir tablo olarak tanımlamaktadır (2008: 57). Tüm bunlar bir hegemonya krizini işaret etmektedir. 1970'lerin sonlarında burjuvazinin ideolojik ve siyasal hegemonyasının yeniden kurulması, sermaye sınıfı açısından gündemin en acil sorunudur.¹⁰⁴

Sermaye sınıfının bu krizin yapısal bir kriz olduğunu kendi sınıf perspektifleri açısından doğru biçimde tespit ettiği ve taleplerini hem birikim

¹⁰⁴ Dışa bağımlılık sonucu hegemonik işlevini kaybeden 'plan' yerine, 'piyasa' vurgusu yeni bir hegemonya stratejisi olarak tanımlanabilecektir (Yalman, 2002:19). Bu yeni hegemonik stratejinin bir parçası, daha önce ele alınmış olan 'sınıf temelli politikaya son verme'dir. Askeri yönetim, burjuva sınıfının bu sınıf stratejisinin uygulanması ve rızanın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır (Yalman, 1997: 224).

sorunlarını hem de siyasal, toplumsal sorunları çözmek üzere dile getirdiği daha önce vurgulanmıştı. Bu hegemonik krizi aşmak için sermaye sınıfı hem kendi içinde hem de işçi sınıfına yönelik stratejiler geliştirmiş ve ikinci bölümde gösterildiği gibi her alanda, bu yapısal değişimi gerçekleştirmek için taleplerde bulunmuştur. Bir başka ifadeyle, sermaye sınıfı bu durumu aşmak ve yeni hegemonik stratejiyi kurmak için her alanda mücadele yürütmüştür. Devlet biçimindeki değişim ve buna eşlik eden siyasal rejim değişikliği de bu mücadele araçlarından biridir. Bu anlamda 1980 darbesi, burjuvazinin yeni hegemonya stratejisini kurma çabasının bir uğrağı olarak görülebilir. Farklı bir ifadeyle askeri darbe, yaşanan hegemonya krizinin aşılması için gerekli olan dönüşümün uğraklarından biri olmuştur.

Ancak bundan önce, sermaye sınıfı hem kendi içinde birliğini sağlayarak hegemonik bir iktidar bloku oluşturmak hem de yapısal krizin bir parçası olan temsil krizine bir çözüm bulmak üzere farklı mücadele araçları ve stratejiler geliştirmiştir. Bu araçlardan en çarpıcı olanı HTK, yalnızca büyük sanayi sermayesinin sermaye sınıfı içinde ekonomik hegemonyasını kurduğu ve pekiştirdiği bir oluşum değil, aynı zamanda sermaye sınıfının içinde bulunduğu temsil krizini aşmak üzere başvurduğu bir mücadele aracıdır da.

Sermaye sınıfı içindeki ilişkiler temelinde bakıldığında bu dönemde, büyük sanayi sermayesi, tarım ve orta-küçük boy sermaye üzerinde ekonomik hegemonyasını kurmuş ve iktidar bloku içinde kendi hegemonyasını hakim kılma çabasına girmiştir. Bu anlamda, HTK ve benzeri örgütlenmeler sermaye sınıfı içinde birliği kurma, bir fraksiyonun hegemonyasını tesis etme ya da farklı bir ifadeyle iktidar bloku oluşturma çabasının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

HTK'da tekeldışı sermaye yani esnaf ve çiftçiler, tekelci sermaye ile bir araya gelmeyi ve birlikte hareket etmeyi kabul etmişlerdi. O dönemde, daha önce de vurgulandığı gibi TZOB ve TESK'in, HTK bünyesinde yer alması eleştirilmiş ve bu girişimin tekelci sermayenin tekelci olmayan sermaye üzerinde egemen olma amacı taşıdığı ileri sürülmüştür. Gerçekten de, HTK'nın orta ve küçük sermaye, esnaf ve çiftçiler için anlamının ne olduğu, büyük sanayi sermayesinin bu girişimini değerlendirmek için ipucu sunmaktadır. Yine daha önce ortaya konduğu gibi, orta ve küçük boy sermaye, bu girişimi kendi büyüme hedefleri çerçevesinde değerlendirmiş ve sosyal güvenlik, sosyal adalet, işçi-işveren ilişkilerinin düzelmesi, çalışma barışının sağlanması, sektörler arası gelir dağılımının sağlanması gibi talepleri dile getirdikleri bir platform olarak görmüştür. İlk toplantıda sosyal güvenliğin yaygınlaşması, tekelci tutum ve davranışlara karşı olmak gibi ilkelerin belirlenmiş olmasını da bu girişim içinde yer almalarına neden olarak göstermişlerdir. Anlaşmazlıkların mesleki konularda olduğunu ama rejimle ilgili meselelerde tam bir işbirliği ve dayanışma içinde olunması gerektiğini vurgulamışlardır. Tüm bunlar ve de özellikle bu işbirliği için tekelci sermayeden çok daha fazla heyecan duymaları, yani esnaf ve çiftçilerin gösterdikleri rıza, tekelci sermayenin tekelci olmayan sermaye üzerindeki hegemonyasını ortaya koymaktadır. Dönemin sınıf mücadelesinin ulaştığı düzey ve demokrasi rejimi ile kendi varlıklarının bir bütün olarak tehlikede olduğu fikri, bu rızanın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan HTK içinde taban fiyatları, vergi, para politikası, Ortak Pazar'a girmek gibi bu kesimler arasındaki çatışma noktalarının ayrıntılı biçimde tartışılmaması ve ayrıntıların dile getirilmemesi de bu kesimlerin bu oluşuma katılım konusunda rıza göstermelerinde etkili olmuştur. HTK bünyesinde ihracat teşviki, çalışma barışı,

KDV gibi büyük sanayi sermayesinin çıkarı ile uyumlu talepler, tüm sermayenin ortak talepleri olarak sunulmuştur. Bu aslında en genel anlamda, ihracat yönelimli, dışa açık birikim stratejisine burjuvazinin bir bütün olarak evet dediğini, bu yeni birikim rejimini desteklediğini ve bunu krizden çıkışın yolu olarak gördüklerini göstermektedir. Bir başka ifade ile 1970'lerin sonunda, büyük sanayi ve ticaret sermayesi, sermaye sınıfı içinde ekonomik hegemonyasını kurmuştur. Özellikle, Gramsci'nin hegemonyanın üç uğrağı tanımı anımsanırsa, HTK'nın bu tanımın ikinci uğrağına yani ekonomik-yasal hegemonya kurma çabasına denk düştüğü tespit edilebilir. Bu uğrakta, tek bir toplumsal sınıfın tüm üyeleri arasında bir dayanışma bilincine ulaşılmıştır; bu, iktisadi alanla sınırlı bir dayanışmadır. HTK girişimi ve özellikle tüccar, esnaf, büyük toprak sahipleri ve çiftçilerin bu dayanışma ve işbirliğine olumlu yanıt vermeleri, sermaye sınıfının 1970'lerin sonunda bir bütün olarak bu dayanışma bilinci geliştirdiğini ve ekonomik hegemonyasını kurduğunu göstermektedir.

TÜSİAD'ın kurulması, Gramsci'nin hegemonyanın üç uğrağı tanımı içinde, ilk uğrağı yani ekonomik-korporatif aşamaya denk düşmektedir. Büyük sanayi sermayesi, 1970'lerin başında TÜSİAD'ı kurarak, kendini odalardan ayırmış ve bu anlamda da kendi iç birliğini kurma çabasında girmiştir. Başka bir ifadeyle, büyük sanayi kesimi, kendi içinde örgütlenme gereksinimi duymuş ve bu bilince ulaşmıştır. Bu örgütlenme bilincinin daha geniş sermaye gruplarını ve bunlarla dayanışmayı kapsamadığı bu ilk aşama ardından, büyük sanayi sermayesi HTK girişimi ile daha geniş tabanlı, farklı sermaye kesimlerini kapsayan bir dayanışma ve örgütlenme çabasına girmiş ve sermaye sınıfı içinde ekonomik-yasal hegemonyasını (2. uğrak) tesis etmiştir. Ancak bu ikinci uğrağın, belli bir sınıfın kısa dönemli ekonomik

çıkarlarının bu durumu aştığı ve bağımlı sınıfların da çıkarları gibi sunulduğu uğrak olan üçüncü uğraktan yani hegemonik aşamadan farklı olduğu akılda tutulmalıdır. Nitekim, sermaye sınıfının bağımlı sınıflar üzerinde, tekelci olmayan sermaye üzerindeki benzer bir hegemonya kurduğundan ve dolayısıyla hegemonya krizinin, darbeye gerek duymadan çözülme ihtimalinden söz etmek mümkün değildir.

Sermaye sınıfının ekonomik hegemonyasını kurduğu iddia edilirken, HTK içinde yaşanan tartışmaların, yani başlangıçta kimin liderlik yapacağına ilişkin yaşanan sorunun, hangi partinin desteklenmesi gerektiği konusunda bir uzlaşmaya varılamamasının ve de böyle bir örgütlenmenin gerekli olup olmadığı üzerine yapılan tartışmaların ne anlama geldiği sorulmalıdır. Bu çatışma ve gerilim noktaları sermaye kesimlerinin dayanışma ve işbirliğini gerçekleştiremediği, aralarında uzlaşmanın sağlanamadığı anlamına mı gelmektedir? HTK içinde yaşanan sorunlar ve gerilimler, sermaye sınıfı fraksiyonları arasındaki bir hegemonya sorununa, bir liderlik sorununa mı işaret etmektedir?

Daha önce, bu gerilimlerin tek tek ele alınıp değerlendirilmesi sonunca varılan nokta, bu çatışma unsurlarının büyük sanayi sermayesinin diğer sermaye kesimleri üzerinde ekonomik hegemonyasını kurmasını ve sermaye kesimlerinin dayanışmasını engellemeyecek gerilimler olduğudur. Bu gerilimlerin ve çatışma hususlarının varlığı, darbe öncesinde iktidar bloku içinde bir hegemonya krizi yaşandığını, yani herhangi bir fraksiyonun bir süre egemen olamama durumunun geçerli olduğunu kanıtlamamaktadır. Gerçekten de, HTK'nın içindeki çelişkiler nedeniyle 'başarılı' bir girişim olmadığı, sermaye sınıfının bir bütün olarak birlikte hareket edemediği görüşü geçerli gözükmemektedir. Çünkü HTK, 'işçi karşıtı bir cephe' olarak değerlendirildiğinde, 'başarılı' bir girişim olarak nitelendirilebilir.

Daha doğrusu, sermaye sınıfı işçi sınıfı mücadelesine karşı burada ortak tavır geliştirmiştir. Çalışma barışı vurgusu, rejimin tehlikede olduğuna inanmaları ve yaptıkları işbirliği ve dayanışmanın temelinde bunların olduğunu bir bütün olarak dile getirmeleri bu ortak tavrın göstergesidir. Kaldı ki, esnaf ve çiftçilerin yani tekel-dışı sermayenin, büyük sanayi sermayesinin çıkarlarını kendi çıkarları gibi benimsemesinde ve yeni birikim modeline onay vermelerinde yani rıza göstermelerinde; yükselen işçi sınıfı hareketine karşı mücadelenin gerekli olduğu ve burjuvazinin bizzat varlığının tehlikede olduğu ve korunması gerektiği düşüncesi etkili olmuştur. İşçi sınıfı için ise böyle bir rıza söz konusu değildir.

Daha önce vurgulandığı gibi HTK girişimi, sermaye sınıfının dönemin yapısal krizinin bir parçası olan temsil krizini aşma çabası olarak görülmelidir; ancak bu yolla temsil krizinin aşıldığını ileri sürmek mümkün değildir. Daha önce ele alındığı gibi temsil krizi, siyasi partiler ve bunların temsil ettiği sınıf ve fraksiyonlar arasındaki mesafenin açılmasına denk düşer (Poulantzas, 2004: 123). Örneğin Almanya ve İtalya’da, faşistleşme sürecinin en başında - temsil krizinin göstergesi olarak- işverenlerin ekonomik-korporatif baskı grupları, siyasi partilerin yerine geçmiştir (Poulantzas, 2004: 123-124; 151). HTK girişimi de benzer bir durumu çağrıştırmaktadır. Sermaye kesiminin ortak taleplerini siyasi alana yansıtabilecek, sermaye sınıfının çıkarını kollayan, savunan bir ‘baskı grubu’ oluşturmak amacını taşımaktadır. Bu durumun kendisi de aslında bir temsil krizinin yaşandığını göstermektedir. İstikrarsız koalisyon hükümetlerinden şikayet eden ve partilerin uzlaşmaz tavırlarını eleştiren sermaye sınıfı, kendi taleplerini dile getirmek ve ortak çıkarlarını savunmak için böyle bir örgütlenmeye gerek duymuştur. Temsil krizi yani siyasi partilerin sermaye sınıfı açısından işlevini yitirmesi, HTK gibi bir oluşumu

gerekli kılmıştır. Sermaye sınıfı bu şekilde siyasal düzeyde belli müdahalelerde bulunmuş ve kendi sınıfsal konumunu bir bütün olarak ortaya koyabilmiştir. Ancak HTK, sermaye sınıfının çıkarlarını gözetecek, politikalarına eklemeyecek ve bu politikaların meşruiyetini sağlayacak bir siyasal iktidarın yani hükümetin yerini tutamayacağından, temsil krizinin HTK yoluyla aşılamayacağı açıktır.

HTK girişimi ve ortaklaşılın konular, sermaye sınıfının, büyük sanayi sermayesi önderliğinde ekonomik hegemonyasını kendi içinde tesis ettiğini gösterse de, sermaye sınıfının temsil krizini aştığını ileri sürmek mümkün değildir. Sermaye sınıfı kendi içinde ekonomik hegemonyasını örgütleyebilmiş ancak hegemonik olamamıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi, hegemonik olma durumu, ekonomik olarak hegemonik olma yani ekonomik-yasal hegemonyayı kurma aşamasından farklıdır. Hegemonik olma durumu, bağımlı sınıfların da egemen sınıfların çıkarlarını kendi çıkarları gibi benimsediği ve rızalarının alındığı duruma denk düşer. Oysa, 1970'lerin sonunda, işçi sınıfı hareketi sermaye sınıfının çıkarlarına karşı kendi kazanımlarını savunur durumdadır. Yeni birikim stratejisinin düşük ücret, sendikasızlaştırma, toplumu örgütsüzleştirme gibi unsurlarıyla, dönemin işçi sınıfı hareketinin grev, sendika, toplu sözleşme hakkı, ücretlerin düşürülmemesi gibi alanlarda verdiği mücadele ve toplumun örgütlülük düzeyi düşünüldüğünde bağımlı sınıfların rızasının sağlanması mümkün değildir. Nitekim, bu dönemde sermaye sınıfının benimsediği yeni birikim stratejisini uygulayabilecek bir siyasal iktidar ya da siyasal parti ortaya çıkmamıştır ve sermaye sınıfı, bu stratejinin unsurlarını hükümet politikalarına eklemleyemediği için temsil krizi sonlanmamıştır. Oysa, bağımlı sınıfların rızasını alabilecek, sermaye sınıfını temsil eden bir siyasal parti ya da iktidar, sermaye sınıfının temsil sorununu çözerek sermaye sınıfını hegemonik

kılabilecektir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi, işçi sınıfı mücadelesi ve toplumsal örgütlülük, bağımlı sınıfların böyle bir projeye rıza göstermeleri önünde en büyük engel olarak gözükmektedir. Dolayısıyla rızanın oluşturulamayacağı bu durumda, toplumsal sınıf ilişkilerini değiştirme sürecine askeri darbe ile girilmiştir.

Ancak sermaye sınıfı açısından, darbeden önce bu temsil krizini aşmak ve hegemonik olabilmek bir fırsat belirmiş ve sermaye sınıfı bunu kullanma çabasında bulunmuştur. Sermaye sınıfının 1978 Ecevit hükümetine başlangıçta verdiği destek bu çabanın bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Şöyle ki sermaye çevreleri, Ecevit Hükümeti'nin IMF ve Kıbrıs gibi konularda dış ilişkileri düzenleyerek döviz darboğazına bir çözüm bulacağı beklentisi yanında, hükümetin işçi – işveren ilişkilerini iyileştireceği, böylece KİT zamları, devalüasyon gibi kararları rahatlıkla alabileceği beklentisine sahiptir (Ataay, 2006: 114-115). CHP'nin çalışan sınıfların desteğini almış olması ve çalışanların bazı taleplerine yanıt verme çabasında olması, sermaye kesimleri gözünde CHP'yi, çalışan sınıfların rızasının sağlamasında ve sermayenin taleplerinin siyasal alana taşınması ve meşrulaştırılmasında önemli bir yere koymaktadır. CHP ise hem sermaye kesimlerinin beklentisi doğrultusunda parti programını gözden geçirmek, bütçede ve vergi yasasında sermaye lehine belli değişiklikler yapmak gibi belli adımlar atmış hem de sermaye ve işçi sınıfı arasında bir denge gözetmeye çalışmıştır (Ataay, 2006: 115, 142, 180). Ancak IMF ile pazarlıkta ısrarcı olması ve dış ilişkileri düzeltememesi, IMF'ye geç tavizler vermiş olsa da sermaye desteğini kaybetmesine yol açmıştır. Öte yandan hükümetle sendikaların ilişkisi 1978 yılı sonunda bozulmuş; örneğin Hükümet DİSK'in düzenlediği gösterilere sert tepkiler vermiş ve sıkıyönetim ilanı ile Toplumsal Anlaşma yürürlükten kalkmıştır (Ataay, 2006: 179). Yani CHP dolayısıyla,

önerilen IMF politikalarının toplumsal meşruiyetini sağlamak ve çalışan sınıfların yeni birikim stratejisine rızasını sağlamak mümkün olmamış ve sermaye sınıfı açısından temsil krizi çözülememiştir.

Aslında Ecevit Hükümeti, belki de sermayenin siyasal çıkarlarını gözetecek siyasi bir iktidar olabilecektir. Burada Gramsci ve Poulantzas'ın, devletin, hegemonik sınıfın kısa vadeli ekonomik çıkarları ile her zaman örtüşmeyen siyasal çıkarlarını gözettiği tespiti anımsanmalıdır. Ecevit Hükümeti'nin çalışan sınıflara tavizler vermesi, sermaye sınıfının kısa vadeli ekonomik çıkarlarına ilişkin bir fedakarlıkta bulunmasını gerektirmekteydi. Ancak Gramsci'nin vurguladığı gibi, hegemonya etik-siyasal bir olgu olduğu kadar ekonomi ile ilgilidir de. Sermaye sınıfının burada, kısa vadeli ekonomik çıkarlarına ilişkin fedakarlıkta bulunarak siyasal çıkarlarını gözetecek bir hükümetin varlığını kabul etmesine ve dolayısıyla hegemonik olmasına, birikim krizinin dayattığı ekonomik koşullar ve örgütlü işçi sınıfı hareketinin yükselişte olması engel oluşturmuştur.

Sonuç olarak, sermaye sınıfının kendi içinde tesis ettiği ekonomik hegemonya, sermaye sınıfının temsil krizini aşması ve çalışan sınıfların rızasını alarak yeni bir hegemonik proje ortaya koyması için yeterli değildi. 1980 öncesi, sermaye sınıfı kendi taleplerini ya da çıkarlarını diğer sınıfların çıkarı ya da talebi gibi göstererek rızalarını sağlayacak ve bu talepleri hükümet politikalarına eklemeyecek siyasal partiden ya da siyasal iktidardan mahrumdu. İşte askeri müdahale, bu temsil krizini çözmek ve toplumsal muhalefeti bastırmak amacıyla bu noktada devreye girmiştir.

12 Eylül 1980

Darbenin, hegemonya krizini çözmede önemli bir uğrak olduğu daha önce dile getirilmişti. Sermaye sınıfının krizden çıkmak için her alanda mücadele verdiği, devletin gücünü kullanmanın da bunlardan biri olduğunun altı çizilmişti. Yani sermaye sınıfı, devletin biçimi aracılığıyla mücadelesini sürdürmüştür.

Gramsci'nin, hegemonik krizden çıkış sürecinde siyasal ve siyasal-askeri uğrakların muazzam önem kazandığı vurgusu (Yetiş, 2007: 244), darbe ve hegemonik kriz arasındaki ilişkiyi ele almayı ve netleştirmeyi gerektirmektedir. Darbenin sermaye sınıfının temsil sorununu, koalisyon hükümetlerinin istikrarsızlığı ve tıkanmış bir parlamento gibi sorunlarını çözdüğü ve birçok iktisadi kararın alınmasını kolaylaştırdığı, en önemlisi de sınıflararası mücadeleyi hem kısa hem de uzun vadede geriletmediği açıktır. Daha önce de vurgulandığı gibi, temsili demokrasi kurumları, egemen sınıflar arasında ya da egemen sınıflar ve bağımlı sınıflar arasında hegemonyanın tesisini kolaylaştırır ancak olağanüstü devlet biçimleri normal demokratik araçlarla çözümlenemeyecek siyasi krize karşı egemen sınıflar içindeki ve sınıflar arası ilişkileri yeniden örgütlemek için ortaya çıkar (Jessop, 1982: 169). Sınıf mücadelesinin, siyasi krizin kökenlerini açıklayacağı gibi bu krizlerin demokrasinin restorasyonu ile mi yoksa olağanüstü devlet biçimleri ile mi çözüleceğini belirleyen bir etken olduğunun da daha önce altı çizilmişti (Jessop, 1985: 93). Bu çerçeveden bakıldığında, 1970'lerin sonunda temsili demokrasi kanallarının tıkanmış, sermaye sınıfının temsili demokrasi sistemi içinde kendi içinde hegemonyasını kurabilmiş olsa da, bu sistem içinde çalışan sınıflar üzerinde bir hegemonya kurmasının mümkün olmadığı açıktır. Bu dönemde sınıflar mücadelesinin geldiği nokta, sermaye sınıfı lehine yeni bir birikim stratejisi ve

hegemonya projesinin geçerli kılınmasına engel oluşturmaktadır. Bu nedenle, darbe yeniden yapılanmanın önemli bir uğrağı olmuş ve sınıflarası ilişkilerin yeniden yapılanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Darbe aracılığıyla ordu, devlet içinde ayrıcalıklı/egemen bir aygıt durumuna getirilmektedir. Poulantzas, devletin bir aygıtının devlet içinde egemen konumda olmasının, hem bu aygıtın iktidar bloku içindeki hegemonik fraksiyonun iktidarını yoğunlaştırdığını, hem de egemen olmayan sınıflara karşı devletin ideolojik-siyasal rolünü de bünyesinde barındırdığı anlamına geldiğini ileri sürer (Poulantzas, 2008d: 311). Gerçekten de, Türkiye’de 1980 öncesi ordu, iktisadi olarak egemen olan sanayi burjuvazisinin-büyük burjuvazinin hegemonyasını kurabildiğı, hegemonik olduğu tek devlet örgütü-aygıtıdır (Öncü, 2003: 320, 324). Bu anlamda darbeyle iktidar bloku içinde büyük sanayi sermayesinin iktidarı yoğunlaşmış; ordu, siyasal krizi çözmek ve büyük sanayi sermayesi lehine, sınıflar arasındaki ilişkileri yeniden düzenlemek üzere müdahale etmiş ve rejim değişikliğı gerçekleşmiştir.

Darbenin sermaye sınıfı içi çatışmaları çözmek üzere yapıldığı, darbenin ardında burjuvazi içindeki çatışmaların olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Örneğin Keyder 1970’lere ilişkin değerlendirmesinde, burjuvazinin içindeki dengelerin güçlü bir iktidar bloku kurulmasına imkan tanımadığını (1995: 290) ve büyük sanayicilerin ideolojik bir dönüşüm gerçekleştirmeye yetecek ölçüde hegemonyalarını kuramamış olduklarını ileri sürer. Schick ve Tonak, ordunun bilinçli bilinçsiz burjuvazi adına müdahalede bulunduğunu, burjuvazi-işçi sınıfı çelişkisinin ikincil planda olduğunu ve esas mücadelenin hakim sınıflar ittifakı içinde geçtiğini ileri sürer. Onlara göre, örgütlü büyük sermaye ve geleneksel küçük sermaye arasındaki mücadele belirleyici olmuştur (Schick ve Tonak, 1990: 399-400). Buna karşılık, darbenin arkasında

ekonomik krizin çözümüne engel oluşturan sınıf mücadelesi ve işçi sınıfının yükselen hareketinin olduğunu iddia eden yazarlar da mevcuttur. Savran, 1980 darbesinin hakim sınıflarla- emekçi sınıflar arasındaki çelişkiyi çözmeye yönelik olduğunu, bu anlamda da 1960 darbesinden ayrıldığını ileri sürer; emek-sermaye çelişkesinin 1950’li yıllarda ihmal edilebilir bir nitelikte olduğunu ancak 1970’li yıllarda belirleyici bir rol kazandığını belirtir (1992: 117). 1977 krizi, burjuvaziye sorunların ertelenemez olduğunu gösterdiği ve işçi mücadelesine karşı alınacak önlemler bazında kalıcı çözümler gerektiğini gösterdiği için önemlidir (1992: 108).

Bu görüşler dikkate alındığında öncelikle, 1980 öncesinde bir iktidar bloku krizinden bahsedilip edilemeyeceğinin yani Türkiye’de 1980 öncesi, sermayenin hiçbir kesiminin bir süre egemen olamama durumundan bahsedilip edilemeyeceğinin sorulması gerekir. Gerek HTK girişimi sonucunda sermaye sınıfının ortak talebi olarak açıklanan ilkelere, gerekse de iktisadi ve siyasal krizin çözümüne yönelik taleplerde (dışa açılma, Ortak Pazara üyelik, yabancı sermaye girişi vs) büyük sanayi sermayesinin egemenliği ortadadır. Sermaye kesimleri, yapısal krizin nasıl aşılacağına iktisadi ve sosyal yanıtlar üretebilmiş ve ortak bir program yani ihracat yönelimli strateji ve buna uygun sınıfsal yapının oluşturulması temelinde bir araya gelebilmiş, ortak tavır sergileyebilmiştir. Mesleki ayrışmaları geri plana iterek, toplumsal ve siyasal sorunlara çözüm bulmak temel hedef olarak ortaya konmuştur. Bu anlamda aralarında, darbeyi gerekli kılacak çatışma ya da görüş ayrılıklarından bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bunda iktisadi krizin, sermayenin her kesimini etkilemiş olması yanında sınıflar mücadelesinin geldiği noktanın bu kesimleri birbirine yaklaştırdığı da göz önüne alınmalıdır.

Daha önce vurgulandığı gibi Poulantzas, faşizme özgü bir siyasal kriz tanımı geliştirmeye çalışırken (Poulantzas, 2004: 79), egemen sınıflar ve fraksiyonları arasındaki çelişkilerin keskinleşip derinleşmesini bu krizin çok önemli bir ögesi sayar.¹⁰⁵ Ancak Poulantzas her siyasallaşma sürecinin (yani egemen sınıfların bağımlı sınıflara karşı iktisadi mücadelesinin siyasallaşmasının) aynı etkiyi göstermeyeceğini, daha çok iktidar blokunun ortak düşman karşısında ‘birleşip kaynaşmasına’ yol açtığını vurgular (2004: 88). Yine Poulantzas, kuraldışı devlet biçiminin ortaya çıkmasından önce, burjuva fraksiyonları ve de bağımlı sınıflar arasında bir ittifakın kurulmasının çok nadir olduğunu, çünkü siyasi bunalım dönemlerinde bir bütün olarak burjuvazinin halk kitlelerine karşı açık savaş halini destekleyen bir konuma hızla kaydığı tespitini yapar (Poulantzas, 1981: 104). Bunlar göz önüne alındığında, Türkiye’de 1980 öncesi durum, ‘ortak düşman’ karşısında, burjuvazinin bir bütün olarak ‘birleşip kaynaşma’sı durumuna denk düşmektedir ve bağımlı sınıflara karşı ‘açık savaş’ halidir. Sermayenin farklı kesimleri, işçi sınıfı hareketinin yükselişi karşısında, birbiri ile dayanışma ve işbirliği çağrılarını ile bir bütün olarak krizden çıkışın yollarını aramışlardır. Burada en azından iktidar bloku içinde, ‘ortak düşman’ karşısında en geniş uzlaşma zemininin yaratılmaya çalışıldığı ve böyle bir arayışın olduğu açıktır.

Dolayısıyla, darbenin doğrudan sermaye sınıfı içindeki çatışmalardan kaynaklandığını ve bu çatışmaları çözmek üzere gerçekleştiğini ileri sürmek doğru gözükmemektedir. 1980 sonrası, büyük sanayi sermayesi, büyük toprak sahipleri ve büyük ticaret sermayesinden oluşan iktidar bloku arasında gitgide şiddetlenen

¹⁰⁵ Faşistleşme sürecinde, iktidar bloku içindeki yoğunlaşan çelişkilerin yalnızca kendini iktisadi düzeyde değil, siyasal ve ideolojik düzeydeki uzantılarıyla ortaya koyduğunu ileri sürer. İktidar blokunun bağımlı sınıflara karşı yürüttüğü siyasal mücadelenin, iktisadi mücadeleye egemen olması, bu siyasallaşmanın etkilerinin iktidar blokunun içine kadar ulaşması faşizmin ayrırtedici özelliğidir (Poulantzas, 2004: 88).

çelişkilerken bahsedilmektedir (Sönmez, 1986). Elbette iktidar bloku, çelişkiden tümüyle arınmış tam bir birlik değildir. Ancak 1980 sonrası, yeni birikim stratejisinin ve 24 Ocak Kararları'nın uygulanmaya başlandığı, yeniden yapılanmanın başlatılabildiği süreçte iktidar bloku içindeki çelişkilerin, gerilimlerin daha da keskinleştiğini gözlemek mümkündür. Bu, farklı sermaye kesimlerinin başlangıçta kendi çıkarlarını geri plana ittiğini, daha sonra iktidar bloku içinde kendi sınıf çıkarları için bir mücadele verdiklerini göstermektedir.

Yine bu darbenin, burjuvazinin içindeki dengelerin güçlü bir iktidar bloku kurulmasına imkan tanımadığı bir durum nedeniyle ortaya çıkıp çıkmadığı, yani Bonapartist bir darbe olup olmadığı da bu çerçevede tartışılabilir. Poulantzas Bonapartizmin en temel özelliklerinden birinin siyasal güçler arasındaki 'denge' olduğunu ileri sürer. Yunanistan'da 1967'de gerçekleşen askeri darbe üzerine yazdığı bir değerlendirmede bu darbenin Bonapartist olup olmadığını tartışırken Yunanistan'da böyle bir güçler dengesinden bahsedilemeyeceğini belirtir. Yani köylülük, işçi sınıfı ve küçük-orta burjuvazi ile tekelci sermaye arasında bir güç dengesinin varolmadığını, çünkü tekelci sermayenin egemenliğinin ve üstünlüğünün açık olduğunu ileri sürer (Poulantzas, 2008b: 168-169). Türkiye'de de, böyle bir dengeden bahsetmek zor görünmektedir. Sonuçta büyük toprak sahipleri ve küçük – orta ölçekli sermaye, büyük sanayi sermayesi ile gerek HTK içinde gerekse de yeni birikim stratejisinin gerekliliği konusunda, en önemlisi de yükselen işçi hareketine karşı birlikte hareketmiş, farklı ve aykırı talepler ileri sürmemiş ya da bunlarda direktmemiştir. Bu açıdan Türkiye'de egemen sınıflar arasındaki çatışmaların yol açtığı bir darbeden, yani egemen sınıflar arasında egemenlik kuramama durumundan kaynaklanan bir Bonapartist darbeden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Bu

süreçte, büyük sanayi sermayesinin yani tekelci sermayenin üstünlüğü Türkiye’de de açıktır.

Elbette Türkiye’de 1970’lerin sonu bir krize, ‘eski olanın öldüğü yeninin de doğmadığı’ (Gramsci’ye referansla Öncü, 2003: 309) bir duruma işaret etmektedir. Bu ‘yeni’nin doğmasına engel olanın, sınıf-içi çatışmalardan çok temel sınıflar arasındaki çatışma olduğunu ileri sürmek mümkün gözükmemektedir.

Sermaye Sınıfı İçi ve Sermaye Sınıfı ile İşçi Sınıfı Arasındaki İlişkiler

Kuram bölümünde vurgulandığı gibi, devlet biçimindeki değişim, sınıf ilişkilerindeki değişimle ilgilidir ve bu değişimi yalnızca sermaye sınıfı-içi ilişkilerle açıklamak, sermaye sınıfı içindeki çelişkileri temel neden olarak görürken sermaye-emek arasındaki ilişkileri ve bu ilişkinin sermaye sınıfı için anlamını göz ardı etmek sorunludur. Öyle ki sınıflar arasındaki mücadelenin, sınıf-içi stratejileri değiştirdiği, biçimlendirdiği durumlardan bahsetmek daha olası gözükmemektedir.

Buna ilk örnek, HTK’nın kendisidir. HTK sermaye sınıfı için, hem sınıf-içi ilişkileri hem de sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi dönüştürme, biçimlendirme hedefi taşıyan bir mücadele aracıdır. Dayanışma ve birlik çağrılarının ardında, HTK ile sermaye sınıfı içinde bir hegemonya tesis ederek sermaye sınıfı içindeki ilişkileri dönüştürme hedefi mevcuttur. Nitekim, büyük sanayi sermayesi ekonomik hegemonyasını kurarak sınıf-içi ilişkileri biçimlendirmiştir. Öte yandan, bu birliğin ve dayanışmanın kurulmasındaki asıl motivasyon işçi sınıfı ile mücadele etme, ona karşı bir araya gelme gereğidir. Yani HTK ile sermaye sınıfı fraksiyonları arasında uzlaşının sağlanmasında ve hegemonyanın kurulmasında belirleyici rol sınıf mücadelesine aittir. Sermaye sınıfının dayanışma ve birlik stratejisini geliştirmesinin

kendisi, burjuvazinin işçi sınıfına karşı aldığı konumla, yani dönemin sınıf mücadelesinin niteliğiyle ilgilidir.

Sınıf mücadelesinin sermaye sınıfı içi ilişkileri biçimlendirdiğine ilişkin ikinci örnek, daha önce de vurgulandığı gibi sermaye sınıfının kendi içindeki mesleki ayrışmaları ya da çıkar çatışmalarını bir kenara koyarak, ‘ortak bir cephe’ oluşturma çabasını göstermeleridir. Sermaye içi çelişki ve çatışmaların ertelenmesinde, sınıflar arasındaki mücadelenin belirleyiciliği açıktır.

Anımsamak gerekirse, sermaye kesimleri arasındaki, taban fiyatları, para politikası, vergi, Ortak Pazar’a katılım gibi gerilim veya çatışma noktaları, HTK içinde ayrıntılı bir biçimde gündemde yer almamış, hatta Ortak Pazar’a katılım gibi konularda tarım, küçük ve orta sanayi sermayesi; büyük sanayi sermayesi ile tümüyle aynı fikirde olmasalar da, rahatsızlıklarını bu platformda dile getirmemişlerdir. Öyle ki bir süreliğine, sermayenin tekil çıkarları ve bunların dile getirilmesi önemini kaybetmiş; sermayenin bir bütün olarak hareket etmesi ve siyasal alana müdahalesi önem kazanmış görünmektedir. 1980 sonrası artan tekelleşme ve bunun sonucu tekelci sermaye ile tekelci olmayan sermaye arasında artan gerilim, ‘ortak düşmanın’ artık etkisiz hale gelmiş olması ve de tekelci sermayenin egemen olduğu yeniden yapılanma sürecinin başlaması ile açıklanabilir. Yine vergi konusunda, 1980 sonrası tarım lehine yapılan düzenlemeler, 1980 sonrası büyük toprak sahipleri ile büyük sanayi sermayesi arasındaki gerilimi yansıtmaktadır. Sönmez, tekelci sermaye ile pre-kapitalist egemen unsurlar yani büyük toprak sahipleri arasında 1980 sonbaharında başlayan ve artan bir hesaplaşmadan söz etmektedir ve bundan önce bu iki kesimin çelişkili bir ittifak içinde olduğuna da dikkat çekmektedir (1986: 199, 219). Aslında aralarındaki gerilim, bu boyutuyla 1980 sonrası ortaya çıkabilmiştir.

Bunda sermayenin bir bütün olarak yeniden yapılanma sürecinde bulunmasının etkisi olduğu kadar, toplumsal hareketliliğin ortadan kaldırılmış olmasının, burjuvazinin bir bütün olarak tehlikede olduğu fikrinden uzaklaşmış olmasının da etkisi olduğu ileri sürülebilir.

Sermaye sınıfının işçi-işveren ilişkileri konusunda ortak tavır geliştirebilmeleri ve HTK gibi bir dayanışma örgütlenmesinin ortaya çıkışı, göstermektedir ki, işçi sınıfına karşı mücadele etme ve emek süreçlerinde radikal değişikliklere gitme gerekliliği, sermaye kesimlerini arasındaki gerilimleri geri plana itme ve bir araya gelme konusunda zorlamıştır. Yani sermaye içi mücadele, emeğe karşı verilen mücadele söz konusu olduğunda geri plana itilebilmekte ve sermaye sınıfı ortak hareket etme çabasına girmektedir.

Sınıf mücadelesinin sermaye sınıfı içi ilişkilerde belirleyici olduğuna dair bir başka örnek, tekelci ve tekelci olmayan sermaye arasındaki ilişkideki değişimde, aynı zamanda tekelci sermayenin kendi konumunda gerçekleşen değişimde bulunabilir. Poulantzas tekelci sermaye ve tekelci olmayan sermaye arasındaki ilişkiye dair şu tespiti yapmıştır: bu iki kesim arasındaki çatışmada, bu kesimlerin işçi sınıfına karşı konumlanışları belirleyicidir. Anımsamak gerekirse tekelci olmayan, küçük ve orta ölçekli sermaye, işçi sınıfı kazanımlarına karşı daha kırılgandır; ayrıca tekelci sermaye, tekelci olmayan sermaye kesimini işçi sınıfıyla arasında bir rampa, koruyucu kabuk gibi kullanma ve işçi sınıfı mücadelesinin sonuçlarını bu kesime yükleme çabasıdadır. Bu nedenlerle tekelci olmayan sermayenin işçi mücadelesine tepkisi daha serttir. Tekelci sermaye, gerek HTK içinde gerekse işbirliği ve dayanışma çağrılarında, esnaf ve tarım kesiminin hem

iktisadi kriz karşısındaki hem de işçi sınıfı kazanımları karşısındaki kırılma ve kırılganlığından yararlanmış, böylece ekonomik hegemonyasını kurabilmiştir.

TÜSİAD'ın ücretler konusundaki tutumunda ortaya çıkan farklılık, işçi sınıfı mücadelesi ile ilişkili olarak sermaye sınıfı içi ilişkilerin değişebileceğinin en iyi örneklerinden biridir. Daha önce gösterildiği gibi, tekelci sermaye başlarda ücret artışı gibi konularda daha esnek bir tavır içinde olsa da, iktisadi kriz ve sermayenin yeniden yapılanması süreci içinde ücretlerin baskılanması gerekliliği ve bunun önünde engel oluşturan işçi sınıfı hareketi karşısında, bu esnek tavrını sertleştirmiş ve ücretlerin artışından duydukları rahatsızlığı dile getirir olmuştur. Tekelci sermayenin tutumundaki bu değişim, yani tekelci sermayeyi, tekelci olmayan sermayeye özgü bu tutuma yaklaştıran şey, yeni birikim stratejisinin gerekleri olduğu kadar, işçi sınıfı mücadelesinin söz konusu dönemde geldiği noktadır da. Bir başka ifade ile, tekelci sermaye ve tekelci olmayan sermaye arasında ücretler konusunda varolan ve bu kesimlerin emekle olan ilişkilerinden kaynaklanan uzlaşmazlık/gerilim burada önemini yitirmiş; her iki kesimin işçi sınıfına karşı ortak mücadele alanlarından birine dönüşmüştür. Bu da işçi sınıfı mücadelesinin, sermaye kesimleri arasındaki ilişkilerde belirleyici bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır.

Sermaye Sınıfı Yeni Hegemonik Projenin Tesisinde Başarılı Oldu mu?

Yukarıda ortaya atılan iddialar ışığında, 1970'lerin sonundaki hegemonya krizinin aşılmış aşılmadığı, bir başka ifade ile sermaye sınıfının hegemonya tesisinde başarılı olup olmadığı tartışılacaktır.

1980 öncesi büyük sanayi ve ticaret sermayesi, sermaye sınıfı içinde birliği sağlama, kendi ekonomik hegemonyasını kurma çabasıydı ve bunda da başarılı olmuştu. Gerek işbirliği çağrıları, gerekse de HTK girişimi ve sermaye sınıfının

tümünün talebi olarak ortaya konulan talepler bu çabanın göstergeleridir. 24 Ocak Kararları'na sermaye kesimlerinin verdiği destek, büyük sanayi sermayesinin ekonomik hegemonyasının kanıtı olarak değerlendirilmelidir; çünkü bu kararlarda, tümüyle desteklenen ve öne çıkan sektör ihracat sektörüdür (Ekzen, 1984: 178, 170). ESO gibi dışa açılma, yabancı sermaye, ihracat yönelimli birikim stratejisi hakkında kaygılarını dile getiren kesimler mevcut olsa da sermaye kesimleri bu konularda ortaklaşmış ve 24 Ocak Kararları'na destek çıkmışlardır. Jessop, farklı, zıt ya da tamamlayıcı birikim stratejilerinin bir arada bulunabileceğini, bu noktada ekonomik hegemonyayı güçlendirme kapasitesinin önem kazanacağını ileri sürmüştür (2005: 167). Bu açıdan bakıldığında, orta ve küçük sermayenin dile getirdiği bu kaygılar, önerilen birikim stratejisine karşı çıkış olarak değerlendirilmemeli, tamamlayıcı, onu revize edici müdahaleler olarak yorumlanmalıdır.

24 Ocak Kararları'na ve darbeye verilen destek, hegemonik krizin çözümü için egemen sınıfların temsilcileriyle ve fraksiyonlarıyla siyasal alanda aynı programatik zeminde birleşmeleri zorunluluğunun (Yetiş, 2007: 244) yerine getirilmiş olduğunu da göstermektedir. Büyük sanayi sermayesi yararına kaynak transferleri, ihracat sektörünün aldığı destek, yine 1980'li yıllarda sermaye sınıfının öncelikle ekonomik konularda daha önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak biçiminde egemen olması (Boratav, 2004: 156), 1980 sonrasında büyük sanayi sermayesi önderliğinde ekonomik hegemonyanın kurulduğunun göstergesi olarak yorumlanabilir.

Ancak bu ekonomik hegemonyanın ve birliğin kırılma olduğu da unutulmamalıdır. Nitekim, 1980 sonrası sermayenin yeniden yapılanma süreci, sermaye kesimi arasındaki çelişkileri ön plana çıkarmıştır. Büyük toprak sahipliğinin

vergi konusunda kendi lehlerine düzenleme talepleri, bunun yanında orta ve küçük ölçekli sanayi sermayesinin, dışa açılmayan firmalar düşünülerek iç talebin bir ölçüde genişlemesine izin verilmesine ve para-kredi politikalarının ciddi darboğazdaki sektörlerin finansman sorunlarını azaltacak şekilde gözden geçirilmesine dair talebi (Ulagay, 1984: 134) ve iktidar bloku içinde Sönmez'in işaret ettiği artan çatışmalar bunların örnekleridir. Bu durum, her sermaye kesiminin kendi çıkarlarını gözeterek korumak doğrultusunda sürece müdahale etmesi olarak da yorumlanabilir. Bir başka ifadeyle, işçi sınıfı mücadelesini geriletirerek, konumunu bir bütün olarak sağlamlaştıran ve bu anlamda uzun vadede çıkarını garantileyen sermaye sınıfı, 1980 sonrası kendi fraksiyonel çıkarlarının peşine düşebilmiştir.

Sermaye sınıfı içindeki hegemonya mücadelesi yanında, sermaye sınıfının krizden çıkmak için işçi sınıfına karşı, ücretlerin baskılanması ve sınıfsızlaştırma gibi stratejiler de izlediği ortaya konmuştu. Ancak bu stratejilerin işçi sınıfı üzerinde hegemonya kurma gibi bir amacı olmadığı açıktır. Sermaye sınıfı kendi içinde ekonomik-yasal hegemonyayı sağlamıştır ancak Gramsci'nin üçüncü uğrak olarak tanımladığı hegemonik olma durumundan bir hayli uzak bir noktadır.

Öncelikle askeri yönetimin ve 24 Ocak Kararları'nın işçi sınıfı mücadelesine ket vurduğu, işçi sınıfı aleyhine dengenin kurulmasını sağladığı anımsanmalıdır. Neoliberal hegemonya projesinin temel unsurları olan ücretlerin baskılanması ve sınıfsızlaştırma stratejisinin uygulanmasında, 1980 sonrası sermaye sınıfının başarılı olduğu aşıkardır. Ancak bu Gramsci'nin tanımladığı biçimde bir hegemonik olma durumuna işaret etmemektedir. Yani sermaye sınıfı kendi sınıf çıkarını bağımlı sınıfların çıkarı gibi sunup, ona kabul ettirerek egemen olma yolunda değildir. Daha önce de vurgulanmış olduğu gibi, burjuvazinin hegemonik olma durumu, toplumsal

düzeni değiştirme hedefindeki işçi sınıfının var olmasına tahammülüyle ilişkilidir; işçi sınıfının haklarının demokratik ve/veya korporatist temsilinin de kabulünü içerir (Yalman, 2002a: 15). 1980 öncesi sermaye sınıfı kendi içinde dayanışma ve birlik sağlama, ekonomik-yasal hegemonyayı kurma çabasıdır ancak işçi sınıfına karşı izledikleri stratejilerde, bu doğrultuda dile getirdikleri taleplerde bu türden bir hegemonik olma çabası yoktur. İşçi sınıfını tümüyle dışarıda bırakan, işçi sınıfına savaş açan bir hegemonya stratejisi hakimdir. Bu durum aslında iki-ulus hegemonya stratejisi ile örtüşmektedir.

Kuram bölümünde ele alındığı üzere, hegemonyanın iki türünden bahsedilebilir. Jessop, bütün toplumun desteğinin maddi ödünler ve sembolik mükafatlarla kazanılmaya çalışıldığı tek-uluslu, genişlemeci hegemonya ile nüfusun stratejik olarak önemli fraksiyonlarının desteğini kazanmayı ve projenin maliyetini diğer kesimlere yıkmayı hedeflemiş iki-uluslu, sınırlı hegemonya arasında bir ayrım yapar (2005: 176-177). Bu çerçeveden bakıldığında, Türkiye’de 1980 sonrası kurulmaya çalışılan yeni hegemonik projenin iki uluslu bir proje olduğu sonucuna varılabilir (Tünay, 2002). Tünay 1980 sonrası, özellikle 1980-1983 askeri rejim ardından, Türkiye’de Thatcherizm-Reaganizm ile paralellikler gösteren bir yeni sağ hareketi oluştuğunu ileri sürer. Devletçilik karşıtlığı, özelleştirme, liberal-rekabetçi bir bireycilik bu projenin en önemli öğeleridir (2002: 189). Tünay, Özal ve ANAP dönemiyle başlayan, muhafazakar milliyetçi olarak adlandırılan ve sadece devrimci sola karşı ayrımcılık yapan -orta direk söyleminden de anlaşılacağı üzere- bu anlamda da başlangıçta kapsayıcı olma hedefi taşıyan bir hegemonik proje tanımlar (2002: 189).¹⁰⁶ Ancak askeri rejimle başlamış olan emek karşıtı süreç,

¹⁰⁶ Özal döneminin belirleyici özelliği olan orta sınıf vurgusu, sermaye sınıfı söylemlerinde 1980 öncesinde de gözlenmektedir. Özellikle işçi ve memur arasında vurgulanan ayrım buna işaret

1983'ten sonra da devam etmiş, iktisadi zorunlulukların eşitsizlikleri kaçınılmaz kıldığı ileri sürülmüş, rejimin emek ilişkilerinde yaptığı yasal düzenlemelere Özal Hükümeti döneminde dokunulmamıştır. Bu da iki uluslu projeye doğru gidişin sinyalini vermektedir. (Tünay, 2002: 190, 192). Tünay, 1987 sonrası, bu kapsayıcı olma hedefinin yerini iki uluslu projenin aldığını ancak bu projenin de başarısız olduğunu ileri sürmektedir. Bunun bir nedeni Türk yeni sağının, birkaç tekel, finans sermayesi, bir grup rantıye ve spekülâtörle sınırlı olan birinci ulusun, iktisadi çıkarlarını sağlama yeteneği gösterememesi; bir diğer nedeni ikinci ulusun hacminin tahmin sınırlarının ötesinde gelişmesi, tarımsal üreticileri, devlet memurlarını, serbest meslek sahibi zanaatkarları, emeklileri de kapsayacak biçimde genişlemesidir. Sonuçta, 1980 sonrası yaratılmaya çalışılan iki uluslu proje 'tutmayan hegemonya' olarak yorumlanabilir (Tünay, 2002: 193; Kaya, 2002: 7).

Türkiye'de kapitalizmin krizine çözüm olarak sunulan liberalizasyon, özelleştirme, esnekleştirme, toplumun örgütsüzleşmesi vb. stratejik uygulamaların krizi sonlandırmada etkili olmadıkları, aynı zamanda hegemonik bir iktidar seçeneğini de ortadan kaldırdıkları açıktır (Öngen, 2003: 100). Bunda, neoliberal ekonomi politikalarının, kapitalist üretimin anarşik koşullarını kontrol altına alınmasına izin vermemesinin, yine bu politikaların sermaye ve emek arasındaki dengeyi sürekli emek aleyhine bozan yapısı ve bunun sonucunda emeğin kontrolünün giderek güçleşmesinin rolünün altı çizilebilir. Emeği sermayenin programına koşulsuz teslim olmaya iten çalışma koşulları, uzun dönemli sınıf iktidarı açısından burjuvaziyi silahsızlandırmaktadır (Öngen, 2003: 100-101). Bir başka ifade

etmektedir. Ancak bu söylemin tek başına kapsayıcı bir hegemonya yaratma hedefine işaret ettiğini söylemek, özellikle 1980 öncesi için yeterli gözükmemektedir. 1980 öncesi büyük sermaye, küçük esnaf ve tüccarı yanına çekme çabasında olsa da, işçi sınıfını hegemonya projesinin tümüyle dışında tuttuğu açıktır.

ile, darbeye başlayan sürecin sonrasında da, Türkiye’de burjuvazinin tam olarak hegemonyasını kurduğunu ve iktisadi kriz bir yana siyasal ve toplumsal krizleri aştığını ileri sürmek mümkün gözükmemektedir.

Ancak, bu hegemonya kurma girişimi başarılı olsun olmasın, 1980 öncesinde sermaye sınıfının bu neoliberal proje doğrultusunda taleplerde bulunduğu ve stratejiler ortaya koyduğu açıktır. Örneğin devletçilik karşıtlığı, özelleştirme savunusu özellikle KİT’lere yöneltilen eleştirilerde ön plana çıkmaktadır; ihracat yönelimli birikim rejimi, dışa açılma vurgusu yine ön plandadır; işçi-memur arasında yaratılan ayırım ve de orta sınıfa yapılan vurgu, işçi sınıfının tabanının genişlemesini önleme çabası olduğu kadar, iki uluslu hegemonik projenin habercisi olarak da yorumlanabilir. Hatta HTK örneği izlenirse, 1992’de İş Güvencesi Yasa Tasarısı’na karşı HTK’nın tekrar bir araya gelme çağrısına, TESK’in yani esnaf ve zanaatkarların bu sefer olumlu yanıt vermemesi, 1980 sonrasında bu kesimin ikinci ulusa dahil olduğunun ve de koşullarının işçi sınıfı ile yakınlaştığının göstergesi olarak yorumlanabilir.

Sonuçta, 1980 öncesi sermaye kesimleri, neoliberal politikalarla, serbest pazar politikaları ile uyumlu, daha sonra Özal döneminde Thatcherizm, Reaganizm’e paralellik taşıyan bir nitelik kazanan bir hegemonik proje doğrultusunda taleplerde bulunmuşlardır. İşçi sınıfına karşı aldıkları ortak tavır, daha çok iki uluslu bir hegemonik proje hedefi ile örtüşmektedir ve kapsayıcı bir hegemonya hedeflemediklerini ortaya koymaktadır. 1978 Ecevit Hükümetine başlangıçta verdikleri destek, belki kapsayıcı bir hegemonya tesis etme girişimi olarak görülebilir ancak bu girişim de başarılı olamamıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, neoliberal ekonomi politikalarının bu türden bir hegemonya oluşumuna izin vermeyeceği

önemli bir tespittir. 1970'lerin sonunda çözümlenin yarattığı hegemonya krizinin 40 yıl sonra bile çözümlenmediği tartışmalı bir konudur. Ancak askeri darbenin, o dönemde yaşanan hegemonya krizinin bir unsuru olan temsil krizini çözdüğü ve bu yeni hegemonya girişimi için uygun zemini hazırladığı açıktır. Sermaye sınıfının başından beri kapsamlı bir hegemonya projesi olduğu ve bunu izlediğini savunmak elbette sermaye sınıfına özel bir güç atfetmek ve onu rasyonel bir özne konumuna itmek olacaktır. Ancak, sermaye sınıfının bu dönemde, yaşanan krizin çözümü için ortak tavır geliştirmeye çalıştığı, bu yönde çaba sarf ettiği de açıktır. Bunda belirleyici olanın ise işçi sınıfı mücadelesinin geldiği nokta olduğunun tekrar altı çizilmelidir.

EK: Sermaye Sınıfının Kriz Gündeminde Öne Çıkan Başlıklar

- + (onayladıkları gelişmeler ve talepleri)
 (-) (Karşı ya da farklı durdukları noktalar)

	TÜSİAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
İhracata yönelme gerekliliği, dışa açılma	+	+	+	+ (-) Ticaret, Avrupa'dan ziyade, Asya ve Afrika ülkelerine yönelmeli, geri kalmış ülkelere kaydırılmalı.	+ (-) İthalat ve ihracat dengesi önemli. Varolan sanayi yapısı yanlış ancak yeni model yaratırken sanayi dışa karşı korunmalı.	+ İhracatın kolaylaşması için formaliteler azaltılmalı.
Sermaye sınıfı- içi birlik çağrısı	+	+ Can güvenliği tehlikede olduğu ve işçi sendikaları taleplerini örgütlü olarak ilettiği için birleşme çağrısı.	+ İşverenler sendikalar alanında örgütlenmeli, üye sendikaların işbirliği gerek. Hür teşebbüs mensuplarının anarşizme karşı aynı hedef etrafında toplanması gerekli.	+ Anarşiye son vermek için bir araya gelinmeli. (-) Diğer sektörler, son elli yıldır basın ve halkla ilişkiler metodundan daha fazla ve verimli biçimde yararlanmışlar. (-) Profesyonel çiftçi örgütleri birliği kurulmalı (1981 yılında dile getirilmiş).	+ Sanayici toplu sözleşmelerde yalnız ve örgütsüz. Fon oluşturarak örgütlenmek gerekli. (-) Hür Teşebbüs Konseyi gelecek vaat etmiyor; farklı sermaye kesimleri hiçbir konuda anlaşmaz.	+ İşverenler MESS çatısı altında toplanmalı. Haklar bir araya gelerek savunulabilir.

				(-) Çiftçi bilinçleniyor.		
	TÜSIAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
Asayişin sağlanması, can güvenliği önceliği	+	+	+	+	+	+
	Türkiye'nin en acil sorunu.					Temel sorunlardan.
Enflasyon önlenmeli	+	+	+	+	+	+
			Fiyat artışının nedenleri: Siyasi istikrar yok; taban fiyatları yüksek; KİT'lerin ara malları pahalı; döviz darboğazı, grevler ve işçilik maliyeti yüksekliği. Fiyat istikrarı sağlanmalı.	(-) Enflasyondan asıl işçi, memur ve çiftçi etkilenmiş; sanayici, tüccar ve esnaf fiyat artışından pek etkilenmemiş. Maliyet-fiyat-ücret dengesi kurulmalı. (-) Fiyat kontrolü gerekli, karaborsayı önlemeli.	İhracata engel bir unsur.	Ücretleri artırıyor.
Döviz darboğazı	+	+	+	+	+	+
	25 yıldır Türkiye'nin sorunları başında geliyor.					
Vergi reformu yapılması - vergi tasarıları	+	+	+	+	+	+
	Vergi reformu, vergi kapsamı dışında kalanları kapsamalı (tarım kesimi ve vergi kaçakçılığı) Büyük kurumlara vergi muafiyeti	1978 vergi tasarısı ihracatı teşvik etmiyor. Hizmet sektörü ve perakendeci, vergi kapsamı dışında bırakılmış (Mart	1978 vergi tasarısı sanayiye vergi yükü getiriyor, kurumlaşmayı önleyici. KDV'ye geçilmeli	Tarım için, gelir vergisi kanunundan ayrı bir vergilendirme sistemi öngörülmesi. Götürü usulü ve küçük çiftçiye tanınan bazı	Gelir vergi yükü artırılmalı; KDV'ye geçilmeli (-) Tarım gelirinden alınan verginin az olduğu doğru değil; dikkatli olmak	Vergi düzenindeki adaletsizliğin sonucu ücret dengesizliği var. Vergi yükünde eşitlik sağlanmalı, ücretlilerin yaşam seviyesi yükselmeli; böylece sendika talepleri

	<p>gerekli.</p> <p>Ücretlerden fazla vergi alınmamalı (ücret-vergi-fiyat-ücret kısır döngüsü).</p> <p>İstikrar tedbirlerinin eksik yönü vergi tasarısının Meclisten geçmemesi.</p>	<p>1980 vergi tasarısında)</p> <p>İstikrar tedbirlerinin eksik yönü vergi tasarısının Meclis'ten geçmemesi</p> <p>12 Eylül ile yeni vergi düzenlemelerinin yolu açılacak.</p> <p>KDV'ye geçilmeli.</p>		<p>ayrıcılıklar avantajlar yetersiz.</p> <p>Mart 1981'de çiftçi talepleri doğrultusunda vergi kanununda düzeltmeler yapılmış (traktör vergilerinde indirim vb.)</p>	<p>gerekli, çiftçi sosyal istikrar unsuru.</p> <p>1970'ten beri vergi tasarıları Meclisten geçemedi.</p> <p>1978 vergi tasarısı reform niteliğinde değil; özel sektörü sindirmek ve küçültmek amacındaki siyasi tercihin ürünü mü?</p> <p>Ücretliler ve büyük kuruluşlar vergi veriyor; tarım, serbest meslek sahipleri, küçük ticarethaneler az veriyor.</p> <p>Tüketim mallarına ve tarıma yönelik vergi tedbirleri alınmalı.</p>	<p>sınırlı olur.</p>
KİT'ler ve devletleştirme	<p>+</p> <p>KİT'lerin personel giderleri fazla.</p> <p>KİT açıklarını ve zararları 'devlet baba' ödüyor.</p> <p>* Devlet bir noktada</p>	<p>+</p>	<p>+</p> <p>KİT'ler verimlilik açısından sorunlu.</p> <p>KİT'ler kârlılık ilkesine uygun rasyonel yönetilmeli.</p>	<p>* Devlet desteği: vergi ve harç muafiyeti, tarım ürünleri fiyatlarının desteklenmesi, bazı</p>	<p>+</p> <p>KİT'ler aynı zamanda sosyal kuruluşlar, varlıkları sorun değil. Belirsiz politikalar içinde, günlük siyasi çatışmaların mekanizması</p>	<p>+</p> <p>KİT'ler kötü yönetiliyor.</p> <p>Ücret artışları KİT'lerde en yüksek düzeyde.</p> <p>Tarım ve sanayi tartışmalarının yerini, devlet sektörü-özel sektör</p>

	müdahale etmeli yine de. Devlet müdahalesi kaçınılmaz (buğday)		Siyasi istihdam yuvaları halindeler. * İşçi ücretlerinde devlet müdahalesi gerekli.	ürünlerin satın alma ve satış fiyatı arasındaki farkın devletçe karşılanması konularında olmalı.	olmaları sorun. * Devlet tarım üretiminde devreye girmeli.	tartışmaları almış durumda. Bu kaygı verici. Devlet müdahalesi alanları sınırlı olmalı, detaya inmemeli.
	TÜSİAD	TOBB	TISK	TZOB	ESO	MESS
Yabancı sermaye-dış borç	<p>+</p> <p>Dış borç yerine yabancı sermaye yatırımı tercih edilmeli; Ecevit Hükümeti kısa dönemli projeler peşinde, burjuvazi uzun dönem.</p> <p>İkili anlaşmalara karşılar.</p> <p>1980'lerde ÇUŞ'ler önem kazanacak.</p>	<p>+</p> <p>Yabancı sermayeye karşı olan tutum değişmeli.</p>	<p>+</p> <p>Yabancı sermaye yatırımları, ihracatı yönlendirici nitelikte olmalı. Makine vs. ithalat imkanlarını genişletmek için dış kaynaklı borçlanmadan kaçınılmamalı.</p> <p>(-)ÇUŞ'ler, milli şirketlerin ücret ve sosyal yardım politikasını olumsuz etkileyebiliyor; işveren camiasına riayet etmeliler.</p>	<p>+</p> <p>Dış borçlanmaya dayanan sanayileşme sorunlu, geçici.</p> <p>Hammaddenin değerlendirilmesini sağlayacak sanayi gelişmeli. Ağır sanayi ve montaja yönelme hevesi yersiz (1978)</p>	<p>+</p> <p>Yabancı sermaye kriterleri yeniden tanımlanmalı; turizm ve ihracata yönelik tüketim malları alanına yönlendirilmeli.</p> <p>(-) Dış borç, dünyanın ekonomik borçlanma sistemine girmek ve bunalıma çözüm önerileri içinde. S. Arabistan, Almanya, Japonya, IMF, dünya bankasından borç alınabilir.</p> <p>Yabancı sermaye çerçeve kararnamesinde aşırı liberal hükümler var, hiçbir koruma olmadan rekabete</p>	<p>+</p>

					açılmamalı sermaye.	
	TÜSIAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
İşçi- işveren ilişkileri (genel)	<p>(-) İşçi hakları kısıtlanmamalı; işçilerin çalıştığı yerlere ortaklığı teşvik edilmeli (1976)</p> <p><i>Toplumsal Anlaşmayı</i> değerlendirmek için erken (1978).</p>	<p>Tek toplu sözleşme düzeni getirilmeli.</p> <p>İşçi sendikalarına karşı olumsuz tutum.</p>	<p>Tek toplu sözleşmeye geçilmeli.</p> <p>‘İdeolojik sendikacılık’ yapılıyor/sendika enflasyonu var.</p> <p>Sınıf kavgası temelli grevler. Çalışma barışı sağlanmalı.</p> <p>Toplu sözleşmelerdeki aşırı talepler, kıdem tazminatı yükü, işçilerin yönetimde söz sahibi olma talebi, ekonomik kriz gibi nedenler işyerlerinin kapanmasında etkili.</p> <p>Yönetime katılma uygulamasına net biçimde karşı çıkılmalı</p> <p>1978 İş Kanunu’nda</p>	<p>(-) Tarım işlerinde çalışanların, kamu-özel çalışanları gibi sigortalanması tarım işverenini zor duruma sokuyor; tarım sektörü farklı, geçici işçiler var.</p>	<p>(-) Devlet ve tekel, yarı-tekel boyutlarındaki kuruluşlar toplu sözleşme mekanizmasını bozuyor; işçi ile çatışmayı düşünmüyor, çünkü maliyeti fiyata yansıtıyor.</p> <p>İşverenler toplu halde masaya oturmalı, örgütlenme zafiyeti göstermemeli.</p>	<p>Tek toplu sözleşmeye geçilmeli. Sözleşmeler işkoluna yönlendirilmeli. Grup sözleşmesi uygulanmalı.</p> <p>Grev fonu kurulmalı</p> <p>Çalışma barışı sağlanmalı.</p> <p>MESS rejime karşı olan güçlere karşı mücadele ediyor. (komünizm ve Maden-iş)</p>

			değişikliğe karşılar: işçi çıkarılmasını güçleştiren, işyerinin kapatılmasını kolaylaştıran ve toplu işten çıkarmaları önleyen bir tasarı. İşçi-işveren – hükümet işbirliği şart.			
	TÜSİAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
Ücretler - asgari ücret	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Ücretteki artış enflasyona neden oluyor.</p> <p>(-) İşçi ücretleri maliyeti belirleyen tek unsur değil, başka olumsuzluklar var Türkiye’de.</p> <p>(-)TÜSİAD’ın işçi ücretlerinin (<i>asgari ücret olabilir</i>) artmadığını gösteren işçi ücretleri üzerine araştırması (Nisan 1977).</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Ücretteki artış enflasyona neden oluyor; maliyet yükseliyor.</p> <p>Ücretler toplu sözleşme pazarlıkları ölçülerini aşmış.</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Maliyet artışının nedeni ücretler.</p> <p>Sanayi işçisinin ücretleri fazla. Sanayide çalışan işçi ücretleri ile diğer çalışanlar arasındaki ücret artış farkı var.</p> <p>Bölgelere göre belirlenmeli asgari ücret.</p> <p>Sosyal yardım, yan ödemeler ücret tespitinde göz önüne alınmalı.</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Tarımda asgari ücret bölgelere göre tespit edilmeli.</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Ücretler disiplin altına alınmalı bunalıma çözüm için.</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>En yüksek ücret artışları KİT’lerde, en yüksek ücretler ve en fazla tatil Türkiye’de.</p> <p>Tek bir asgari ücret tespitine, sosyal yardımların asgari ücret hesaba katılmamasına karşılar.</p> <p>Asgari ücret vergi dışı bırakılmalı.</p>

Orta sınıf vurgusu	Ücretler bağlamında işçi-memur ayrımı vurgusu	Orta sınıf demokratik hayatın temel dayanağı (vergi düzenlemeleri çerçevesinde).	Ücretler bağlamında işçi-memur ayrımı vurgusu			Ücretler bağlamında işçi-memur, vasıflı işçi ayrımı vurgusu
	TÜSİAD	TOBB	TISK	TZOB	ESO	MESS
Kıdem Tazminatı	+	+	+		+	+
		Kıdem tazminatının ödenmesi için fon kurulmalı; işlemler hızlanmalı. Tasarı hazırlanmış ama tazminatın fondan karşılanması sınırlı halleri kapsıyor; bu değiştirilmeli.	Fon tasarısı yasalaşmalı. Tasarı sınırlı halleri kapsıyor; bu değiştirilmeli.		Kıdem tazminatında, kamu kesimi için de düzenlemeler olmalı ve primler masraf olarak gösterilebilmeli.	Fon tasarısı yeniden düzenlenmeli. (-)Kıdem tazminatı orta sınıf sanayici ve küçük esnafı iflasın eşğine getiriyor.
Hükümetler hakkında (genel)	Hükümet politikası bütünlüğü bozulmuş, bakanlıklar bağımsız politika oluşturuyor ve bu politikalar çelişiyor (1977 başları, II.MC). Siyasal kaygılarla hareket ediyorlar: Elektrik kısıntısı bakanlığın açıkladığı özverilerle seçim öncesi önlenmiş; sonra yine kesintiler başlamış.	TRT’de ‘yakalanan stoklar’ üzerine haberlere yer verilmesi eleştiriliyor (Ecevit Hükümeti) İş güvenliği gerekçesi ile işyerlerinin kapatılmasına eleştiri (özel sektör aleyhine kampanya; Ecevit Hükümeti) İşyerlerine birtakım	‘Lokavtın kötüye kullanılmasını önleyici tedbirler’ alınması, kıdem tazminatı, işsizlik sigortası, işyerlerinde referandumun yasalaşması, sağlık ve sosyal adalet ‘sloganları’ mevzularında Ecevit Hükümeti’ne eleştiriler.	Tarımın ilkelliği ve düşük veriminden çiftçiye imkan sağlamakla yükümlü kurumlar sorumlu. Partizan yönetim (bunalımın nedenlerinden): kadrolar şişirilmiş, bakanlıklar arası koordinasyon kopmuş, devlet mekanizması verimli çalışmıyor (1978)	Hükümet içi anlaşmazlık yüzünden ithalat kararname gecikmiş örneğin (1977 II. MC) Erken seçime destek: Hükümet uyumsuz, koalisyonuz hükümet mümkün olabilir; hükümetler seçim öncesi bazı kararları almaktan çekinir (1977)	Toplu sözleşmelerde taraf olan hükümet, grev tahrikçisi meclis (Ecevit Hükümeti) TRT ve basın özel sektör aleyhine olmasından yönetenler sorumlu. İktidara gelen parti ekibini getiriyor, bu siyasal istikrarsızlık nedeni.

		<p>saldırıları gerçekleşmesi sonucu hükümete telgraf (1979 Temmuz)</p> <p>Komutanların mektubunu MGK'ya götürmeyen Cumhurbaşkanına eleştiri (Ocak 1980).</p> <p>Kasım 1979 Demirel hükümet Programına destek.</p> <p>1980 sonrası Kenan Evren'e kutlama telgrafı.</p>	<p>DİSK ve TÜRK-iş arasında hükümet taraf tutuyor (Ecevit Hükümeti)</p> <p>Özel sektöre yönelik kötüleme kampanyası (Ecevit Hükümeti)</p> <p>1977-1979 yılları özel sektöre saldırı, 'liberal ekonomiye sosyalist anlayış getirilmeye çalışılmış'. Çoğunluk hükümeti kurulmalı ve ekonomi politikalarının uygulanmasına devam edilmeli. (1980 Temmuz)</p>	<p>Kaçakçılık kayırılıyor, kaçakçılık ekonomik değil, idari tedbirlerle önlenmelidir.</p> <p>Birçok kanun tasarısı teklifimiz var; bunlar yasalaşmalı: Tarım Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu, Tarım Sigortası Kanunu, Toprak ve Tarım Reformu Kanunu'nda düzenlemeler gerekli.</p>	<p>Hükümete ve kamuya görüş açıklamaktansa kişisel ilişkileri kullanmak daha etkili ve hükümeti ikna edici.</p>	
	TÜSİAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
Siyasal partilere ilişkin (genel)	Siyasal partiler demokratik rejim güvencesi sağlamalı.	Siyasal partiler siyasal istikrarsızlıktan sorumlu. Siyasal partiler temel ulusal çıkarlar etrafında birleşmeli. İki büyük partinin işbirliği önerildi ama gerçekleşmedi	<p>İşçi sendikaları ile siyasal partilerin ilişkilerine eleştiri.</p> <p>Siyasal istikrarsızlıktan sorumlu partiler.</p> <p>Ekim 1979 ara seçimleri toplumun siyasi ve ekonomik</p>	<p>Anarşi en önemli sorun haline almış (1978) bundan siyasal partiler sorumlu; siyasi barış yapılmalı, CHP ve AP kardeşlik mesajı vermeli.</p>	<p>1977 seçimleri öncesi ağır sanayiye savunan MSP'yi destekler görünümündeler ama kesin bir tavır yok.</p> <p>CHP seçim sonrası özel kesimle diyaloga girmiş, sanayiciler de</p>	<p>Siyasi istikrarın sağlanması ekonomik sorunlardan öncelikli.</p> <p>CHP ile sendikaların ilişkisi sorgulanmalı.</p>

		(AP ve CHP, 1978 Nisan)	tercihini ortaya koymuş. Siyasal partiler, DGM'lerin kurulmasında birleşmeli, çekişmelere gömülü olsalar da.		destekleme eğiliminde ama yine de mesafeliler. Koalisyon hakkında: MSP' ye pek güven duyulmuyor (II. MC)	
	TÜSİAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
Ekonomik bunalımın nedenleri	Ekonomik ve sosyal bunalımdan, yanlış sanayi politikası sorumlu.	Bunalıma çözüm bulunamaması, sistem sorunu değil; ekonomik gerekliliklerin, kısa vadeli siyasal hesaplara tercih edilmesinden kaynaklanıyor (1979)		Dış borçlanmaya dayalı kalkınma hamlesi. Hükümet istikrarsızlıkları. Fiyat ve vergi kontrolsüzlüğü. Gençliğin kamplaşması.	Tüketime yönelmek, tarımdan vergi almamak, esnafın vergi muafiyetini genişletmek, gelir vergisi yükümlülerini rahatsız etmemek ve Ortak Pazar birer hataydı.	Çözmeye yükümlü olanların tutum ve davranışları.
AET	+ AET ile ortaklık bağımlılık değil; dünya pazarlarından eşit koşullarda yararlanmanın yolu. AET'den gerçekleşmeyecek şeyler isteniyor: tarım alanında taviz, tekstile sınırlama konulmaması ve	+	+ Tarım ürünleri ve işgücünün serbest dolaşımında taviz kazanmak da önemli ama AET ile sanayi işbirliğini kurmak en önemli konu. Başka alternatifler aramak gereksiz.	+ (-) Katma protokolle, sanayide gereğinden hızlı, tarımda gereğinden geride bir bağ kurulmuş. Ortaklık yalnız sanayi lehine kullanılmamalı. Tercihli rejimden çıkılmalı, AET'nin ihtiyaçlarına yönelik	+ (-) AET'ye tam üyelik sanayileşmemizle çelişiyor. Gümrük birliği sorunlu; katma protokol sanayileşmeyi destekleyecek araçlar sunmuyor.	+ Ortaklık çalışmaları yapılmalı (TİSK'in görüşlerini benimsiyor).

	işçilerin serbest dolaşımı bu taleplerden.			üretim planlaması yapılmalı.		
	TÜSİAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
24 Ocak Kararları hakkında	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Cesur ve bilimsel bir yaklaşım.</p> <p>Para, dış ticaret, yabancı sermaye, tüketim, üretim ve yatırım politikası açılarından olumlu kararlar.</p> <p>Ancak maliye politikası (vergi düzenlemesi ve KİT'ler) ve istihdam politikası bakımından bir değişikliğe yol açmadı (1980)</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Cesaretle atılmış adımlar.</p> <p>KİT'ler, işçi sorunları, vergi düzenlemesi, tedbirlerin eksik noktaları</p> <p>Anarşinin önlenmesi ve işçi-işveren ilişkilerinin düzeltilmesi bu tedbirlerin başarıya ulaşmasının koşulu; istikrar paketi tek başına yeterli değil.</p> <p>(-)TOBB, 24 Ocak kararlarını 1983'te eleştirmeye başlıyor (Kazgan, 2005: 204)</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Cesaretle alınmış önlemler.</p> <p>Vergi reformu, ücret politikası, kıdem tazminatı ve çalışma barışı sorunları çözülmeli bu paketin uygulanabilmesi için.</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>(-) TZOB 24 Ocak Kararları'nı 1980 sonrası eleştirmeye başlıyor (Kazgan,2005: 205)</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Zeytinoğlu, 1979 Ocak'ta istikrar programının ana hatlarını Ecevit'e önermişti.</p> <p>Kararlarda, KİT'lerle ilgili politika değişikliği olumlu; ancak vergi yasaları gerekli.</p> <p>Kamu harcamalarında tasarruf sağlanamamış ve KİT reformu yapılmamış; vergi kanunları yürürlükte değil (Ocak 1980'den 6 ay sonra)</p> <p>(-) Bu kararlarla, Anadolu Orta ve Küçük sanayicileri desteklenmezse yalnızca büyük kuruluşlar ayakta</p>	<p style="text-align: center;">+</p> <p>Cesaret verici kararlar.</p>

					kalacak, Anadolu'daki yatırım hevesi zedelenmiş.	
	TÜSİAD	TOBB	TİSK	TZOB	ESO	MESS
4. Beş Yıllık Kalkınma Planı	—	—	— Kamu görevlilerinin demokratik örgütlenmesi üzerine olan madde sorunlu; en önemli sorun asayiş. Dernek kanunu değişmeli. Planda, devletleştirme eğilimi var; yeniden yapılanmalı.	—	(+) Stabilizasyon benzeri bir politika ama KİT'lerin yatırımlarda kilit rol oynayamayacak oluşu ve özel sektöre sanayilere yönelmekten alıkoyan vergilerle bu program uygulanamaz.	— Diğer planlar içinde en aşırı. Özel teşebbüse önem vermiyor, 19 yıllık plan hayatında sadece 2. plan devletçi görüşlerden uzaklaşmış. Sanayileşme bu yüzden çarpık.
Geleceğe yönelik öngörüler ve uyarılar	Demokratik rejim tehlikede, ortadan kalkabilir.	Demokrasi tehlikede, rejim tehlikede (anarşi, hür teşebbüs aleyhine kampanya var) 1980 tedbirlerinin başarıya ulaşması, sosyal siyasal birlik ve rejim selameti bakımından son	Çalışma barışı için çaba gösterilmemesi hür siyasi rejimi tehlikeye düşürecek düzeyde. Devletin üstünlüğü sağ-sol ayrımını sonlandıracak. DGM'ler	TZOB siyasi ağırlık gösterileri yerine, ekonomik ağırlığını ortaya koyma amacındadır. Ama ilgi, destek ve teknik yardımdan mahrum kalırsa siyasi ağırlığını ortaya koymayı hatırına getirebilir ancak 'şimdilik böyle bir	Acı tedbirler geliyor, gelmezse daha kötü şeyler gelecek. Erken seçim olmazsa sorun rejimle halledilebilecek durumdan çıkacak sevimsiz önlemler almak gerekecek (Zeytinoğlu)	Devalüasyon olmazsa ihtilal muhakkak gelir (Özal, 1970 devalüasyonu için bunu söylediğini anımsatıyor). Parlamentoya, tarihi görevini yerine getirmesi ve 24 Ocak tedbirlerini yasalaştırması için çağrı (1980 Mart).

		derece önem taşıyor. İş yerlerinin kapatılması acı sonuçlar doğurur; Meclis'e tarihi görev çağrısı	kurulmalı, kolluk güçleri yetkileri genişletilmeli.	tehlike söz konusu değildir' (1976). Hür parlamenter düzeni bozacak her şey karşısında birlik olunacak.	İşveren Konfederasyonları güçlendirilmeli; güçsüzleşince demokratik olmayan kurumları, devlet ve askeri yanımıza çekmeye çalışıyoruz.	
--	--	---	---	--	---	--

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1992) *Demokrasi Sürecinde Türkiye, 1945-1980*, Hil: İstanbul.
- Akkaya, Y. (2002) “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık”, *Praksis* 6, 63-101.
- Akkaya, Y. (1996) “İşçi Hareketleri”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2, 105-112, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.
- Arın, T. (1986) “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Az gelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, *11. Tez*, 3. Kitap, 86-125.
- Arrighi, G. (1994) *The Long Twentieth Century*, Verso: Londra, NY
- Ataay, F. (2006) *Kriz Kısacasındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*, De Ki: Ankara.
- Barkey, H. J. (1990) *The State and Industrial Crisis In Turkey*, Westview: Boulder, CO.
- Bell, P. ve H. Cleaver (2002) “Marx’s Theory of Crisis as a Theory of Class Struggle” *The Commoner*, n.5, <http://www.commoner.org.uk/cleaver05.pdf>.
- Bianchi, R. (1984) *Interest Groups and Political Development in Turkey*. Princeton University: NJ.
- Bonefeld, W. ve J. Holloway (1991) “Introduction: Post-fordism and Social Form”, W. Bonefeld ve J. Holloway (der.) *Post-fordism and Social Form* içinde, Macmillan: Houndmills, Hampshire
- Boratav, K. (1984) “Sunuş” *Krizin Gelişimi ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu* (der.) K. Boratav vd. içinde, Kaynak: İstanbul.
- Boratav, K. (1989) “Türkiye’de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasi İktidar ile İlişkileri”, *Marksizm ve Gelecek*, (1).
- Boratav, K. (1990a) “Türkiye’de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Ç. Keyder’in Kitabının Düşündürdükleri”, *Marksizm ve Gelecek*, 3, 61-73.
- Boratav, K. (1990b) “Sermayenin İç Çelişkileri”, *İktisat ve Siyaset Üzerine Aykırı Yazılar* içinde, BDS: İstanbul.
- Boratav, K. (2004) *Türkiye İktisat Tarihi*, 8. baskı, İmge: Ankara.
- Boratav, K. (2005) *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, 2. Baskı, İmge: Ankara

Buğra, A. (1994) *State and Business in Modern Turkey, a Comparative Study*, SUNY: Albany, NY.

Buğra A. (1998) Class, Culture and the State: an Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Association, *International Journal of Middle East Studies*, 30, 521-539.

Clarke, S. (1978) Capital, Fractions of Capital and the State, *Capital&Class*, 5, 32-77.

Clarke, S. (1988) *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State*, E. Elgar: England

Clarke, S. (2004a) ‘Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi’, Clarke, S. (der.) içinde, *Devlet Tartışmaları: Marksist bir Devlet Kuramına Doğru*, Ütopya: İstanbul.

Clarke, S. (2004b) ‘Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas’ın Devlet Kuramı’ Clarke, S. (der.) içinde, *Devlet Tartışmaları: Marksist bir Devlet Kuramına Doğru*, Ütopya: İstanbul.

Clarke, S. (2007) *Marx’ın Kriz Teorisi*, çev.Cumhur Atay, Otonom: İstanbul.

Çetik, A ve Y. Akaya (1999) 1990’lı Yıllarda Türkiye’de Endüstri İlişkileri, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.

Dinler, D. (2003) ‘Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi’, *Praksis* 9, 17-54.

Ekzen, N. (1984) “1980 Stabilizasyon Paketinin, 1958, 1970 ve 1978-1979 paketleri ile karşılaştırmalı Analizi”, *Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım* içinde, (der.) İ. Tekeli, Ç. Keyder vd., Yurt: Ankara.

Friedland, R. ve R. R. Alford (1985) *Powers of Theory Capitalism, the State and Democracy*, Cambridge Üniversitesi: Cambridge.

Gramsci (1971) *Selections from Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publisher: NY

Gülalp, H. (1987) *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt: Ankara.

Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge: İstanbul.

Güler, A. (2008) *Son Kriz, 1990’lar Türkiye’sinde Toplumsal Dinamikler*, 2. Baskı, Yazılama: İstanbul.

Gülfidan, Ş. (1993) *Big Business and the State in Turkey: The case of TÜSİAD*, Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.

Güneri, N. (1996) “İşçi-Memur Ayrımı” maddesi, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2, 112-114, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.

Güzel, Ş. (1983) “Cumhuriyet Türkiye’si’nde İşçi Hareketleri” , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, 1848–1876, İletişim: İstanbul

Güzel, Ş. (1996) *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*, Kaynak: İstanbul.

Heper, M. (1985) *The State Tradition in Turkey*, Eothen: Londra.

Hirsch, J. (2004) “Fordist Güvenlik Devleti ve Yeni Toplumsal Hareketler” *Devlet Tartışmaları* (der.) S. Clarke, Ütopya: İstanbul.

Holloway, J. (1991) “The Great Bear: Post-Fordism and Class Struggle, a Comment on Bonefeld and Jessop”, W. Bonefeld ve J. Holloway (der.) *Post-fordism and Social Form* içinde, Macmillan: Houndmills, Hampshire.

Holloway, J. ve S. Picciotto (1978) “Introduction”, J. Holloway ve S. Picciotto (der.) *State and Capital : A Marxist Debate* içinde, Macmillan: Londra

Holloway, J. ve S. Picciotto (2004) ‘Sermaye, Kriz ve Devlet’, Clarke, S. (ed) içinde, *Devlet Tartışmaları: Marxist bir Devlet Kuramına Doğru*, Ütopya: İstanbul.

İşeri K. E. (1996) “DİSK” *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, 1.cilt.

Jessop, B. (1982) *The Capitalist State*, Martin Robertson: Oxford.

Jessop, B. (1983) “The Capitalist State and the Rule of the Capital: Problems in the Analysis of Business Associations”, *West European Politics*, cilt:6, (2): 139-162.

Jessop, B. (1985) *Nicos Poulantzas: Marxist Theory and Political Strategy*, Macmillan: Londra.

Jessop, B. (2005) “Birikim stratejileri, Devlet Biçimleri ve Hegemonik Projeleri” (der.) B. Yarar, A. Özkazanç, *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet* içinde, İletişim: İstanbul.

Joseph, J. (2002) *Hegemony, A Realist Analysis*, Routledge: Londra.

Kaya, R. (2002) “Adımı Koyalım: Tutmayan Hegemonya”, (der) E. Fuat Keyman, *Liberalizm, Devlet ve Hegemonya* içinde, Everest: İstanbul

Kaya, R. (2009) “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri”, *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm* içinde, (der.) N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez, Bilgi Üniversitesi: İstanbul.

Kazgan, G. (2005) *Türkiye Ekonomisinde Krizler*, Bilgi Üniversitesi: İstanbul.

- Kepek, Y ve O. Türel (1983/1984) “Türkiye Ekonomisinin 1980’li Yılları ve Geleceği”, *Yapıt*, (2): 7-35.
- Keyder, Ç. (1981) “Kriz Üzerine Notlar”, *Toplum ve Bilim*, Yaz 14.
- Keyder, Ç. (1995) *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim: İstanbul.
- Koç, Y. (1993) “Hür Teşebbüs Konseyi” *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 152.
- Koç, Y. (1998) *Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi*, Gerçek: İstanbul.
- Lipietz, A. (1993) “Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları” *Toplum ve Bilim*, 56.
- Marx, K. (1986) *Kapital, Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, Cilt:1, Sol: İstanbul.
- Ozan, E. D. (2006) “Sermaye Örgütleri Nasıl Çözümlemeli, Bir Çerçeve Girişimi”, (der.) D. Yılmaz vd. *Kapitalizm, Küreselleşme, Azgelişmişlik* içinde, Dipnot: Ankara, 221-232.
- Öncü, A. (2003) “Dictatorship plus Hegemony: A Gramscian Analysis of the Turkish State” *Science & Society*; 67: 303-328.
- Öngen, T. (1996) *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi*, Alan: İstanbul.
- Öngen, T. (2003) “ ‘Yeni liberal’ Dönüşüm Projesi ve Türkiye Deneyimi”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* içinde (der.) A. H. Köse vd. İletişim: İstanbul.
- Öngen, T. (2003) “Türkiye’de Siyasal Kriz ve Krize Müdahale Stratejileri” (der.) N. Balkan ve S. Savran, *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, Metis: İstanbul.
- Öztürk, Ö. (2009) Türkiye’de Sendikal Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding, *Praksis* 19, 337-361.
- Poulantzas, N. (1978) *Classes in Contemporary Capitalism*, NLB: Londra.
- Poulantzas, N. (1980) *State, Power, Socialism*, Verso:Londra
- Poulantzas, N. (1981) *Portekiz, İspanya ve Yunanistan’da Geçiş Süreci*, çev. B. Yılmaz, Belge: İstanbul.
- Poulantzas, N. (2004) *Faşizm ve Diktatörlük*, İletişim: İstanbul
- Poulantzas, N. (2008a) “Preliminaries to the Study of Hegemony in the State”, *The Poulantzas Reader* içinde, (der.) J. Martin, Verso: London

- Poulantzas, N. (2008b) “The Political Forms of Military Coup d’état”, *The Poulantzas Reader* içinde, (der.) J. Martin, Verso: Londra
- Poulantzas, N. (2008c) “On Social Classes”, *The Poulantzas Reader* içinde, (der.) J. Martin, Verso: Londra
- Poulantzas, N. (2008d) “ The Political Crisis and the Crisis of the State, *The Poulantzas Reader* içinde, (der.) J. Martin, Verso: Londra
- Savran, S. (1992) Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri, Kardelen: İstanbul.
- Savran, S. (2003) “20. yüzyılın Politik Mirası” (der.) N. Balkan ve S. Savran, *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, Metis: İstanbul.
- Schick, I. C ve A. E. Tonak (1990) “Sonuç”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge: İstanbul.
- Silva, E. (1996) *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats and Market Economics*, Boulder: Westview
- Skocpol, T. (1985) “Bringing the State Back in: Strategies of Analysis in Current Research”, P. B. Evans (vd.) *Bringing The State Back In* içinde, Cambridge Uni: NY.
- Sohn-Rethel, A. (1978) *Economy and Class Structure of German Fascism*, CSE: Londra.
- Soner, Ş. (1998) “Sendikalizmde Gelişme Yılları: 1963-1980”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (1988) “Faşist Hareket ve MC İktidarı” maddesi, Cilt 7, İletişim: İstanbul.
- Sönmez, M. (1985) *Türkiye Ekonomisinde Bunalım, 24 Ocak kararları ve Sonrası*, Birinci kitap, Belge: İstanbul.
- Sönmez, M. (1986) *Türkiye Ekonomisinde Bunalım, 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politigi*, İkinci Kitap, 2. Baskı, Belge: İstanbul.
- Sönmez, M. (1987) “Türkiye’de Tarım ve Büyük Burjuvazi”, *11. Tez*, 7, 230-238.
- Sönmez, M. (1992) *Türkiye’de Holdingler, Kırk Haramiler*, 5. Basım, Arkadaş: Ankara.
- Stepan, A. (1985) “State Power and Strength of Civil Society in Southern Core of Latin America”, P. B. Evans (vd.) *Bringing The State Back In* içinde, Cambridge University: NY.

- Sunar, I. ve S. Sayari (1986) “Democracy in Turkey: Problems and Prospects”, G. O’Donnell (der.) *Transition from Authoritarian Rule in Southern Europe* içinde, John Hopkins University: Baltimore.
- Tekeli, İ. (1984) “Ekonomik Bunalımın ve Bunalımdan Çıkmak için İzlenen Politikaların Toplumsal Sonuçları” *Türkiye’de ve Dünya’da Yaşanan Ekonomik Bunalım* içinde, (der.) Tekeli, Keyder vd., Yurt: Ankara
- Tuna, Ş. G. (2009) “Birikim sürecinde TOBB’un Tarihsel Gelişim Uğrakları” *Praksis* 19, 303-336.
- Tünay, M. (2002) “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”, *Praksis* 5, 177-197.
- Ulagay, O. (1984) “24 Ocak Deneyimi Üzerine”, Hil: İstanbul.
- Wright, E. O. (1978) *Class, Crisis and the State*, NLB: Londra
- Yaman-Öztürk, M. (2008) Geç Kapitalistleşme Sürecinde Kriz: Türkiye 1979 Krizi, SAV: İstanbul.
- Yalman, G. (1997) *Bourgeoisie and the State: Changing Forms of Interest Representation within the Context of Economic Crisis and Structural Adjustment*: Sciences, Yayınlanmamış Doktora Tezi , Manchester.
- Yalman, G. L. (1985) “ Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye” *II. Tez*, no:1.
- Yalman, G. L. (2002a) “Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye’de Devlet ve Burjuvazi”, *Praksis* 5, 7-23.
- Yalman, G. L. (2002b) “Hegemonya projeleri olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa”, (der) E. Fuat Keyman, *Liberalizm, Devlet ve Hegemonya* içinde, Everest: İstanbul
- Yetiş, M. (2007) “Hegemonik Kriz Koşullarında Başkanlık Sistemi”, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye* içinde , (der) İ. Kamalak, Kalkedon: İstanbul
- Yılmaz, A. (2002) *Kapitalist Devleti Anlamak*, Aykırı: İstanbul.
- Yükselen, İ. H. (1996) “MESS Grevleri” mad., *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Cilt 2, 386-395, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı: İstanbul.

BİRİNCİL KAYNAKLAR

ESO (1981a) “M. Zeytinoğlu’nun 25.8.1977 tarihli ESO Meclis Toplantısı Konuşması”, *ESO’nun 10 yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981b) “M. Zeytinoğlu’nun 26. 1. 1978 tarihli ESO Meclis Toplantısı Konuşması” *ESO’nun 10 yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981c) “M. Zeytinoğlu ile Ağustos 1978’de Yapılmış Röportaj”, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981d) “TRT II’de yapılan, AET-Türkiye İlişkilerinde Son Duruma İlişkin Açık Oturumun Tam Metni, 4 Mart 1976, M. Zeytinoğlu’nun katılımı ”, *ESO’nun 10 yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul

ESO (1981e) “4. Beş Yıllık Kalkınma Planına İlişkin M. Zeytinoğlu, S. Sabancı, N. Gezgin’in Ortak Basın Toplantısı, 12 Ekim 1976 ”, *ESO’nun 10 yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981f) “M. Zeytinoğlu’nun 3.5.1977 tarihli ESO Meclis Toplantısı Konuşması”, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981g) “M. Zeytinoğlu’nun 31.10.1977 ESO Meclis Toplantısı Konuşması”, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981h) “Sanayi Odaları Birliği 4. Beş Yıllık Plan için Sanayileşme Stratejisine İlişkin Görüş ve Öneriler, Kasım 1976”, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981ı) “ Zeytinoğlu, Ulusal Sanayinin Kendi Reçetesi Vardır ”, 18 Ağustos 1978’de Zeytinoğlu ile yapılan röportajın tam metni, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981i) “Sanayi Odaları Birliği, Ödemeler Dengesi Bugünkü Durum, Nedenler ve Öneriler, Eylül 1975 ”, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981j) ‘27 Ocak 1979’da M. Zeytinoğlu’nun Başbakan Ecevit ve Bakanlarla yapılan toplantıdaki Konuşması’, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981k) “M. Zeytinoğlu’nun 27.4.1978 ESO Meclis Toplantısındaki Konuşması”, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981 l) M. Zeytinoğlu’nun 29.3.1977 ESO Meclis Toplantısında Konuşması, *ESO’nun 10 Yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, ESO yayınları: İstanbul.

ESO (1981m) “ M. Zeytinoğlu’nun, 30.12.1976 ESO meclis toplantısında Konuşması; *ESO’nun 10 yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO(1981n) “M. Zeytinoğlu’nun, 25.8.1977 tarihli İSO Meclis Toplantısında Konuşması; *ESO’nun 10 yılı ve M. Zeytinoğlu* içinde, (der) ESO Yayınları: İstanbul.

ESO (1981o) M. Zeytinoğlu’nun 28.02.1977 tarihli ESO Meclis Toplantısındaki Konuşması, *ESO’nun 10 yılı ve Mümtaz Zeytinoğlu* içinde (der.) ESO: İstanbul.

ESO (1981p) M. Zeytinoğlu’nun 11.4.1975 tarihli İSO’da Sanayi Odaları Yönetim Kurulları Başkanlık Divanları Ortak Toplantısında Konuşması, *ESO’nun 10 yılı ve Mümtaz Zeytinoğlu* içinde (der.) ESO Yayınları: İstanbul

Göçmençelesi, K. (1977) “Taban Fiyatları”, *İşveren*, (11).

İbrahimioğlu, R. (1977a) “Son Ekonomik Durum Üzerine Düşünceler”, *İşveren*, (2).

İbrahimioğlu, R. (1977b) “Ücret politikası”, *İşveren*, (11).

İbrahimioğlu, R. (1977c) “1977 Yılıın Değerlendirilmesi ve 1978 Yılından Beklenenler” *İşveren*, (3).

İbrahimioğlu, R. (1977d) 6. Çalışma Meclisi’ndeki Konuşmasının Özeti, 7-8 mart 1977, (der.) Türk-İş, *Asgari Ücret, Türkiye ve Dünya Uygulaması* içinde, 1978, Türk-İş: Ankara

İbrahimioğlu, R. (1978) “Ülkemizdeki Fiyat Artışlarının Nedenleri ve Önleme Tedbirleri”, *İşveren*, (3).

İbrahimioğlu, R. (1979a) “Türkiye’nin Temel Sorunları ve Çözüm Yolları”, *İşveren*, (2).

İbrahimioğlu, R. (1979b) “Kıdem Tazminatı Türk Sanayini İpotek Altına Sokmuştur” *İşveren*, (8).

İbrahimioğlu, R. (1979c) “İş Kanunu mu Değiştiriliyor Hür Teşebbüse mi Son Veriliyor?” *İşveren*, (7).

İbrahimioğlu, R. (1979d) “Ülkemizde İşçi ve İşveren İlişkileri”, *İşveren*, (6).

İbrahimioğlu R. (1980a) “Günün Ekonomik ve Sosyal Tedbirleri”, *İşveren*, (5).

İbrahimioğlu, R. (1980b) “Ekonomik Durumun Değerlendirilmesi” *İşveren*, (9).

MESS (1999) *Gelenek ve Gelecek, MESS’in 40 Yılı, Birinci Cilt*, BZD Yayıncılık: İstanbul.

Narin, H. (1978a) “Türkiye’nin Siyasi, Ekonomik, Sosyal Problemleri ve Çözüm Yolları”, *İşveren*, (4).

Narin, H. (1978b) “Türkiye-AET İlişkileri” *İşveren*, (10)

Narin, H. (1980) “Sorunlar ve Çözümler”, *İşveren*, (7).

OSD (1979) *Yabancı Sermaye ve Uygulaması, Aksaklıklar/ Öneriler*, Otomotiv Sanayi Derneği Yayınları, 5.

TİSK (1975) *Türk Hür Teşebbüs Kuruluşları Toplantısı*, 28 Nisan 1975, TİSK: İstanbul.

TÜRK-İŞ (1978) *Asgari Ücret, Türkiye ve Dünya Uygulaması*, Türk-İş: Ankara.

TÜSİAD (1977) *1977 Yılı'nın 2nci Yarısı*, TÜSİAD: İstanbul.

TÜSİAD (1978) *Yabancı Sermaye Yararlı mı? Zararlı mı? Açık Oturum*, TÜSİAD Genel Sekreteri Güngör Uras’ın Konuşması, 25 Mayıs 1978, İzmir Yaşar Eğitim Kültür Vakfı.

TÜSİAD (1980) *1980 Yılı'nın Ortalarında Türk Ekonomisi*, 10 Eylül 1980, TÜSİAD: İstanbul.

TÜSİAD (1999) *TÜSİAD Broşür*, TÜSİAD: İstanbul.

TOBB (1977a) *XXXI. Birlik Genel Kurulu Tenkit-Temennileri ile Yapılan İşlemler*, 29-30 Mayıs 1976, TOBB: Ankara

TOBB, (1977b) *Türk Hür Teşebbüs Konseyi I. Genel Kurulu*, 20 Ocak 1977, TOBB: Ankara.

TOBB (1978a), *Ekonomimizde Karşılaşılan Sorunlar, Görüşler ve Öneriler*, Hükümete ve Yetkililere Sunulan Rapor, 17 Şubat 1978, TOBB: Ankara

TOBB (1978b) *Yönetim Kurulu başkanı Sezai Dıblan’ın XXXIII. Genel Kurulu Açılış konuşması*, 20-21 Mayıs 1978, TOBB: Ankara.

TOBB (1978c) *Oda ve Borsa Başkanları Toplantısı Tutanağı*, Birlik Yönetim Kurulu bşk Sezai Dıblan , 24 Nisan 1978, TOBB: Ankara.

TOBB (1978d) *Açık Oturum, Ödemeler Dengesi Sorunları, Birlik Plan ve Araştırma Dairesi Başkanı Dr. Rıza Kandiller’in konuşması*, TOBB: Ankara.

TOBB (1979a) *Ekonomik Bunalımın Nedenleri: TOBB Yönetim Kurulu Başkanı Yazar’ın 4 Eylül 1979 günü İstanbul Ticaret Odası’nda yapmış olduğu basın toplantısı*, TOBB: Ankara.

TOBB (1979b) *Ülkemizin Önemli ve Acil Sorunlarına İlişkin Görüşler ve Öneriler*, TOBB: Ankara.

TOBB (1979c) *Nereden Nereye geldik? Türk Ekonomisinin 1923'ten Bugüne Kadar Gösterdiği Gelişmeler*, TOBB: Ankara.

TOBB (1979d) *Hayvan İhracatını Özel Sektöre Yasaklayan Kararname ve Birliğin Görüşleri*, TOBB: Ankara

TOBB (1979e) *Türk Hür Teşebbüs Kuruluşları Yönetim Kurulları Müşterek Toplantısı Başkanlar Komitesi*, Mehmet Yazar'ın Konuşması, 9 Kasım 1979, TOBB: Ankara.

TOBB (1980a) "Mehmet Yazar'ın 35. Genel Kurul Kapanış Konuşması", *35. Genel Kurul, 24-25 Mayıs 1980*, TOBB: Ankara.

TOBB (1980b) *24 Ocak Tedbirlerinden Sonra Ekonominin Genel Görünümü*, 11 Aralık 1980, TOBB: Ankara

TOBB (1980c) *Vergi Kanunu Tasarıları Üzerine Görüşler ve Öneriler*, Mart 1980, TOBB: Ankara).

TOBB (1980d) *Odalar ve Borsalar Müşterek Başkanlar Toplantısında Yapılan Konuşmalar*, 11 Aralık 1980, TOBB: Ankara.

TZOB (1976) "TZOB X. Genel Kurulu, Yönetim Kurulu Başkanının Açış Konuşması", 19-21 Nisan 1976, TZOB:Ankara.

TZOB (1978) *1976-1977 Zirai ve İktisadi Durum Raporu*, 11. Genel Kurul, 17-18 Nisan, TZOB: Ankara.

İşveren (TİSK aylık yayını)

MESS Gazetesi (MESS haftalık gazete)

TOBB Haber Bülteni

Yankı

ESO Haber Bülteni

ASO Bülteni

Görüş (TÜSİAD aylık yayını)

Cumhuriyet

Milliyet

Çiftçi ve Köy Dünyası (TZOB aylık yayını)

Millet Meclisi Tutanak Dergisi (1980, cilt 15)

ÖZET

Bu tez, Türkiye’yi 12 Eylül 1980 darbesiyle gerçekleşen rejim değişikliğine ve devlet biçimindeki değişime götüren süreci, dönemin yapısal krizi, sermaye sınıfının bu krize verdiği tepki ve sermaye sınıfı içindeki ve sınıflar arasındaki mücadeleler temelinde incelemektedir. Daha çok sermaye sınıfı arasındaki çatışma, uzlaşma ve stratejilere yoğunlaşmış gözükmese de, amaç sermaye sınıfının krizi aşma stratejilerinde ve aralarındaki çatışmaların uzlaşmaya dönüşmesinde veya ertelenmesinde sınıflar arasındaki mücadelenin rolünü ortaya koymaktır. Bu tezin kuramsal çerçevesi, temsilcileri Simon Clarke, John Holloway olan ‘Sermayenin Görüngüsü Olarak Devlet Yaklaşımı’ndan ve Nicos Poulantzas, Antonio Gramsci ve Bob Jessop’un çalışmalarının sağladığı kavramsal araçlardan oluşmaktadır. Bu kavramsal çerçeve ve kavramsal araçlar tanımlandıktan sonra, Türkiye’deki yapısal kriz ele alınmış ve ardından sermaye sınıfının kriz algısı ve bu krize karşı geliştirdiği stratejiler serimlenmiştir. Bu stratejileri şekillendiren, etkileyen unsur olarak dönemin sınıflar mücadelesi ortaya konmuş ve bu stratejilerin oluşmasında ve değişmesinde dönemin işçi sınıfı hareketinin etkisinin altı çizilmiştir. Tez, sınıflar arası mücadelenin, sermaye sınıfı içi ilişkiler için çizdiği sınırları ve sermaye sınıfının stratejilerini nasıl yönlendirdiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yapısal kriz (Hegemonya Krizi, Temsil Krizi), Sermaye Sınıfı Fraksiyonları, Krize Karşı Stratejiler, İşçi Sınıfı Hareketi ve Mücadelesi, 12 Eylül Darbesi, Türk Hür Teşebbüs Konseyi.

ABSTRACT

This dissertation analyzes the period that ends with the coup d'état of September 12, 1980, which brought about a change in regime and in the state form in Turkey. While doing this, it takes the structural crisis of the period, the responses of the capitalist class to the crisis and the struggles within the capitalist classes and the inter-class struggle into the consideration. Even if it seems to put more emphasis on the conflicts & compromises among the capitalist classes, it aims to underline the importance of inter-class struggle. The theoretical frame of the thesis is derived from what could be called as "The State as a Form of Capital Relationship" approach and represented by Simon Clarke and John Holloway and also from the theoretical tools provided Poulantzas, Gramsci and Bob Jessop. First, the theoretical framework and tools are defined; then, the structural crisis and the counter strategies of capitalist classes towards the crisis in Turkey are analyzed. Class struggle is considered as the main factor that affects and shapes these strategies of the capitalist classes and the role of the working class movement in changing these strategies is underlined. This dissertation shows the limits that inter-class struggle creates for the relations within the capitalist classes and argues that the inter-class struggle has an effect on the strategies of capitalist classes.

Key words: Structural crisis (crisis of hegemony and representation crisis), the fractions of capitalist class, counter-strategies to the crisis, working class movement, the coup d'état of September 12, 1980, Turkish Free Enterprise Council.